

Magyarország-kép Franciaországban

MAGYARSÁGKUTATÓ
INTÉZET

Magyarország-kép Franciaországban

A Magyarorsághkutató Intézet Kiadványai 49.

MAGYARORSZÁG-KÉP FRANCIAORSZÁGBAN

SZERKESZTETTE: BODÓ MÁRTON

Magyarságkutató Intézet
Budapest, 2022

Szakmai lektor: Botos Máté

A borítókép és képrészletek a tanulmányok előtt: Aba-Novák Vilmos:
Magyar-francia történelmi kapcsolatok, 1937, fatábla, tempera, 780x200 /2 db,
Itsz. 75.84.1-14. Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum, fotó: Kiss László

Az MKI szerkesztőbizottsága: Vizi László Tamás (elnök), Fehér Bence,
Katona József Álmos, Kovács Attila, Mati Márton, Pomozi Péter

A kötet megjelenését támogatta a

KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

© Szerzők, Szerkesztők, 2022

<https://doi.org/10.53644/mki.mkf.2022>

ISBN 978-615-6117-63-2

ISSN 2677-0261

TARTALOM

Előszó	7
Szávai János: A magyarságkép ezer éve	13
Csernus Sándor: Magyarország-kép a Francia Királyság középkori forrásaiban (10–15. század)	37
Harai Dénes: A Magyarországról és a magyarokról alkotott kép a 16–18. századi Franciaországban	75
Tóth Ferenc: Huszárság és magyarságkép a 18. századi Franciaországban ...	113
Botos Máté: A francia forradalom és a napóleoni háborúk Magyarország-képe	139
Majoros István: Magyarország, a magyarság 19. századi képe Franciaországban	171
Pethő-Vernet Csilla: A magyar zene, a magyarok, a romantikus hősi toposz és a Rákóczi-induló fogadtatása Franciaországban	197
Garadnai Zoltán: Magyarország a Rajna túloldaláról nézve. A francia közgondolkodás, világháborúk, forradalmak: győztesek és vesztesek (1900–1956)	227
Kovács Örs: Magyarország és a gulyáskommunizmus francia recepciója (1957–1989)	253
Garadnai Zoltán: Ellenségből barátok. A Magyarország-kép változása Franciaországban (1990–2010)	281
Soós Eszter Petronella: Magyarország-kép vagy önarckép? Esettanulmány a 2010–2020 közötti időszakból	305
Bodó Márton: Térképek népe, avagy Magyarország-kép a franciaországi iskolai történelemtankönyvekben	335
Bartal Anna Mária: A magyar emlékezet nyomai Párizs közterein és épületein	369
A kötet szerzői	397

ELŐSZÓ

A magyar és a francia kultúrkör viszontagságos kapcsolatai számos szerzőt meghihlettek már, leginkább a XIX. század romantikus időszaka volt az, amelyben a történelmi múltat megpróbálta felfedezni – és részben újraértelmezni azt – a két nemzet. A nemzetközi reálpolitika azonban a század végén egyre inkább eltávolította egymástól a két, párhuzamos történelmi narratívát. Így lett az 1848-ban még a szabadság bajnokaiként ünnepelt magyarokból a szlávok elnyomója, és noha a magyar művészvilág és a progresszió hívei vigyázó szemeiket továbbra is Párizsra vetették, elkerülhetetlenül közeledett az 1914-es nagy törés. A Nagy Háborúban végül rettenetes áron diadalmaszkodó francia állam és társadalom győztesnek, tehát jónak tekintette magát; a vesztesekre ugyanakkor mint a háború kirobbantásáért és annak valamennyi szenvedéséért kizárólagos felelősség hordozójaként tekintett. Míg Magyarországon Trianon egy nemzeti gyász szimbóluma lett, Franciaországban az ott 1834 óta gyártott kitűnő kristálypokarak jutnak erről az emberek eszébe. A francia parkőrök Versailles-ben a Nagy-Trianon palota hátoldalánál még 1989-ben is értetlenkedve nézték a „Vesszen Trianon!” feliratokat, melyeket a magyar turisták karcoltak kulcsaikkal a vakolatba. A francia kultúra népszerűsége Magyarországon egyre hanyatlik, holott számtalan oka volna, hogy a világ egyik legnagyobb nyugati kultúrája a jelenleginél erősebben jelenjen meg műveltségünkben. Ezt a frankofiliát szolgálták azok a költők és írók, akik megpróbálták közelebb hozni a magyar közönséghez ezt az izgalmas és lenyűgöző kultúrát. Erre törekedett például Bajomi Lázár Endre *Arpadine* című művében, amellyel próbált egy tükröt tartani a francia–magyar kapcsolatok sajátosságairól.

A magyar–francia kapcsolatok kutatása számtalan érdekes és feltárássra váró részletet ígér. Ez lehet az alapja annak, hogy a mai francia társadalom-

ban is megváltozzon a mitikus-egzotikus Magyarország-kép.¹ Az természetesen nem várható, hogy hazánk a globalizáció gyorsuló folyamatában felértékelődik például a francia történelemoktatásban, mint ahogyan az sem, hogy a francia társadalom átlagos ismerete meghaladja a tokaji bor említését. Ennek ellenére a történeştársadalom alapvető feladata, hogy az összefüggések magyarázatához, a nézőpontok árnyalásához, vagy akár csak a történelmi azonosulás érzelmi lehetőségeinek megteremtésével közelebb hozza egymáshoz ezt a két, ezredéves kultúrával és történelemmel rendelkező világot.

A francia kultúra a legkorábbi idők óta jelen van a magyar történelemben, de vajon fordítva is igaz ez?

A francia jelenlétre a magyar kultúrában számtalan példa van. Az egyik Raynald-Rénold megtelepedése Csabditól északra a XIII. században, ahol a francia lovag erődítményt emelt magának (Vasztilvár), amely a mai Vasztélypuszta mellett található. A település neve a „bastille” szóból eredve ma is őrzi az egykori francia hatást. Rénold pedig alapítója lett egy teljesen elmagyarosodott családnak, a Rozgonyi famíliának, mely a Hunyadiak idején vált rövid időre az egyik legjelentősebb főnemesi családdá.²

Szívesen büszkélkedünk a kocsiszekérrel, Kocs község találmányával, amely a francia szókinszbe is bekerült (*coche*, bakján pedig ott ül a *cocher*) a huszárok intézményével, és büszkéek vagyunk arra, hogy a mai napig is létező Berchény-huszárezred magyarul éneklí az ezredindulót, Bercsényi Miklós dalát: „Gyenge violának letörött az ága...”

Közös élményünk Orczy Emma bárónő világhírű regénye, a francia ellenforradalomnak emléket állító *Vörös Pimpernel*, akárcsak Jules Verne *Sándor Mátyás* című regénye, vagy *A dunai hajós* és különösen a kevésbé ismert *Storitz Vilmos titka* is; ezeknek magyar szereplői világhírűvé tették a XIX. századi Magyarországot. A senlis-i Saint Frambourg-kápolna, amelyet autójavító-műhelynek használtak, s amelyet Cziffra György újított fel kiállító- és koncertte-

1 Ebben francia oldalról döntő szerepet játszik az INALCO (Institut National des Langues et Civilisations Orientales) és a magyar kultúra iránt érdeklődő kutatók serege: Georges-Henri Soutou, Jean Bérenger, Catherine Horel, vagy a legfiatalabb generációkból Nicolas Bauquet, François Bocholier, Henri de Montéty, Thibaut Gibelin és mások.

2 A család 1523-ban férfiágon kihalt.

remnek, szintúgy erről az interakcióról tanúskodik. Ahogyan a rue Cujas, ahol egy emléktábla hirdeti az arra járóknak, hogy itt lakott Radnóti Miklós – és arra tényleg kissé lejt a járda. („A Boulevard St Michel s a Rue/Cujas sarkán egy kissé lejt a járda” - írja Páris című versében Radnóti.) Ám a magyar múlt profán célokból is megjelenik: az 1992-ben alapított és 2012-ig működő, informatikai eszközöket fogalmazó Surcouf cég 1995-ös reklámkampányában a magyar országgyűlés 1890-es évi jeleneteinek litográfiáit használta fel. Egzotikusak vagyunk egymás számára, kölcsönösen. Mégis, akárcsak Aba-Novák pannója, amely a francia–magyar kapcsolatok ezer évét ábrázolja, egy kölcsönhatás törvénye bontakozik ki a szemünk előtt. Az, hogy mi milyennek látjuk Franciaországot, a francia kultúrát, a francia politikát, éppúgy alakul, mint ahogyan a francia szem lát minket.

De hogyan is látnak? Ez a kötet arra próbál válaszolni, hogy milyen volt a történelem során a magyarság képe a francia kultúrában. Ha történetfilozófiai fejtegetésekbe akarnánk bonyolódni, azt is mondhatnánk: ez egy kísérlet arra, hogy magyar szerzők szerint hogyan látják a franciák (közülük is csak azok, akiket a téma valamiért érdekelt) Magyarországot.

Ám még ha a kérdést nem akarjuk is túlbonyolítani, akkor is beleütközünk azokba a további kérdésekbe, hogy kik azok a franciák, akik érdeklődnek? Mi iránt érdeklődnek? Hogyan különböztetjük meg a magyar nemzet, a magyar kultúra, a magyar történelem és a magyar állam iránti érdeklődést? Hiszen a politikus mást lát érdekesnek, mint a művész, ahogyan a kereskedő is mást lát egy országban, mint egy katonatiszt. Célunk nem az volt, és nem is lehetett, hogy ezekre a kérdésekre részletes választ adjunk. A nemzet, az állam, a kultúra, az ország mint tér, a nyelv, a nemzet reprezentánsai szorosan összefüggenek egymással. Amikor „a magyarokról” beszélünk, általános fogalmakat használunk, ugyanolyan, mint amikor „a franciákról” értekezünk. Ezek a tág fogalmak segítenek minket abban, hogy az univerzálisakat valóságunknak értelmezzük.

Szerzőink kronologikus sorrendben igyekeztek végigtekinteni a francia–magyar kapcsolatok ezer évén, figyelembe véve, hogy az egyes korszakoknak tematikai súlypontjaik vannak – a XVIII. század például a magyar huszárokról, a XIX. század 1848-49-ről szól.

Egy régi francia legenda szerint a Sorbonne építéskor egyszer csak megjelent egy kolduló barát egy talicskával, melyben egyetlen követ hozott. Amikor az építészek megkérdezték, ki ő és mit akar, azt válaszolta: Magyarországról jöttem és ezt a követ hoztam, hogy ezzel járuljak hozzá a bizonyos híres-nevezetes universitas építéséhez.

Szerzőgárdánk ezt a szimbolikus építőkövet ajánlja fel most a francia–magyar kapcsolatok történetének legújabb feldolgozásához, bízva abban, hogy mindez a tudomány nagyobb hasznát szolgálja majd.

Budapest, 2021. december

Botos Máté

HIVATKOZOTT IRODALOM

Bajomi 1980. Bajomi Lázár Endre: *Arpadine*. Szépirodalmi, Budapest, 1980

Bernard Le Calloc’h, Histoire de la Hongrie, Éd. Armeline, 435 p., 2013

Jean Bérenger, La Hongrie des Habsbourg, Presses universitaires de Rennes, Rennes, 2010, tome 1, De 1526 à 1790, 401 p.

SZÁVAI JÁNOS

A MAGYARSÁGKÉP EZER ÉVE

KIVONAT: A magyarságkép minősége mindig fontos szerepet játszott az ország sorsának alakulásában. Ezer éves történelmünk során ez a kép két szélsőség közt váltakozott, az egyik szerint a magyarok barbárok, a másik szerint Magyarország a kereszténység védőpajzsa. A 19. század végén, a 20. század elején kialakuló negatív kép egyenes úton vezetett Trianonhoz. Az 1956-os forradalom, majd az 1989-1990-es rendszerváltozás ismét a pozitív képet teszi dominánssá.

Az 1992-ben Párizsban aláírt Barátsági és Együttműködési Szerződés, az első a két nemzet történetében, azt az új helyzetet rögzíti, amely a francia kisan-tant-politika feladását és Magyarország felértékelését foglalja keretbe.

KULCSSZAVAK: dinasztikus házasságok, keresztes hadjáratok, Sorbonne, Mohács, Napóleon, III. Napóleon, Kiegyezés, frankhamisítás, Balatonboglár, forradalom, győri csata, Batsányi, Kossuth, Trianon, Illyés Gyula, Mitterrand, Antall József

1990-ben, az első szabadon választott kormány beiktatása után alig hat hét-tel Antall József miniszterelnök nyugat-európai útra indult. 1990. június 21-én Bonnban, június 23-án Párizsban tett hivatalos látogatást. Ezt megelőzően júni-us 7-én Moszkvában bejelentette, hogy Magyarország kilép a Varsói Szerződés-ből és a KGST-ből. Szeptemberben az Egyesült Államokba utazott George Bush elnök meghívására. Ez a négy út pontosan kijelölte az új magyar demokrácia külpolitikai prioritásait. Antall József ugyanolyan radikális fordulatot hajtott ezzel végre, mint egy évezreddel korábban Magyarország első királya, Szent Ist-

ván. Antall célja egyértelműen a Magyarország-kép átalakítása, vagy ha jobban tetszik, visszaállítása volt.

Nyugat-Európa belső viszonyai az 1950-es években gyökeresen megváltoztak: a német–francia szembenállást, amely alig egy évszázadon belül három kegyetlen háborút eredményezett, felváltotta a dinamikus német–francia együttműködés. Az új képlet létrejöttében döntő szerepet játszó Robert Schumann francia külügyminiszter boldoggá avatásának folyamatát 2021 júniusában indította el a Vatikán. Antall tisztán látta, hogy az ideológiai különbségeket felülíró együttműködés – Konrad Adenauer és Charles de Gaulle, Helmut Schmidt és Valéry Giscard d’Estaing, Helmut Kohl és François Mitterrand – olyan erőt képvisel, amellyel Magyarországnak célszerű a lehető legszorosabb együttműködést kialakítania. A magyar–francia viszonyra 1990-ben még két súlyos árnyék vetült: egyrészt Trianon és Trianon következményei, másrészt az a tény, hogy a 20. században a két állam egymással ellenséges viszonyban álló katonai szövetséghez tartozott.

Eckhardt meghatározása

A Szekfű Gyula szerkesztette, 1939-es *Mi a magyar?*¹ című kötetben Eckhardt Sándor közölt *A magyarság külföldi képe* címmel a témában mértékadó tanulmányt. Gondolatmenetének alapozása ennek a képnek a rendkívüli fontossága. A rólunk alkotott kép meghatározza kapcsolataink minőségét, keretet ad az állam külpolitikájának. Másfelől a külföldiek képét erőteljesen befolyásolja a magyarságnak önmagáról kialakított képe. A külföldi képről rendelkezésünkre álló források természetesen változatosak, és egymásnak sokszor ellentmondóak, ezért Eckhardt igyekszik a domináns vonulatokat kiemelni és bemutatni.

A magyarság külföldi képe a honfoglalás óta eltelt évezredben többnyire szélsőséges megítélések közt ingadozik. A 10. századi kalandozások, Merseburg és Augsburg jelentik az első mélypontot, amelyet hamarosan felülír azonban a

1 Eckhardt 1939.

nyugati kereszténység választása és első királyunk szentté avatása. A későbbiekben is megfigyelhető a két szélsőség váltakozása, az elmarasztaló, a magyarokat barbárként láttató véleményt hamarosan felváltja a kereszténység védőpajzsa minősítés. A huszadik századi képet is a sarkított nézetek jellemzik; az az előnytelen kép, amely a század elején alakult ki, s Trianonhoz vezetett, az 1956-os forradalommal változott át radikálisan. Ugyancsak ötvenhat segített abban, hogy feledésbe merüljön a Hitler utolsó csatlósa megbélyegző ítélet. Erre az 1956-os alapra épült rá az 1989-es fordulat; a nyugati hatalmak a demokráciák világába visszatérő Lengyelországot és Magyarországot üdvözltek július 14-i deklarációjukban.

A magyar–francia kapcsolatok

A jelzett keretek közt érdemes megvizsgálnunk a francia–magyar kapcsolatokat, pontosabban a két nemzet egymásról kialakított véleményének a kérdését. A földrajzi helyzet, vagyis a magyar állam elhelyezkedése a Német–római Birodalomhoz, ill. a Francia Királysághoz képest, egyértelmű prioritást ad a német kapcsolatoknak. A 6. században kialakult frank, majd francia állam hatalmi súlya azonban logikussá teszi, hogy az újonnan szerveződő Magyar Királyság külpolitikájának fontos eleme legyen a Capeting-dinasztiával, majd a Valois-házzal létrehozott és folyamatosan ápoltságú kapcsolat. A másik fél szempontjából tekintve két meghatározó elemet érdemes kiemelni: az egyik a keresztény világhoz, a keresztény vallási és kultúrkörhöz való tartozás, pontosabban annak felismerése, hogy az új magyar állam ennek a keleti határán, de mindenesetre azon belül helyezkedik el,² a másik, hogy a változó európai hatalmi viszonyok, ha nem is gyakran, de olykor felértékeltek a germán világon túl elhelyezkedő, s esetlegesen ellensúlyként értelmezhető magyar középhatalmat.

2 Szűcs 1983.

Középkori kapcsolatok

A több mint egy évezredes kapcsolatrendszer nagyjából három szakaszra lehet felosztani. Az első a középkori kapcsolatok korszaka, amely a mohácsi csatával zárul le. A rá következő évszázadok, főként a Habsburg-dominancia miatt, a szálak elvékonyodásának az időszakát hozzák. Annál mozgalmasabb és intenzívebb a 19. és 20. századi, eseményekben gazdag, roppant ellentmondásos időszak.

A középkorból négy mozzanatot emelnék ki. A legfontosabb ezek közül a különféle szerzetesrendek magyarországi megjelenése. A ciszterciták, később pedig a premonstrátiások, alapvető feladatuknak tekintik az evangelizációt, s roppant energiával foglalkoznak a rendházalapításba. Nyilvánvaló, hogy missziójuk több mint a katolikus vallás terjesztése; megjelenésük kulturális természetű tevékenységgel egészül ki. Építészet, zene, mezőgazdaság, gasztronómia azok a területek, ahol a francia szerzetesrendek újat hoznak Magyarországra. Külön kiemelendő a bor kultúrájának elterjesztése, azoknak a szőlőfajtáknak a honosítása, mint a merlot, a sauvignon, a chardonnay, a cabernet, amelyek ma is a magyar bortermelés vezető fajtái közé tartoznak.

A ciszterciták nem kevesebb mint tizenkét rendházat építettek föl Magyarországon. A rend Európa szinte minden országában jelen volt, s kelet felé nyomulása során egészen Erdélyig eljutott. A térképen, amely fölmutatja az európai cisztercita rendházakat, lengyelországi és magyarországi kolostorok rajzolják ki a cisztercita világ keleti határát.

Keresztes hadjáratok

A keresztes hadjáratok adják a középkori kapcsolatrendszer második mozzanatát. Szent László király, aki 1093-ban behívta Saint-Gilles bencéseit, hogy Somogyváron kolostort alapítsanak, még ugyanabban az évben fogadta a Jeruzsálembe tartó Guillaume-ot, Toulouse grófját, hogy a magyarok csatlakozását megszervezhesse. Három évvel később aztán a keresztesek átvonultak Magyar-

országon a Szentföldre menet, s 1147-ben ez megismétlődött. Sőt, 1217-ben II. András király, akinek második felesége, Yolande de Courtenay maga is francia, a keresztesekkel tart Jeruzsálembe.³

Vagyis a francia keresztesek természetes szövetségésüknek tartották a magyarságot, s így is közeledtek felénk. A vallási ürüggyel folytatott hadjáratok sokszor összekapcsolódtak a dinasztikus manőverekkel. II. András után még egy Árpád-házi király, III. Béla választott francia feleséget, előbb Anne Châtillont, majd annak halála után Marguerite de Capet-t. A dinasztikus tervek később sem ritkultak, de többnyire nem jutottak el a megvalósításig; így Nagy Lajos király legidősebb lánya, aki Louis Valois, vagyis az Orléans-i herceg menyasszonya volt, meghalt, mielőtt a házasságkötés megtörtént volna. Megvalósult viszont II. Ulászló házassága, aki első feleségének halála után, Anne de Foix-t vette feleségül 1502-ben. Két gyermekük született, fiúk II. Lajos néven lett magyar király 1506-ban.

Magyar diákok Párizsban

A kapcsolatok negyedik, az előzőknél semmivel sem kevésbé fontos mozzanata, a Párizsban tanuló magyarok története. Így Lukács, 1158 és 1181 közt esztergomi érsek, aki a trónutódlás kérdésében többször is döntő szerepet játszott, Párizsban készült fel hivatására. Még sűrűbb lett a magyarok jelenléte a Sorbonne 1258-as megalapítása után. A magyar jelenlét teljessége még nincsen feltárva, de pontos képet kapunk fontosságáról Gábrriel Asztrik, gödöllői premonstrei szerzetes-tanár kutatásai nyomán. Gábrriel az 1494 és 1524 közti periódust vizsgálta, s arra az eredményre jutott, hogy ezalatt a három évtized alatt nem kevesebb mint negyvennégy magyar tanult Párizsban, a baccalaureátus vagy a licenciátus megszerzése céljából.⁴ Négy ún. Nemzet (*natio*) fogta össze a Sorbonne-on tanuló diákokat, a francia, a picard, az occitan és a német–angol; ez utóbbiban kaptak helyet a magyarok.

³ Bozsoki 1995.

⁴ Gabriel 1986.

Minthogy a tanítás latin nyelven folyt, a Gábel Asztrik (s mellette Tonk Sándor)⁵ által feltárt iratok is latinos formájukban adják vissza a magyar neveket. Így a dokumentumokban többször is említett Martinus Tolninus, eredeti nevén a Tolnából származó, Bornemissza Márton, akinek a neve a Jacobus Lefèvre által 1518-ban *Arisztotelész politikája* címmel publikált kötetben tűnik fel. A magyar diákok megbecsülését, érdeklődésük irányát jelzi egy másik publikáció, Johannes Pelletier 1513-as *Peri Archon* címet viselő, ugyancsak filozófiai témájú munkája.⁶ Előszavában Pelletier három magyar barátjának ajánlja a logika elméletével foglalkozó művet. Az első s hozzá legközelebb álló Johannes Saginus Pannonius, vagyis Johannes Sági, aki abban az évben tanult Párizsban, a második a Győrből származó Georgius Meszleny, a harmadik pedig Emerichus Dalachus.⁷

Még egy magyar diákot érdemes kiemelnünk a negyvennégy közül, az 1489-ben baccalaureátust szerző, erdélyi származású Johannes Polnert, aki Anne de Foix királynő titkára lett. Anne de Foix nem sokkal fia születése után 1506-ban gyermekágyi lázban halt meg, a fiú pedig II. Lajos néven Magyarország királya lett, aki a minden tekintetben fordulatot hozó mohácsi csatában vesztette életét 1526-ban. Mohács, ahogyan André Malraux történeti áttekintésében mondja, nemcsak Magyarország, de egész Európa számára tragikus fordulatot jelent.⁸ Érvényes ez a francia–magyar kapcsolatokra is, amelyek jelentéktelenné válnak a következő két évszázadban.

A dunai paraszt

A magyarságkép egyik különleges példája Jean La Fontaine 1678-as verse, *A dunai paraszt*. Az állatmeséiről ismert klasszikus költő itt egy Marcus Aureliusnak tulajdonított anekdotát versel meg. La Fontaine a vers elejére helyezi

5 Tonk 1979.

6 Gabriel munkája 62. lapján közli, hogy a *Peri Archon*, Eugene Rice, a Columbia professzora szerint, nem eredeti alkotás, hanem compendium Arisztotelész ide vonatkozó írásaiból.

7 Gabriel 1986, 59-63.

8 Malraux 1967.

konklúzióját: „Ne vak látszat szerint ítéljünk emberekről.”⁹ Ugyanis a vadem-bernek látott torzonborz dunai paraszt, a mese szerint országának képviselője Rómában, egy olyan hosszú és ékes beszédet tart a szenátusban, amely minden hallgatóját elképeszti. Ünneplik, s patríciussá emelik. A történet sajátossága, hogy a konkrét helymegjelölés, a Duna, olyan képzettársításokat indít el, amelyek a Duna két partján fekvő országra utalnak. Annál is inkább, mert a franciák egyik eredetmítosza, amely szerint a francia nép trójai eredetű, a franciákká lett trójaiak útját őshazájukból a Szajna partig úgy írja le, mint amely Sycambrián át vezetett, s e Sycambria nem más, mint a középkorban, a mítosz elterjedésekor már jól ismert Buda.¹⁰

Hozzá kell tennünk, hogy a dunai paraszt kifejezés a 17. század óta átment a köznyelvbe, ma is rendszeresen használják. Dunai parasztnak azt az embert nevezik, aki nyers szókimondásával botrányt kelt, más megközelítésben: azt a nehézkes faragatlan alakot, aki egy távoli vidék szülötte, aki valahol a periférián, a határvidéken él, s aki, bár különbözik a centrum lakóitól, különlegesen tehetséges, kiváló ember.¹¹

Rákóczi, Bercsényi, Szekfű

Néhány évtizeddel később, szabadságharcának kudarca után, 1713-ban menekült II. Rákóczi Ferenc és néhány közeli híve Franciaországba. XIV. Lajos kedvezően fogadta Rákóczit, de a Napkirály halála után nehezebb lett a fejedelem helyzete, a francia politika ugyanis nem tekintette legitim uralkodónak. A körülmények folytán Rákóczi (a franciák számára Ragoczký) sorsa része lett a francia közbeszédnek. Alakja két jelentős korabeli regényben is megjelenik. Voltaire *Candide*-jének huszonhetedik fejezetében a főhős Törökországban talál rá végre elveszett szerelmére. Kunigunda cseléd „egy volt uralkodónak, Rákóczinak a házában, az meg a szultán kegyelméből napi három tallérból él me-

9 Jean de la Fontaine *Le Paysan du Danube* c. versét Weöres Sándor fordította.

10 Eckhardt 1943.

11 Szávai 2002.

nedékén.”¹² Voltaire-nél így az „erdélyi fejedelem” szinte szánandó figuraként jelenik meg, Prévost abbé regényében, az 1731-es *Manon Lescaut*-ban viszont ennél sokkal rosszabb színben: a Párizsba menekült Rákóczi hírhedt játéksbarlangot működtet abban a palotában, amelyet XIV. Lajos a rendelkezésére bocsátott, elégtelen jövedelmét csak így tudja kiegészíteni. A regényben az ideálisnak induló szerelem egyrészt Manon könnyűvérűsége, másrészt a hamiskártyás Des Grieux lovag játékszenvedélye miatt fut zátonyra. S éppen Rákóczi palotája, a Hôtel de Transylvanie az a hely, ahol minden rosszra fordul.¹³

Szekfű Gyulát, aki *A száműzött Rákóczi* c. 1913-as munkájában tárta fel ennek a történetnek minden szálát, tanulmánya megjelenésekor komoly támadások érték, sokan a fejedelem alakjának igaztalan besározását vetették a szemére.¹⁴ Ezek a támadások, amelyekre Szekfű egy külön tanulmányban válaszolt, nyilvánvalóan azt a fajta szemléletet tükrözik, amely nem egyszer felbukkant a történelmünk során, s amely a nemzeti önismeret hiányosságaira, a kellemetlen ügyek el nem ismerésére épül.

De volt a Rákóczi emigrációnak pozitív hozadéka is. A fejedelem fő hadvezérének, Bercsényi Miklósnak a fia, Bercsényi László, 1720-ben felkérést kapott, hogy a magyar huszárság mintájára szervezzék meg egy francia lovasezredet. A fiatalabb Bercsényi, aki előzőleg Rákóczi testőrtisztjeként szolgált, már Franciaországba érkezésekor felajánlotta szolgálatait; s a Ráttky ezred huszártisztjeként harcolt a spanyol örökösödési háborúban.

1720-ban azzal az ötlettel fordult a Régenshez (vagyis az Orléans-i herceghez, aki XV. Lajos kiskorúsága idején gyakorolta a hatalmat), hogy szeretne egy huszárezredet felállítani.

Tervét kedvezően fogadták, s a hadügyminiszter jelentős összeget biztosított számára, hogy Rodostóban összetoborozza, azután Franciaországba hajóztassa katonáit, azt a százhatvannégy huszárt és tizenhat tisztet, akikből másfél évre rá létrejött a Bercsényi (franciásan Bercheny) huszárezred.¹⁵ Akad azért

12 Voltaire 1753. Az idézetet Gyergyai Albert fordításában közlöm, Európa, Budapest, 1979, 119.

13 Prévost 1984. A regény először 1731-ben jelent meg.

14 Szekfű 1913. Szekfű 1914.

15 Boisseau 2009.

egy különös mozzanata ennek a történetnek. Bonnac márki, konstantinápolyi francia követ, aki kormányára utasítására biztosította a toborzás és az utazás anyagi hátterét, azt írja fölöttesének, hogy „az apa (vagyis Bercsényi Miklós) rendkívül mohó ember”, de hogy ő, mármint a követ, nem hajlandó túllépni a megjelölt büdzsé határait. A huszárezred, amelynek Bercsényi László a tulajdonosa is lett, 1722-ben állt fel az elászi Hagenauban, s azután évtizedeken keresztül vett részt a királyság különféle háborúiban. Maga Bercsényi László pedig 1754-ben megkapta a Franciaország marsallja címet. A Bercsényi-huszárok elnevezés máig megmaradt; a lovassági alakulatok megszűnése óta egy ejtőernyős ezred viseli a nevét.

Még egy érdekes mozzanat a 18. századból: megjelenik franciául 1737-ben Bethlen Miklós gróf emlékezése. Csakhogy nem a magyar emlékirodalom kiemelkedő remekének francia változatáról van szó, a *Mémoires historiques du comte Betlem-Nikolas* egy fiktív memoár, vagyis valójában egy regény, Dominique Révérend alkotása, a korban rendkívül gyakori álmemoárok egyike. A cím és témaválasztás mindenesetre arra utal, hogy egyes körökben ismerősen csengett a nevezetes magyar főúr neve.¹⁶

Napóleon és a győri csata

A felvilágosodás magyar híveinek franciák iránti vonzalmát pontosan jelzi Batsányi János *A franciaországi változásokra* című híres, 1789-ben írt versének egy sora: „Vigyázó szemetek Párizsra vessétek.” Húsz évvel később azonban az Európa meghódítására induló Napóleonnak a magyarokhoz intézett felhívása 1809-ben semmiféle visszhangot nem keltett. A francia császár Bécsből szólt a magyar nemességhez, arra biztatva őket, hogy a Habsburgok helyett válaszszernek új magyar királyt. Az országgyűlés azonban megerősítette a Habsburg uralkodó iránti hűséget, sőt, elrendelte a nemesi felkelést, hogy csapatai a János főherceg által vezetett hadsereghez csatlakozva vívjanak meg a franciákkal, il-

16 Kőpeczi 1994.

letve azok szövetségeseivel. Ez volt a nevezetes győri csata, amelyről a plebejus Petőfi majd oly gunyorosan emlékezik meg. „Majd elfeledtem győri vitézségek/ Mikor emeltek már emléksobort/ A sok lábnak mely ott úgy futott?”¹⁷ Bár a francia–olasz sereg megnyerte a győri csatát, Napóleon nem foglalkozott tovább a magyar problémával, a francia politika évtizedekre elfeledte Magyarországot.¹⁸ Sőt, akár egy évszázadra is, fenntartva azt a meggyőződését, hogy Magyarország véglegesen a német–osztrák érdekkörbe tartozik.

Kossuth, Teleki

Ennek a bevett véleménynek a következménye, hogy a francia kormányzat nem fogadja Teleki Lászlót, akit a Batthyány kormány 1848 szeptemberében követnek küldött Párizsba. Pontosabban, Jules Bastide külügyminiszter fogadja ugyan, de nem mint diplomatát, hanem csak mint nem hivatalos küldöttet. Ugyanis dacára a februári forradalom által hatalomra került ideiglenes kormány külügyminisztere, Alphonse de Lamartine ígéreteinek, a júniusban helyére lépő Cavaignac-kormány úgy dönt, hogy nem avatkozik be sem az olasz, sem a lengyel, sem a magyar ügyekbe. A decemberi elnökválasztáson győztes Louis Bonaparte pedig e tekintetben folytatja elődjei Európa-politikáját.

Holott a reformkor, magyar szempontból, jelentős változásokat hozott a magyar–francia kapcsolatokban. A kor nagyjai Rousseau-t, Michelet-t, Lamartine-t, Tocqueville-t tanulmányozzák, a francia gondolkodók erőteljes hatással vannak a magyar közgondolkodásra. Kossuth Lajos, amikor 1849-ben Debrecenben kinyilvánítja – egyoldalúan – Magyarország függetlenségét, európai, így többek közt, francia segítségre is számít, de hiába. Az 1825-ös bécsi kongresszus, Metternich mesterműve, közel egy évszázadra meghatározza az európai hatalmi viszonyokat, s ebben a konstrukcióban a magyarságnak nincsen önálló helye. Innét nézve válik érthetővé, hogy III. Napóleon 1854-ben az európai kortesúton járó Kossuth Lajost csak titokban, egy éjszakai órán fogadja. Kossuth

17 Petőfi Sándor: *A nép nevében*

18 Lázár 2009.

részletesen beszámol a tárgyalásról, arról a javaslatáról, hogy a reményei szerint nemsokára kirobbanó nagy európai háború kezdetén a francia császár majd az 1809-es napóleoni proklamációhoz hasonló felhívással szólítja a magyarokat önállóságuk kivívására. Kossuth feljegyzései szerint III. Napóleon semmire sem mondott nemet, de ígéretei nyilvánvalóan semmit sem értek.¹⁹

Eisenmann és Trianon

Ha a politikai érintkezés lényegében meg is szűnt, a kölcsönös kulturális érintkezés viszont annál erőteljesebben fejlődött a 19. század második felében. Henri Toulouze bibliográfiáiból²⁰ tudhatjuk, hogy Jókai Mór a korszak egyik legolvasottabb írója Franciaországban, Petőfit és Madáchot többen is lefordítják, másfelől Munkácsy Mihály a legnépszerűbb festők közé tartozik, és a francia elitképzés fellegvára, az École Normale Supérieur hathatósan közreműködik budapesti testvérintézménye, az Eötvös Collegium 1893-as megalapításában. A Collegium állandó francia lektort foglalkoztat; így került Budapestre 1897-ben Jérôme Tharaud, aki később bátyjával, Jeannel együtt rendkívül népszerű és sikeres író lett; közös munkájuk az 1927-ben megjelent *La Fin des Habsbourg* Magyarország 20. század eleji történetét dolgozza fel.²¹

Az a viszonylag kedvező kép, amely Magyarországról a szabadságharc, majd pedig a kiegyezés után kialakult, a századforduló körül lassú romlásnak indult. Nagyjából ugyanakkor mint Angliában, ahogyan azt Jeszenszky Géza bemutatta,²² Franciaországban is egyre több kritikus hang szólalt meg Magyarországgal kapcsolatban. Tipikus példa erre az elzászi születésű Louis Eisenmann, aki 1904-ben védte meg és publikálta disszertációját *A Kiegyezés, tanulmány a dualizmusról* címmel.²³ A németet is anyanyelvi szinten bíró Eisenmann magyarul és csehül is megtanult disszertációjának készítése során, s többször is hosszabb

19 Kövér 2017, 55–64.

20 Toulouze 2002.

21 Tharaud 1933.

22 Jeszenszky 1986.

23 Elisemann 1904. Modern kiadása is létezik: Paris, Hachette, 2013.

időt töltött Magyarországon, ahol elsősorban a kor egyik vezető történészével, Marczali Henrikkel dolgozott együtt. Több mint hétszáz oldalas munkája francia nyelven a téma legteljesebb feldolgozása, s így nyilvánvalóan a franciák közép-európai politikájának egyik megalapozó és irányadó szövege. Eisenmann a jogi karon védte meg munkáját, amely tényszerűnek és véleményeiben mérsékeltnek mondható, bár a dualizmus helyett szívesebben látna egy hármas szerkezetű monarchiát. Ugyanakkor úgy véli, a dualizmuson belül egyre inkább a magyar fél akarata érvényesül.²⁴

Eisenmann 1913-tól, Kont Ignác halála után, megbízott előadóként magyart tanított a Sorbonne-on. A háború alatt katonai behívójával sajtóreferens volt, az osztrák és a magyar sajtót figyelte, s alkalmanként politikai tanácsadóként is alkalmazták. Mindenesetre a befolyása jelentősnek mondható. 1914 nyarán, a háború kitörésekor internálták a Franciaországban tanulmányúton tartózkodó magyar fiatalokat, köztük több Eötvös-collegistát, így Bárczi Gézát és Gyergyai Albertet. A Collegium levéltárában fellelt iratok szerint Eisenmann, mint az École Normale Supérieure tanára, közbenjárta, méghozzá eredményesen, az atlanti szigetekre deportált magyarok érdekében.²⁵ Eisenmann vitába keveredett a magyar kultuszminisztériummal, s a világháború éveiben egyre inkább a csehekhez közeledett. 1922-ben a Sorbonne szláv tanszékének a vezetője lett, 1925-ben pedig a prágai Francia Intézet igazgatója. Magyar kapcsolatai, úgy látszik, megszakadtak. Így Eisenmann azon történészek közé tartozik, akiknek a munkája a világháború éveitől kialakuló kisanant terv megvalósítását segíti elő.

Trianon a magyar történelem mélypontja. A magyarságról kialakult kedvezőtlen véleményt pontosan illusztrálja az a jelenet, amelyet Bánffy Miklós ír le memoárjában. Az új miniszterelnök, Károlyi Mihály 1918 novemberében Belgrádba utazik, hogy a balkáni francia seregek parancsnokával, Louis Franchet d'Esperey-vel találkozzon. Károlyi a világháború éveit Nyugat-Európában töltötte, s minthogy mindent megtett a magyarság minél kedvezőbb színben való feltüntetésére, azt reméli, hogy baráti fogadtatásban részesül. A tábornok azonban a hatalmi viszonyok szellemében jár el, Károlyit szinte fogadni sem

24 Szávai 1989.

25 Horváth 2015, 131-190.

akarja, lekezelően bánik vele, megalázó helyzetbe hozza. Magyarország a németek szövetségese volt, jelenti ki a megbeszélés során, s ugyanúgy bűnhődni fog, mint Németország.²⁶

Frankhamisítás

Az 1924-es párizsi olimpiára Magyarországot meg sem hívják. A politikai kapcsolatok mélyponton vannak. Klebelsberg Kunó kultuszminister próbálkozik kitörni az elzártágból, egyebek közt azzal, hogy több európai fővárosban, így Párizsban is kulturális intézetet nyit. De egy másik területen, az egyetemi világban újabb kudarc éri Magyarországot. Ebben az időszakban épül ki a külföldi diákoknak szállást biztosító rezidenciák hálózata, a Cité Universitaire Párizs déli részén, minden nemzet egy-egy épületet kap. Magyarország nincsen közöttük. S Magyar Zoltán oktatásügyi tanácsos is kudarcot vall, amikor 1929-ben megpróbálja felújítani a magyar nyelv és irodalom oktatását a Sorbonne-on.

Súlyosan érinti a Magyarország-képet az 1925-ben kipattanó frankhamisítási botrány is. A történet szinte hihetetlen. Windischgratz Lajos főherceg, volt miniszter, már két évvel korábban próbálkozott pénzhamisítással, de első kísérletei kudarcba fulladtak. Komolyabbra fordult az ügy azzal, hogy Gerő László, a Térképészeti Intézet egyik vezetője is bekapcsolódott az előkészületekbe, és hogy ez az állami intézmény helyet adott a hamisítóknak. Harmincezer bankjegy készült a Térképészeti Intézetben, ezek közül néhány százat először Hollandiában próbálták értékesíteni, de a hamisítók által megbízott Jankovich Arisztid ezredes már az első kísérletnél lebukott, a banki pénztáros, akinél az ezerfrankos bankjegyet megpróbálta átváltani, rögtön rájött, hogy a bankó hamis. A diplomáciai mentességre hivatkozó ezredes, miután elkobozták a nála lévő több száz darab hamis ezerfrankost, letartóztatták.

A némi huzavona után bíróság elé állított hamisítók azzal érveltek, hogy akciójukkal Trianonért akartak bosszút állni Franciaországban; érvelésük visz-

26 Bánffy 2013, 73-75.

szhangra is talált a magyar közvélemény egy részében. Romsics Ignác szerint a húszas évek elején egyes titkosszolgálatok, így a német és a francia is, megpróbálkoztak a rivális nemzet pénzének hamisításával. De ezek az ügyek sohasem váltak nyilvánossá, nem váltottak ki botrányt. A magyar frankhamisítás annál inkább. A legfontosabb kérdés már kezdettől fogva az volt, hogy milyen magasra érnek a konspiráció szálai. Az első érintettek közt volt Nádosy Imre rendőrfőkapitány, aki diplomataútlevelet adott Jankovichnak; valamint a munkálatokat irányító Gerő László igazgató, sőt, az is hamar kiderült, hogy Teleki Pálnak feltehetőleg tudomása volt a szerveződéstről. A francia külügyminisztérium álláspontja többször is változott; az első, mérsékeltebb állásfoglalás után, szigorúbb retorziókat kívánt, s igyekezett bebizonyítani, hogy Bethlen István miniszterelnök is érintett, vagyis tudott arról, mi készül a Térképészeti Intézetben. A francia diplomácia Bethlen lemondását szerette volna kiprovokálni, s az is fölmerült, hogy Horthy Miklós kormányzó felelősségét is vizsgálni kellene. Az angol és az olasz kormány viszont nem látta volna szívesen a miniszterelnök távozását, és nyomásukra a francia kormány elállt eredeti tervétől.²⁷

A forradalomtól a rendszerváltozásig

A franciák magyarságképének döntő változását hozta az 1956-os magyar forradalom. A budapesti eseményekről részletesen és kiemelkedő helyen számolt be az írott sajtó, és az éppen akkor elterjedőben lévő televízió is. A francia kormány ugyan hátba döfte a magyar forradalmat azzal, hogy október 27-én hadjáratot indított Nagy-Britanniával együtt a szuezi csatorna visszaszerzéséért, de a francia közvélemény, a Kommunista Párt kivételével, a magyar ügy mellé állt. A kor három kiemelkedő véleményvezére írásaival a forradalom ügyét karolta fel. A nagy regényíró François Mauriac, aki évtizedeken át rendszeresen kommentálta a mindenkori aktualitást, a zsarnokság elleni szabadságharcnak nevezi a magyar forradalmat, a magyar ifjúság Antigoné módjára lázad, írja, az új

²⁷ Romsics 1983.

Kreón ellen. Budapesten a Marseillaise szelleme szólalt meg, mondja Mauriac egyik október végi cikkében. Jean-Paul Sartre, a kor legnagyobb hatású gondolkodója tőle eltérően úgy véli, hogy a szovjet hatalom elleni magyar felkelés tulajdonképpen a szocializmus megmentését célozza. A munkásosztály, fejtegeti Sartre, nem a szocializmus ellen, hanem az igazi szocializmusért harcolt.

Albert Camus, aki már az 1953-as kelet-berlini felkelés és az 1956 nyáron kitört poznańi munkásfelkelés során is megszólalt, számos írásában, manifesztumában, tiltakozásában, nagygyűlési felszólalásában foglalkozik Magyarországgal. A magyar forradalom a totalitarizmus elleni lázadás, mondja Camus, a valódi értékek: a szabadság, a szolidaritás harca az elnyomás, a diktatúra ellen. A magyar ügy sok mindenkit megmozgatott; a sorozatos tiltakozások mellett sok helyen gyűjtést szerveztek a magyarok javára, francia írók csomagokat küldtek az Írószövetség közvetítésével a magyar íróknak. Az 1956-ban tizenévesek közül számosan részt vettek a különféle akciókban, s akik közülük politikusok lettek, mint Pierre Morel²⁸ vagy Jean-Marie Delalande,²⁹ elmondásuk szerint ezeknek az élményeknek a hatására eleve pozitív elfogultsággal tekintettek Magyarországra.³⁰

Nyilvánvalóan ennek köszönhető, hogy a változások idején, de még a választások előtt, vagyis 1989-ben és 1990 tavaszán, szinte egymásnak adták a kilincset a Budapestre látogató vezető francia politikusok, hogy találkozhassanak az ellenzéki vezetőkkel. Így Roland Dumas külügyminiszter, Pierre Joxe belügyminiszter, akit Mitterrand elnök a magyar ügyek követésével bízott meg, azután az első RPR delegáció: Jacques Godfrain, Jean-Claude Mignon, Jean-Pierre Delalande képviselők, majd Valéry Giscard d'Estaing volt köztársasági elnök, Alain Juppé, az RPR főtitkára, és vele Nicolas Sarkozy, valamint Louis Jung és Gérard Larcher szenátorok. François Mitterrand elnök, aki 1990 januárjában tett hivatalos látogatást Magyarországon, ugyancsak belevette programjába az ellenzéki vezetőkkel való találkozást, de ezen a munkareggelin kívül Antall Józseffel még külön is találkozott.

28 Pierre Morel (1944) diplomata, Mitterrand elnök külügyi főtanácsadója, majd moszkvai, azután pedig pekingi nagykövet.

29 Jean-Pierre Delalande (1945–) konzervatív gaullista (RPR) képviselő (Val-d'Oise) 1978–2001 között.

30 Szávai 1996, 962-970.

Balatonboglár

A két világháború között a hivatalos Franciaország magyarságképe egyértelműen negatív volt, hiszen a kisantant eszme határozta meg, vagyis azoknak a közép-európai államoknak a támogatása, elsősorban Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia, amelyeket utódállamoknak nevezhetünk. Minthogy Magyarország az ellentétes tábor szövetségese volt mindkét nagy konfliktus során, reménye sem lehetett arra, hogy a róla kialakult kép megváltozzon. A magyar kulturális közeg franciabarátsága nem sokat nyomott a latban.

Mégis, a második világháború éveiben történt egy olyan esemény, amely akkor alig keltett feltűnést, később viszont annál fontosabb szerepet játszott a kapcsolatok alakulásában, a magyarságkép alakításában. Balatonboglárról van szó, pontosabban azoknak a francia tiszteknek a történetéről, akik a német hadifogságból megszökve nem nyugat, hanem kelet felé vették az irányt. Minthogy tudták, hogy Magyarország nincsen hadiállapotban Franciaországgal, megpróbálkoztak, méghezváz sikerrel, így visszanyerni szabadságukat. 1942–43-ban a kutatások szerint 942 francia érkezett Magyarországra. A német tiltakozásokat figyelmen kívül hagyva a kormány úgy döntött, a genfi konvenció jegyében internálja őket, de ugyanakkor meghagyja mozgásszabadságukat, sőt, lehetővé teszi, hogy munkát vállaljanak. Anyagi biztonságukról a francia követség és a magyar kormány közösen gondoskodott. Internálásuk helyéül Balatonboglárt jelölték ki, ahol két szállodát bérelt ki számukra a követség. Az egész akciót id. Antall József menekültügyi kormánybiztosként irányította.³¹

1943. július 14-én zászlófelvonással emlékeztek meg a francia nemzeti ünnepről, s ezen a ceremónián ott volt apja társaságában a tizenegy éves Antall József is. A francia hadifoglyok történetéről évekig kevés szó esett, a politikának nem volt érdeke ébren tartani ennek az akciónak az emlékét. Csak 1975-ben jelent meg a témával foglalkozó első közlemény, azután 1980-ban a francia inter-

31 Id. Antall József tevékenységének lényegét a vereség után Magyarországra menekült lengyel katonák mentése jelentette.

náltak emlékezéseit tartalmazó kötet;³² az első komoly tudományos feldolgozás pedig csak 2017-ben.³³

Antall József még ellenzéki politikusként adta elő a balatonboglári történetet az 1990 januárjában Budapestre akkreditált Pierre Brochand nagykövetnek. A történet, mely élesen eltért a szokásos sztereotípiáktól, óriási hatást gyakorolt Brochand-ra éppúgy, mint azokra a francia politikusokra, akiknek már miniszterelnökként Antall, szinte minden tárgyalás bevezetőjeként, előadta. Az 1993. augusztus végén Magyarországra látogató François Léotard védelmi miniszterre különösen nagy hatást gyakorolt a francia hadifoglyok sorsának története, s rögtön azzal a javaslattal állt elő, hogy szeretne Párizsban emléktáblát állíttatni id. Antall emlékére. Időközben 1993 decemberében Antall József meghalt. A temetésen Léotard képviselte Franciaországot, s már ekkor azt javasolta, hogy a létesítendő emléktábla mindkét Antallnak állítson emléket.

Az emlékművet 1994 februárjában avatta fel François Léotard és a hivatalos látogatásra érkezett Boross Péter miniszterelnök. A 16. kerületi Albert Chapus téren emelt emléktáblán a következő szöveg áll: „Antall József magyar államférfi, a Magyarországra menekült francia hadifoglyok és a nácizmus áldozatainak oltalmazója és fia, Antall József a szabad választások nyomán létrejött első demokratikus kormány feje emlékére – a hálás Franciaország.”

Barátsági és együttműködési szerződés

1990-ben alapvetően új helyzet állt elő. A két ország a huszadik században mindaddig egymással ellenséges szövetségi rendszernek volt a tagja. Ez a szembenállás a Varsói Szerződés és a KGST felszámolásával egyszerre megszűnt. A magyar kormány nyitása hamar választ kapott francia részről. A Quai d'Orsay elindította azt a folyamatot, melynek során barátsági szerződést kívánt kötni a közép-európai államokkal. A francia külpolitika új irányultságát jelezte a tervezett szerződések sorrendje: Lengyelország után Magyarország következett

32 Antal 1980.

33 Lagzi 1975.; Lagzi 2017.

másodikként. A kisantant politika végét jelezte egy finom szemantikai jelzés is: ugyanis a szerződés címébe belefoglalták az antant szót, *Traité d'entente et d'amitié*, vagyis Együttműködési és barátsági szerződés. Ezeréves történelmünk során ez volt az első hivatalos államközi francia-magyar megállapodás. A szerződést 1991. szeptember 14-én írta alá Párizsban, Mitterrand elnök és Antall miniszterelnök jelenlétében a két külügyminiszter, Roland Dumas és Jeszzenszky Géza.³⁴

A francia kormány gesztusok sorozatával jelezte, hogy segíteni kíván, hogy rokonszenvezik a magyarokkal. Boross Péter miniszterelnök 1994. február 23-i hivatalos látogatása pontosan jelezte, hogy a magyarságkép mennyire pozitívrá fordult, partnerén, Edouard Balladur miniszterelnökön kívül további hat miniszter is kérte, hogy találkozhasson a kormányfővel, s Mitterrand elnök is feltétlenül fogadni akarta. „Magyarország osztályelső”, nyilatkoztatta ki Gérard Longuet ipari miniszter azon a munkareggelin, ahol Boross Péter gazdasági vezetőkkal találkozott. Annak a generációnak, amely az ötvenes években nőtt fel, a francia-német ellentét már csak történeti tény volt, gondolkodását a két nemzet együttműködésének prioritása határozta meg. Ezzel nagyrészt elenyésztek a magyarsággal kapcsolatos előítéletek is. A 1990-es években a politikai, a gazdasági és a kulturális szféra egyaránt kedvező képet alakított ki Magyarországról.

2001-ben a franciaországi kulturális év meghívott díszvendége Magyarország volt. Az akció, vagyis többszáz esemény sikere arról tanúskodott, hogy a franciák magyarságképe addig soha nem látottan kedvező módon alakult. A Magyarországról alkotott képet továbbra is előítéletek befolyásolják, de ezek már majdnem mindig kedvezően elfogult előítéletek.

34 A két állam közti közjogi különbségek miatt (más ugyanis a végrehajtó hatalom feje, ott az elnök, nálunk a miniszterelnök) írtak alá a külügyminiszterek.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Antal 1980.** Antal László (szerk.): *Ego sum Gallus captivus. Francia menekültek Magyarországon.* Európa, Budapest, 1980.
- Bánffy 2013.** Bánffy Miklós: *Egy erdélyi gróf emlékiratai.* Helikon, Budapest, 2013.
- Boisseau 2009.** Boisseau, Raymond: La levée des Bercheny-hussards, *Revue historique des Armées*, 2009/255.
- Bozsoki 1995.** Bozsoki Pál Gerő: *Keresztes hadjáratok*, Agapé, Szeged, 1995.
- Brun 2009.** Brun, Jean-François: La bataille de Raab, *Revue du souvenir napoléonien*, 2009/479.
- Eckhardt 1939.** Eckhardt Sándor: A magyarság külföldi képe, In Szekfű Gyula szerk. *Mi a magyar?* Magyar Szemle, Budapest, 1939.
- Eckhardt 1943.** Eckhardt Sándor: *De Sicambrie à Sans-Souci*, PUF, Paris, 1943.
- Eisenmann 1904.** Eisenmann, Louis: *Le Compromis. Étude sur le dualisme.* Société Nouvelle, Paris, 1904.
- Gabriel 1986.** Gabriel, A. G.: *The University of Paris and its Hungarian Students and Masters during the reign of Louis XIII and François Ier.* Notre Dame Indiana, ed. of University Notre Dame, 1986.
- Horváth 2015.** Horváth László: „Alulírott dr. Szegő Albert, írói nevemen Gyergyai Albert” In: Szávai Dorottya-Szávai János (szerk.) *Kegyelmet a klasszikusoknak, Írások Gyergyai Albertről.* Kalligram, Budapest, 2015.
- Jeszenszky 1986.** Jeszenszky Géza: *Az elveszett presztízs.* Magvető, Budapest, 1986.
- Köpeczi 1994.** Köpeczi Béla: Relation, description, roman, in Tverdota György szerk. *Écrire le voyage.* CIEH, Paris, 1994.
- Kövér 2017.** Kövér Lajos: Kossuth et Napoléon III. *Chronica annuel of the Institute of History*, Univ. of Szeged, 2017. 55-64.
- Lagzi 1975.** Lagzi István: A francia katonai menekültek Magyarországon a második világháború idején. *Levéltári évkönyv* 6. szak, Kaposvár, 1975.
- Lagzi 2017.** Lagzi István: *Francia menekültek Magyarországon 1940-1944.* Jatepress, Szeged, 2017.

- Lázár 2009.** Lázár Balázs: L'armée de Napoléon en Hongrie en 1809. *Revue historique des Armées* 2009/270.
- Malraux 1967.** Malraux, André: *Politique, culture*. Gallimard, Paris, 1967.
- Prévost 1984.** Prévost, Antoine-François: Manon Lescaut és des Grioux lovag története, ford. Kolozsvári Grandpierre Emil, In: *Három francia szerelmes regény*. Kriterion, Bukarest, 1984.
- Romsics 1983.** Romsics Ignác: Franciaország, Bethlen és a frankhamisítás. *Történelmi Szemle*, 1983/26.
- Szávai 1989.** Szávai János: Le temps des francs-tireurs. *Cahiers d'Etudes hongroises*, Paris, 1989.
- Szávai 1996.** Szávai János: Albert Camus és Magyarország. *Magyar Szemle*, 1996/5.
- Szávai 2002.** Szávai János: Magyar vagyok, avagy a dunai paraszt. In: Szávai János: *Írástudók és próféták. Magyar írók a világirodalomban*. Krónika Nova, Budapest, 2002.
- Szekfű 1913.** Szekfű Gyula: *A száműzött Rákóczi*. Magyar Tudományos Akadémia kiadója, Budapest, 1913.
- Szekfű 1914.** Szekfű Gyula: *Felelet a száműzött Rákóczi dolgában*. Különlenyomat. Benkő, Budapest, 1914.
- Szűcs 1983.** Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Magvető, Budapest, 1983.
- Tharaud 1933.** Tharaud, Jean – Tharaud, Jérôme: *La fin des Habsbourg*. Flammarion, Paris, 1933.
- Tonk 1979.** Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Kriterion, Bukarest, 1979.
- Toulouze 2002.** Toulouze, Henri – Hanus Erzsébet: *Bibliographie de la Hongrie en langue française*, Szeged, 2002.
- Voltaire 1753.** Voltaire: *Candide*. ford. Gyergyai Albert, Európa, Budapest, 2019.

Images of Hungary

ABSTRACT: The image of Hungary in Western Europe and specially in France is a very important phenomenon for us, Hungarians. This image fluctuates from 930 between two variations.

The first is a fairly negative one, but the second is more advantageous. According to the first Hungarians are just barbarians, conforming to the second, Hungary is the shield of Christianity.

During the Middle Ages, several dynastic marriages has been contracted, and a number of young Hungarians studied at the Sorbonne.

After the Mohács battle, the relations between Hungary and France became insignificant until the 19th century. Even Napoleon's proclamation addressed to the Hungarian nobility in which he asked them to break with the Habsburg proved to be a failure.

In the 1920es, the affaire of the falsified francs impested the relations.

The extraordinary echo of the Revolution of 1956 indicates a temporary and but emotional inversion of the relationship.

When in 1990 the new government of József Antall reformulated the foreign policy of Hungary, France became one of the most important partner so that in 1992 a friendship agreement – the first of our common history – has been signed in Paris.

KEYWORDS: dynastic marriages, crusades, Sorbonne, Mohács, Napoleon, Napoleon III, Austro-Hungarian Compromise, falsified francs, Balatonboglár, revolution, battle of Raab, Batsányi, Kossuth, Trianon, Gyula Illyés, Mitterrand, József Antall

Images de la Hongrie 1000-2000

RÉSUMÉ : L'image de la Hongrie en Europe occidentale et surtout en France est toujours d'une grande importance pour les Hongrois.

Cette image oscille depuis toujours entre deux variantes. La première est bien négative tandis que la deuxième est très avantageuse. Pour la première les Hongrois sont - comme les bandes défaites au cours du 10e siècle – des barbares, pour la deuxième la Hongrie est le bouclier de la chrétienté.

Au cours du Moyen-Age nous voyons des mariages dynastiques, et un grand nombre de jeunes Hongrois faisaient leurs études à la Sorbonne.

Après la bataille de Mohács les rapports franco-hongrois deviennent insignifiants jusqu'à la fin du 19e siècle. Ainsi la tentative de Napoléon qui essaie de convaincre la noblesse hongroise de couper les fils avec les Habsbourg, échoue lamentablement.

Au début du 20e l'affaire des faux francs empoisonne les rapports franco-hongrois.

C'est l'écho extraordinaire de la Révolution de 1956 qui retourne la situation.

En 1990 le gouvernement de József Antall redessine la politique étrangère de la Hongrie dont la France devient un des partenaires les plus importants. De telle manière qu'un Traité d'entente et d'amitié franco-hongrois est signé à Paris en 1992, pour la première fois de notre histoire commune.

MOTS - CLÉS : mariages dynastiques, croisades, Sorbonne, Mohács, Napoléon, Napoléon III, Compromis Austro-Hongrois, faux, Balatonboglár, révolution, bataille de Raab, Batsányi, Kossuth, Trianon, Gyula Illyés, Mitterrand, József Antall.

C S E R N U S S Á N D O R

MAGYARORSZÁG-KÉP A FRANCIA KIRÁLYSÁG KÖZÉPKORI FORRÁSAIBAN (10–15. SZÁZAD)

K I V O N A T: Gyakran hangzik el, hogy Magyarország a franciák jó része számára még mindig *terra incognita* és különösen vonatkozik ez az ország középkori történetére. A tanulmány röviden áttekinti a magyar-francia kapcsolatok története elmúlt másfél évszázadának historiográfiáját és meghatározza annak főbb periódusait, konjunkturális (gyakran politikailag is motivált) korszakait. Megállapítja, hogy mind a kapcsolattörténeti kutatásokban, mind a források feltárása, mind pedig feldolgozása tekintetében újabban jelentős eredmények születtek. A kapcsolatok történetét Magyarország európai beilleszkedésének, a nyugati struktúrákhoz történt csatlakozásának és a keresztény Nyugat expanziójának összefüggésében vizsgálja. Ez dominál a magyar-francia kapcsolatok történetében is. A középkor folyamán Magyarország hosszú utat tett meg, amennyiben a nyugati kereszténység elleni második inváziós hullám aktív résztvevőjéből a kibővült Európa fontos szereplőjévé és regionális nagyhatalmává, Nyugat keleti-délkeleti határainak védelmezőjévé vált. A kapcsolatok intenzitását erősen befolyásolta Magyarország geopolitikai és geostratégiai pozíciója. Ezt a folyamatot jól mutatják a középkori források magyar-képének változásai. A kapcsolatok történetének első időszakától eltekintve a két ország általános érdekei többnyire találkoztak egymással. Ez az időszak ért véget a török hódítással és az ország három részre szakadásával, a királyi Magyarország Habsburg világbirodalomba tagozódásával.

K U L C S S Z A V A K: „kalandozások”, evangelizáció – államalapítás, magyar szentek, keresztes hadjáratok, dinasztikus kapcsolatok, kereszténység védőpajza, nemzettudat, nemzetközi politika.

A középkor iránti általános érdeklődés 20. századi növekedése a kapcsolattörténeti kutatásokra is jótékony hatást gyakorolt. Ennek során a sokak által gyakran marginálisnak tekintett szakterület maga is jelentős fejlődésen ment keresztül, amelynek eredményeképp a korábban szűk mezsgyén mozgó pozitivista korszakot interdiszciplináris megközelítésű, civilizációtörténeti, mentalitástörténeti orientációjú kutatási programok egészítették ki, illetve váltották fel. Mindez vonatkozik a középkori magyar–francia kapcsolatok kutatására is, melynek historiográfiájában – nagyon leegyszerűsítve – öt főbb (négy konjunkturális és egy visszaesést hozó) szakasz rajzolódik ki. Az első, pozitivista korszakban a magyar vonatkozású forrásanyag bővítésének és publikálásának igénye dominált. A második a trianoni diktátumot követő időszak volt. A háborúban vesztes, majd a békét is súlyosan megszenvedő Magyarország a nemzetközi „kommunikációs küzdelem” utóvédharcaiban is defenzívába kényszerült és vesztesre állt. Ennek során igyekezett a magyar–francia történelmi és irodalmi kapcsolatok közös értékeit előtérbe állítani, és kiemelni a magyarok európai civilizáció szempontjából is jelentős történelmi teljesítményeit.¹ Az általános, ambiciózusabb cél pedig az volt, hogy az „ezeréves” Magyarország keresztény értékeire való hivatkozással minél több embert nyerjenek meg a magyar revízió ügyének. A nyugati kapcsolattörténeti kutatások harmadik szakaszában visszaesés következett be: Magyarországon a második világháborút követő időszak általában nem kedvezett a középkorkutatásnak, még kevésbé a nyugati kapcsolatok tanulmányozásának. Változás a hatvanas évek végétől volt érzékelhető, amikor az „enyhülés” légkörében a lehetőségek kiszélesedtek. Ebben az időszakban a magyar tudományosság a nemzetközi téren is aktívabb lett,² s ez jótékony hatással volt a régebbi korszakok (régii magyar irodalom, középkor,

1 A középkori Magyar Királyság történetéből például ilyen volt a Nyugat, a nyugati kereszténység védelmében betöltött küldetés hangsúlyozása. A „Magyarország a Kereszténység védőpajza”-képnek e téren különösen jó esélyei voltak, hiszen már addig is hatalmas irodalma volt és kapcsolódott a korábbi francia–magyar közös hagyományokhoz. Montéty 2009. 705–706. részletes összefoglaló Terbe 1936. 292–350.

2 Az együttműködésnek kialakultak és továbbfejlődtek az intézményes keretei. Ebben fontos szerepet játszott az 1977-ben alapított Magyarságtudományi Társaság. DL 2019, 512–513, 524–525.

reneszánsz) tanulmányozására, és elhozta a középkori kapcsolattörténeti kutatások – köztük a francia–magyar közös történelem tanulmányozásának – a reneszánszát³ is. A negyedik, felfelé ívelő periódus a rendszerváltozást előkészítő szellemi folyamatokhoz kapcsolódott, annak bekövetkeztével újabb lendületet kapott. Az ötödik fázis, amelynek erős motivációt adott az európai uniós csatlakozás elérhető közelségbe került perspektívája, a kilencvenes években bontakozott ki.⁴ A kutatási terület ezzel ismét új dimenziókba került, ráadásul volt a megközelítésben egy lényegi és igen biztató eltérés a korábbi időszakhoz képest: az európai csatlakozás előtt álló közép-kelet-európai országok iránti nyugati érdeklődés ezúttal általános volt, széleskörű és kölcsönös.⁵ A komplex megközelítés részeként felvetődött az a kérdés is, hogy a meglevő ismeretanyag eredményei valorizálódtak-e, és ha igen, milyen mértékben és hogyan jelentek meg a francia köz- és felsőoktatásban.⁶

Ha mérlegre tesszük az elmúlt évtizedek magyar–francia kapcsolattörténeti kutatásainak eredményeit, több területen látható fejlődés. Mindenekelőtt

- 3 A közelmúltban tudománytörténeti érdekességű kötet jelent meg erről a korszakról. A „reneszánsz reneszánsza” széles hazai és nemzetközi szakmai közönséget érintett, és az egyetemi oktatás, valamint a tanárképzés multiplikátor hatása következtében a társadalmi hatása sem lebecsülendő. Ács – Székely 2021.
- 4 Ehhez kapcsolódott, hogy Magyarország átfogó országimázs-építő koncepció jegyében, szakmailag kiemelkedő színvonalú, látványos programokkal lépett történelmi és kulturális értékeivel a világ elé. Europalia Hungaria (Brüsszel, 1999), Frankfurti Könyvvásár díszvendégsége (1999), Franciaországban (2001), Olaszországban (2003), Nagy Britanniában (2004), Luxemburgban (2005) Németországban (2006) szerveződtek kulturális évadok, a franciaországinak pedig kifejezetten erős történeti – sőt, középkortörténeti (Saint-Germain-en-Laye, Paris – Carnavalet, Lyon, Fontevraud) komponense volt.
- 5 Közép-Európa vonatkozásában: Delsol – Maslowski – Nowicki 2002. De Cevins 2013., 2021. Az Angers-i és a Szegedi Egyetem együttműködésében elindult egy hat kötetes (megjelent öt kötet) Magyarország-történet, melynek két kötete a magyar középkort mutatja be. Histoire PUR 2001-. Kristó 2001., Engel – Kristó – Kubinyi 2004. Az újabb eredmények összefoglalásában és közkinccsé tételében kiemelkedő szerepet játszott a Bárány Attila koordinációjával működő MTA Lendület kutatócsoport. Bárány 2014. Konferenciakötetek: Györkös – Kiss 2015., 2017.
- 6 A kilencvenes években közepén készült áttekintés azt mutatta, hogy e téren nagy a lemaradás. A középkori magyar–francia kapcsolatoknak gyakorlatilag nincs, a középkori Magyarországnak pedig alig van bennük nyoma. Rohr – Vigh 1995 és 1996. Újabb felmérésről nincs tudomásom.

– az újabb alapkutatások következtében – alaposan megnövekedett az ismert történeti és irodalmi források mennyisége.⁷ Összefoglaló bibliográfiák és adatbázisok készültek el, új forráskiadványok születtek és fontos szövegek magyar fordításai láttak napvilágot. Nagy előrelépés történt a feldolgozások, az egyéni és az intézmények közötti, a hazai és a nemzetközi tudományos együttműködés és publikációk területén is. Konferenciák szerveződtek, itthon és külföldön (nem egyszer társirányítású formában) disszertációk születtek, tematikus és gyűjteményes munkák készültek el, melyeknek eredményei fokozatosan beépültek az összefoglaló művek anyagába is. Úgy tűnik, hogy elérkezett az átfogó szintézisek ideje.⁸ Az utóbbi negyedszázad eredményeiben nagy szerepük volt az évfordulókhoz, ünnepi eseményekhez kötődő, alapkutatásokat is generáló és szintetizáló szakmai eseményeknek.⁹ Az újabb tudományos eredmények fényében megtörtént a korábban ismert források újraolvasása is. A magyar vonatkozású kútforrások feltárása, kritikai elemzése, összeállítása és feldolgozása terén végzett kutatások eredményeképp a közelmúltban alapmunkák készültek el.¹⁰ Mivel a témakörnek jól hozzáférhető új feldolgozásai állnak rendelkezésre, az alábbiakban a középkori magyar–francia kapcsolatok történetének csak azokra a fejezeteire szeretnék röviden kitérni, amelyek az országkép bemutatása szempontjából érdekesek, ahol új eredmények születtek, illetve amelyeknek napjainkban különleges aktualitása is van.

7 A francia nyelvű anyagot illetően a 20. század végén a források száma már száz fölé emelkedett, melyhez Seláf Levente a maga területéről megközelítően ugyanennyit tett hozzá. Csernus, 1999.

8 Csukovits 2015. Seláf 2015.

9 Itt a Honfoglalás mille-centenáriumára (1996), a magyar államalapítás millenniumára (2000), Szent Márton születésének ezerhétszázadik (316), Szent Erzsébetének nyolcszázadik (1217) évfordulójára, valamint olyan nagy ívű összegző kiállítások anyagára kell elsősorban gondolnunk, mint amilyenek az Anjou Európa (2001), Sigismundus (2005) vagy éppen a Reneszánsz évben (2008) Hunyadi Mátyás korának bemutatására vállalkoztak. Az Európai Unió országai jobban meg akarják ismerni leendő tagjaikat, a közös Európa „másik felét” (Chaunu). Delsol – Maslowski – Nowicki 2002. De Cevins 2021. Áttörést jelentő tudományos ismeretterjesztő cikksorozat a Le Monde vasárnapi mellékleteként („Az ezredik esztendő 12 hőse”) az egyik Szent Istvánról szól. Langellier 2000. július 22. 10–11. Lásd még De Cevins 2004, 11, 12–22, 418–425. Csukovits 143–144.

10 Bácsatyi 2015, 2016. Csákó 2015., Fábán 2019., Körmendi 2019.

A franciaországi magyarságkép alakulásának folyamatát – a leglényegesebb elemek említésével – a 10. századtól a 16. század elejéig követjük végig. A magyar-francia kapcsolatok és a hozzájuk kötődő magyarságkép vizsgálatakor, a hazai történetírásban meghonosodott kifejezés szerint a „kalandozások korát” szokás először említeni, amely mindkét ország történetírásában és történeti emlékezetében – és persze tankönyveiben is – megjelenik. A francia anyagban az Árpád-korra vonatkozóan értékes, de szélesebb körben kevésbé ismert információk vannak, ám a tankönyvekben kevés szó esik róluk. A köztudatban a kapcsolatok aranykora az Anjouk időszakára esik, még akkor is, ha ma már tudjuk, hogy ebben Zsigmond uralkodásának is igen jelentős szerepe volt. Az Anjoukról beszélnek a francia források (és valamelyest a 20. századi francia tankönyvek) is. Zsigmond a gazdag francia forrásanyagban alapvetően császárként (helyenként német vagy római királyként) de azért elég gyakran magyar (ritkábban és cseh) királyként, a későbbi történetírásban viszont szinte kizárólag császárként szerepel. A korábbi kútfők alaposabb tanulmányozása és az újabbak bevonása ráirányította a figyelmet az V. Lászlóval kapcsolatos (viszonylag jól dokumentált) francia forrásanyag rejtett értékeire.¹¹ A korabeli források alapján is megkülönböztetett figyelem kísérte Hunyadi Jánost és Mátyást. Mivel a török ellen folytatott több évszázados küzdelem megkerülhetetlen téma, a Hunyadiak – különösen János (a *Chevalier Blanc*) – alakja későbbi francia történetírásban (és ritkábban, a tankönyvekben) is visszatér. A huszadik század második feléig a legnagyobb érdeklődés Hunyadi törökellenes harcait övezte. Ő az első olyan magyar történelmi személyiség (nem király és nem szent), aki a korabeli forrásokban név szerint szerepel. A legfontosabb 19. századi, francia történész által írott Magyarország-történet ugyancsak az ő személye köré épül. Chassin azonban nem ismerte a középkori forrásokat, és könyvét az 1848–49-es magyar szabadságharc iránti szimpátia, Jules Michelet és magyar barátai befolyásolták.¹²

11 Sokoldalúan mutatták ezt be a közelmúlt igen komoly szakmai bázisra támaszkodó nagy összegző kiállításai, mint a Fontevraud-ban a Franciaországi Magyar Év (MAGYart, 2001) illetve Luxemburg európai uniós elnökségéhez köthető nagyszabású kiállítások. Lásd Europe des Anjou 2001., Sigismundus 2005. Csukovits 2015, 154-159.

12 Főleg Auguste de Gérando, Teleki Pál, Szalai László, Irányi Dániel. Chassin 1856a és 1856b. Műveiben Chassin a magyarok habitusában és történetében egy „közép-európai Franciaországot” látott. Tonnerre 2015, 347-349.

Vannak persze a középkori magyar történelemben más fontos periódusok és személyiségek is, akik a francia tankönyvekben ugyan nem (vagy épp magyar vonatkozásban nem) szerepelnek, de a tudomány és a szélesebb közönség előtt egyáltalában nem ismeretlenek. (A francia közvélemény számára őket „csak” össze kell kötni Magyarországgal.) Ilyen II. Szilveszter (Gerbert d'Aurillac), a „francia pápa” és a koronaküldés hagyománya,¹³ vagy a franciaországi kötődésű szerzetesrendek (a bencések, a francia alapítású ciszterciek, majd később a koldulórendek) tevékenysége. A szakmai közönség számára régóta ismert az Árpádok és a Capetingek közötti dinasztikus kapcsolatok fontossága (az első évszázadokból mindenekelőtt III. Béla, Imre és II. András kora), melynek felújítására később a Valois-ház uralkodói is rendre kísérletet tettek.¹⁴ A francia tankönyvekig azonban csak a kalandozások és a törökellenes harcok, s ritkábban a magyar államalapítás, a Capet-Anjou-dinasztia magyarországi országglása, Hunyadi János törökellenes harcai és Mátyás Magyarországa jutott el.

A téma sajátossága, hogy a forrásait a szorosan vett történeti kútfőknél szélesebb körben is keresni lehet.¹⁵ A magyar vonatkozásokat tartalmazó irodalmi műveknek különösen fontos szerepük van az országgép alakításában. Ebből következik, hogy át kell lépni a képzelet, sőt a népi etimológia által teremtet területekre is. Tudjuk, hogy a középkor gyakran a fikció és a valós világ határán mozgó legendák világa. Magyarországról és a magyarokról alkotott kép esetében sincs ez másként. Érdekes példa erre, az a kapcsolat, mely francia eredetmítoszhoz kötődik. A legendának nincs, vagy alig van (amennyiben egy nagy kelet–nyugati kelta vándorlási időszak áttételes emlékét őrizheti) valós történeti alapja. A „trójai frankok” legendája egy olyan eredetmítosz, amely a franciák

13 Fügedi 1992, 175–178. Riché 1999. De Cevins 2004, 143–171

14 Az előbbi esetben III. Béla két francia házasságára, Châtillon Annára (1153 – 1172 – 1184), Capet Margitira (1158 – 1186 – 1196), II. András második feleségére Capet-Courtenay Jolántára (1197 – 1215 – 1233), illetve Nagy Lajos két leányának (Katalin, majd Mária) Orléans-i Lajossal tervezett házasságára, V. László Franciaországi Margittal kötött megállapodására, majd Candale-i /Foix) Anna (1484 – 1502 – 1506) II. Ulászlóval kötött házasságaira gondolunk.

15 Így például még a hosszú ideig tartó magyarországi latinság is érdekes asszociációkra csábíthat: Illyés szerint a latin nyelv szelleme is összekötő kapocs lehet a két nép mentalitásában. Idézi Szávai 1989, 8–9.

középkori identitáskeresésével, Kelet iránti érdeklődésével is összefüggött, igen elterjedt volt, mintegy évezreden keresztül tartotta magát a francia gondolkodásban és volt egy eleme mely végül a magyarok és a franciák között egyfajta összekötő kapoccsá vált.¹⁶ Eszerint a trójaiak nyugatra vándorlásuk során, a Duna partján alapítottak egy várost, melyet Sicambriának neveztek, s róla kapták a nevüket.¹⁷ Vagyis az köti össze őket a magyarokkal, hogy a föld, amelyet a frankok legendás ősei laktak, azonos azzal, amelyen később a magyarok telepedtek le. Ennek nyomait a középkori magyar forrásokban (például a Képes Krónikában, Thuróczy nál) is megtaláljuk. A városuk nyomait a hazánkba látogató utazók (Brocquière, 1444, Choque, 1502) Acquincum romjaival azonosítják.¹⁸ Eszerint a franciák mintegy ezer esztendőn át úgy gondoltak Sicambriára és Trójára, ahogy a magyarok gondolhattak Etelközre, Meotiszra vagy Magna Hungáriára. Ma már nem több ez számukra egy színes kuriózumnál, a távoli múltból átszűrődő mesés motívumnál, de forrásaink szerint ez a hagyomány még jó pár évszázaddal később is feltűnhetett, sőt, lehetett pozitív, motiváló ereje, s franciák Magyarország-képét gazdagította.¹⁹

A közös legendák világához tartozik Szent Márton számos elemében történetileg is jól dokumentált személye, története – főleg pedig a kultusza, – mely ugyancsak részévé vált a magyar–francia közös szellemi örökségnek. Az elmúlt időkben az ő rendre aktualizálódó és modernizálódó alakjához kapcsolódott talán a legtöbb új üzenet. Szent Mártonnak mint történelmi személyiség-

16 Eckhardt 1943, 11–51. Seláf 2015, 35–49.

17 A történeti források szerint a szugamber germán frank törzset a rómaiak i. e. 8-ban legyőzték és Galliába telepítették, ahol később a frankok szövetségesei lettek. Ez adhatott alapot az amúgy teljesen légből kapott legendának, amely Tours-i Gergely *Historia Francorum* című munkájában Klodvigot szikambernek nevezte Szent Remigiusszal. (A lektor)

18 Eckhardt 1943, 45–46, Képes Krónika 1986, 10–11, 26. Thuróczy 1980, 12, 56–57. Choque 2016, 127, 164–165. Összefoglalóan lásd Györkös 2016, 69–71.

19 Eckhardt 1928. Beaune 1985, 25–74. Szent Remigius a következő szavakkal fordul a keresztény hitre térő (496?) Klodvighoz: „Hajtsd meg nyakad szelíden Sigamber, és imádd, amit fölégettél, égesd föl, amit imádtál.” Gregorius Turonensis 2010, 217. Sicambria és Buda azonosítása a 14. századtól van jelen a francia forrásokban. Beaune 1985. 60. Pierre Choque meglátogatta Sicambria romjait. Choque 2016, 164–165. Csernus 1999, 143–146. Még a Buda 1686-os ostromához egybegyűlt nagyszámú francia önkéntes között is volt olyan, akit motivált, hogy (a keresztény győzelem erős óhajtásán túl) éppen a trójai frankok ősi városának visszavételéért harcol. Maigret 1996, 246–247.

nek közvetlenül nyilvánvalóan semmi köze nem volt a magyarokhoz, egészen addig, amíg kultusza vissza nem tért Pannónia területére. Szerepet kapott ugyanis a magyar állam létrehozásának egyik kulcsfontosságú eseményénél: István hadai „Szent Márton hitvalló közbenjárása által” arattak döntő győzelmet Koppány fölött.²⁰ A pannonhalmi bencések által gondozott szentkultusz ereje Szent Mártont – Szűz Mária után – az ország és királya legfőbb patrónusává tette. Innen csak egy lépés, hogy a középkori ember gondolatvilágában Szent Márton magyar származásúvá váljék.²¹ Márton, a pannóniai római katona, a „gallok apostola”, a befogadó, segítő ember példaképe valójában szülőföldjére visszatérve, a kultusza által válik „magyarrá” és lesz szilárd összekötő kapocs a két ország, a két nép, a két közösség történetében.²² A kultusz vonzereje töretlen: ugyanis Szent Márton időközben a közös európai kulturális örökség és szellemi integráció fontos személyisége is lett, amennyiben tisztelete összeköti a mai Európai Unió több országát. Ezt örökíti meg a *Via Sancti Martini*, amely napjainkra fontos része lett az Európai Kulturális Útvonalak hálózatának.²³ Szent Márton kultusza pozitív, integratív magyarságkép hordozójaként él ma köztünk.²⁴ A szerepének dinamizálása szilárd alapokra épít, és manapság már a közös európai örökség felmutatásának igényéből is táplálkozik.²⁵

20 Képes Krónika 1986, 79–81.

21 MKL (Szent Márton) A magyar származásra Seláf 2015, 120–129. Uő. 2017, 132–158. A SzentMárton-kultusz és a magyarság összefonódásának sajátos emléke egy 17. századi rajz, mely huszár uniformisban ábrázolja a köpönyegét a koldussal megosztó római katonát. Tóth 2017, 346–351.

22 Lásd N. Tonnerre előszavát in. Kristó 2002, 8, 36. De Cevins 2005, 8, 89, 126, 225–226, 459–460. (52. lj.)

23 Az Európa Tanács 2005-ben vette föl az európai kulturális útvonalak listájára. A két végpont Savaria és Tours, az útvonal végigköveti a szent életútját. Lásd a Centre Culturel Saint Martin de Tours francia (www.saintmartindetours.eu) és magyar honlapját (www.viasanctimartini.eu).

24 A Szent Márton jubileumi éve (2016) alkalmat adott arra, hogy Európa-szerte (így hazánkban is) számos program szerveződjék és összegző publikáció jelenjen meg. Közülük lásd: Tóth-Zágorhidi 2016. Részletes és átfogó martinianus szakmai bibliográfiával Ságghy 2018. (bibliográfia: 171–192).

25 Sok száz település és több ezer templom patrónusa. A „Martin” még ma is a legelterjedtebb vezetéknev Franciaországban. <https://www.filae.com/nom-de-famille/> (letöltés időpontja: 2021. július 8.)

A másik, a nyugati kereszténységben nagyon népszerű, igen tisztelt, szeretett és kultuszával a magyarokat Franciaországgal és a franciákkal is szorosan összekapcsoló történelmi személyiség II. András és Gertrudis leánya, a Thüringiai örgróf felesége, a „magyar király lánya”: Szent Erzsébet.²⁶ A történelmi források, illetve hivatkozások egy részénél nem szerepel Erzsébet magyar származása és néhol csak *Thüringiai* Szent Erzsébetként beszélnek róla, a források többsége azonban szorosan köti őt Magyarországhoz.²⁷ A jubileumi megemlékezések időszakára fellendült kutatások a Szent Erzsébetre vonatkozó ismereteinket is tovább gyarapították, s látható, hogy a korabeli francia források jó része is tudatában van Szent Erzsébet magyar származásának.²⁸ A Szent Erzsébet-kutatás a közelmúltban ismét egy fontos új elemmel gazdagodott.²⁹ A legendák, szentéletrajzok népszerű, gyakran elhangzó, szélesebb közönség elé kerülő alkotások, így a bennük lévő magyar vonatkozásoknak, vagy magyar származásra vonatkozó utalásoknak a magyarságkép alakulása szempontjából fontos üzenetük van. A szentek legendáiban ezek a hivatkozások lehettek valóságok (mint Szent Erzsébet) esetében, a konkrét forrásanyagokat alkotóan felhasználók (mint Szent Márton) vagy éppen teljesen fiktívek (mint Szent Honorátusz) legendái.³⁰

A francia irodalmi szövegekben nem ritka, hogy a magyar vonatkozás, mint a „Magyarország”, a „magyar király”, a „magyar király lánya” típusú említések konkrét történelmi funkció nélkül (sőt, előfordul, hogy akár egy odaillő rím kedvéért) jelennek meg, de mégis bizonyítják a legalábbis valamiféle áttételes hát-

26 A Szent Erzsébetre vonatkozó teljes dokumentációt lásd Vauchez – Le Huërou 2017, 49–597.

27 Az előbbire Joinville 2016. §96. 53, az utóbbira Vincent de Beauvais (*Speculum historiale*) és Giacopo da Voragine (*Legenda Aurea*) megfelelő részleteit. Vauchez – Le Huërou 2017, 180, 185. (Joinville-szöveg: 447).

28 Klaniczay 2000, 169–202, 204–207, 231–234, 239. Jacobus de Voragine 1990, 276–286. Montalembert 1836. (Több kiadás).

29 Seláf Levente habilitációs disszertációja, illetve az abból született további tanulmányok a téma összefoglaló bibliográfiáját is tartalmazzák. Seláf 2015. Francia változatban: Seláf 2018. Seláf 2019.

30 Ez utóbbi esetben tudjuk, hogy az eredet kitaláció, de van indoka a magyar származás feltüntetésére: címzettje, vagy megrendelője Árpád-házi Mária (1257–1309) Nápoly királynője. Szerzője Raimon Feraut. Jónás 1992, 634–635. További fiktív magyar szentekre: Seláf 2015, 148–173.

térismeretek meglétét. A 12–13.századi anyag mind gyakrabban tartalmaz ilyen referenciákat. Vizsgálódásunk szempontjából itt leginkább az a kérdés, hogy az említés pozitív, negatív vagy indifferens kontextusban szerepel, és milyen irányban befolyásolhatja a közegét, amely kapcsolatba kerül vele. A magyar elem, a magyar motívum megjelenése a francia *chanson de geste*-ek szövegeiben gyakran visszatér. Az első megjelenés – és valószínűleg, elterjedtsége okán is – egy nagyhatású kép a Roland-énekhez köthető, amelyben a kereszténység és a muzulmán világ sorsdöntő összecsapásakor a magyarok – a hunokkal együtt – a kereszténység ellen felvonuló sereg első vonalaiban állnak.³¹ A 13. századtól mind gyakrabban fordul elő, hogy a magyarok a keresztény (vagy azzá lett) ország lakói, a középkori legendás történetek hősei magyar eredetűek lesznek, cselekményük részben Magyarországra tevődik át, a magyar király környezetében vagy részvételével játszódnak (vagyis Magyarország is bekapcsolódik a történet „meseföldrajzába”).³²

A történeti szövegekben a magyarokkal kapcsolatban szerzett első benyomás az ún. „kalandozások kora,” amelynek megítélésében a francia és a magyar történetírás hagyományai meglehetősen eltérnek egymástól. Mindenesetre, a 10. századi európai kereszténység és a kontinensre érkező magyarok találkozása marandóan negatív élményeket okozott és hagyott az utókorra. A források többnyire olyan helyekről származtak, melyek a támadások elszenvedői voltak. Az írástudás pedig képes magához ragadni az emlékezés monopóliumát. Szavahihetőség szempontjából természetesen nem mindegy, hogy a szerzőik a kard (vagy éppen a nyílvevő) melyik végén találhatók, interpretációjuk viszont sikerrel áttevődött más krónikákba, és hatással volt az irodalmi alkotásokban megjelenő magyarságképre, amely egyébként – a magyarság tatárokkal és törökökkel megélt hasonló tapasztalataihoz hasonlóan – a népi hiedelmekben és hagyományokban is nyomokat hagyott.³³ Ennek a nép körében hosszú ideig jelenlévő emlékéből táplál-

31 Rajnavölgyi 1996, 90–91. CCXXXIV 3251–3254. Arról, hogy Magyarországon ismertek voltak-e (s ha igen, milyen körben) ezek a francia nyelven született alkotások, kevés adatunk van, és azok is igen áttételesek. A korabeli névadási szokások változásának függvényében nem alaptalanul feltételezhető a Roland-ének magyarországi ismerete. Korompay 1978.

32 Seláf 2015, 30–32. Gabriel 1944, 21–28. Karl 1908, 5–10. Csernus 1999, 136–147.

33 A magyar támadások emlékét a fennmaradt – elsősorban egyházi – épületek és más műemlékek leírásakor a látogató ma is olvashatja, sőt van, ahol külső tábla (mint pl.

kozott az a népi etimológia segítségével kialakult gondolatársítás, amely az *ugor*, *onogur*, *hongre*, *ongre*, *hongrois* néven szereplő magyarokat a francia népmesék és a népi hiedelemvilág vérengző, emberevő, rémséges óriásának, az „*ogre*”-nak a figurájához köti.³⁴ A francia történetírás fő vonala sokáig a magyar pusztítások rendszerességét és súlyosságát hangsúlyozta. A másik oldalról nézve – eltérő interpretációban – ugyanebből a megközelítésből táplálkozik a „kalandozások korának” harci dicsőségét és bravúros katonai teljesítményeit (vagyis valójában a betörések súlyosságát és pusztító voltát) nem kevés büszkeséggel kiemelő hazai krónikás és történeti hagyomány, mely a magyarokban a Nyugatot megsarcoló és rettegésre készítő Attila és a hunok méltó örököseit láttatja. A magyar történetírás egy másik – Franciaországban is létező – vonulata – a forrásokat elfogultnak tartva – igyekezett változtatni a 10. századi magyarsággal kapcsolatban nyugaton kialakult negatív képen. Mindenesetre a „magyarok nyilait” gyakran megidéző narratíva szövege utáni újabb nyomozás arra enged következtetni, hogy a szóban forgó ima, abban a formában, ahogy ezt történetírásunkban használni szokás, a korabeli forrásokban sehol nem lelhető fel.³⁵ A támadások következményeit illetően továbbra is eltérő vélemények vannak, és megdölni látszik Vajay Szabolcs szellemes tétele is a Karoling szövetségben fellépő magyarokról.³⁶ Szokás a *normann* (*invasion*) és a magyar (*incursions*) támadások között párhuzamot vonni, s ebben – néhány fontos különbség mellett – valóban több hasonlóság is van.³⁷

Tournus) őrzi a magyar pusztítás nyomait. Mouillebouché 2006. Engel 1990, 107–110. Kristó 2001, 19–31. 24. De Cevins 2004, 58–66.

34 Az Emile Littré-féle Dictionnaire de la Langue Française említi (1872–1877), a Dictionnaire de l’Académie Française (1932–38) pedig említi, de idézi Eckhardt Sándor cáfolatát. Eckhardt 1943. Ugyanakkor a Dictionnaire infernal (1863-ban már a hatodik kiadás, reprint 2008, 2011) *Ogre*-címszavánál a magyarokkal kapcsolatos leírásban olyan, a pogány magyarok hitvilágából vett kiegészítéseket is tartalmazó alapos szócikket ad, mely rémítő hatásában vetekszik a 10. századi leírásokkal. Collin de Plancy 2008, 501–502. Hasonló megközelítésben: Camous 2007, 119–137. Csukovits 2015, 67–69.

35 Mint ismeretes: „*a sagittis Hungarorum libera nos, Domine*” – a leggyakrabban idézett szállóige. Viszont úgy tűnik, hogy ilyen szövegű fohászt a korabeli források nem tartalmaznak. A tanulmány szerzője az ominózus idézetet csupán a 19. századig, Kossuth Lajos levelezéséig látta visszakövethetőnek. Halmágyi 2007, 142–143, 147.

36 Vajay 1968. Mouillebouché 2006, 127–168. Bácsatyai 2016, 26–33, 4–23.

37 Kristó 2000, 9–10. De Cevins 2004. A viking és magyar támadások összehasonlítására Gálffy 2017, 17–21.

Talán közülük – a mi szempontunkból is – a legfontosabb a kialakult helyzetre született megoldás,³⁸ ami a *Christianitas* részévé lett államok feladatává a nyugati kereszténység fenyegetett határvonalának a védelmét, biztosítását és további expanziójának elősegítését tette. Egy dologban azonban már korábban is egyetértés mutatkozott: a lovakkal való bánni tudás, a könnyűlovas harcmódor mesteri szintű alkalmazása a magyarok sajátja, amely a róluk alkotott képpel ekkor kapcsolódott össze.³⁹

A magyarok megítélésében jelentős változást hozott a magyar államalapítás, amely olyan összefüggésben keltett nagyobb érdeklődést, hogy a kereszténnyé vált ország születése megnyitotta és (amennyire lehetett) biztonságossá tette a nyugati zarándokok előtt a Duna völgyét; – vagyis is a Jeruzsálem felé vezető utat. A kereszties eszmerendszer a középkori Nyugat egyik legnagyobb hatású, a legszélesebb tömegeket érintő (de legalábbis foglalkoztató) ideológiája volt. Ebben a helyzetben a kereszties hadjáratok megindulása automatikusan a figyelem homlokterébe állította Magyarországot. A Magyar Királyság létrejötte a nyugati kereszténység komplex expanziójának fontos állomása lett: általa az *Occidens* elérte és megszilárdította keleti határait. Ezzel a magyar államalapítás a korabeli keresztény Európa szempontjából is kiemelkedő jelentőségű politikai, vallási, és geostratégiai esemény lett, ami megteremtette annak lehetőségét, hogy a forrásokban fokozatosan szélesebb körben is megváltozzék a magyarokról a 10. század folyamán kialakult negatív kép.⁴⁰ A változással együtt járt a Magyarországgal kapcsolatos érdeklődés általános növekedése, és – mint az *Intelmeek* gyakran idézett passzusából is tudjuk – a magyar királyok számítottak a nyugatról ide érkezőkre. Ennek a folyamatnak a logikus velejárója lett a magyar–francia dinasztikus együttműködés Árpád-kori fellendülése. Fejedelmi kíséretük utaztak át az országon. A magyarok, a magyar király, a Magyar Királyság megjelenése és a hozzájuk

38 Fügedi 1992, 173–175. 185–186. Kristó 2000, 18–25. De Cevins 2004., Gálffy 2017, 13–15, 21–22.

39 A vikingek a hajózási technikájukkal, a magyarok a lovakhoz kapcsolódó tudásukkal és a könnyűlovas harcmódorukkal tűntek ki. A Diderot-féle enciklopédia pl. számos olyan magyarokhoz kapcsolódó kifejezést tartalmaz, mely a lótarással kapcsolatos. (pl. „*hongrer un cheval*”).

40 Csukovits 2015, 69–74. De Cevins 2004. Csernus 1999, 133–156.

kapcsolódó pozitív referenciáknak a fokozatos „térnyerése” a francia forrásokban is bekövetkezett, noha igazán csak a 12. század végétől számolhatunk majd velük.⁴¹ A 10. századi kapcsolatok negatív emlékét ekkorra homályosítják el a közép-európai nagy keresztény királyság sikereiről, tekintélyéről és gazdagságáról szóló információk.⁴² A 12. század végén az Árpádok dinasztiaépítése Nyugat felé fordul. Capet Margitnak és Aragóniai Konstanzának „nyugati” udvartartása van, amely jeles trubadúrokat fogad, Magyarországon jár az építész Villard de Honnecourt,⁴³ a Keletre tartó vallon telepesek pedig úgy vélik, hogy „Magyarországra kell menni, mert ott jó élni.”⁴⁴ Szokás a keresztes eszmerendszerrel való azonosulás szintjét a nyugati struktúrákhoz való kapcsolatok fokmérőjének tekinteni. Nos, ez esetben csaknem egy évszázadot kellett várni, hogy a magyar királyok, illetve alattvalóik aktívan csatlakozzanak ehhez a nyugati társadalmat és kultúrát mélyen átható és megmozgató eszmerendszerhez.

A 13. század Magyarország szempontjából biztatóan indult. A nyugati középkor „aranykorának” a hatása Magyarországon sem maradt el, ám a folyamatot később alaposan visszavetették a – kezdetben francia területeken is komoly viszszhangot kiváltó – mongol pusztítások. Szent Lajos az Apokalipszis lovasait látta bennük.⁴⁵ A mongol veszély tudatosodott a nyugati országokban is, a Magyarország iránti szolidaritás pedig konkrétan meg is fogalmazódott az első lyoni zsinat (1245) alkalmával, mely a legfőbb fenyegetések közé sorolta a mongol támadásokat, intézkedéseket is fogadott el velük szemben, a fejedelmeket pedig városfalak

41 A keresztes hadjáratokkal a korabeli keresztény nyugat elitjének képviselői kíséretében a francia területekről is tömegek haladtak át Magyarországon. Ennek köszönhetjük Magyarország első leírásait is. Csukovits 2015, 33–38, 69–75. Csernus 1999, 35–49.

42 A magyar királynak az angol és a francia királyokéhoz mérhető jövedelmeiről készült (1185–86, vélhetően a Capet Margittal tervezett házassággal összefüggésben íródott) kimutatás eredménye „átszűrődhetett” a francia forrásainkba is, s ez megerősítette a magyar király és királysága mesés gazdagságával kapcsolatos információkat. Kristó 2000, 84–86. Rajnavölgyi 2013, 66–69. Prokopp 2013, 292–295.

43 Villard de Honnecourt (1200 körül – 1250 körül) mintegy 250 építészeti rajzot tartalmazó, oktatási célú pergamengyűjtemény összeállítója. (A lektor)

44 Gaucelm Faidit (1150–1205) és Peire Vidal (1175–1205) tartózkodott a magyar udvarban („Új urat találtam a dicső Imre királyban” – írja). Villard de Honnecourt (1200–1250) „könyvecskéjébe” magyar motívum rajza került. Illyés 1942, 34–36. Villard de Honnecourt, in Marosi 1997. Csernus 1999. (Melléklet 2. II. 18.)

45 Le Goff 1996, 175–176.

és várak építésére szólította fel.⁴⁶ A konkrét segítség elmaradt; az újabb császár-pápa-konfliktussal terhelt nyugati kereszténység nem volt képes arra, hogy újabb frontot nyisson. Emellett árnyalja a képet az illúzió, mely szerint Nyugaton (Szent Lajos környezetében is) a mongolokra egy ideig, a század közepén megtérítendő népként és a muzulmánokkal szemben mobilizálható potenciális szövetségesként tekintettek.⁴⁷

Az újabb fontos korszak az Anjou-kori magyar-francia kapcsolatok időszaka (amelyekről hajlamosak vagyunk elfelejteni, hogy legalább annyira, ha nem jobban itáliaiak, mint franciák), amelyeknek intenzitása szoros összefüggésben volt a Magyar Királyság szerepének felértékelődésével és presztízsének növekedésével. A Capeting eredetű Anjou-dinasztia dél-itáliai, majd közép-európai megtelepedése, továbbá az Avignonba költöztetett pápaság központi adminisztrációjában lévő francia dominancia ismét új helyzetet teremtett, és alaposan kiterjesztette a tág értelemben vett korabeli francia civilizáció befolyási övezeteit, és ezzel együtt franciaországi forrásaink horizontját Magyarország irányában is tovább bővítette.⁴⁸ Kétségtelen, hogy az Anjou-kor (ide értve az I. Károly hatalomra jutásáért folytatott küzdelem nemzetközi vonatkozásaitól a Mária királynő házasságkötése körüli, dinasztiai és nemzetközi politikai törekvések erőterében mozgó, csaknem egy évszázados – 1301-től 1395-ig tartó – időszakot), a magyar-francia kapcsolatok kivételesen fontos időszaka volt.⁴⁹ Erről tanúskodik a francia vonatkozású anyag, az avignoni pápasággal való kapcsolatok pedig különösen jól mutatják a mindinkább nemzetközi nagyhatalmi tényezőként elismert Magyar Királyság erejét és tekintélyét. Az iszlám hatótávolságába került Magyarország iránti ér-

46 A mongol pusztítás „az egyház öt sebének” egyike, mint Jeruzsálem elvesztése (1244) és a Konstantinápolyi Latin Császárság sorsa. A zsinaton Toletanus (John of Tolet) angol bíboros kíséretében részt vett a tatárjárást leíró Rogerius mester, váradi kanonok is. Lásd MKL Lyoni zsinat, Rogerius címszó. A drámai helyzet ellenére sincsenek konkrét ellenlépések. Csukovits 2015, 105–108.

47 Le Goff 1996, 637–640. Joinville 2015, §491–492.

48 A nemzetközi vonatkozásokat is jól mutatja a témában készült legfrissebb összefoglaló. Maléth 2021, 220–239, 241–245.

49 Meggyőzően bizonyítják ezt az Anjou-kori Okmánytár Kristó Gyula, majd Almási Tibor irányításával Szegeden szerkesztett eddigi köteteinek nemzetközi együttműködésre vonatkozó adatai is. Az Oklevéltár (jelenleg 45 kötet) eddig közvetlenül 7 doktori értekezés forrása volt. AOkl. 1990–.

deklódést Franciaországban tovább táplálja a keresztes eszme és a törökellenes nyugati összefogást szorgalmazó propaganda is. Az Anjou-kori magyar állam pozitív képe tükröződik az irodalomban és a történetírásban, mind az információk mennyisége mind pedig azok gazdagsága terén.⁵⁰

Az Anjou-korban az ország (megőrizve hagyományos kötődéseit) nagy lépéseket tett a nyugati struktúrákhoz való fokozottabb integrálódás felé. Helyzetét találóan szimbolizálja a Képes Krónika jól ismert, Nagy Lajos udvarát ábrázoló címlapja (*Chronicon Pictum*, Clmae 404, f. 1.). Okkal tételezhető fel, hogy a magyar udvar ezt a képet kívánta sugározni magáról.⁵¹ A dinasztia nemzetivé válásának és a „szent királyok nemzetségéhez”⁵² való kötődésének a folyamata kívülről nézve is párhuzamosan haladt a kormányzat, a struktúrák és kultúra erőteljes nyugatosodásával. Hogy érzékeltessük az országgal és királyával kapcsolatos franciaországi ismeretek sokféleségét, álljon itt néhány nagyon különböző területekről vett, eltérő súlyú, de sokatmondó példa. Képet alkothatunk az ország gazdagságáról, ha azt látjuk, hogy Erzsébet anyakirálynő 1343–44-es avignoni, római és nápolyi útja során, az Endre nápolyi trónra kerülése érdekében mobilizált hatalmas összeg valódi aranybőséget idézhetett elő a meglátogatott területeken.⁵³ Adataink vannak arról, hogy a 14. század közepén Franciaországban már gyógyításra is használják a „magyar királyné vizét.”⁵⁴ Nem lehet rossz híre a magyar királyi udvar műveltségének, ha tudjuk, hogy kor egyik legnevesebb olasz tudósa, Tommaso da Pizzano komoly dilemma elé kerül, hogy a magyar király vagy V. Károly párizsi udvari ta-

50 A Froissart krónikájában található magyar vonatkozások az ország korabeli Európában betöltött elismerő szerepére utalnak. Froissart 1972, 91, 118–119, 219–220, 228–230, 237, 257, 313–316.

51 A kép Nagy Lajost ábrázolja, aki királyságának jellegzetességeként jobbján a „nyugati” balján a „keleti” vonásokat mutató alattvalóit – uralmának támaszait ábrázolja úgy, hogy középen a befolyása teljében lévő, nagyhatalmi pozícióban lévő uralkodó helyezkedik el. Az interpretációkra összefoglalóan lásd: Képes Krónika 1986, 528. Fábián 2019, 144. Engel – Kristó – Kubinyi 2004, 8–9, 12–13, 15.

52 Klaniczay 2000, 240–320. Csukovits 2015, 143–153.

53 A királynő a meggyőzés érdekében magával vitt igen jelentős mennyiségű ékszer és a királyság teljes aranytartalékát. Engel – Kristó – Kubinyi 2004, 57–58.

54 Az első ma is ismert összetételű parfümről van szó (*eau de la reine de Hongrie*), mely a legenda szerint I. Károly feleségéhez, a magyar királynő Lokietek Erzsébethez köthető, és Franciaországban 1370 táján vásároltak belőle V. Károly számára. Dovreaux 1918, 358–361.

nácsosi meghívásának tegyen-e eleget.⁵⁵ A fokozottabb érdeklődés sajátos jeleként azt látjuk, hogy Franciaországban megszületik az első olyan Artúr-regény, amely magyar történeti kontextushoz kapcsolódik.⁵⁶ S nem marad el a presztízs legmagasabb szintje sem, amikor látjuk, hogy a kortársak előtt Nagy Lajos a 14. század legtekintélyesebb, „salamoni bölcsességgel” bíró uralkodói közé tartozik, akinek személyében egyesülnek a salamoni uralkodóideál-elvárásai és a lovagi erények.⁵⁷ Anjouk idején Franciaországban Magyarországot a keresztény Nyugat egyik legfőbb hatalmaként ismerték. Franciaországi forrásaink azt sugallják, hogy ekkor az ország képe és valós teljesítménye szinkronban állt egymással.⁵⁸

A magyar történetírásban és közvélekedésben elterjedt nézet szerint a Luxemburgok – jelen esetben Zsigmond – a német és cseh elem (nem túl népszerű) jelenlétét növelte meg a korabeli magyar társadalomban és politikában. Figyelembe kell azonban venni azt is, hogy a Luxemburg-dinasztia a francia kultúrkör szerves része volt. Az uralkodóházakat többszörös dinasztikus szál és szövetség kapcsolta össze – s ez nem csak apjára, Károlyra és a nagyapjára, Jánosra, hanem magára Zsigmondra is vonatkozott.⁵⁹ A Luxemburgok és Valois-k között

55 Tommaso di Benvenuto da Pizzano (1310? – 1387?), orvos, asztrológus, jogtudós végül Párizs és Párizsi Egyetem mellett dönt. Duranti 2019. Tommaso da Pizzano címszó. [https://www.treccani.it/enciclopedia/tommaso-da-pizzano_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/tommaso-da-pizzano_(Dizionario-Biografico)) (letöltés időpontja 2021.november 21.) Tamás mester végül is – az egyetem miatt – Párizs mellett dönt.

56 Charles de Hongrie 1992., Csukovits 2015, 168–171. Csernus 1999, 139. Lásd az 1970-ben Tellér Gyula fordításában megjelent Sir Thomas Malory: „Arthur királynak és vitézeinek, a kerek asztal lovagjainak históriája” című könyvét, mely a „Magyarföldi Urre lovag”-nak szentel egy történetet. Az első Arthur-regényt kompiláló angol szerző bizonyíthatóan francia forrásokból is dolgozott. (A lektor)

57 Fábíán Laura PhD-értekezésében ad átfogó, összehasonlító elemzést a 14. század legjelentősebb nyugati „Bölcs” uralkodóiról a nápolyi Bölcs Róberttől (1276–1343) a Luxemburgi IV. Károly (1316–1378) császártól V. Károly (1338–1380) francia királyig. Fábíán 2019, 134–173. Csukovits 2015, 145–153

58 Ennek a legújabb kutatási eredményekre támaszkodó, szemléletes összefoglalását valósította meg a franciaországi magyar év keretében széleskörű nemzetközi összefogással létrejött az „Anjou Európát” bemutatni kívánó, átfogó kiállítás és hozzá kapcsolódó konferenciák és kiadványok is (Europe des Anjou 2001). Csukovits 2015, 134–137.

59 IV. Károly, Vencel és Zsigmond is ellátogattak Franciaországba illetve Párizsba (1378, 1398, 1415–16). Csernus 1995, 132–142. Novák 2013, 256–259. A kor egyik leghíresebb lovagkirálya, a francia udvarhoz erősen kötődő luxemburgi „Vak” János cseh király a súlyos vereséget hozó crécy-i ütközetben (1346) francia oldalon harcolva esett el. Froissart 1972, 49–55.

szoros volt kapcsolat, s gyakran voltak közösek az érdekeik. Az eredeti házassági terv értelmében Orléans-i Lajos a magyar korona mellett a nápolyi trónigényt is megörökölte volna. Zsigmond magyar trónra kerülése viszont az Anjou–Valois-kooperáció magyarországi végét jelentette. A magyar külpolitikai orientáció szempontjából nézve pedig jelentős váltás következett be: a külpolitikai stratégia hagyományos északi-északkeleti és déli-délkeleti iránya megváltozott, az Anjouk mediterrán irányvonala lekerült a napirendről.

A 15. század első fele az európai nemzetközi politika rendkívül intenzív korszaka. A keresztény Nyugat életében szinte egyszerre és mind súlyosabban jelentkeztek a belső válságtünetek és a külső fenyegetettség. Zsigmond politikai tehetősége ebben az általános krízishelyzetben kezdett kibontakozni. A magyar király szinte valamennyi fenti kihívás megoldásában igyekezett részt venni és abban vezető szerepet vállalni. A török előretörésre válaszként – kortársaihoz hasonlóan – a 14. század végén is mobilizáló erőnek számító, közös európai fellépést kívánó kereszties hadjárat megszervezésében látta a lehetőséget. Mint tudjuk, az 1396-os nikápolyi vereség nem eredményezte a kereszties eszmerendszer végét, jelentette viszont a lovagi harcmodor teljes kudarcát. Nikápolynál nagyon jelentős francia és burgundi kontingens harcolt, s a veszteségeknek óriási visszhangja támadt.⁶⁰ A magyar király neve a vereség ellenére még szélesebb körben vált ismertté: olyan uralkodóként jelenhetett meg, akinek sikerült a *Voyage de Hongrie* (azaz a magyarországi kereszties hadjárat) céljaira hatalmas sereget toboroznia, s aki közvetlenül is részt vett a török elleni küzdelemben. A törökök elleni összefogás gondolata továbbra is a kereszties hadjárat formájában fogalmazódott meg, melynek eszméje némileg módosult tartalommal, de a következő században is tovább élt. Addig is, Magyarország déli részén megkezdődött a várak láncolatából álló több lépcsős védőrendszer kiépítése. Zsigmondnak az általános problémákra adott válaszai egybeestek a korszak szellemi elitjének törekvéseivel: az egyházi krízis megoldására – a *reformatio in capite et in membris* és a *konciliarizmus* támogatása. A pápai hatalom devalválódásával a császári univerzalizmus reneszánsza állítódik szembe. Az egyetemes zsinat létrehozásához és eredményes működéséhez szük-

60 Alattvalóinak tudniuk kellett róla, hiszen a Burgund területeken fogságba esett Félelemnélküli János herceg (1371–1419) kiváltására külön adót vetettek ki.

séges kooperációhoz az *Imperator pacificus* közvetítő szerep vállalása, az elhúzódozó háborús konfliktusokban – mindenekelőtt a százéves háborúban – a felek közötti béketeremtés feladatának a gyakorlása, míg az egyházat belülről fenyegető eretnecség felszámolásához eszközként az eretnekek elleni keresztes hadjárat „hagyományainak” a felélesztése szolgált.

A kivételes diplomáciai tehetségű Zsigmond a világban mindenekelőtt császárként – méghozzá hosszú idő után a császári univerzalizmusnak (a körülményekhez képest igen hatékony) képviselőjeként – vált nyugati kereszténység egyik legbefolyásosabb uralkodójává. Azt sem lehet azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a cím elérésében és megtartásában Magyarország volt a legfontosabb bázisa. Zsigmond ekkor a nyugati kereszténység egyik legbefolyásosabb fejedelme, aki a fél évszázados magyarországi uralkodása időszakában hatalmi központját Budán rendezte be és az országhoz való kötődése soha nem volt kétséges.⁶¹ A Magyarországról alkotott kép elemzése szempontjából pedig korántsem mellékes, hogy uralkodása idején a magyar világi és egyházi elitnek, a király kíséretében lévő nagyszámú magyarnak illetve magyarországi méltóságnak a nemzetközi politika alakításában is fontos szerepe volt.⁶² Zsigmond ugyan látogatása során megsértette francia vendéglátói érzékenységet⁶³ (amely hatással volt a francia történetírásban később róla kialakult képre is); – ezt azonban a császári szupremácia érvényesítési kísérleteivel, vagyis nem magyar királyként tette. Fontos viszont, hogy az ő személyéhez (és minden bizonnyal a környezetében lévő befolyásos nemzetközi humanista körhöz) kapcsolódik az országpropaganda céljából és a nemzetközi politikában nyomós tárgyalási érvként először elhangzó szállóige, a Magyarország „a Kereszténységnek Ke-

61 A személyes szimpátia érdekes dokumentálását lásd Thurócynál: „Zsigmond hosszú szakállt hordott a magyarok iránti rokonszenvből, mert ezek hosszú szakállt viseltek egykor.” Thuróczy 1980, 332. Csukovits 2015, 159.

62 „Rokonaím Frankhonban, de barátaim Angolhonban vannak” – foglalja össze a tárgyalások megfeneklését. Canterbury-i egyezmény kapcsán. A teljes dokumentációra lásd: Csernus 1986, 120. lásd uo. 106–130, 120.

63 Franciaországi látogatása során (Lyon, Párizs) többször lépett fel a császári univerzalizmus szellemében, amellyel sértette a Francia Királyság szuverenitását. Mályusz 1958, 28–29. Csernus 1986, 105–106, 125, 129, 138–140. Novák 2013, 254–263.

let felől védő pajzsa”-kifejezés⁶⁴ használata széles körben elterjedt, ami majd a magyar történeti aktualitások okán fokozatosan beépül a magyar nemzettudat gondolatrendszerébe.⁶⁵ A Zsigmond-kor igen innovatív időszak volt Magyarország történetében, s megállapítható az is, hogy teljesítménye európai mércével mérve is kiemelkedő volt. A környezetében jelentős szellemi és politikai erő koncentrált, a középkori Magyar Királyság legtekintélyesebb uralkodói közé tartozott, sőt, törekvései, cselekvésének irányai és politikai koncepciója számos kérdésben irányadó lett utódai – még Hunyadi Mátyás – számára is. Magyar király ilyen magas méltósághoz és befolyáshoz – sem előtte, sem utána – nem jutott.⁶⁶

Hunyadi János a „Kereszténység bajnokaként”, történeti forrásaink egy részénél pedig annak „Fehér Lovagjaként” (*Chevalier Blanc*) került be a francia történeti irodalomba és történetírásba. A nikápolyi vereség, majd Konstantinápoly elestének sokkhatása alatt lévő nyugati kereszténység országai aggódva vártak a keleti végeiről reménykeltő híreket. A keresztes hadjárat eszméje továbbra élt, a franciák, különösen az egyre függetlenedő burgundi hercegek aktív részt vállaltak az újabb keresztes expedíciók szervezésében, amivel egyébként jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy Magyarország még ismertebb legyen a nyugati frankofón világban.⁶⁷ A Hunyadihoz vonatkozó források több olyan információt tartalmaznak, amelyek segítenek a franciaországi magyar-

64 A levelet Zsigmond a IX. Bonifác pártján álló bíborosoknak címezte (Buda, 1404. június 12.) és azzal vádolja a pápát, hogy a riválisát (Nápolyi Lászlót) támogatva ellene fondorkodik. Zsigmond más alkalommal és más összefüggésben is használja ezt a kifejezést. ZSO II./1. No 3251. reg. Csernus 2017, 24–25.

65 A védőpajzs/védőbástya-szerep más, fronthelyzetben lévő népek hagyományaiban is megjelent, azonban oly módon, mint Magyarország esetében (a romantika idején nemzeti himnuszig hatolóan) sehol nem integrálódott a kollektív tudatba. Csernus 2002, 119–122.

66 A 2005-ös budapesti és luxemburgi Zsigmond-kiállítás anyaga fényes bizonyítéka annak, hogy a Zsigmond-kornak milyen jelentősége volt az európai művelődés történetében, az európai – s köztük a magyar – struktúrák alakulásában és átalakításában. Sigismundus 2005. Utóbb Mátyás maga is megtapasztalhatta, hogy Bécs elfoglalása ennek eléréséhez mennyire nem elegendő.

67 A burgund hercegi udvart és gondolkodást áthatotta a Szentföld visszafoglalásának, a „Tengerentúli Utazásnak” (voyage d’Outre-mer) gondolata, sőt, a burgundi herceg Al-Dunára jelentős katonai kontingenst küldött. Csernus 2013. Csukovits 2015, 113–114, 197–199.

ságkép megismerésében. Ezek alapján Hunyadi János egy olyan személyiség, aki a csatatéren és a török elleni politikai fellépésben egyaránt aktív, akit katonai sikerei emelnek a legendás bajnokok közé, és akit később (a század ötvenes éveinek végétől) számos forrásban Fehér Lovagként (vagy úgy is) emlegetnek.⁶⁸ A francia forrásokban Hunyadi (az itáliai és katalán változatokhoz hasonlóan) szinte mindig pozitív kontextusban szerepel. Mítosza valószínűleg a balkáni – konstantinápolyi területeken folyó harcok eredményeként, híreinek felhasználásával és tovább színezésével született meg, és döntően a neolatin területeken bontakozott ki. Hunyadi „Fehér Lovag”-elnevezésének többféle interpretációja van: nagyon leegyszerűsítve, a klasszikus román nemzeti történetírás a *Blanc* nevet a *Vlach*, *Blak* népnévből származtatja és a vlachok és Vlachia (vagyis szerintük a románok és Románia) törökellenes harcban játszott kitüntetett szerepének elismerését és a jeles történelmi személyiség Hunyadi János vlach/román származásának igazolását látja benne. Nézetünk szerint a *vlach* és a *blanc* összekapcsolása helytálló, itt azonban nem a vlachok vitézsége elismeréséről, hanem a Hunyadiakkal szembeni Habsburg-párti ellenszenv kifejezéséről van szó. Vagyis ez esetben – talán Clio fintora – a negatív propaganda félresiklott: a „nyugati népeknél” a vitéz lovag, a dicsőséges hadvezér, az Antikrisztussal azonosított török ellen vívott dicső és sikeres csatáinak leírásában a népi etimológia némi segítségével, de méltán lett a „vlach” Hunyadiából „*blanc chevalier*”, majd *Chevalier Blanc*, s alakult ki körülötte a nyugati kereszténység védelmező bajnokának a mítosza.⁶⁹ Nem érdektelen azonban a Fehér Lovag-mítosz utóélete sem. Tudjuk, hogy mintája az iszlám elleni harcban továbbra is érintett katalán és spanyol területeken lovagregény inspirálója lett. Franciaországban azonban nem volt olyan érdek, ami fenntartotta volna

68 Részletesen: Csernus 1998, 93–117. Piccolomini (a későbbi II. Pius pápa) levelezéséből viszont azt is tudjuk, hogy Hunyadi – céljai elérése érdekében – a császárságot a török csapatok átengedésével fenyegette meg. A regensburgi birodalmi gyűlés (1454) kapcsán írt levelében idézi Hunyadi szavait: „De ha a keresztény világ cserbenhagy bennünket, eszünkben sincs egyedül állni a törökök rohamát, mert gyengébbek vagyunk náluk. Szabad átvonulást kérnek tőlünk, amiből nem származik kárunk. Meg is adjuk nekik, ha a kereszténység – ahogyan világosan látjuk – nem ébred fel álmából.” Aeneas Silvius Piccolomini 1980, 199–120.

69 Csernus 1998, 107–109.

mítoszát, tehát gyakorlatilag eltűnt, az osztrák–burgundi kultúrkör pedig inkább a Habsburgok Hunyadi-családdal szembeni érdekellentét és a konfliktus hagyományát vitte tovább. Némileg meglepő, hogy Mátyás Magyarországon szinte semmi nyoma nincs a nyugaton széleskörűen elismert, Hunyadi népszerűségét és tiszteletét igazoló Chevalier Blanc mítoszának. A *Johannes Blancus* név egyedül Ranzanusnál szerepel, a nyugati népekre való hivatkozással, de (úgy tűnik) nincs iránta nagy fogadókészség. A korábban elkészült Thuróczy krónika nem szól róla, de a későbbi Bonfini sem említi. Azt viszont igen, hogy Mátyást mennyire feldühítette, ha alacsony származásáról beszéltek.⁷⁰ Ebben az összefüggésben úgy véljük, nem zárható ki, hogy a magyar udvarban a *Blancus* túlságosan hasonlított a *Vlachusra*, amellyel pedig aligha lehetett a király kedvében járni.⁷¹

A vonatkozó francia források jó része gyakorlatilag feledésbe merült, amíg a 19. századi kapcsolattörténet-írás fel nem fedezi őket. Van azonban egy fontos kivétel: Philippe de Commynes *Mémoires*-jai⁷² gondoskodtak ugyanis arról, hogy a könyvnyomtatás univerzumában is fennmaradjon Hunyadi János, a Chevalier Blanc emléke. Nem mítosza, hanem emléke és történeti szerepének értékelése.⁷³ A „francia Machiavelliként emlegetett”, Philippe de Commynes – az uralkodók körében is Európa-szerte népszerű művében – a modern fejedelmek uralkodásának kézikönyvét írta meg.⁷⁴ Kora legnagyobb fejedelmeiről készült portréi között (az angol és a francia király, a burgundi herceg, a császár és a török szultán mellett) ott találjuk Mátyásét is. Forrásai sokrétűek: franciaországiak, birodalmiak és itáliaiak. Commynes történétíró, politikai gondolkodó, diplomata és gyakorló politikus:

70 Bonfini 1995, 713.

71 Csernus 2011, 28–30. Lásd továbbá Lupescu 35–51. A származás tekintetében Zrínyi is Commynes logikáját követi: „Hunyadi Jánosnak fia Hunyadi Mátyás volt, s nem elég ez? Mutasson ilyen apát és fiát nekem egy historicus, aki ezer esztendőre fonja is némely királynak a genealógiáját.” Zrínyi 1976, 258.

72 Commynes művéhez írott előszavában Denis Godefroy a következőképp fogalmaz: „a nyomtatásban megjelent művek között, a Szentírást követően, a leggyakrabban kiadott alkotások” közé tartozik. Ez volt a mű hatodik kiadása; – ma már több mint száz kiadása és fordítása van. Commynes 1649. 5.

73 Commynes 1999, 571.

74 Csernus 1999, 138–139. Műve Magyarországon is ismert volt, Pázmány példaként állította kortársai elé. Uo. 140–141.

nem humanista panegyrikust írt, hanem realista és távlatos értékelést akart adni, amivel viszont beléptette őt kora modern fejedelmei közé.⁷⁵

A franciaországi Magyarország-kép promóciójához sajátos módon járult hozzá Mátyás kortársa, a művészetpártoló Anjou herceg, a „Jó René király”, aki több, hajdan Anjou kötődésű ország – így Magyarország – királyának is mondta magát.⁷⁶ Noha egyetlen vágyott királyságát sem sikerült megszereznie, címerpajzsa felső részében Jeruzsálem és Nápoly királyságainak címere mellett ott találjuk a Magyar Királyság árpádsávos címerét is. Ennek a propagandisztikus lépésnek semmi konkrét eredménye nem volt, viszont René királynak köszönhetően a Francia Királyság nyugati és keleti részén, valamint Provence területén és számos hozzá köthető építészeti és műalkotáson a René-címer részeként a Magyar Királyság szimbóluma – ma is látható módon – a legnagyobb presztízzsel rendelkező királyságokkal együtt szerepel.

A francia udvarnak az a törekvése, hogy Magyarország és Franciaország között dinasztikus kapcsolatok és szövetség jöjjön létre, a 15. században sem került le a napirendről. A százéves háborúból éppen kiemelkedő, a helyzetét nemzetközi szinten is konszolidálni kívánó Valois-háznak a több korona várományosaként ígéretes jövő előtt álló V. Lászlóval (akit a lelkes krónikások *Laudislaus*nak, vagy *Lancelot*-nak neveznek) kötendő ambiciózus szövetsége európai szinten is stratégiai jelentőségűnek ígérkezett. (A nagyra törő terveket V. László hirtelen halála hiúsította meg.) A rendkívül érdekes dokumentumegyüttesből megállapítható, hogy hazánk történetének és a magyar–francia kapcsolatoknak különleges, színes fejezetével van dolgunk, mely nem csak a franciaországi magyarságkép jobb

75 „Olyan király volt ő, aki ügyeit nagy elővigyázattal, bölcsességgel intézte háborúban és békében egyaránt. Élete utolsó szakaszában azonban, amikor már végre ellensége, akitől tartania kellett volna, többé nem találtatott, szerfölött pompakedvelő lett, és káprázatos udvartartást hozott létre; nagy értékű ingóságokat, ékszereket, edényeket halmozván össze háza ékesítésére. Minden őtöle, vagy az ő parancsától függött. Környezetében rettegést keltett, mert kegyetlenség szállta meg...” Commynes 1999, 572.

76 „Le bon roi René” (1409–1480) kora jelentős, művészetpártoló fejedelme, Anjou és Provence számos jogigénnyel rendelkező hercege, aki 1435 és 1442 között nápolyi király is volt (e címről sohasem mondott le), de hosszú élete során végig képtelen volt jogainak érvényt szerezni. (*A lektor* Matz – Tonnerre 2017, 319–336, 357–364, 385–395. Janus Pannonius írt róla dicsőítő éneket. (De laudibus Renati Siciliae regis libri tres). Szentmártoni Szabó 2011, 287–312.

ismeretéhez járul hozzá, hanem hatással van annak további alakulására is.⁷⁷ Franciaországban először itt jelenik meg dokumentálhatóan politikai érvként a „Kereszténység védőpajza” magyar szerepre való hivatkozás, amelyet a század elején Zsigmond vezetett be a nemzetközi diplomáciába. Annyi változással, hogy a „középkorias” (eredetileg a Német Lovagrendhez köthető) védőpajzsot a reneszánsz hangulatához jobban illő a „védfal” váltja fel. Mindez arra utal, hogy a magyar diplomáciában továbbfejlődött az ország és királya szerepét kollektív küldetesként megfogalmazó érvrendszer.⁷⁸

Röviden szólnunk kell egy másik francia–magyar házassági tervről is, amely századfordulón (két évszázad óta először) eredménnyel járt. Foix-Candale-i Anna⁷⁹ és II. Ulászló házassága, illetve az azt megelőző francia – magyar tárgyalások és szövetség a századforduló keresztény Európájának ígéretes és jelentős eseménye volt. A francia források ennek szellemében írnak róla. A magyar királynő utazásáról szóló beszámoló rendkívül érdekes forrás, melynek új kiadása és fordítása a közelmúltban készült el. Ennek kapcsán Györkös Attila tanulmányai részletesen leírják a politikai kontextust.⁸⁰ Jagelló Ulászló Magyarországával ezzel a házassággal Európa legtekintélyesebb uralkodó dinasztiáival került kapcsolatba, s ez egyszerre bizonyította és növelte tovább az ország presztízsét. Kialakulni látszott egy stabil nyugati kapcsolatokkal, erős francia kötődésekkel rendelkező ígéretes magyar–lengyel tandem.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a közép-kelet európai népek, különösen pedig a magyarság teljesebb megismerése és beilleszkedése az egész nyugati kereszténység gondolatvilágába része volt a komplex nyugati expanciónak és an-

77 Részletesen lásd Csernus 2016, 172–179.

78 Itt a küldöttséget vezető Várdai István beszédéről és a krónikás összefoglaló alapján a kereszténység „oszlopáról” és a „védfaláról” valamint a „keresztény házról” és annak „pajzsáról” („*colomnes*” és „*murail*”, továbbá „*chrestienne maison*” és „*escu*”) esett szó. Eckhardt 1943, 125–127, Terbe 1938, 536–544. Gabriel 1944, 72–77., Csernus 1998, 117–118. Uő. 2018.

79 Anne de Foix (1484–1506), magyar historiográfiai hagyományban Candallei Anna, vagy Candale-i Anna. A navarrai királyi családból származott, a család birtokai azonban Dél-Franciaországban találhatók, így ő mindenképpen az occitán és a francia nyelvi kultúra hazai megjelenítője volt. (*A lektor*)

80 Györkös 2016, 20–32.

nak az általános intellektuális fellendülésnek, amit a 13. század az egész kontinens számára hozott. A Magyar Királyság ekkorra vált a periféria ígéretes országából a kereszténység integráns részévé, s lett annak fokozatosan az egyik legfőbb „oszlopa”, védelmének, és további expanziójának bázisa. A 14–15. századi magyarságkép Franciaországban alapvetően pozitív és szinte töretlenül fejlődik. Az Anjouk kora és Zsigmond uralkodása az ország és uralkodói presztízsét igen magasra helyezte. A magyar királyi tekintély profitált a magyar alattvalóihoz kötődő Zsigmond császárságból és nemzetközi tekintélyéből. Ebben nem jelentett törést a Zsigmond halálát követő időszak sem. Az oly fontosnak tartott török elleni küzdelemben pedig a Fehér Lovag-mítosz helyébe az új, elsősorban az itáliai humanista körök által táplált, az európai humanisták által megfogalmazott értékeket menteni és védeni hívatott (a francia területeken nem dokumentálható) Mátyás-mítosz lépett.⁸¹ Ezzel párhuzamosan haladt azonban egy másik folyamat, amelyet – mint láttuk – egy évszázaddal korábban Zsigmond indított el (s melyet utódai is alkalmaztak). A század végére a nemzetközi kommunikációban a „Fehér Lovag”- és a Mátyás-„mítosz” is viasszorul, s ismét előtérbe kerül „Kereszténység védőpajzsa/védőbástyája”-szállóige, amely a „Kereszténység védőbástyája” irányába fejlődik tovább. A fejedelmi kiválóság hangsúlyozása helyébe az ország kollektív missziójának előtérbe állítása lép, amely a későbbiekben fokozatosan beépül a magyar nemzettudatba.

Hozzátehetjük, hogy forrásaink szerint Mátyás halálát követően nem látszik törés az ország megítélésében, legalábbis nincs olyan adatunk, amely erre utalna. Az ellenkezőjére annál inkább. Mindez arra enged következtetni, hogy az általános és meglehetősen elterjedt vélekedéssel szemben a Jagellók magyarországi uralma nem hozott visszaesést a megítélésben; Magyarország nemzetközi presztízse és vonzereje megmaradt.⁸² Magyarország tehát továbbra is az európai politika tevékeny résztvevője, a legfőbb hatalmak keresett szövetségese. Az ország 16. század eleji nemzetközi pozíciói és a magyar francia kapcsolatok történetének elemzése illetve a francia források alapján kirajzolódó Magyarország-kép azokat

81 Klaniczay 1975, 5–15.

82 A reneszánsz művészetre vonatkoztatva Marosi 2008, 9–10, az új megközelítésekre összefoglalva: Neumann – C. Tóth – Pálosfalvi 2019, 11–74.

az újabb értékeléseket támasztja alá, melyek nem tekintenek általános visszaesésként a Mátyás halálát követő Jagelló-korszakra. A magyar történetírás Bonfini óta – és művére nagymértékben támaszkodva – nemzeti királyság- és Mátyás-központú. Úgy véljük, hogy Mátyás művének valós értékelése nem indokolja, hogy az uralkodását megelőző Zsigmond-kor és az azt követő Jagelló-kor teljesítményét történeti gondolkodásunkban háttérbe szorítsuk.⁸³

A középkori Franciaországban – illetve a szélesebb értelemben vett, hozzá kötődő francia civilizációs közegben – a magyarokról alkotott kép kialakulása alapvetően két főbb fázisra bontható: az első a honfoglalástól az Árpádok dinasztiájának négy évszázada, a másodikat pedig a nyugati dinasztikus expanzió valójában Mohácsig tartó bő két évszázada jelenti. Ezek a korszakok egyébként szorosan kapcsolódnak a magyarság nyugati struktúrákhoz való komplex integrálódási folyamatához. A két nagy korszakon belül voltak olyan időszakok, amikor ebben a folyamatban a magyar–francia kapcsolatoknak jelentős szerepük volt. Fogalmazhatnánk úgy is, hogy a középkori francia–magyar kapcsolatok története a magyarság nyugati struktúrákhoz való integrálódásának egy fontos fejezete és hogy a magyarokról alkotott képe ennek a folyamatnak a tükröi. Az első fázisban a magyarok – nem csak fizikailag, a térben, hanem országépítés és mentalitásváltás tekintetében, vagyis szellemiekben is – hosszú utat tettek meg. A *Christianitas* területeit pusztító pogány erőből a „Szent királyok nemzetségére” támaszkodó, a nyugati kereszténységhez szilárdan kapcsolódó, később annak „védőpajzsaként” elhíresült, középkori keresztény nagyhatalommá váló országot – és ennek megfelelő ország-képet – sikerült felépíteniük.⁸⁴ A francia–magyar kapcsolatok első évszázadai tehát a nyugati keresztény világ kiterjesztésének erőterében mozogtak, és világosan megfogalmazott érdekazonosságokra épültek. Ez a pozitív geopolitikai és hatalmi érdek-konstrukció lényegében addig marad fent, amíg a királyi Magyarország nem került a Habsburg világhatalom francia érdekeket is súlyosan fenyegető dominanciája alá, s nem vált annak részévé. Ezzel az erővonalak radikálisan megváltoztak. Mohácsot követően (ahol II. Lajos személyében egy francia dinasztiából származó lengyel–magyar király vesztette életét), és ezzel

83 Zsigmondra Engel 1990, 262, 342–344., II. Ulászlóra Neumann 2016.

84 De Cevins 2004, 33–34, 58–61. Csernus 2002, 121–124.

a magyar-francia kapcsolatoknak egy „idilli” korszaka is véget ért. A Magyarországról és a magyarokról kialakult pozitív kép nem változott meg, de az új helyzetben Franciaország számára a stratégiai és taktikai döntések további politikai és geopolitikai szempontjait mindenekelőtt a Habsburgokhoz való – szinte minden területen konfliktusos – viszony határozta meg. A középkor francia–magyar kapcsolatainak története a ma is velünk élő és alakuló történelem része, s ennek tanulsága és mához szóló üzenete is van, amelyet Mádl Ferenc 2001-ben a Fontevraud-ban szervezett Anjou-kiállítás megnyitóján úgy fogalmazott meg, hogy az Anjou Európa „a jövő Európájának a múltja.”⁸⁵

85 Europe des Anjou 200, 13.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Megjegyzés: A bibliográfia összeállítása reprezentatív, és célja az, hogy a saját eszközeivel önmagában is jelezze a franciaországi magyar-kép legfontosabb forrásait, méghozzá úgy, hogy a francia források magyar fordításban, illetve kiadásban, míg a magyar források és feldolgozások a francia (vagy más idegen nyelvű) változatokban szerepelnek a hivatkozásokban. A francia nyelven hozzáférhető magyar vonatkozású művek listája jól tükrözi a szakmai és politikai érdeklődés egymást erősítő „konjunkturális” korszakait, illetve azt a kiemelkedő szakmai fejlődést, mely a magyar–francia kapcsolattörténeti kutatások területén az elmúlt évtizedekben megvalósult. Számos olyan mű van közöttük, amely magyar és francia, illetve angol változatban is megjelent.

AOklt. *Anjou-kori Oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia.* I – XLV. Ed. Kristó Gyula et al., Budapest – Szeged, 1990.

Ács – Székely 2021. Ács Pál – Székely Júlia : *A reneszánsz reneszánsza. Beszélések Klaniczay Tiborról és a reneszánszról.* MTA Bölcsészettudományi Kutatócsoport, Budapest, 2021.

Bácsatyai 2016. Bácsatyai Dániel: A burgundiai magyar kalandozások és forrásaik 1-2. *Hadtörténelmi Közlemények.* 128 (2015) 105-119 és 129 (2016) 121-147.

Bácsatyai 2016. Bácsatyai Dániel: *A magyar kalandozások latin nyelvű kútforrása.* PhD értekezés PPKE TDI. <https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7429/file/B%C3%A1csatyaiD%C3%A1niel.pdf> (letöltés időpontja: 2022. június 22.)

Bellegarde 1995. André Bellegarde: La Hongrie à travers les manuels français d'histoire de 1867 à nos jours. (classes des lycées). In: Rohr – Vigh 1995. 99-103.

Bárány 2014. *Magyarország a középkori Európában.* Programvezető: Bárány Attila. MTA Lendület Program MTA – Debreceni Egyetem / LP 2014-13/2014. Budapest-Debrecen, 2014-2018.

- Camous 2007.** Thierry Camous: *ORIENTS / OCCIDENTS, vingt-cinq siècles de guerres*. PUF, Paris, 2007. 119-137.
- Charles de Hongrie 1992.** *Le Roman de messire Charles de Hongrie. Texte en prose de la fin du XVe siècle*. Éd. Marie-Luce Chênerie, Presses Universitaire du Mirail, Toulouse, 1992.
- Choque 2016.** Pierre Choque: *Foix-Candale-i Anna utazása Magyarországon*. Szövegkiadás és fordítás: Györkös Attila. In: Györkös 2016. 129-189.
- Commynes 1999.** Philippe de Commynes: Mátyás király jellemzése. In: *Középkori Egyetemes Történeti Szöveggyűjtemény. Európa és a Közel-Kelet*. szerk. Sz. Jónás Ilona, Osiris, Budapest, 1999.
- Collin de Plancy 1863.** J.-A. Simon Collin de Plancy: *Dictionnaire infernal. Répertoire universel*. Plon, Paris, 1863 (Repr. Slatkine 2008, 2011.) DOI-azonosító: <https://doi.org/10.11606/issn.2176-9419.v22i1p137-140>
- Couderc 1995.** Jean-Mary Couderc: L'image de la Hongrie d XXe siècle dans les livres niversitaires français. (Histoire et géographie). In: Jean Rohr, Árpád Vigh szerk. 1995. 105-110.
- Csákó 2013.** Csákó Judit: Az Árpád-kori magyarság ábrázolása a francia területeken keletkezett kútfők tükrében. In: *Francia-magyar kapcsolatok a középkorban*. szerk. Györkös Attila – Kiss Gergely, 2013.73-94.
- Csákó 2013.** Csákó Judit: *Az Árpád-kori Magyarország a francia területeken keletkezett kútfők tükrében*. PhD értekezés ELTE TDI. 2015. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/csakojudit/diss.pdf> (letöltés időpontja: 2022. június 17.)
- Csernus 1999.** Csernus Sándor: *A francia nyelvű történetírás és Magyarország (13-15. század)*. Doktori Mestermunkák, Osiris, Budapest, 1999.
- Csernus 1999b.** Csernus Sándor: A magyar Anjouk a korabeli francia történetírásban. In: *A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Jónás Ilona tiszteletére*. szerk. Klaniczay Gábor – Nagy Balázs, ELTE BTK Középkori és Koraújkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 1999. 425-436.
- Csernus 1995.** Csernus Sándor: Francia források Zsigmond párizsi tartózkodásáról (1416. március). In: *Kelet és Nyugat között. Tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1995. 103-142.
- Csernus 2013.** Csernus Sándor: Jean de Wavrin krónikája: angol történelem, francia történetírás és keresztes hadjárat. Burgundiak az Al-Dunán (1444-

- 1445). In: *Francia-magyar kapcsolatok a középkorban*. szerk. Györkös Attila – Kiss Gergely, 2013. 127-152.
- Csernus 2000.** Csernus Sándor : La Hongrie et les Hongrois dans la littérature chevaleresque française. In: *La noblesse dans les territoires angevins au Moyen Age*. Éd. Noël Tonnerre, Angers-Rome, Éditions de l'École Française de Rome, Collection ÉFR. 275. Rome, 2000. 717-735.
- Csernus 2002.** Csernus Sándor : La Hongrie, le rempart de la Chrétienté, naissance et épanouissement d'une idée d'une mission collective. In: *Mythes et symboles politiques en Europe Centrale*. Éd. Chantal Delsol et al, PUF, Paris, 2002. 107-123. http://real-eod.mtak.hu/6660/1/Klny_Barbier65_017-041_Sandor%20Csernus.pdf (letöltés időpontja: 2022. június 17.)
- Csernus 1999a.** Csernus Sándor : Les Hongrois, les Français et les premières croisades, in *Conquête et Intégration. Les Hongrois et l'Europe (IXe-XIIe siècles)*. In: Csernus – Korompay 1999. 411-426. http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/4998/1/csernus_les_hongrois_01.pdf (letöltés időpontja: 2022. június 17.)
- Csernus 2016.** Csernus Sándor: Myth, Propaganda and Popular Etymology. János Hunyadi – „White” or „Vlach” Knight? *Chronica. Annual of the Institute of History, University of Szeged* (2016) vol. 12. ed. in chief. Lajos Kövér. Ed. Sándor Gyarmati et al, Szeged. 2016.125-147. <http://primus.arts.u-szeged.hu/chronica> (letöltés időpontja: 2022. június 17.)
- Csernus 2017a.** Csernus Sándor: Naissance d'un adage flexible et aujourd'hui de retour: „La Hongrie, rempart de la Chrétienté”. In: „*Ex oriente amicitia. Mélanges offerts à Frédéric Barbier à l'occasion de son 65e anniversaire*,” Éd. Claire Madl - István Monok. (Europe en réseau. Contribution à l'histoire de la culture écrite 1650-1918.) MTA KIK, Budapest, 2017.
- Csernus 2011.** Csernus Sándor : Une idéologie à l'épreuve de la modernité. L'idée de la croisade à la fin du Moyen Age. In: *De Cevins 2011*. 52-74. DOI-azonosító: <https://doi.org/10.4000/books.pur.105161>
- Csernus 1998.** Csernus Sándor : Zsigmond és a Hunyadiak a középkori francia történetírásban. *Századok* (1998) 132. 1. sz., 47-127.
- Csernus–Korompay 1999.** *Les Hongrois et l'Europe. Conquête et intégration*. Éd. Sándor Csernus–Klára Korompay, Publications de l'Institut Hongrois

- de Paris, Paris–Szeged, 1999.
- Csukovits 2015.** Csukovits Enikő: *Magyarországról és a magyarokról. Nyugat-Európa magyar-képe a középkorban*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2015.
- De Cevins 2021.** Marie-Madeleine De Cevins: *Démystifier l'Europe Centrale – Bohême, Hongrie et Pologne du VIIe au XVIe siècle*. Passés Composés, Paris, 2021.
- De Cevins 2013.** Marie-Madeleine De Cevins: *L'Europe centrale au Moyen Âge*. Didacte Histoire, Presses Universitaires de Rennes, Rennes, 2013.
- De Cevins 2011.** Marie-Madeleine De Cevins: *L'Europe Centrale au seuil de la modernité. Mutations sociales, religieuses et culturelles*. Éd. Marie-Madeleine De Cevins, PUR, Rennes, 2011.
- De Cevins 2016.** Marie-Madeleine De Cevins : *Mathias Corvin. Un roi pour l'Europe Centrale (1458-1490)*. Le Boutique de l'histoire, Les Indes Savantes, Paris, 2016.
- De Cevins 2004.** Marie-Madeleine De Cevins: *Saint Étienne de Hongrie*. Fayard, Paris, 2004. DOI-azonosító: <https://doi.org/10.1017/s0395264900021181>
- Duranti 2019.** Tommaso Duranti: Tommaso da Pisano. *Dizionario Biografico degli italiani*. Vol 19. 2021.
- Eckhardt 1943.** Alexandre Eckhardt: *De Sicambria à Saint-Souci: histoires et légendes franco-hongroises*. Bibliothèque de la revue d'histoire comparée, n° 2. (1943) PUF, Paris. 53-71.
- Engel et al 2002.** Pál Englelet al: *Histoire de la Hongrie médiévale Tome II. Des Angevins aux Habsbourg*. Éd. Sándor Csernus – Noël-Yves Tonnerre, Presses Universitaires de Rennes, Rennes, 2002. DOI-azonosító: <https://doi.org/10.1017/s039526490001249x>
- Europe des Anjou 2001.** *Europe des Anjou. Aventure des princes angevins du XIIIe au XVe siècle*, Catalogue de l'exposition. Éd. Guy Massin-Le Goff, Somogy – Éditions d'Art, Paris. 2001.
- Fábián Laura Sára 2019.** Fábián Laura Sára: *Salamon – uralkodói erények mintaképe a 13-14. században Nyugaton és Közép-Európában*. PhD értekezés ELTE TDI (kézirat)https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdfjs/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/50372/diss_Fa

bian_Laura_tortenelemtud.pdf?sequence=1&isAllowed=y (letöltés időpontja: 2022. június 17.)

Froissart 1971. *Froissart krónikája*. Vál. ford. jegyz. Kulcsár Zsuzsanna, Gondolat, Budapest, 1971.

Gregorius Turonensis 2010. Tours-i Gergely: *Korunk története. A frankok története*. Kalligram, Pozsony, 2010.

Gálffy – 2017. László Gálffy: *Incursions normandes et hongroises en Francia Occidentalis*. In: Györkös-Kiss 2017. 11-24.

Györkös 2017. Attila Györkös: *Le mariage d'Anne de Foix et la diplomatie franco-hongroise au début du XVIe siècle*. In: Györkös – Kiss 2017. 127-141.

Györkös 2016. Györkös Attila: *Reneszánsz utazás. Anna királyné 1502-es fogadtatásának ünnepei Észak-Itáliában és Magyarországon*. Attraktor, Máriabesnyő, 2016. 5-88.

Györkös – Kiss 2013. *Francia-magyar kapcsolatok a középkorban*. szerk. Györkös Attila – Kiss Gergely, Speculum Historiae Debreceniense 13. Debreceni Egyetemi Kiadó – Debrecen University Press, Debrecen, 2013.

Györkös – Kiss 2017. „*M'en anei en Ongria*” – *Relations franco-hongroises au Moyen âge II*. szerk. Györkös Attila – Kiss Gergely, Memoria Hungariae 4. Dir. Attila Bárány. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2017.

Hunyadi Mátyás 2008. *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban (1458-1490)*. szerk. Farbak Péter et al., Budapesti Történeti Múzeum, Budapest, 2008.

Histoire PUR 2001. *Histoire de la Hongrie*. I-VI. Éd. Sándor Csernus – Noël-Yves Tonnerre, Presses Universitaires de Rennes, Rennes, 2001. (2019-ig öt kötet jelent meg).

Joinville 2015. Jean de Joinville: *Szent Lajos élete és bölcs mondásai*. Közreadja: Csernus Sándor, Ford.: Uő. és Cs. Tóth Annamária. (A középkori francia történeti irodalom remekei II.) Balassi Kiadó, Budapest: 2015. 5-450.

Karl 1908. Louis Karl: *La Hongrie et les Hongrois dans les chansons de geste. Revue des langes romanes*, t. LI. (1908) 5-38.

Klaniczay 2000. Klaniczay Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban*. Balassi Kiadó, Budapest, 2000.

Klaniczay – Nagy 1999. *A magyar Anjouk a korabeli francia történetírásban*.

- In: „*A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Jónás Ilona tiszteletére*,” szerk. Klaniczay Gábor – Nagy Balázs, ELTE BTK Középkori és Koraújkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 1999.
- Klaniczay 1975.** Klaniczay Tibor: *A kereszteshad eszméje és a Mátyás-mítosz.* Reneszánsz Füzetek, 28. Budapest, 1975.
- Korompay – 1978.** Korompay Klára: *Középkori helyneveink és a Roland-ének,* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.
- Körmendi 2019.** Körmendi Tamás: *Az 1196 és 1235 közötti magyar történelem nyugati elbeszélő forrásainak kritikája.* Magyar Történelmi Emlékek, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történeti Intézet, Budapest, 2019.
- Kristó 1995.** Kristó Gyula: *A honfoglalás korának írott forrásai.* Szegedi Középkorász Műhely, Szeged. 1995.
- Kristó 2000.** Kristó Gyula: *Histoire de la Hongrie Médiévale. Tome I. Le temps des Arpads.* Éd. Sándor Csernus et Noël-Yves Tonnerre. Presses Universitaires de Rennes, Rennes, 2000.
- Maigret 1996.** A Maigret grófok adománylevele. – „Krisztusért és az ő ellenségei ellen”. In: *AETAS*, 1996/1-2, (1997)
- Maléth 2020.** Maléth Ágnes: *A Magyar Királyság és a Szentszék kapcsolata I. Károly korában (1301–1342).* PTE BTK TI Középkori és Koraújkori Tanszék, Pécs, 2020.
- Marinescu 1994.** Constantin Marinescu: *La politique orientale d'Alphonse d'Aragon, roi de Naples (1406-1458).* Barcelona, 1994.
- Marosi 2008.** Marosi Ernő : Az Alpokon innen és túl. A reneszánsz látszólagos választútjai Magyarországon 1500 körül és után. In: *Mátyás király* 2008. I. 9-23.
- Mathias Corvin 2009.** *Mathias Corvin, les bibliothèques princières et l'état moderne.* Éd. Jean-François Maillard – István Monok – Donatella Nebbiai et al., Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2006.
- Mátyás király öröksége.** *Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16-17. század).* I-II. szerk. Mikó Árpád – Verő Mária, Magyar Nemzeti Galéria Kiadványai, Budapest, 2008.
- Matz – Tonnerre 2017.** Jean-Michel Matz – Noël-Yves Tonnerre: *L'Anjou des Princes. Fin IXe – fin XVe siècle.* Picard, Paris. 2017. DOI-azonosító: <https://doi.org/10.15184/2017010010>

doi.org/10.21039/rsj.213

- Mouillebouche 2006.** Hervé Mouillebouche: Les Hongrois en Bourgogne: le succès d'un mythe historiographique. *Annales de Bourgogne* 78. (2006) 127-168.
- Novák 2013.** Novák Veronika: Sárkány a porcelánboltban. In: *Györkös-Kiss 2013.* 253-270.
- Piccolomini 1980.** Aeneas Silvius Piccolomini: *Pápa vagy zsinat? (Válogatott levelek)*. Vál. Boronkay Iván. Ford. Boronkai Iván – Kapitánffy István, Magyar Helikon, Budapest, 1980.
- Prokopp 2013.** Prokopp Mária: Francia-magyar művészeti kapcsolatok III. Béla korában, Esztergomban. In: *Györkös-Kiss 2013.* 291-314.
- Queret-Podesta 2017.** Adrien Queret-Podesta: Les plus anciens contacts entre les souverains hongrois et les établissements monastiques français. In: *Györkös-Kiss 2017.* 73-82.
- Rajnavölgyi 2013.** Rajnavölgyi Géza: III.Béla párizsi házassági ajánlatának tükröződése Andreas Capellanusnál. In: *Györkös-Kiss 2013.* 65-72.
- Riché 1999.** Pierre Riché: *II. Szilveszter, az ezredik év pápája*. Balassi, Budapest. 1999.
- Rohr – Vigh 1995.** *L'Image de la Hongrie en France I. Manuels scolaires et universitaires*. Actes du 1er Colloque International 1994. Éd. Jean Rohr – Árpád Vigh, Association des Amis de l'Institut Hongrois de Paris – IH, Paris, 1995.
- Rohr – Vigh 1996.** *L'Image de la Hongrie en France 2. Gudes et récits de voyages*. Actes du 2er Colloque International 1995. Éd. Jean Rohr – Árpád Vigh, Association des Amis de l'Institut Hongrois de Paris – IH, Paris, 1996.
- Roland-ének 1996.** *Roland-ének. Ófrancia históriás ének egy oxfordi kéziratból*. Ford. Rajnavölgyi Géza. Eötvös Klasszikusok. 6. kötet. Eötvös József Kiadó, Budapest 1996.
- Seláf 2016.** Seláf Levente: Szent Márton, mint magyar királyfi. Egy hagiográfiai motívum története. In: *Tóth – Zágorhidi 2016,* 137-164.
- Seláf 2016.** Seláf Levente: *Túl-Távol-Nyugat vagy Túl-Közel-Kelet? Magyarország és Közép Európa a középkori francia irodalomban*. Habilitációs dolgozat. ELTE BTK, Budapest (kézirat) 2015.
- Seláf 2015.** Seláf Levente: A trójai eredet mítosza és Magyarország Olivier de

- la Marche Emlékirataiban. I.: *Fehér Lovag. Tanlmányok Csernus Sándor 65 születésnapjára.* szerk. Gálfy László et al Szeged, 2015. 175-182.
- Sághy 2018.** Sághy Marianne: *Szent Márton. Krisztus katonája.* Szülőföld Kiadó, Szombathely, 2018.
- Sigismundus 2005.** *Sigismundus Rex et Imperator. Arts et culture à l'époque des Sigismond de Luxembourg. 1387-1437.* Catalogue de l'exposition. Éd. Imre Takács, collab. Zsolt Jékely – Szilárd Papp – Györgyi Poszler, Philipp von Zabern, Mainz, 2006. DOI-azonosító: <https://doi.org/10.1111/j.1477-4658.2007.00368.x>
- Szávai 1989.** János Szávai: *Introduction à la littérature hongroise.* Akadémiai Kiadó – Jean Maisonneuve Éditeur, Budapest-Paris, 1989. DOI-azonosító: <https://doi.org/10.2307/40146548>
- Szentmártoni Szabó 2011.** Géza Szentmártoni Szabó: Du Péril de Parthenope. La découverte de la version intégrale du panégyrique de René d'Anjou par Janus Pannonius. In: *René d'Anjou (1409-1480): Pouvoirs et gouvernement.* Éd. Jean-Michel Matz – Noël Tonnerre, PUR, Rennes, 2011. 287-312.
- Sz. Jónás 1992.** Sz. Jónás Ilona: Szent Honorátsz 13. századi verses legendája. *Századok*, 126 (1992) 634-645.
- Tóth-Zágorhidi 2016.** *Vita Sancti Martini. Szent Márton útjai térben és időben.* szerk. Tóth Ferenc-Zágorhidi Czigány Balázs, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2016. http://real.mtak.hu/43406/1/SzentMarton_KONYV_online_u.pdf (letöltés időpontja: 2022. június 18.)
- Toulouze-Hanus 2002.** *Bibliographie de la Hongrie en langue française.* Éd. Henri Toulouze – Erzsébet Hanus, Publications de l'Institut Hongrois de Paris. Documenta I. Sér. dir. Sándor Csernus, Paris-Budapest-Szeged. 2002.
- Vajay 1968.** Szabolcs de Vajay: Das Eintritt des ungarischen Stämmebundes in die europäische Geschichte (862-933). *Studia Hungarica., Schriften des Ungarischen Isntituts München*, 4. Hase und Koehler Verlag, Mainz, 1968. DOI-azonosító: <https://doi.org/10.2307/2855681>
- Veszprémy 2014.** Veszprémy László: Itt a magyar, hol a magyar? Megjegyzések a nyugati magyar kalandozások (907-933) forrásaihoz és időrendjéhez. *Hadtörténelmi Közlemények* 127. (2014) 77-90.
- Villehardouin 1985.** Geoffroy de Villehardouin: *Bizánc megvétele.* Ford. Sza-

bics Imre, Európa Kiadó, Budapest. 1985. DOI-azonosító: https://doi.org/10.1007/978-3-476-05728-0_3767-1

Zrínyi 1976. Mátyás király életéről való elmélkedések. In: *Zrínyi Miklós hadtudományi munkái*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest. 1976. 246-295.

The image of Hungary in the medieval sources of the Kingdom of France (from the 10th to the 15th century)

ABSTRACT: It is frequently found that for most of the French people, Hungary – and especially his medieval history – continues to be *terra incognita*. This paper gives a brief summary of the history of the historiography of the French-Hungarian relationships of the last two centuries and presents its main periods and conjuncture (frequently influenced by political reasons). It is easy to constate that the number and quality of scientific results (sources, studies) are considerable. The history of the relations will be presented in the context of the integration of Hungary to the structures of Europe and the expansion of the western Christianity. The relations between the French and the Hungarian Kingdom follow the same rythme. In the Midle Ages the Hungarian Kingdom had a long way to realise the great case: from an active participant of the second assault against Western Europe, it became an important and influential actor of the European politics, prestigious regional power and defender of the eastern and south-eastern frontiers of the western Christian world. The intensity of the relationships between the two countries was dominated by geopolitical and geostrategical raisons. The evolution of the image of Hungary and the Hungarians is perfectly reflected by the French sources of this period. Excepting the first stormy contacts, the interests of the two countries are common in the majority of the domains. However, this idyllic period was broken by the Muslim occupation, the tripartite division of the medieval kingdom and the connection of Hungary to the Habsbourg Empire.

KEY WORDS: raids conversion – foundation of the state, Hungarian saints, crusades, dinastic relationships, shield of Christendom, national identity, international politics.

L'image de la Hongrie dans les sources médiévales du Royaume de France (Du Xe au XVe siècle)

RÉSUMÉ : On dit souvent que pour la plupart des Français, la Hongrie – et spécialement l'histoire de son moyen-âge – est restée une *terra incognita*. Cette étude présente brièvement l'histoire de l'historiographie des relations franco-hongroises rédigée au cours des siècles dernières, définit ses périodes fortes et conjoncturelles (souvent influencées par les milieux politiques différents). On constate tout d'abord que dans le domaine des sources – tout comme dans leurs interprétations diverses – il y a des résultats considérables. L'histoire des rapports sera étudiée dans un contexte d'intégration de la Hongrie aux structures européennes et dans une perspective de l'expansion de la chrétienté occidentale. Les relations franco-hongroises ont également été rythmées par le même phénomène. Au cours du moyen-âge, la Hongrie a fait un long chemin : de la participation active du second assaut contre la Chrétienté occidentale, elle est devenue un acteur important de la scène européenne, une puissance régionale et défenseur des frontières de l'Est et de Sud-Est de l'Occident. L'intensité des rapports a été influencée par des raisons géopolitiques et géostratégiques. L'évolution de l'image de la Hongrie dans les sources françaises reflète bien ce processus. Mise à part les premiers contacts orageux, les intérêts des deux pays ont convergé dans la plupart des domaines. Mais avec l'occupation musulmane, la division du pays en trois parties (avec l'attachement de la Hongrie Royale à l'Empire des Habsbourg) cette période idyllique toucha à sa fin.

MOTS-CLÉS : incursions, évangélisation – fondation de l'État, saints hongrois, croisades, rapports dynastiques, écu de la chrétienté, conscience nationale, politique internationale.

HARAI DÉNES

A MAGYARORSZÁGRÓL ÉS A MAGYAROKRÓL ALKOTOTT KÉP A 16–18. SZÁZADI FRANCIAORSZÁGBAN

KIVONAT: A 16-18. századi Franciaországban jelentősen gazdagodott a Magyarországról és a magyarokról alkotott kép a két ország közti diplomácia kapcsolatok, katonai szövetségek, tanulmányutak, áruforgalom, eszmei áramlatok és technikai tudásátvitel élénkülésének köszönhetően. E folyamatokról viszonylag nagy számban állnak rendelkezésünkre információk, melyek egy része már a korabeli francia társadalom bizonyos rétegeihez (arisztokrácia, városi polgárság, katonák, értelmiségiek) is többé-kevésbé eljutott vagy eljuthatott személyes élményeken, beszámolókon, leveleken, valamint nyomtatott műveken keresztül. Ez utóbbiakból kiderül, hogy a „Magyarország” név már ebben az időben is nagyon gyakran jelöli a magyarok államát, aminek gazdagsága és termékenysége még a török-háborúk pusztításai ellenére is lenyűgözte a korabeli franciákat. A Valois, majd 1589-től a Bourbon királyok alattvalói felfigyeltek Magyarország meg- és felosztottságára, amelyeket a francia történetírók mint elkerülendő példát hoztak fel honfitársaik előtt. A magyar bel- és külháborúk kulcsszerepet játszottak a magyar és erdélyi kapcsolatkezelésben a Habsburg-ellenes francia udvarnál, ahol jól fogadták a franciabarárt és nyugat-európai kultúrával rendelkező urakat. A sokszor gazdaságilag elmaradott területnek minősített országból Franciaországba eljutó magyar termékek és technikák (bor, hímzés, bőrcserzés, bányászati eljárások) az ország lakosainak szakértelmét és kreativitását hirdették. Összeségében tehát

elmondható, hogy a Magyarországról és magyarokról kialakult kép alapvetően pozitív volt a kora-újkori Franciaországban.

KULCSSZAVAK: francia-magyar kapcsolatok, diplomácia, hadügy, nyomtatványok, útleírások.

A Magyar Királyság és a magyarok nem voltak ismeretlenek a Francia Királyság lakói előtt már a középkorban sem¹, de a róluk alkotott kép jelentősen gazdagodott és kiteljesedett a kora újkorban az Oszmán Birodalom elleni európai küzdelmek és a Francia–Habsburg hatalmi versengés keretében. Ez a kép sok mozaikból álló és sokféle csatornán áramló információtöredékek halmaza. Ez utóbbiak természetesen nem jutottak el a Valois, majd a Bourbon királyok összes alattvalójához. Jelen fejezet arra vállalkozik, hogy felmérje a 15–20 millió főt számláló 16–18. századi Franciaország ismereteit a Magyar Királyságról és összefoglalja a Magyarországra és a magyarokra vonatkozó leírások fontosabb elemeit. A 19. század óta kiadott francia források, az elmúlt évek, évtizedek számos új publikációi és kutatásai elérhetővé teszik ezt a célt.

Az országgép alanyai: Magyar Királyság, magyar király, magyar föld, Magyarország

Hazánk több néven és kifejezésen keresztül élt a francia király alattvalói tudatában, de még a királyéban is. A Francia Nemzeti Könyvtár (Bibliothèque nationale de France)² katalógusa és Kont Ignác Magyarországra vonatkozó francia bibliográfiája szerint³ az alábbi formákkal találkozunk az 1520 és 1739 között megjelent francia nyelvű nyomtatott művek címeiben.

1 Csernus 1993.

2 <https://catalogue.bnf.fr/>

3 Kont 1913, 6–42.

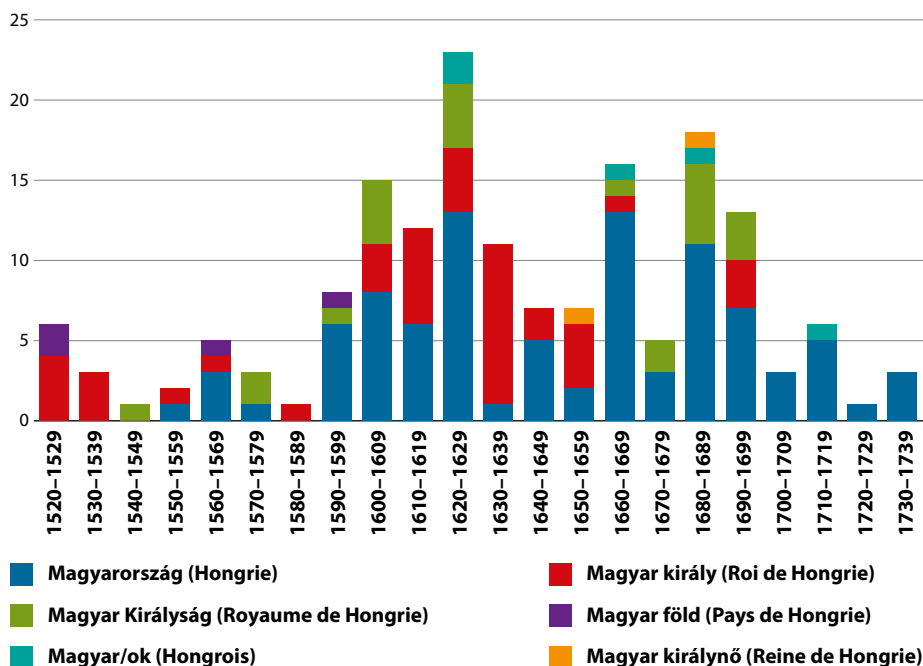
A francia nyelvű nyomtatványok címeiben Magyarországra és magyarokra utaló szavak és szókapcsolatok előfordulási számai (1520–1739)

Szó/szókapcsolat	Előfordulási szám	%
Magyarország (Hongrie)	92	55%
Magyar király (Roi de Hongrie)	43	26%
Magyar Királyság (Royaume de Hongrie)	23	14%
Magyar/ok (Hongrois)	5	3%
Magyar föld (Pays de Hongrie)	4	2%
Magyar királynő (Reine de Hongrie)	2	1%
Összesen	169	100%

Bár egy adott címbe általában csak egy szó vagy szókapcsolat fordul elő, van egy-két kivétel, amelyben megtalálható egyszerre „Magyarország” és „Magyar/ok” is.⁴ Ezért van az, hogy 169 forma kapcsolódik 167 nyomtatott műhöz. Ez utóbbiak a Magyarországgal foglalkozó, francia nyelven megjelent munkák nagy részét teszik ki, de természetesen sok olyan mű is megjelent, amelynek a címében történelmi személyiségek (pl. erdélyi fejedelmek) szerepelnek csak és nem található meg a fent említett formák egyike sem. A táblázat jól mutatja, hogy országunkat már a 16–18. században is leginkább Magyarországgént (55%) ismerték a Francia Királyságban, még akkor is, ha a magyar király (26%) és a Magyar Királyság (14%) előfordulási százaléka nem elhanyagolható.

4 *La déroute de douze mille hommes hongrois alliés des bohêmes, faite par les amis de l'Empereur. La réunion de la Hongrie en l'obéissance de Ferdinand. Avec la forte et puissante armée catholique préparée à Cologne pour la défense de l'Empereur. Le tout selon la dernière lettre de Cologne, en date du 30 Novembre 1619.* C. Chappellain, Paris, 1620. *Carte de la haute et basse Hongrie, Transilvanie, Selavonie, Croatie et Dalmatie, dessinée sur les lieux par un gentil-homme hongrois.* N. Langlois, Paris, 1663.

A francia nyelvű nyomtatványok címeiben Magyarországra és magyarokra utaló szavak és szókapcsolatok időrendi eloszlása (1520–1739)

A statisztika interpretációjában az időrendet is figyelni kell, ami jól tükrözi a Magyarország iránti francia érdeklődés és információáramlás fontos periódusait: egyrészt a törökellenes harcokat, azon belül is a tizenötéves háborút (1593–1606), a 1663–1664-es hadjáratokat, valamint az 1683 (Bécs második török ostroma) és 1699 (karlócai béke) közti harcokat, másrészt Bethlen Gábor részvételét a harmincéves háborúban 1618 és 1627 között és II. Rákóczi Ferenc szabadságharcát (1703–1711). A „magyar föld” csak a 16. században fordul elő címekben és fokozatos visszaszorulása a „Magyarország” elnevezés gyakoribbá válásával párhuzamos. Az 1739 után, tehát Mária Terézia uralkodása alatt (1740–1780) megjelent francia nyelvű művek címében leginkább csak „magyar királynő” szerepel, és sok esetben a művek csak közvetetten érintik Magyar-

országot, főleg az Ausztriai örökösödési háború idején. Hasonló megállapítás tehető az 1630-as évek tekintetében, hiszen az ekkor kiadott művek címében található „magyar király”, azaz III. Ferdinánd (1625–1657) leginkább a harmincéves háború (1618–1648) nyugat-európai hadszínterének eseményeivel kapcsolatban említik a francia címekben. Az ország lakosaira („magyar”/„magyarok”) csak elvétve található utalás. 1619-ben Homonnai Drugeth György esetében⁵, e felső-magyarországi nemes Bethlen Gábor ellen elért sikere alkalmával⁶, és Bethlen cseh szövetségeseinek küldött 12 000 katonájának veresége után⁷; 1663-ban egy Alsó-, és Felső-Magyarországot, Erdélyt, Szlavóniát, Horvátországot és Dalmáciát ábrázoló térkép szerzőjére történő utalásban⁸; 1683-ban törökök mellett harcoló „rebellisek” leírásában⁹ és 1711-ben közép- és kelet-európai népek „ügyeinek” megértését szolgáló térképen¹⁰.

Bár „Bethlen Gábornak, Zrínyi Miklósnak, Thököly Imrének, II. Rákóczi Ferencnek neve nem volt ismeretlen a franciák előtt”,¹¹ a francia nyelvű nyomtatványok címei viszonylag kevésszer nevezik meg őket. A legjobb francia kapcsolatokkal rendelkező II. Rákóczi Ferenc csak kétszer fordul elő címekben, egyszer 1707-ben és egyszer 1708-ban. Thököly Imre ötször jelenik meg 1684 és 1693 között, míg Bethlen Gábor tizenötször 1613 és 1629 között. Az évente vagy két évente megjelenő *Mercure Française* hírgyűjtemény tartalomjegyzékében pedig harmincszor találkozunk Bethlen névvel az 1617 és 1632 között megjelent kötetekben, és ez a fejedelem viszonylag nagy ismertségét jelzi a francia kiadványokban¹². Talán ezért is lehet az, hogy meglepő módon Bethlen még 1664-ben, tehát halála után harmincöt évvel is megjelenik egy térképen, amely

5 *Défaite des Transilvains par le prince Homanay hongrois. Extrait d'une lettre écrite de Cracovie du 27 de novembre 1619, traduite de polonais en français.* P. Billaine, Paris, 1620.

6 Borbély 2014, 308.

7 Lásd a 4. lábjegyzetet.

8 Lásd a 4. lábjegyzetet.

9 *Lettre de Monsieur S. L. *** seigneur polonois à Monsieur le marquis C. L. *** où l'on voit manifestement les pratiques et menées secrètes des François avec les Turcs et les Hongrois rebelles.* Emmerich, Regensburg, 1683.

10 Nicolas de Fer: *Carte pour l'intelligence des affaires présente [sic] des Turcs, des Tartares, des Hongrois.* Chez l'auteur, Paris, 1711.

11 Birkás 1948, 72.

12 Kont 1913, 15, 20–23.

a párizsi kiadó szerint a fejedelem dokumentumai közül való, hiszen Bethlen „dolgozószobájában találták” (*trouvé dans le cabinet de Bethleem Gabor*).¹³ A t  rk  pet díszítő állítólagos Bethlen-portré inkább eml  keztett Zrínyi Miklósra, mint Bethlen Gáborra. Lehet, hogy Bethlen neve mint a magyarokat és az erdélyieket sikeresen egyesíteni képes fejedelem képeként jelenik meg. Bethlen Miklós 1664-es franciaors  gi küldetése is r  j  tszhatott Bethlen Gábor személyének aktiválására a Párizsban kiadott térképen. Ha figyelembe vesszük, hogy a fent említett 1663-as térkép egy meg nem nevezett – talán nem is létező – magyar nemest idéz, hogy több hitelt adjon a térkép tartalmának, akkor a Bethlenre való 1664-es hivatkozás is lehet hasonló természetű. A nagy magyar városok török k  zre kerülésének jelölése (pl. Buda, 1541. szeptember 2.; Székesfehérvár, 1543.; Gy  r, 1594. szeptember 10.; Esztergom, 1595. július 22.)   s a magyar címer elhelyezése a török hódoltság területén jelzik a francia erőket is felvonultató 1664-es keresztény szövetségre váró feladatokat és távolabbi célokat: a városok biztosítását vagy visszavételét és az ország felszabadítását.

A magyarok viszonylag ritka említése a címekben persze nem jelenti azt, hogy a művekben ne lenne szó r  l  k, ahogy ezt például Jacques Bongars *Rerum Hungaricarum scriptores varii* című munka francia részeiben látják.¹⁴ Itt kell megemlíteni, hogy a 16–17. századi m  veltebb franciák latinul, olaszul és németül is olvashattak Magyarország múltjáról és akkori jelenéről. Több esetben pedig a franciául kiadott könyvek más nyelven már kinyomtatott munkák fordításai voltak. Ezt a címek is jelzik néha. Leggyakrabban németül megjelent munkák lettek átültetve franciára. Ez történt a Bethlen Gábor magyarors  gi beavatkozását védő Szenci Molnár Péter *Querela Hungariae – Magyarország panasza* (Kassa, 1620) című könyv esetében: a latin változat német, majd francia nyelven is napvilágot látott Heidelbergben.¹⁵ A német munkákon kívül van példa latinból, lengyelb  l, olaszból fordított nyomtatványokra is. Martin Fumée 1594-ben Párizsban megjelent „Magyarors  gi zavarok története” (*L’His-*

13 Berey 1664. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53027499h/f1.item>; a letöltés időpontja: 2021. október 30.

14 Gausz 2018, 108.

15 Bihl–Epting 1987, 48.

*toire des Troubles de Hongrie*¹⁶) pedig jelzi, hogy egy könyv több másik munka fordítását is egybeszerkeszthette: a szerző Brodarics István *De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohatz verissima descriptio* (1528) írását fordította latinból franciára, valamint Ascanio Centorio degli Ortensi *Commentarii della guerra di Transilvania* (1565) című művét olaszból tette át franciára¹⁷.

Fumée munkája jelentős volt, hiszen nemcsak Franciaországban ismertette a 16. század magyarországi bonyodalmait, de Angliában is egy 1600-ban készült angol fordítás révén¹⁸. Pierre de L'Estoile párizsi polgár szerint Fumée könyve „nagyon szép történet, és hasznos is, és már nem kapható” (*une très belle histoire, et utile, et qui ne se trouve plus*). A híres francia naplóíró ezt a véleményét 1607. május 23-án jegyezte le, amikor Jérémie Périer párizsi könyvárus visszaadta neki a három és fél évvel azelőtt (1603. október 1-én) kölcsönbe kapott kötetet.¹⁹ Ebben az időben Périer tervezte Fumée munkájának új és kiegészített kiadását. Ez meg is történt 1608-ban, de Rouen-ban Robert Fouet nyomdász és könyvárus által, aki számára Nicolas de Montreux írta meg Fumée folytatását „A török háborúk egyetemes története 1565-től az 1606-ban létrejött fegyverszünetig” cím alatt (*Histoire universelle des guerres du Turc, depuis l'an 1565 jusques a la trefve faite en l'annee 1606*). Ez a kiadás mutatja a Magyarország iránti érdeklődés továbbélését, amit Pierre de L'Estoile munkája jól illusztrál. A francia királyi kancellárián dolgozó naplóíró érdeklődéssel követte Magyarország múltját és akkori jelenét. Fumée könyve mellett megvolt neki Antonio Bonfini (1427–1503) *Rerum Ungaricarum decades* című munkájának valamelyik kiadása, amelyet 1608. február 20-án kölcsön is adott Charles Chrestien barátjának, aki egy jelentős francia humanista, Florent Chrestien fia volt.²⁰ 1608. március

16 A könyv teljes címe: *L'Histoire des Troubles de Hongrie contenant la pitoyable perte et ruine de ce royaume et les guerres advenües de ce temps en iceluy, entre les Chrestiens et les Turcs*. M. Sonnius, Paris, 1594.

17 Desarbres 2015, 330, 336.

18 *The historie of the troubles of Hungarie containing the pitifull losse and ruine of that kingdom, and the warres happened there, in that time, betweene the Christians and Turkes*. By Mart. Fumée Lord of Genillé, Knight of the Kings order. Newly translated out of French into English, by R.C. [Rooke Chrch] Gentleman London, Felix Kyngston, 1600.

19 L'Estoile 1982, VIII, 296.

20 L'Estoile 1982, IX, 46, 89, 91, 93–94.

28-án pedig L'Estoile megvette a „Magyarországi béke” (*Paix de Hongrie*) című nyomtatványt,²¹ amely Párizs utcáin terjesztette a magyar rendek és II. Mátyás közti pozsonyi egyezség hírét.²² A magyarországi háborúk és békék annál is inkább lekötötték a franciák figyelmét a 16. század végén, mivel éppen akkor lábaltak ki lassan több mint negyvenéves vallásháborújukból (1562–1598). Az 1526 utáni magyar eseményeket tárgyaló Fumée könyve éppen IV. Henrik királlyá felkenésének és párizsi bevonulásának évében jelent meg felhívva a még részben továbbra is megosztott francia társadalmat a belviszályok és belháborúk lehető leggyorsabb lezárására.²³ A magyar történelem így elrettentő példák táráként került a francia olvasók elé nemcsak Fumée írásában, de a francia királyi könyvtáros, Jacques-Auguste de Thou (1553–1617) által 1604 és 1617 között írt egyetemes történet lapjain is (*Historiae sui temporis*)²⁴. Ezért mondta Pierre de L'Estoile, hogy Fumée története „hasznos”. A naplóíró által használt „szép” jelzőt értelemszerűen csak a mű kivitelezésére és külsejére kell érteni.

A Fumée által 1594-ben választott „Magyarországi belviszályok története” (*Histoire des troubles de Hongrie*) cím annyira jól illett a témához, hogy az 1608-ban új és bővített kiadásban csak kicsit változtattak rajta – „Magyarországi és erdélyi belviszályok általános története” (*Histoire générale des troubles de Hongrie et Transilvanie*) – és Claude Vanel át is vette 1685 és 1688 között írt törökellenes felszabadító hadjáratokról szóló munkájának címeként.²⁵ A 18. század elején pedig a II. Rákóczi Ferenc mellett működő Brenner Domokos prépost (1674–1721) által Magyarország legitim kormányzati berendezkedéséről írt művének főcíme – „Magyar forradalmak története” (*Histoire des Révolutions de Hongrie*²⁶) – emlékeztet a Fumée és Vanel által használt címszerkezetre.

21 L'Estoile 1982, VIII, 285.

22 Pálffy 2015, 83.

23 Harai 2012, 16–17. Desarbres 2015, 324–327.

24 Michaud 1993, 73.

25 Vanel Claude: *Histoire des troubles de Hongrie*. Veuve C. Blageart – G. de Luines, Paris, 1685–1688.

26 A könyv teljes címe: *Histoire des Révolutions de Hongrie, où l'on donne une idée juste de son légitime gouvernement. Avec les Mémoires du Prince François Rakoczy sur la guerre de Hongrie, depuis 1703 jusqu'à sa fin et ceux du comte Betlem Niklos [sic] sur les Affaires de Transylvanie*. Hága, 1739.

Legyen szó belviszályokról vagy forradalmakról, az említett átfogó művek cím-választása jelzi az 1526 utáni magyar események belső és külső erők együttes működésének betudható nyugalanságát. Az 1756-ban megjelent *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations* című könyvében Voltaire pedig azt mondja, hogy „mindazok közül a népek közül, melyek e történelemben elvonultak szemünk előtt, egy sem volt olyan szerencsétlen, mint a magyarok.”²⁷ Talán Voltaire hatására is, az 1788-ban Párizsban kiadott viseletek gyűjteményének magyar történeti összefoglalójában Sylvain Maréchal (1750–1803) nem véletlenül mondja, hogy Magyarország története a „sors változékonyságainak szüntelen színháza” (*théâtre continuel des vicissitudes de la fortune*).²⁸ Ez a zaklatott sors a magyarok személyiségére is kihatott, mint ahogy arra több, Magyarországon megforduló francia is utalást tesz. Az egyik legjobb példa erre talán a II. Rákóczi Ferenc mellett dolgozó Alleurs márkai titkára, Chamillard, aki szerint a fejedelem „igen szellemes”, és akinek „éles esze és ítélőképessége van, melyet, úgy látszik, azok a szerencsétlenségek fejlesztettek ki benne, melyeken átment”.²⁹

A Francia Királyságba eljutó információk csatornái

A rendelkezésre álló források és napvilágot látott kutatások alapján négy nagy olyan csoportot lehet megkülönböztetni, amelyek információkat juttattak el Franciaországba Magyarországról és a magyarokról: 1. diplomáták, 2. katonák, 3. egyetemisták, tudósok és mérnökök, 4. kereskedők, művészek és mesterek. E négy csoportba tartozó személyek lehettek Magyarországra és Erdélybe látogató franciák vagy Franciaországba, illetve Nyugat-Európába látogató magyarok és erdélyiek. Legyen szó franciákról vagy magyarokról, Franciaország felé nemcsak személyes élményekkel és beszámolókkal mehettek, hanem a Ma-

27 Idézi Eckhardt 1927, 158. Fordította: Birkás 1948, 72.

28 Maréchal 1788, 3.

29 Idézi Birkás 1948, 70.

gyarországról szóló külföldön megjelent nyomtatványokkal is, mivel az általunk vizsgált ismert kiadási hellyel rendelkező 146 francia nyelven megjelent nyomtatványból 38 – tehát az adatok 26%-a – Franciaországon kívül, holland (Amszterdam, Hága és Leiden), svájci (Bázel és Genf), német-római birodalmi (Bécs, Frankfurt, Heidelberg, Köln, Lipcse, Regensburg) és spanyol-németalföldi (Brüsszel, Mons és Lille) városokban jelent meg.³⁰ A külföldön napvilágot látott, francia nyelvű nyomtatványok aránya akkor sem változik, ha a hamisan megadott egy-két kiadási helyet leellenőrizzük: például a Thököly Imre harcait írásaival támogató protestáns Jean Le Clerc Köln városát jelöli meg kiadási helyként 1693-ban, de valójában holland kiadási helyről, talán Amszterdamról van szó a valóságban.³¹

A négy információt szállító csoport között néha átfedésekkel találkozunk. Például 1574-ben a Báthory Istvánhoz küldött diplomata Thomas Le Normand Magyarországon harcolt az 1560-as években és több ismerőse volt Erdélyben Gyulafehérvárhoz közel, akiket követsége során meg is látogatott.³² 1626–1628-as években Bethlen Péter és kísérete európai egyetemjárása csak német, holland, angol és olasz intézményeket érintett, viszont az Angliából való visszajövetelkor sok időt töltött Franciaországban, ahol XIII. Lajossal, Medici Mária anyakirálynővel és Richelieu bíborossal is találkozott Bethlen Gábor erdélyi fejedelem diplomáciai törekvéseinek keretében.³³ A II. Rákóczi Ferenc udvarába diplomataként küldött Des Alleurs márki³⁴ pedig altábornagyi rendfokozatú katonatiszt volt XIV. Lajos hadseregében³⁵, ami jelzi, hogy a diplomáciában gyakran hadügyi kérdések és katonák játszottak vezető szerepet.

Vannak olyan utazók is, akiket nem teljesen lehet egyik csoportba sem beilleszteni. Főleg 16. századi, protestáns nemesi utazókról van szó, akiket érdekeltek a magyar események, de nem harcoltak a törökök ellen és nem volt ismert

30 A 21 nyomtatvány kiadási helye ismeretlen.

31 Köpeczi 1985, 68.

32 PL 1574.

33 Hámori Nagy 2020, 139–147.

34 Pierre Puchot Des Alleurs márki (?-1724), Clinchamps grófja, a francia király követe a Fényes Portánál 1710–1714 között. (A lektor)

35 Tóth 2012, 71.

diplomáciai küldetésük. Az első jelentős ilyen utazó Philippe Duplessis-Mornay, aki Magyarország nyugati részét Ausztriából Morvaország felé haladva látta 1571-ben³⁶ (Pozsonyban biztosan járt). Valószínűleg a török támadásoknak kitett királyság érdekelhette a később Navarrai Henrik udvarában kulcspozíciót ellátó befolyásos politikust. 1597-ben Jacques Esprinchard a Duna vonalát követte Bécs és Esztergom között oda és vissza. Ez a La Rochelle-i polgár látta természetesen Pozsonyt és Komáromot és útleírásában beszámol arról, amit a törökellenes harcok néhány eseményéről látott-hallott.³⁷ Henri (II) de Rohan herceget (1579–1638) is ez érdekelte rövid Magyarországi átutazása során, bár katolikus honfitársaival ellentétben nem vett részt a harcokban. IV. Henrik másod-unokatestvérének révén a franciaországi protestáns körök személyes beszámolót kaptak a kereszténység magyar védőbástyájáról.

Diplomaták

A francia király és alattvalói többféleképpen értesültek Magyarországról. A Valois (1589-ig) és Bourbon (1589-től) uralkodók kapták természetesen a legtöbb információt állandó és rendkívüli követeiken keresztül. A francia király Bécset, Prágát, Krakkót, Varsót, Velencét és Isztambult is magába foglaló követi hálózatára támaszkodva több irányból és több forrásból, egyszerre vagy elcsúsztatva beérkező információkból rakta össze Magyarországra vonatkozó politikáját, amelyben a Habsburgok nyugtalanítása és lefoglalása rendszeres cél volt a török hadak, a magyar rendek és az erdélyi fejedelmek bevonásával. Az isztambuli francia követ az oszmán fővárosban tartózkodó erdélyi követtel is sokszor érintkezett. Igyekezett információkat kicsalni tőle, hiszen a magyar ügyekben érdekelt erdélyi diplomácia a szultán, illetve a protestáns hatalmak terveivel kapcsolatban is kiegészítő információforrás lehetett a 16–17. században.³⁸ A 17. század elején Franciaországban hosszabb időt eltöltő, majd az isztambuli

36 Daussy 2002, 51, 54.

37 Chatenay 1957, 159–164.

38 Harai 2011, 55–57.

francia követségen tartózkodó erdélyi Bornemisza Ferenc esete mutatja, hogy a francia diplomácia kihasználta minden lehetőséget látóköre kiszélesítésére és a kapcsolatok esetleges elmélyítésére.³⁹ Nem véletlen, hogy ez a nemes fontos szerephez jutott Bethlen Péter európai körútjának franciaországi szakaszában 1628-ban.⁴⁰

A hazánkról Párizsban alkotott kép formálásában jelentős szerep jutott a Magyarországra, illetőleg Erdélybe küldött francia követeknek (pl. Thomas Le Normand küldetése Báthori Istvánhoz 1574-ben,⁴¹ Angoulême hercege által vezetett tárgyalás Bethlen Gáborral 1620-ban⁴² és Des Alleurs márki tevékenysége II. Rákóczi Ferenc udvarában 1705 és 1710 között⁴³) és az onnan Franciaországba érkező magyar és erdélyi követeknek (pl. Statileo János erdélyi püspök követsége I. Ferencnél 1528-ban⁴⁴; Bethlen Miklós megkereste Turenne-t és Colbert-et 1664-ben⁴⁵ és Vetési Kökényesdi László Versailles-ban járt XIV. Lajosnál 1708–1709-ben⁴⁶). Ezek a követségek lehetővé tették a közvetlen kapcsolatokat és a követek ismeretszerzését a meglátogatott területekről. Voltak olyan francia követek is, akik csak átutaztak Magyarországon, illetőleg Erdélyen Konstantinápoly felé (pl. Jacques Bongars 1585-ben⁴⁷ és Courmenin báró 1621-ben⁴⁸) vagy Konstantinápolyból indulva Párizs felé (pl. Sancy báró 1619-ben⁴⁹), de az ilyen átutazások is jó alkalmat kínáltak kapcsolatok ápolására és adatgyűjtésre.

A közvetett francia–magyar diplomáciai érintkezésekben nagy szerep jutott Velencének, Bécsnek és néha Varsónak is. A dalmát származású erdélyi püspök Statileo János 1540-ben levelezett a velencei francia követtel, Guil-

39 Harai 2016, 43–44.

40 Kruppa-Monok 2009.

41 PL 1574, 63–93.

42 Hámosi Nagy 2013, 68–70.

43 Tóth 2012, 71–99.

44 Sörös 1916, 23–24.

45 Vajda 2009, 204.

46 Tóth 2012, 94–99.

47 Gausz 2016, 138.

48 Molnár 2007, 42.

49 Harai 2013, 93–94.

laume Pellicier maguelone-i püspökkel, aki aztán továbbította az információkat I. Ferenc és a francia politikai elit tagjai felé.⁵⁰ Batthyány Boldizsár pedig a bécsi magyar királyi udvar segítségével lett francia királyi apród 1559 és 1561 között, hiszen I. Ferdinánd király fia, Miksa – a későbbi magyar király (1564–1576) – adott neki ajánlólevelet.⁵¹ Bár a nyugat-magyarországi főúr nem hivatalos diplomataként tartózkodott a francia udvarban, jelenléte azonban elősegítette a magyar–francia kapcsolatokat, így a vele érintkező francia nemesek és polgárok az egyik lehető legjobb forrásból értesülhettek Magyarországról. A 18. században még több magyar főúr fordult meg Bécsben, mint a 16–17. században, akik kapcsolatba kerültek a francia követséggel. Például az 1771 és 1774 között a császári fővárosban szolgáló francia nagykövet, Louis René Edouard de Rohan-Guémené bíboros-herceg (1734–1813) megismerkedett Eszterházy Ferencsel és Eszterházy Miklóssal, akik meghívták a cseklészi és a „magyar Versailles”-nak nevezett eszterházai (fertődi) kastélyokban rendezett pompás ünnepségekre 1772 májusában és júniusában.⁵² A XV. Lajos képviselője mellett dolgozó Antoine-Joseph Zorn de Bulach elzászi nemes többször is ellátogatott Magyarországra, és egy hosszabb utazást is tett a Dunántúlon. A bécsi és a velencei francia követségek mellett a varsóit is érdemes említeni, mert voltak olyan időszakok, amikor kiemelten fontos szerepet játszott. Például 1674 és 1683 között több francia megbízott is megfordult Erdélyben és „a kapcsolatok közvetlen irányítója a mindenkori varsói francia követ” volt, aki levelezett az elküldött megbízottakkal, a Magyarországra érkező francia katonatisztekkel, a francia udvarral, más országokba delegált francia követekkel és a Lengyelországba menekült magyar urakkal Magyarországot és Erdélyt érintő kérdésekről.⁵³

50 CCGA (1530–1560), 162.

51 Eckhardt 1943, 38.

52 Birkás 1948, 80.

53 Héjjas 1993, 1026.

Katonák

A királyi udvar és a francia arisztokrácia egy része közvetlenül is kapott információkat Magyarországról a törökök ellen harcoló francia nemesektől, illetőleg azok kíséreitől magyarországi tartózkodásuk alatt és után: említhetjük Guise herceget és Mayenne márkát a lotaringiai házból és az őt követő urakat 1566-ban⁵⁴; Boppard bárót 1596 és 1598 között;⁵⁵ Vaubecourt bárót 1595 és 1602 között,⁵⁶ akinek Győr visszavételében játszott szerepére még a 18. századi utazók is emlékeztek;⁵⁷ Jean de Bassompierre-t 1599-ben;⁵⁸ Chaligny grófot 1600-ban;⁵⁹ Mercœur herceget 1600–1602-ben;⁶⁰ Nevers herceget 1602-ben;⁶¹ François de Bassompierre-t 1603-ban⁶² és Laval grófját 1605-ben.⁶³ A később filozófusként hírnevet szerző René Descartes 1621-ben járt Magyarországon a Bethlen Gábor ellen harcoló császári csapatokkal.⁶⁴ 1664-ben 113 francia nemesi önkéntes vett részt a török ellenes hadjáratban és a szentgotthárdi ütközetben⁶⁵. Köztük voltak például Brissac és Sully hercegek, Guitry, Puysieux, Villeroy és Rochefort márkik, Coligny grófja, Canaples, Saint-Aignan, Sery, Saulx és Treville, Troisvilles grófok, valamint Briançon ura, aki Puysieux márkí testvére volt.⁶⁶ A tizenöt éves háborúhoz hasonlóan most is képviseltette magát a lotaringiai ház, de most egyenesen a lotaringiai herceg, V. Károly képében,⁶⁷ aki az 1680-as években még nagyobb szerepet vállalt a Magyarországot felsza-

54 Sandberg 2015, 362–363.

55 Sahin-Tóth 1997, 497–507.

56 Sahin-Tóth 1997, 507–513.

57 Birkás 1948, 86.

58 Sahin-Tóth 1997, 527.

59 Sahin-Tóth 2006a, 120–123.

60 Sahin-Tóth 1997, 335–367.

61 Sahin-Tóth 2006b, 372–376. Grimmer 2021, 88–90.

62 Sahin-Tóth 1997, 528–537.

63 Marolles 1656, 7.

64 Hildesheimer 2010, 114.

65 Tóth 2007, 149–154.

66 Arnoux 2017, 170–178.

67 Tóth 2017a, 208–218.

badító háborúkban. A Bassompierre (Jean és François) és a Brûlart (Puysieux márki és Briançon ura) fivérek, valamint a lotaringiai házba vagy annak vonzáskörébe tartozó arisztokraták példái mutatják, hogy a Magyarországon zajló törökellenes harc a vitézség és a keresztény hit védelmezésének kiemelt színtere volt a francia nemesi családok és rokonságok számára több generáción keresztül. Az elesettek (pl. Mercœur herceg) magyarországi harci tetteiről levelek, gyászbeszédek, versek, történeti összefoglalók szóltak, míg a Franciaországba visszatérők személyesen számolhattak be a királynak, a királyi udvar tagjainak és a tartományok elitjeinek. Több esetben a harci eseményeket naplókban és emlékiratokban is lejegyezték a prominens résztvevők (pl. François de Bassompierre⁶⁸ és Coligny grófja⁶⁹) vagy kíséretük tagjai (pl. a Brissac herceggel utazó Le Maistre apát 1664-ben⁷⁰ és a lotaringiai V. Károly titkáráként dolgozó Le Bègue apát, aki a herceg mellett harcoló testvérétől is kapott részletes tájékoztatást az 1680-as évek hadjáratainak részleteiről⁷¹). Ezek az írások sokáig csak a szerzők leszármazottjai számára voltak hozzáférhetők és általában csak a 18–19. században kezdtek napvilágra kerülni részletekben, majd a 20–21. században bővebb vagy teljes kritikai kiadásokban.

Nem lehet elfeledkezni arról, hogy a 18. század első harmadában a francia királyi hadsereg három magyar eredetű huszárezredet is magában foglalt: a Ráttky-ezredet (Ráttky György vezetése alatt) 1707-től, a Bercsényi-ezredet (Bercsényi László parancsnoksága alatt) 1719-től és az Eszterházy-ezredet (Eszterházy József Bálint felügyelete alatt) 1735-től. A három ezred állományából sokan harcoltak II. Rákóczi Ferenc hadseregében 1711 előtt. Ezek az egységek ezért magyar többségűek maradtak egészen a 18. század második feléig. A vezénylés nyelve is a magyar volt. A tisztek beszéltek franciául már az ezredek felállításakor és a huszárok egyre inkább elsajátították a francia nyelvet is az évek-évtizedek múlásával. A nyelven kívül az egyenruhák is az ezredek magyar eredetére utaltak. Az ezredek nemes főtisztjei bejáratosak voltak a királyi ud-

68 Lemoine 2012.

69 Garapon 2017, 160–165.

70 Harai 2017, 181–186.

71 Tóth 2017b, 8–12.

varba és az ezredeket elszállásoló városok elitjeinek körébe.⁷² Bercsényi László még a francia marsalli méltóságot is megkapta XV. Lajostól 1758-ban.⁷³ Sajátos intézményi helyzetük és a francia társadalomban való mindennapos jelenlétük teszik az említett huszárezredeket a franciaországi magyarságkép fontos forrásává a 18. században.

Egyetemisták, tudósok és mérnökök

Az Európában tanuló egyetemisták egy másik jelentős információs csatornát képeznek. Bár Franciaország nem volt a magyar diákok által leglátogatottabb országok élmezőnyében a 16–18. században, az eddigi kutatások több tucat olyan személyről tudnak, akik francia egyetemeken hosszabb vagy rövidebb időt töltöttek, főleg a 16. század első felében.⁷⁴ Ezek közül természetesen kiemelkedik a párizsi Sorbonne, de más városok egyetemei (pl. Orléans, Poitiers, Bourges és Montpellier) is vonzották a magyar diákokat. A nagyszombati Zsámboki János (Johannes Sambucus) és a horvát származású, de budai születésű Dudith András vált közülük a legismertebbé a 16. században.⁷⁵ Mindkettő munkáira felfigyeltek az európai humanisták, akik közül többet személyesen is ismertek vagy akikkel levelezésben álltak.⁷⁶ Az egyetemi peregrináció fontos szerepet játszott tudóshálózatuk kiépülésében és a Magyarországgal kapcsolatos információk terjedésében. Mint más diákok esetében az olasz egyetemek célállomásaik között voltak, időrendileg megelőzve vagy követve a francia egyetemi éveket: Zsámboki a Sorbonne-ról indult a padovai egyetemre 1553-ban, míg Dudith pont ebben az évben érkezett Párizsba Padovából.

A francia egyetemen tanuló magyar diákokon kívül fontos megemlíteni, hogy a holland, német, svájci és olasz egyetemeken tanuló magyar diákok közül többen ellátogattak Franciaországba vagy átutaztak azon, és így ők is hozzájá-

72 A franciaországi magyar huszárokról lásd Tóth 2000.

73 El Hage 2012, 77–78, 211, 543, 554.

74 Gabriel 1986, 159–160, 171–172. Szögi–Varga 2018, 37–38.

75 Szögi–Varga 2018, 37.

76 Almási 2009.

rulhattak a franciaországi magyarságkép alakulásához.⁷⁷ Erre akkor is volt valamilyen lehetőség, ha nem utaztak, hiszen német, holland, de főleg svájci és olasz egyetemeken sok francia diák is volt, akikkel kapcsolatba kerülhettek. Jacques Bongars római tanulmányai idején találkozott a jezsuita Szántó (Arator) István-nal az 1570-es évek második felében.⁷⁸ Pierre Lescalopier pedig padovai diákéveiből ismerte somlyói Báthori Istvánt, az erdélyi fejedelem unokaöccsét.⁷⁹ Sok esetben a katolikus, illetve protestáns egyetemi és egyházi hálózatok terjesztették a magyarok, illetve a Magyarországon zajló események hírét.

Az egyetemisták mellett francia vagy francia nyelvű tudósok is jártak Magyarországon. Az egyik legismertebb példa Charles de L'Écluse (1526–1609) természettudósé. A magát latinul Carolus Clusiusnak hívó vallon Bécsben ismerkedett meg Batthyány III. Boldizsárral (1537–1590), aki többször meghívta nyugat-magyarországi birtokaira botanikai kutatások végzésére.⁸⁰ A tudós a korabeli európai humanista hálózatának egyik jelentős tagja volt, akin keresztül Batthyány – és más magyar arisztokraták is, mint például Istvánffy Miklós (1538–1615)⁸¹ – információkat kaphattak és adhattak a nyugat-európai, köztük francia értelmiségi elit tagjainak. A magyarországi és erdélyi bányák és az ott alkalmazott eljárások több francia tudóst vonzottak. A matematikus és csillagász Jean-Baptiste Morin (1582–1656) „1615-ben tanulmányozza az alsó-magyarországi bányákat és részletes leírásukat publikálja”. Több mint száz évvel később, „Montesquieu, aki fiatal korában behatóan foglalkozott fizikai kérdésekkel is, magyarországi tartózkodása során (1728) meglátogatja Körmöcbányát, Selmezbányát, Besztercebányát és Újbányát is” és az „itt szerzett műszaki-természettudományi tapasztalatairól – az úrvölgyi rezet tartalmazó forrásokról, a kontinens egyik első, Újbányán működő gőzgépéről (»tűzgépéről«) – három tanulmányban számol be Franciaországba való visszatérése után”. 1758–1759-ben Antoine-Gabriel Jars (1732–1769) és Jean-Pierre-François Guillot-Duhamel (1730–1816) jártak Magyarországon bányászati és kohászati tanulmányúton. Erről a *Voyages métallurgiques* (Gabriel

77 Szabó–Tonk 1992, 27, 53, 116, 209, 226–227, 274–275.

78 Gausz 2018, 95.

79 PL 1574, 82.

80 Bobory 2006, 68–69.

81 Gáyer 1927, 164.

Regnault, Lyon, 1774–1781) című mű harmadik kötetében részletesen beszámolnak, hiszen „kétszáz oldalt meghaladó terjedelemben ismertetik – elsősorban – a Selmebányái ércbányászatot, ércelőkészítést és kohászatot, a magas színvonalon álló gépi berendezésekkel együtt.”⁸² Utánuk hasonló tanulmányúton jár Magyarországon Antoine-Grimald Monnet (1734–1817) 1770-ben, valamint Jean-Henri Hassenfratz (1755–1827) és Antoine-Marie Lefebvre d’Hellancourt (1759–1813) 1782-ben. Ezeket az utazókat nemcsak a bányák, hanem a Selmebányán 1763 és 1770 között létrehozott Bányászati Akadémia is érdekelte. Ez a felsőoktatási intézmény híres volt egész Európában és inspirálta a 18. század végén átszervezett francia bányászati és kohászati rendszerért felelős szakembereket.⁸³ A magyarországi bányászat jó francia fogadtatását az is mutatja a 18. században, hogy Magyarországról bányászok is mentek Franciaországba, és öregbíthették hazájuk hírnevét. Ennek a jelenségnek az egyik ismert példája a dévai Csernitz Ferenc, aki a bretagne-i Poullaouën bányájában dolgozott.⁸⁴

Kereskedők, művészek és mesterek

A Franciaország felé irányuló információs csatornák közül a kereskedőké és a művészeké talán a legkevésbé ismert. A Bécsben is tevékenykedő francia Jean (vagy Johann) Aubry könyvkereskedő kapcsolatban állt Batthyány Boldizsárral és nem kizárt, hogy a főúr vele már 1559–1561-es franciaországi útja során találkozott.⁸⁵ Henri Estienne, a befolyásos nyomdász és könyvkereskedő dinasztia híres képviselője 1575-ben járt Magyarországon. Ő is szintén bécsi tartózkodása közben látogatott át Magyarországra, „talán Pozsonyban fordult meg és Zsámboki János kalauzolta, aki ebben az időben császári tanácsnok s történetíró volt, akinek Pozsonyban gyakran akadt dolga.”⁸⁶ A művészek kö-

82 Az 1615 és 1782 között Magyarországon bányászati tanulmányúton járt franciákra vonatkozó információk és idézetek forrása: Zsámboki 2005, 186–187.

83 Zsámboki 2005, 190–191.

84 Mathorez 1919, 282.

85 Bobory 2006, 66.

86 Birkás 1948, 32.

zül is többen Bécsből jöttek Magyarországra. 1618-ban a „lantos, zeneszerző, drámaíró és költő” Charles de Lespine II. Ferdinánd koronázására érkezik Pozsonyba, majd a Konstantinápolyba küldött Ernst von Mollard császári-királyi követtel hajózott a Dunán Nándorfehérvárig.⁸⁷ 1681-ben pedig a császári fővárosból érkezik Sopronba az író Jean-François Regnard, aki a magyar országgyűlés forгатának tanúja⁸⁸.

A Franciaországban járó magyar művészek közül ismert Bakfark Bálint lantművész, akinek lantkompozícióit Lyonban adták ki 1552-ben a lyoni érsek, François de Tournon (1489–1562) bíboros támogatásával (*Intavolatura Valentini Bacfarc Transilvani Coronensis*).⁸⁹ A mű párizsi kiadása 1564-pedig II. Henrik francia király (1547–1559) támogatására is utal. Bakfark nagy hírnevét a 17. század elején készült több francia költemény is jelzi, hiszen az Európát bejárt erdélyi zenészt a kor nagy lantművészei között említik a versek.⁹⁰ A 16. század második felében feltűnik Párizsban egy Magyar János (Jean de Hongrie) nevű festő- és szobrászmester, aki 1575–1576-ban a festőket és szobrászokat tömörítő Szent Lukács céh képviselőinek választásán szavazatokat is kapott.⁹¹

A magyar mesterek hírneve a Magyarországon alkalmazott technikák franciaországi átvételével is terjedt. Ennek a jelenségnek két ismert példája van. Az egyik a magyar bőrcserzés (*hongroyage*), amely úgynevezett „magyar bőröket” (*cuirs de Hongrie*) adott rövidebb idő alatt timsó használatával, mint az addig használt növényi cserzőtechnika (*tannage végétal*). A magyar módra való bőrkikészítés kora újkori francia átvétele IV. Henrik uralkodására tehető (1589–1610), majd a magyar technikát használó francia tímárok céhe kiváltságot kapott 1680-ban XIV. Lajostól, aki 1702-ben létre hozta a magyar bőrök királyi manufaktúráját (Manufacture royale de cuir de Hongrie) Saint-Denis városában.⁹² A magyar típusú cserző technikát használó francia mestereket *hongroyeurs*-nek nevezték, s ez nyelvtörténetileg azért érdekes, mert a magyarokat nemcsak *Hongrois*-nak,

87 Birkás 1948, 63–64.

88 Birkás 1948, 64.

89 Haraszi 1929, 166–167.

90 Haraszi 1929, 170–175.

91 Mathorez 1919, 272.

92 A magyar típusú bőrkikészítés francia befogadásának forrása: Halasz-Csiba 2005.

de néha *Hongres*-nak is írták a 16. századi franciák. A másik kedvező fogadtatásban részesülő Magyarországon használt technika a 16–17. századi hímzésekben gyakori úgynevezett „magyar pont” (*point de Hongrie*) volt.⁹³ Ez gondosan megválogatott színes selyemfonalakat, „soronként kissé eltolódó” laposöltésekkel kialakított „zeg-zugos” mintákat használt és az „egyes színek, vagy színcsoportok között arany, vagy ezüst sorokat” is alkalmazott. Az így létrehozott motívumok és alakzatok aprólékosak voltak, és árnyalt hatást váltottak ki, s ez közel állt a „nyugat-európai ízléshez.”⁹⁴ A „magyar pont” motívumot nemcsak a hímzésben, de a parkettázásban is használták Franciaországban.

Magyarország természetrajza és lakosainak természete francia szemmel

A 16–18. századi francia szerzőket leginkább Magyarország története érdekli, de a királyság földrajzi és etnográfiai leírására is rendszeresen kitérnek. Az ország szépsége és gazdagsága sokszor a háborús pusztítások borzasztó képét ellensúlyozza a szövegekben. Az ország termékenysége rendszeresen visszatérő téma az útleírásokban, és az utazók sokszor a tokaji bort e termékenység jelképeként mutatják be. A borfogyasztás pedig többször a magyarok természetrajzának egyik kedvelt eleme. Az ország népét harciasnak, de jóindulatúnak és a franciák irányába nyitottnak ábrázolják a Galliából érkező utazók.

Egy termékeny ország

Győrnél járva 1600-ban, a már említett Rohan hercege a Kisalföldet igen szépnek és igen kedvelhetőnek tartja, mivel rendkívül jó a lovasságnak. Ez a sajátos katonai esztétikai látásmód teszi a „folyamatos síkságokat” (*plaines continues*)

93 László 1992, 84.

94 V. Ember 1972, 71.

a „világ legszebb tájává” (*les plus beaux paysages du monde*) a protestáns főúr szemében.⁹⁵ IV. Henrik keresztfia ugyanakkor azt is hozzáteszi, hogy bár nincs ennél termékenyebb vidék a földön (*le ciel ne couvre endroit de terre plus fertile*), a török háborúk miatt ott több koponya és csont van, mint búzamező vagy szőlő (*plus fertile de testes & os de morts que de champs de bled ou clos de vigne*).⁹⁶ 1670-ben Pierre Duval (1619–1683) földrajztudós és könyvkiadó kiemeli a magyar föld rendkívüli termékenységét, amelyet a Duna, Dráva, Száva és Tisza nagyban elősegítenek. Fontos számára a síkságok szépsége és nagy mennyiségű búzatermése, a bor-, és a sótermelés, illetve a vadak bősége, amely lehetővé teszi a szabad vadászatot.⁹⁷ 1674-ben, Charles Patin (1633–1693) is a föld termékenységét helyezi előtérbe, amikor azt írja, hogy Magyarország „egy csodálatra méltó ország” (*un país admirable*), hiszen a „magvak és a gyümölcsök itt annyira nagy számban vannak, hogy ilyen talán nincs is máshol a földön” (*les grains & les fruits y sont peut-être plus abondans qu'en pas un endroit de la terre*).⁹⁸ Jean-François Regnard azt jegyzi le 1681-ben, hogy Magyarország „a világ gabonában, borban, legelőkben leggazdagabb országa, most azonban romokban hever.”⁹⁹

1705-ben Chamillard, a II. Rákóczi Ferenc udvarában tevékenykedő francia megbízott titkára azt írja Erdélyről, hogy ez „Európa első és legtekintélyesebb fejedelemségeinek egyike s olyan termékeny, hogy nem is szólva arany-, ezüst- és sóbányáiról minden megterem benne, ami az élethez szükséges.”¹⁰⁰ A termékeny ország képét sokszor a polgárháborúk pusztításai és a háborús dúlások által okozott gazdasági nehézségek sötétítik be. Voltaire például azt írja 1756-ban, hogy „hiába helyezett el a természet ebben az országban aranybányákat, hiába vannak nagyszerű gabonatermő földjei és szőlei, hiába vannak erős, jó alakú és eszes férfiai, sivataggá vált, városai romba dőltek, mezeinek egy részét birtokosaik fegyverrel kezükben művelték, lakosai gabonájukkal s állataikkal földbe vájt falvakba temetkeztek el, nem maradt fenn más, mint körülbe-

95 Rohan 1646, 128.

96 Rohan 1646, 254.

97 Duval 1670, 592–593.

98 Patin 1674, 28.

99 Idézi Birkás 1948, 64.

100 Idézi Birkás 1948, 70.

lül száz vár, melyeket tulajdonosaiknak állandóan a törökök és németek ellen keltett védelmezniük.”¹⁰¹ Voltaire véleményét osztja valamennyire az 1760-as évek második felében François-Xavier de Feller belga vallon jezsuita, aki szerint Magyarország „a világ legtermékenyebb országa”, bár ezt nem mindig jól használják ki az ország lakosai.¹⁰² Az Alföldről külön megjegyzi, hogy „nagyon termékeny, de elhanyagolt” és „műveletlen terület”, amelynek „nincs sem fája, sem köve, sem rendes ivóvize, nagy részén nem lát az ember mást, mint eget s fűvet, nincs rajta ház, nincs fa, nincs semmi, amin a szem megakadhatna.”¹⁰³ 1772-ben a bécsi francia követséghez tartozó és Magyarországra látogató Antoine-Joseph Zorn de Bulach úgy látja, hogy az ország termékenységet nem használják eléggé ki, mivel „a föld általában rosszul van művelve és sok a parlagon heverő terület.”¹⁰⁴ 1783-ben Edme Mentelle (1730-1815), Artois grófjának történetírója Magyarországot általában „hideg és egészségtelen” (*froid & mal-sain*) területnek véli, de ő is elismeri, hogy a föld termékeny búzában, bővelkedik borban, gyümölcsben és sok arany-, ezüst-, réz-, vas- és higanybányában.

A termékeny ország jelképe: a tokaji bor

Az ország termékenységének és mezőgazdaságának kiemelkedő jelképe a tokaji bor. 1670-ben Pierre Duval azt írja, hogy a külföldre szállított kiváló magyar borok közül „a tokaji a legmegbecsültebb” (*celui de Tokai est le plus estimé*).¹⁰⁵ Négy évvel később Charles Patin kiemeli a tokaji bor karakteres kellemességét, de a pálinkák erejét sem felejt el.¹⁰⁶ 1681-ben Jean-François Regnard megerősíti a bor hírnevét, mivel Magyarország „legjobb borának a tokajit tartják.”¹⁰⁷ Jacques La Forest de Bourgon hasonlóan fogalmaz 1705–1706-ban: „Tokaj városának a

101 Idézi Birkás 1948, 72.

102 Idézi Birkás 1948, 90.

103 Idézi Birkás 1948, 86.

104 Idézi Birkás 1948, 79.

105 Duval 1670, 592–593.

106 Patin 1674, 28.

107 Idézi Birkás 1948, 64.

birtoka termeli az egész királyság legjobb borát” (*le territoire de cette Ville produit le meilleur vin de tout le Royaume*).¹⁰⁸ 1705-ben Chamillard is a tokaji borról beszél, bár azt nem nevezi meg. Szerinte a magyarok „nagyon szeretnek jól enni-inni.”¹⁰⁹ A magyar bor, amelyről azt tartják, hogy a legjobb a világon, citromsárga színű, mint a moseli, édesebb és finomabb, mint a híres, dél-franciaországi frontignan-i muskotály és tüzes, mint a champagne-i bor. Sokat isznak és válogatás nélkül mind a férfiak, mind az asszonyok. Az asztalokon nagy kancsók állnak, amelyeket állandóan töltögetnek, nem csoda tehát, ha étkezés végén meglátszik rajtuk, hogy többet ittak a kelleténél.”¹¹⁰ 1711-ben Joseph Chambon (1656–1732) szerint a tokaji bor „a világ legkellemesebb fehérbora” (*le plus délicieux vin blanc du monde*), amely jól lehet szállítani, és amely hosszú ideig eláll.¹¹¹

Ezek az elismerő vélekedések jelzik a tokaji bor exportálásának fellendülését és ismertségének növekedését, amelyhez II. Rákóczi Ferenc nemzetközi jelenléte, jó francia kapcsolatai és Franciaországban töltött évei (1712–1715) nagyban hozzájárultak.¹¹² 1743-ban Joseph Valart pap (1698–1781) is megemlékezik arról, hogy Tokaj „híres remek borai miatt” (*renommé pour ses vins excellens*).¹¹³ 1783-ban Edme Mentelle megjegyzi művének Magyarország-ra vonatkozó részében, hogy „ebből az országból származik a kiváló tokaji bor” (*c'est de ce pays que vient l'excellent vin de Tokai*).¹¹⁴ Még a kritikusabb Charles-Marie d'Irumberry (1766–1847), Salaberry grófja is mértékletes kritikájában az 1790-es években, hiszen csak annyit mond, hogy „a fehér és elég édes” tokaji bor nem annyira jó, mint amilyen a hírneve.¹¹⁵

108 La Forest de Bourgon 1705–1706, 393.

109 Az Erdélyben járt francia megbízott, Roger Akakia erre ad egy kicsit túlzó példát Thököly Imrével kapcsolatban: „a fejedelem egész életében mást sem csinál, mint eszik, iszik, alszik és a Bibliát olvassa.” Héjjas 1993, 1029.

110 Idézi Birkás 1948, 70.

111 Chambon 1711, 391.

112 Figeac-Monthus 2011, 134.

113 Valart 1743, 116.

114 Mentelle 1783, 36.

115 Salaberry 1798, 77.

Egy harcias, nagyevő és jókedvű nép

A Magyarország lakosairól alkotott francia kép jóval változatosabb, mint a királyság földrajzáról és borairól alkotott kép. Az 1564-es Tokaj körüli törökellenes harcok francia szemtanúja, Jean de Malmidy bemutatja a császári-királyi seregben szolgáló huszárokat és hajdúkat, akik „magyar lovasok és gyalogosok” (*Hossars & Haiduc, c'est à dire, gens de cheval & de pied Hongrois*).¹¹⁶ Ami a huszárokat illeti, fegyverzetükben és ruházatukban hasonlóak a török lovasághoz, akikkel hatékonyan és furfangosan veszik fel a harcot.¹¹⁷ Malmidy csodálja a hajdúk ügyességét és gyorsaságát: „ezek a magyar gyalogosok általában szorosan követik a lovasságot a harctéren. Nagyon gyorsan elveszik a halottak és a legyőzöttek ruháját és felszerelését. Ha találnak köztük megítélésük szerint elég zsíros egyént, akkor felnyitják annak hasát és a belőle nyert zsírból olyan kenőcsöt készítenek, amivel sebeiket gyógyítják.”¹¹⁸

Száz évvel Malmidy után, Charles Le Maistre apát részletes leírást ad a magyar katonákról, akiket a szentgotthárdi ütközet előtt látott 1664-ben. A Batthyány gróf által vezetett 6 000 katonáról van szó, akik az apát szerint „jó kiállításúak és jól felszereltek” (*bien faits et bien équipés*), fegyverzetük, lovaik felszerelése és ruházatuk törökösek, de turbán helyett hosszas és szélein szőrmével ellátott vászon süveget hordanak. A magyar katonákat vitéznek és hatékonynak mutatja be a francia utazó. Le Maistre a gróffal társalgott is latin nyelven és a magyar nemes „igen civilizált és igen méltó ember” (*homme fort civil et fort honneste*) benyomását keltette. Egy másik magyar úrral beszélve pedig egyenesen franciabarát hangvételt tapasztalt.¹¹⁹

Pierre Duval azt jegyzi le 1670-ben, hogy „szinte az összes magyar harcias, kegyetlen és nagyevő” (*les Hongrois sont presque tous guerrier, cruels, & grands mangeurs*), „ruháik és erkölcsük nem nagyon térnek el a törökökétől”

116 Malmidy 1565, A IIIIr.

117 Malmidy 1565, C IIIr.

118 Malmidy 1565, C IIIv–C IVr.

119 Harai 2017, 199–201.

(*leurs habits, aussi bien que leurs mœurs, ne sont pas beaucoup differens de ceux des Turcs*), „nyelvük majdnem teljesen egyedi” (*leur Langue est presque toute particulière*) és „használják a latint, szlavónt, törököt és a németet” (*le Latin, l’Esclavon, le Turc et l’Aleman sont en usage parmi eux*).¹²⁰ A harciasság mellett más vonások is megörökítésre kerültek néhány szerzőnél. Joseph Chambon (1656–1732), aki találkozott Thököly Imre titkárával Lengyelországban a magyarokat például a délnyugat-franciaországi Gascogne lakosaihoz hasonlítja, mivel „nyíltak és jókedvűek megnyilvánulásaikban” (*ils sont ouverts & heureux dans leurs expressions*).¹²¹

1705-ben Chamillard (Chamillart), valószínűleg a francia hadügyi miniszter Michel Chamillart (1654–1721) rokona is kitér a magyarok és a katonaszkodás közötti szoros kapcsolatra: „Valamennyien katonák, mégpedig inkább lovasok, mint gyalogosok. Ha lovon ülnek, oldalukon szablya van, nyeregkápájukon pisztolyok, vállukon két szíj, egyikén karabély, a másikon puskapor- és tölténytáska. Nyergük fából van, rajta állatbőrrel leterített vánkos.” A francia titkár részletes leírást is ad az általa tipikusnak vélt magyar férfi és női viseletekről: „Bélelt sapkát, zsinóros, begombolt, testhez álló s a nadrágig érő zseb-nélküli kabátot viselnek, derekukon selyemövet, a kabát felett pedig rövid, bélelt mentét, mely övig ér s melyet erős zsinórral megerősítve vállukra vetnek. Nadrágjuk szintén testhez álló, zsebe annak sincs (csak a kabátbélésben van zseb), egészen a lábfejig ér, alul kantárral, a lábukon sárga vagy vörös csizma, nagy sarkantyúkkal. Egyesek hosszú nyakravalót is hordanak, abba fűjják az orrukat s ivás után abban törlik meg a szájukat. [...] A nők fején kis vászon- vagy gyapjúfőkötő van, alatta hátul egész hosszában lecsüng befont hajuk, fölötte egy, két rőf hosszú fátyolt hordanak, melyet a nyakszirten megkötnék s melynek vége a befont hajjal lelóg. A leányok a fátyol helyett egy, két ujjnyi széles, arannyal, ezüsttel, gyöngyökkel kihímezett bársonyszalagot viselnek. Felső ruhájuk testhez álló, felül prémes kabátka, elöl zsinórral összehúzva, szoknyájuk rövid, lábukon kis bőrcsizma.”¹²²

120 Duval 1670, 594–595.

121 Chambon 1711, 390.

122 Idézi Birkás 1948, 70.

Ha Chamillard leírását összevetjük az 1788-ban megjelent magyar női (*Hongroise*) és férfi (*Hongrois*) viseletet ábrázoló színezett metszetekkel, akkor több ponton hasonlóságot fedezünk fel¹²³. A francia titkár egyedül a férfi csizma színét adja meg és az illusztráción látható csizma inkább a sárgás-barnás tónusnak felel meg. A két viseletben magyaros színek jelennek meg. A szöveges és a képi forrás összevetéséből látszik, hogy Chamillard sokkal részletesebben írja le a viseleteket, mint a későbbi viseletgyűjtemény, amelyben a magyarok harciassága már nem kerül előtérbe. Ugyan erről még szó esik a 18. század második felének útleírásaiban, de leginkább csak a külső hatalmak nyomásával való szembenállás keretében és sok pozitív tulajdonság között.

Az 1760-as években François-Xavier de Feller szerint a magyarok általában „szívesek, szolgálatkészek, jóindulatúak, őszinték és ragaszkodó természetűek”, de az alföldiek „vadabbak és nehezen kezelhetők.”¹²⁴ Az 1770-es évek elején Nyugat-Magyarországon járó Antoine-Joseph Zorn de Bulach nemes azt írja, hogy a magyar ember „büszke, merész és harcias, ami annál jobban illik hozzá, mert e tulajdonságok mellett sok szelidség van benne és nagy buzgóság másokat lekötelezni, ha jól bánnak vele; ha azonban kényszeríteni akarják valamire, akkor keményen ellenáll. Erőszakkal semmire sem lehet vele menni. S ez az, ami felingerli a németek ellen, akik mindig az erőszakhoz, fölényességhez és kényszerhez folyamodnak vele szemben.”¹²⁵

Összegzés

Az idézett források és tanulmányok egy alapján véve pozitív Magyarország- és magyarságképre világítanak rá a 16–18. századi franciák szemszögéből. A sok csatornán, közvetlen és közvetett kapcsolatokon keresztül terjedő információkból egy ellenmondásokkal teli ország és egy meglepő nép alakja bontakozik

123 Maréchal 1788, 464., 468. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8622050m/f464.item> és <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8622050m/f468.item>; a letöltés időpontja: 2021. október 30.

124 Idézi Birkás 1948, 88, 90.

125 Idézi Birkás 1948, 80.

ki. A leggyakrabban idézett ellenmondás a termékeny ország nagy gazdagsága és annak teljes kihasználatlansága, illetve kihasználhatatlansága között jelenik meg. A franciák ezt általában az ország fel- és megosztottsága miatt kialakult bel- és külháborúk sorozatával magyarázzák. A másik visszatérő ellenmondás a magyarok harciassága és kulturáltsága között lelhető fel. A kora újkorban még Franciaországtól távoli Magyarország egyszerre volt a hasfelmetsző hajdúk és a civilizált fejedelmek országa a Valois és a Bourbon királyok alattvalóinak szemében. Azok az urak, akikkel a francia utazók személyesen találkoztak vagy akik Franciaországban megjelentek hosszabb-rövidebb időre, kultúrájukról és nyelvtudásukról (latin, francia) tettek tanúbizonyságot. A török ellen elszántan és sikeresen harcoló magyarok törökösnek leírt ruhái pedig keresztény bajnokokat rejtettek. A sokszor gazdaságilag elmaradott területnek minősített országból Franciaországba eljutó magyar termékek és technikák (bor, hímzés, bőrcserzés, bányászati eljárások) az ország lakosainak szakértelmét és kreativitását hirdették. A franciák szemében körvonalazódott magyarságkép már évszázadokkal ezelőtt is azt tükrözte vissza, hogy a magyar különleges, tehetséges nép.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Almási 2009.** Almási Gábor: *The Uses of Humanism. Johannes Sambucus (1531-1584), Andreas Dudith (1533-1589), and the Republic of Letters in East Central Europe.* Leiden, Brill, 2009. DOI-azonosító: <https://doi.org/10.1086/660462>
- Arnoux 2017.** Arnoux Pascal: Annoncer la mort en milieu nobiliaire français après la bataille de Saint-Gotthard. In: Tóth Ferenc – Zágorkhidi Czigány Balázs (szerk.): *A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás / La bataille de Saint-Gotthard et la paix de Vasvár. Expansion ottomane – coopération européenne.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2017. 169–180.
- Berey 1664.** Berey Nicolas de: *Carte de la haute et basse Hongrie, Transylvanie, Moldavie, Valachie Sclavonie et Croatie depuis Vienne jusques à Constantinople. Ce dessein a été trouvé dans le cabinet de Bethleem Gabor, Prince de Transylvanie, mis en Lumière par Nicolas Berey au bout du pont neuf.* Nicolas de Berey, Paris, 1664. Bibliothèque nationale de France, Cartes et plans, GE D-11243.
- Bihl-Epting 1987.** Bihl Liselotte-Epting Karl (szerk.): *Bibliographie franösischer Übersetzungen aus dem Deutschen / Bibliographique de traductions françaises d'auteurs de langue allemande (1487–1944).* Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1987. DOI-azonosító: <https://doi.org/10.1515/9783110930092>
- Birkás 1948.** Birkás Géza: *Francia utazók Magyarországon.* Szegedi Egyetem, Szeged, 1948.
- Bobory 2006.** Bobory Dóra: Batthyány Boldizsár és a természettudományok. Egy kísérletező és befogadó főúr a XVI. századi Magyarországon. In: Nagy Zoltán (szerk.): *A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenden 2005. október 27-29.* Körmend Város Önkormányzata, Körmend, 2006. 65–72.
- Borbély 2014.** Borbély Zoltán: A Homonnai Drugeth György vezette Bethlen-ellenes mozgalom nemzetközi hátteréhez. In: Dáné Veronka – Horn Ildikó – Lupescu Makó Mária – Oborni Teréz – Rüsö-Fogarasi Teréz – Sipos Gábor (szerk.): *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai.* Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2014. 295–309.

- CCGA (1530–1560).** *Correspondance du cardinal Georges d'Armagnac. I (1530–1560)* (Éditions du Comité des travaux historiques et scientifiques, Paris, 2007). Közzé teszi: Lemaitre Nicole, Paris, 2007.
- Chambon 1711.** Chambon Joseph: *Principes de physique, Rapportez à la Médecine Pratique, & autres Traictez sur cet art.* Veuve Jombert, Paris, 1711.
- Chatenay 1957.** Chatenay Léopold: *Vie de Jacques Esprinchard, Rochelais, et Journal de ses voyages au XVIe siècle.* S.E.V.P.E.N., Paris, 1957.
- Csernus 1993.** Csernus Sándor: A XV. századi francia útleírások Magyarország-képe. In: Békési Imre – Jankovics József – Kosa László – Nyerges Judit (szerk.): *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon.* II. Budapest–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scriptum, 1993. 1006–1019.
- Daussy 2002.** Daussy Hugues: *Les huguenots et le roi: le combat politique de Philippe Duplessis-Mornay (1572-1600).* Genève, Droz, 2002.
- Desarbres 2015.** Desarbres Paul-Victor: L'Histoire des Troubles de Hongrie de Martin Fumée. Un exemple de chronique historique. In: Darmon Rachel – Desbois-Ientile Adeline – Petit Adrienne – Vintenon Alice (szerk.): *L'Histoire à la Renaissance. À la croisée des genres et des pratiques.* Classiques Garnier, Paris, 2015. 321–342.
- Duval 1670.** Duval Pierre: *Le Monde, ou la Géographie universelle, contenant les descriptions, les cartes et le blason des principaux païs du monde.* N. Pepin-gue, Paris, 1670.
- Eckhardt 1927.** Eckhardt Sándor: Voltaire, Michelet et la catastrophe hongroise de 1526. *Revue des études hongroises et finno-ougriennes*, 5 (1927). 153–159.
- Eckhardt 1943.** Eckhardt Sándor: Batthyány Boldizsár a francia udvarnál. *Magyarságtudomány*, 2 (1943) 1. sz. 36–44.
- El Hage 2012.** El Hage Fadi: *Histoire des maréchaux de France à l'époque moderne.* Nouveau monde éditions, Paris, 2012.
- Figeac-Monthus 2011.** Figeac-Monthus Marguerite: Tokaj et Sauternes aux XVIIIe-XIXe siècles: une comparaison possible entre deux vignobles? *Histoire & Sociétés Rurales*, 35 (2011) 1. sz. 127–150.

- Gabriel 1986.** Gabriel Astrik Ladislas: *The University of Paris and its Hungarian students and masters during the reign of Louis XII and François Ier*. United States subcommission for the history of Universities, University of Notre Dame–Verlag Josef Knecht, Notre Dame–Frankfurt am Main, 1986.
- Garapon 2017.** Garapon Jean: Coligny-Saligny mémorialiste. Son portrait, son témoignage sur la bataille de Saint-Gotthard. In: Tóth Ferenc – Zágorhidi Czigány Balázs (szerk.): *A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás / La bataille de Saint-Gotthard et la paix de Vasvár. Expansion ottomane – coopération européenne*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2017. 155–167.
- Gausz 2016.** Gausz Ildikó: Végvármustra francia módra: Jacques Bongars a magyarországi császári-királyi határvédelmi rendszerről (1585). *AETAS*, 31 (2016) 2. sz. 133–144.
- Gausz 2018.** Gausz Ildikó: Jacques Bongars et ses *Rerum Hungaricarum scriptores varii* (1600), premier recueil de sources de l’Histoire de Hongrie. *Chronica. Annual of the Institute of History, University of Szeged*, 2018. 93–113.
- Gáyer 1927.** Gáyer Gyula: Clusius Károly (1526–1609) és Vasvármegye természetrajzi irodalma. *Vasvármegye és Szombathely Város Kultúregyesülete és a Vasvármegyei Múzeum II. Évkönyve*, 2 (1927). 163–169.
- Grimmer 2021.** Grimmer Claude: *Le duc de Nevers. Prince européen sous Louis XIII*. Fayard, Paris, 2021.
- Halasz-Csiba 2005.** Halasz-Csiba Eva: Le cuir de Hongrie en France entre les XIVe et XVIIIe siècles: histoire et problématique d’un transfert technique basé sur l’usage de l’alun. In: Borgard Philippe – Brun Jean-Pierre – Maurice Picon (szerk.): *L’alun de Méditerranée*. Publications du Centre Jean Bérard, Paris, 2005. 311–322.
- Hámori Nagy 2013.** Hámori Nagy Zsuzsanna: „Rien de barbare”: Bethlen Gábor és a francia követség pozsonyi találkozása. In: Kahler Frigyes (szerk.), *Utak és útkereszteződése. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére*. TITE, Budapest, 2013. 67–73.
- Hámori Nagy 2020.** Hámori Nagy Zsuzsanna: *Bethlen Gábor külpolitikája és a francia diplomácia a harmincéves háborúban (1619–1629)*. Doktori (PhD) disszertáció, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 2020.

- Harai 2011.** Harai Dénes: Une chaire aux enchères: ambassadeurs catholiques et protestants à la conquête du patriarcat grec de Constantinople (1620-1638). *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 5 (2011) 2. sz. 49–70.
- Harai 2012.** Harai Dénes: *Grands serviteurs de petits États: les conseillers de Navarre et de Transylvanie (XVIe-XVIIe siècles)*. Presses universitaires de Rennes, Rennes, 2012.
- Harai 2013.** Harai Dénes: *Gabriel Bethlen, prince de Transylvanie et roi élu de Hongrie (1580-1629)*. L'Harmattan, Paris, 2013.
- Harai 2016.** Harai Dénes: A francia-erdélyi kapcsolatok titkos útjain: Bornemisza Ferenc és János diplomáciai diplomáciai tevékenysége az 1620-as években. In: Illik Péter (szerk.): *Szélgjegyzetek Magyarország történetéhez*. Unicus Műhely, Budapest, 2016. 34–73.
- Harai 2017.** Harai Dénes: La bataille de Saint-Gothard dans le récit de voyage de Charles Le Maistre. In: Tóth Ferenc – Zágorhidi Czigány Balázs (szerk.): *A szentgotthárdi csata és a vassvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás / La bataille de Saint-Gothard et la paix de Vasvár*. Expansion ottomane – coopération européenne. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2017. 181–203.
- Héjjas 1993.** Héjjas Eszter: Apaí udvara francia szemmel. In: Békési Imre – Jankovics József – Kosa László – Nyerges Judit (szerk.): *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*. II. Budapest–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scriptum, 1993. 1025–1032.
- Hildesheimer 2010.** Hildesheimer Françoise: *Monsieur Descartes. La fable de la raison*. Flammarion, Paris, 2010.
- Kont 1913.** Kont Ignác: *Bibliographie française de la Hongrie (1521-1910), avec un inventaire sommaire des documents manuscrits*. E. Leroux, Paris, 1913.
- Köpeczi 1985.** Köpeczi Béla: *Magyarok és franciák XIV. Lajostól a francia forradalomig*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985.
- Kruppa-Monok 2009.** Kruppa Tamás – Monok István: Bornemisza Ferenc és Cseffei László követjárása az európai udvarokban a pozsonyi békekötés után (1627–1628). *Lymbus*. (2009) 7-14.

- La Forest de Bourgon 1705-1706.** La Forest de Bourgon Jacques: *Geographie historique, ou Description de l'univers contenant la situation, l'étendue, les Limites, la Qualité, &c. de ses principales parties avec l'établissement des Empires, Royaumes & autres Etats.* Compagnie des Libraires, Paris, 1705-1706.
- László 1992.** László Emőke: Magyar hímezett és selyemkárpitók a 16-17. századból. *Ars decorativa – Iparművészet*, 12 (1992). 61–89.
- Lemoine 2012.** Lemoine Matthieu: *La Faveur et la Gloire. Le maréchal de Bassompierre mémorialiste (1579-1646).* PUPS, Paris, 2012.
- Maréchal 1788.** Maréchal Sylvain: Notice historique sur la Hongrie. In: *Costumes Civils actuels de tous les Peuples connus, dessinés d'après nature, gravés et coloriés, accompagnés d'une Notice Historique sur leurs Coutumes, Mœurs, Religions, &c.* Pavard, Paris, 1788. 1–9. A rajzokat Jacques Grasset Saint-Sauveur és Claude-Louis Desrais készítették.
- Marolles 1656.** Marolles Michel de: *Mémoires de Michel de Marolles, abbé de Villeloin, divisez en trois parties.* Antoine de Sommaville, Paris, 1656.
- Mathorez 1919.** Mathorez Jules: *Les étrangers en France sous l'ancien régime : histoire de la formation de la population française.* I. Honoré Champion, Paris, 1919.
- Mentelle 1783.** Mentelle Edme: *Éléments de géographie.* In: Mentelle Edme: *Choix de lectures géographiques et historiques.* Chez l'auteur, Paris, 1783.
- Michaud 1993.** Michaud Claude: Jacques-Auguste de Thou, historien de la Hongrie. In: Glatz Ferenc (szerk.): *A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára.* MTA TTI, Budapest, 1993. 63–75. DOI-azonosító: <https://doi.org/10.4000/books.psorbonne.63569>
- Molnár 2007.** Molnár Antal: A hódoltság francia szemmel: Louis Deshayes, baron de Courmenin utazása Konstantinápolyba és a Szentföldre (1621). *Történelmi szemle*, 49 (2007) 1. sz. 35–61.
- Patin 1674.** Patin Charles: *Relations historiques et curieuses de voyages, en Allemagne, Angleterre, Hollande, Bohême, Suisse, etc.* Claude Muguet, Lyon, 1674.
- Pálffy 2015.** Pálffy Géza: Le siècle des ruptures et compromis: nouvelle approche de l'histoire du Royaume de Hongrie au cours du XVIIe siècle. *Histoire, économie & société*, 34 (2015) 3. sz. 78–89.

- PL 1574.** *Pierre Lescapier utazása Erdélybe, 1574* (Európa Könyvkiadó – Helikon Kiadó, Budapest, 1982.) Közzé teszi: Benda Kálmán és Tardy Lajos, Budapest, 1982.
- Rohan 1646.** Rohan Henri de: *Voyage du duc de Rohan, fait en l'an 1600 en Italie, Allemagne, Pays-Bas Uni, Angleterre et Escosse*. Amsterdam, Louis Elzevier, 1646.
- Sahin-Tóth 1997.** Sahin-Tóth Péter: *La France et les Français face à la "longue guerre de Hongrie" (1591-1606)*. Doktori (PhD) disszertáció, Université de Tours / ELTE, Tours / Budapest, 1997.
- Sahin-Tóth 2006a.** Sahin-Tóth Péter: A francia katolikus ligától Kanizsáig: Henri de Lorraine-Chaligny életpályája (1570-1600). In: Oborni Teréz (szerk.): *Sahin-Tóth Péter tanulmányai / Études de Péter Sahin-Tóth*. ELTE Eötvös kiadó, Budapest, 2006. 113–125.
- Sahin-Tóth 2006b.** Sahin-Tóth Péter: Egy miles christianus a tizenöt éves háborúban: Charles de Gonzague-Nevers Magyarországon. In: Oborni Teréz (szerk.): *Sahin-Tóth Péter tanulmányai / Études de Péter Sahin-Tóth*. ELTE Eötvös kiadó, Budapest, 2006. 365–392.
- Salaberry 1798.** Salaberry grófia, Charles-Marie d'Irumberry: *Voyage à Constantinople, en Italie, et aux îles de l'Archipel, par l'Allemagne et la Hongrie*. Maradan, Paris, 1798.
- Sandberg 2015.** Brian Sandberg: Going Off to the War in Hungary: French Nobles and Crusading Culture in the Sixteenth Century. *Hungarian Historical Review*, 4. (2015) 2. sz. 346–383.
- Sörös 1916.** Sörös Pongrácz: Statileo János életéhez. In: Zoltvány Irén (szerk.): *A Pannonhalmi Főapátsági Főiskola évkönyve az 1915-1916-iki tanévre*. Pannonhalma, Pannonhalmi Főapátsági Főiskola, 1916. 3–56.
- Szabó-Tonk 1992.** Szabó Miklós – Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban (1521-1700)*. József Attila Tudományegyetem, Szeged, 1992.
- Szögi-Varga 2018.** Szögi László – Varga Júlia: *Magyarországi diákok francia, belga, román, szerb és orosz egyetemeken (1526-1919) I*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, Budapest, 2018. DOI-azonosító: <https://doi.org/10.29116/gerundium/2018/3/10>

- Tóth 2012.** Tóth Ferenc: Introduction. In: *Correspondance diplomatique relative à la guerre d'indépendance du prince François II Rákóczi (1703-1711)* (Honoré Champion, Bibliothèque d'études de l'Europe centrale 9. Paris, 2012.) Közzé teszi: Tóth Ferenc, Paris, 2012. 13–114.
- Tóth 2000.** Tóth Ferenc: *Ascension sociale et identité nationale. Intégration de l'immigration hongroise dans la société française au cours du XVIIIe siècle (1692-1815)*. Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest, 2000.
- Tóth 2007.** Tóth Ferenc: *Saint-Gotthard, 1664. Une bataille européenne*. Lavauzelle, Panazol, 2007.
- Tóth 2017a.** Tóth Ferenc: V. Károly lotaringiai herceg a szentgotthárdi csatában. In: Tóth Ferenc – Zágorkhidi Czigány Balázs (szerk.): *A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás / La bataille de Saint-Gotthard et la paix de Vasvár*. Expansion ottomane – coopération européenne. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2017. 205–223.
- Tóth 2017b.** Tóth Ferenc: Introduction. In: *Journal des campagnes du duc Charles V de Lorraine* (Honoré Champion, Bibliothèque d'études de l'Europe centrale 20. Paris, 2017.) Közzé teszi: Tóth Ferenc, Paris, 2017. 7–18.
- Vajda 2009.** Vajda Marie-Françoise: Le rayonnement français et la noblesse hongroise: l'exemple de deux magnats de Transylvanie. In: Chaline Olivier – Dumanowski Jaroslaw – Figeac Michel (szerk.): *Le rayonnement français en Europe centrale du XVIIe siècle à nos jours*. Maison des Sciences de l'Homme d'Aquitaine, Pessac, 2009. 197–213.
- Valart 1743.** Valart Joseph: *Géographie abrégée*. Robinot, Paris, 1743.
- V. Ember 1972.** V. Ember Mária: A 17. századi magyar hímezések motívumkincese. *Folia historica*, 1 (1972). 45–78.
- Zsámboki 2005.** Zsámboki László: A selmeci Bányászati Akadémia és a francia-magyar bányászati-kohászati kapcsolatok a 18. században. In: Zsámboki László: *Selmeci ezüst, körmöci arany. Válogatott tanulmányok a szerző születésének 70. évfordulója tiszteletére*. Érc- és Ásványbányászati Múzeum, Rudabánya – Miskolc, 2005. 185–191.

The Image of Hungary and of Hungarians in 16th-18th-century France

ABSTRACT : Over the 16th to the 18th centuries, the image held in France of Hungary and Hungarians grew more detailed thanks to increasing diplomatic relations, military alliances, academic sojourns, the circulation of goods, and sharing of ideas and technological knowledge. A great amount of information about these exchanges is well-known and some are more or less available for certain representants of the contemporary French society (aristocracy, urban bourgeoisie, soldiers, intellectuals) via personal experience as related in written accounts, letters and printed works. That is underlined by the fact that the name “Hungary” was more often used than that of “kingdom of Hungary” at this time to designate Hungarian-inhabited regions, whose richness and fertility was admired by the French despite the damage caused to it by the Turkish wars. The subjects of the Valois and, after 1589, Bourbon kings, noted the internal divisions and the scission of the country French historiographers indicated in many examples to avoid to their compatriots. The internal and external Hungarian wars played a key role in facilitating diplomatic overtures from Hungary and Transylvania toward the anti-Habsburg court of the French kings, where francophone lords with western cultural sensibilities were welcomed. Hungarian products and techniques (wine, embroidery, leatherworking, mining processes) introduced to France highlighted the savoir-faire and creativity of the inhabitants of a country often described as economically underdeveloped. Taking into account the elements covered in this chapter, it appears that the image of Hungary and Hungarians was globally positive in Early-Modern France.

KEYWORDS: Franco-Hungarian relations, diplomacy, war, printed works, travel writings.

L'image de la Hongrie et des Hongrois dans la France des XVIe-XVIIIe siècles

RÉSUMÉ : L'image de la Hongrie et des Hongrois dans la France des XVIe-XVIIIe siècles s'est considérablement enrichie grâce à l'intensification des relations diplomatiques, des alliances militaires, des voyages d'étude, de la circulation des marchandises, des transferts d'idées et de connaissances techniques. De nombreuses informations concernant ces phénomènes nous sont connues et une partie d'elles était aussi plus ou moins disponible pour certaines couches de la société française de l'époque (aristocratie, bourgeoisie urbaine, soldats, intellectuels) par le biais d'expériences personnelles, de récits, de lettres ainsi que d'imprimés. Ces derniers montrent que le nom de Hongrie a été plus souvent utilisé que celui de Royaume de Hongrie pour désigner le territoire des Hongrois dont la richesse et la fertilité faisait l'objet de l'admiration des français malgré les dégâts causés par les guerres turques. Les sujets des rois Valois, puis Bourbon à partir de 1589 ont remarqué les divisions internes et la partition du pays que les historiographes français montraient à leurs concitoyens comme des exemples à éviter chez eux. Les guerres internes et externes hongroises jouaient un rôle clé dans l'ouverture diplomatique hongroise et transylvaine vers la cour anti-Habsbourg des rois de France où un accueil favorable attendait les seigneurs francophiles qui possédaient une culture occidentale. Les produits et les techniques hongrois (vin, broderie, tannerie, procédés miniers) allant vers la France proclamaient le savoir-faire et la créativité des habitants d'un pays souvent décrit comme économiquement arriéré. Compte tenu des éléments passés en revue dans ce chapitre, il apparaît que l'image de la Hongrie et des Hongrois était globalement positif dans la France de l'époque moderne.

MOTS-CLÉS : relations franco-hongroises, diplomatie, guerre, imprimés, récits de voyage.

TÓTH FERENC

HUSZÁRSÁG ÉS MAGYARSÁGKÉP A 18. SZÁZADI FRANCIAORSZÁGBAN

„A közmondás úgy tartja : Lóra termett a' Magyar. Soha nem volt még
ennyire találó mondás. E nemzet fiai életüket lovon töltik, s csak azt tartják
valamirevaló férfinak, aki tud lovagolni.”

Auguste de Gerando: Transylvanie et ses habitants (1850)

KIVONAT: A huszárság, mint katonaság először ellenségként jelent meg a Francia Királyságban a harmincéves háború időszakában. Később a magyar függetlenségi mozgalmak francia kapcsolatain keresztül lehetőség nyílt magyar jellegű könnyűlovas egységek alapítására is a francia hadseregben. Az 1692-ben megalapított első francia huszárezred nem bizonyult hosszú életűnek, de a későbbiekben több ezer magyar szolgált az egyre sikeresebb francia huszárezredekben. A huszárság sikeréhez az európai háborúk megnövekedett katonai igényén túl hozzájárult az antik hadtudomány szerzőinek újrafelfedezése és a magyarokhoz fűződő jellegzetes harcmódor elismertsége is. A huszárezredek, hasonlóan a francia királyi hadsereg más idegen ezredeihez (régiments étrangers), szorosan kapcsolódtak a királysághoz, ezért a forradalom idején a legtöbb magyar származású katonatiszt emigrálni kényszerült. A magyar származású huszárok viszonylag gyorsan beilleszkedtek a francia társadalomba. Ezt jól jelzik a házasságaik, társadalmi elismertségük és birtokszerzéseik. A század történetének ismeretében megállapítható, hogy a magyar emigráció egy hanyatló korszakban csatlakozott a Francia Monarchiához, rövid távon azonban a katonai karrierük olyan példáit láthatjuk, amelyek jól mutatják az ancien régime

társadalmának integráló képességét. A magyar emigráció sikerének a kulcsa pedig abban rejlett, hogy a Francia Monarchia számára mint magyar katonák voltak fontosak. Ennek köszönhetően maradt fenn erős magyarságtudatuk is.

KULCSSZAVAK: huszárság, magyarságkép, magyar identitás, kisháborús taktika, 18. század, francia hadsereg, Bercsényi László

A magyar huszár alakja a európai kultúrkör jellegzetes nemzeti sztereotípiája, amely egészen a mai napig érezteti hatását, nemzeti ünnepeink elengedhetetlen kísérőjeként, a hazai és külhoni magyar kulturális rendezvények fontos szimbólumaként él tovább. Az újkori magyar politikai és katonai emigrációk jelentősen hozzájárultak a huszárság európai elterjedéséhez. Magyarságunk külhoni lenyomataként a huszárkép bevonult számos európai nemzet történelmi mitológiájába is, és sajátos arculatot kapott benne. Huszáraink legnagyobb sikert a korabeli francia királyi hadseregben aratták, ahol jelentős magyar hányadú huszárezredek alkotva folyamatosan beépültek a francia társadalomba.¹ Napjainkban valamennyi európai nemzet közül talán a francia ragaszkodik a legjobban e közös hagyományunkhoz, hiszen az egyetlen nemzetközi huszármúzeum is éppen ebben az országban, Tarbes városában található. Tanulmányomban a felvilágosodás korabeli franciaországi magyarságkép és huszárság képével való összekapcsolódásáról és kölcsönös hatásairól írok.

A franciaországi huszárság kezdetei

A huszárság mint katonaság először ellenségként jelent meg a Francia Királyság határvidékein a harmincéves háború időszakában. Ebben a korszakban az egyre nagyobb létszámú és nehezen mozgó hadseregek utánpótlási vonalainak elvágásával, mozgásának állandó zavarásával ezek a gyorsan mozgó lovascsa-

1 Lásd ehhez a témához: Tóth 2000.

patok óriási károkat tudtak okozni. Ekkoriban figyeltek fel Európa számos hadseregében a horvát és magyar lovasság jelentőségére. A törökellenes háborúkban edződött magyar huszárok kiválóan megállták a helyüket a nyugat-európai hadszíntéren is. A Rajnán túli területeken először 1635-ban jelentek meg az első magyar huszáregységek, amelyek valóságos szenzációnak számítottak a korabeli közvéleményben, amint erről a több korabeli forrás is beszámol.² Egy romantikus francia huszárság történetére vonatkozó összefoglaló munka feltételezi, hogy XIII. Lajos király és Richelieu bíboros már ekkor kezdeményezték kisebb magyar huszáregységek francia szolgálatban való alkalmazását.³ A török elleni háborúban harcedzett magyar könnyűlovasság franciaországi sikerét jelezhetik a Richelieu bíboros által alapított Meilleray, Espanana és Sirot ezredekben szolgáló állítólagos magyar lovascsapatok. Ezek a kivételnek számító és rövid életű magyar jellegű lovascsapatok alkalmazására egyéb adatot nem találtunk, és a harmincéves háború végére nyomtalanul eltűntek.

Az magyar eredetű huszáregységek franciaországi megjelenésére a törökellenes magyarországi háborúkban szolgáló francia katonatisztek pozitív tapasztalatai nyomán és a Thököly Imre vezette függetlenségi küzdelmek bukása után kerülhetett sor a 17. század végén. Már az 1664-ben XIV. Lajos által Magyarországra küldött francia segélyhad egyik résztvevője, Charles Le Maistre is megemlékezett a magyar huszárok vitézségéről.⁴ Később a császári hadsereg fővezére, V. Lotaringiai Károly herceg nagy érdeklődést mutatott a kisháborús

2 Dom Augustin Calmet történétíró szerint a Rajnán átkelő magyarok első csoportja 1635. március 30-án egy fogoly kapitányt akart feláldozni annak emlékére, hogy a magyarok évszázadok óta – vagyis a kalandozó hadjáratok ideje óta – először viseltek hadat rajnántúli területen. Calmet 1728, III, 306. Egy másik történétíró, Jean Forget *Vie manuscrite de Charles IV* című művében a hun-magyar rokonság tézise alapján egyenesen Attiláig vezeti vissza e barbár szokást: „Poursuivant le cours de ses exploits, pendant que Rohan entrait en Suisse, le duc, complètement guéri, tailla en pièces la garnison de Hombourg (Suisse), avec un régiment de quinze compagnies hongroises, et s'apprêta à faire passer le Rhin à son armée. N'oublions pas ici, de mentionner un fait qui dépeint la férocité des soldats commandés par Charles de Lorraine. Forget nous raconte qu'il fut obligé de leur arracher des mains un capitaine qu'ils voulaient sacrifier, en guise d'holocauste, pour célébrer, disaient-ils, le premier passage du Rhin par les Hongrois depuis Attila...” Idézi Robert, 1883, 83–84.

3 Choppin 1899, 2–3.

4 Le Maistre 2003, 170.

harcászatban sikerrel alkalmazható, a magyar huszárok keleti és nyugati hadszíntereken való bevetésének lehetősége iránt is.⁵ Az 1683-as hadi évben már három huszárezredet találunk a császári hadsereg kötelékeiben. A Conti herceg kíséretében Magyarországon harcoló Lassay márki⁶ 1685-ben Bellefonds marsallnak írt levelében elismerően írt a herceget kísérő magyar huszárok felderítés és visszavonulás során játszott szerepéről.⁷ A francia királyi hadsereg első huszárezredét végül a Thököly felkelés bukása után, a pfalzi háború során hozták létre részben az 1686 óta a császári hadseregben már aktívan harcoló magyar huszárezredek ellensúlyozására, részben pedig a császáriaktól átállt magyar dezertőrök alkalmazása céljából. A történeti hagyomány szerint az ezredet a neves francia hadvezér, Luxembourg marsall kezdeményezésére hozták létre.⁸ Az 1692-ben megalapított első francia huszárezred nem bizonyult hosszú életűnek, mivel az ezredtulajdonos és parancsnok Cornberg báró 1693-ban a parancsnokságára bízott ezred zsoldpénzét szerencsejátékon elvesztette.⁹

A Thököly-féle felkelés és a Rákóczi-szabadságharc során a magyar könnyűlovasság sikereit világszerte felismerték. Bár XIV. Lajos király katonai tanácsadókkal, fegyverekkel és pénzzel is támogatta Rákóczi hadseregének nyugati mintájú korszerűsítését, a katonai vereséget nem kerülhette el a fejedelem hadserege. Ferriol márki, konstantinápolyi francia követ – aki korábban Thököly mellett szolgált Magyarországon – hibának tartotta, hogy a francia tanácsadók megpróbálták korszerűsíteni a magyar hadsereget, és arra kényszerítették

5 Tóth 2021, 174–176.

6 Armand-Léon de Madaillan de Lesparre (1652–1738), Lassay márkija. Kalandos élete miatt sokan gúnyolták. Az élete vége felé kinyomtatta a levelezését és egyéb munkáit *Recueil de différentes choses* címmel.

7 „Ce matin, un paysan est venu avertir qu’il était sorti six cents Turcs pour une course; dès qu’on aura des nouvelles plus précises, on enverra après des housards, qui sont gens qui vont bon train, montés sur des petits chevaux maigres, ayant sur le dos des peaux de loup auxquelles ceux qui ont fait quelque belle action joignent des ailes d’aigle; convenez, Monsieur, que cet équipage est bizarre. (...) Ces messieurs les housards fuyent aisément et fort vite; mais quand ils approchent des troupes qui doivent les soutenir, ils s’arrêtent et ils ont l’art de passer derrière avec leurs petits chevaux sans rompre personne.” Idézi Choppin, 1899, 8.

8 Luxembourg marsall életéről lásd újabban: Fonck, 2014.

9 Boissau 1993, 20.

Rákóczi csapatait, hogy felhagyjanak a kisháborús taktika alkalmazásával. Így magyarázta a katonai kudarc okait: „A kedvükre kellett volna tenni és hagyni, hogy a saját módjuk szerint háborúzzanak, az apáik szokásai szerint, és nem pedig olyan katonai fegyelemre kényszeríteni őket, amelyre ők nem voltak képesek. (...) Ettől eltérően cselekedni azt jelentette, hogy nem ismertük elég jól a nemzet génuszát, sem Rákóczi fejedelem, sem Őfelsége érdekeit.”¹⁰ A II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc bukása után számos kuruc vitéz keresett menedéket a Francia Királyság területén, ahol a hadsereg keretein belül tudták leginkább hasznosítani harci tapasztalataikat.¹¹

A régiek és modernek a huszárságról

A Rákóczi-szabadságharc bukása utáni korszakban az európai hadtudományok jelentős változásokon mentek keresztül. A spanyol örökösödési háború utolsó véres és döntésképtelen ütközetei megkérdőjelezték az évtizedeken át egyeduralkodó vonalharcászat eredményességét és sok korabeli katonai szakíró visszanyúlt az antik szerzők műveihez, hogy onnan merítsen ötleteket a jelen problémáira. A legismertebb közülük Jean-Charles de Folard lovag¹² volt, aki gazdag katonai tapasztalatait az 1720-as években antik szerzők műveinek gondolataival kiegészítve a klasszikus harcászat reformján dolgozott. Az antik hadtudomány újrafelfedezésének ez a korszak egyik intenzív időszaka volt, amelyben az irodalomhoz hasonlóan a „régik és modern” irányzatok vitáztak egymással.¹³

E korban terjedt el Európában az a magyar stílusú harcászati taktika elmélete, amelyet összefoglaló néven „kisháború”-nak (*petite guerre*, *guerilla*, *Kleinkrieg*, *small war*) neveznek. A felvilágosodás korának katonai gondolkodói még sokat merítettek a klasszikus ókori szerzők (például: Polübiosz, Julius Cézár, Sallustius stb.) műveiből. Különösen a lovasság erőnyeit elemezve gyak-

10 Bonnac 1894, 127.

11 A leghíresebbekről lásd: Zachar 1981.

12 Folard jelentőségéről lásd: Biet 1998, 105–118.

13 Lásd erről részletesebben: Bois 2004.

ran hívták fel a figyelmet az ókori ázsiai vagy afrikai lovasságok – mint például: a numida, a szkíta, a párthus, a herul vagy hun lovasság – magas szintű harci értékeire. E katonai erények az ókor gondolkodói számára szorosan összefüggtek egy-egy adott közösség, nép vagy nemzet etnikai karakterével. Az újkori hadtudományi szerzők hasonló módon látták ezeket az összefüggéseket. Turpin de Crissé gróf¹⁴ híres hadászati munkájában a magyar lovasokat hun elődeikhez hasonlítja: „Úgy tűnik, hogy a magyarok kik, némely történész szerint a hunokkal azonosak, még mindig bírják azon őseik harcmodorát, akik Attila uralkodása idején letelepedtek Itáliában. Valóban, a legjobb könnyűcsapatokat a magyarokból alkotják, s tudjuk mily nagy szolgálatot tettek az utóbbi háborúk során: az uralkodók a magyarok mintájára alapítottak csapatokat, melyek akkor hasznosak voltak, de ma már nélkülözhetetlenek is.”¹⁵

Hasonló antikvizáló véleményt fogalmaz meg a magyar huszárokról a császári szolgálatban harcoló szintén francia ajkú Charles-Joseph de Ligne herceg is a *Préjugés militaires* című művében: „A magyar, állítják, a lovaglásra született és megelőzi ebben az összes többi nemzeteket. Én őket mindig a numidákhoz hasonlítottam harcolási és lovaglási modoruk tekintetében.”¹⁶

A korabeli magyarsággal kapcsolatos munkákban elterjedt vélemény szerint a magyarok a szkítáktól, illetve a hunoktól származtak¹⁷, s ezt az antik szerzőket olvasó katonai gondolkodók nagy része ellenvetés nélkül elfogadott. Ez az elképzelés is összecseng a felvilágosodás egyes a franciák eredetével kapcsolatos történetfilozófiai elméleteivel. Például Bourdon de Sigras lovag, *Considérations sur l'esprit militaire des Gaulois* (Párizs, 1774) című könyve ugyanezt a történelmi elképzelést tükrözi, amely szerint a nemzetek katonai erényei az őseiktől örökölt, stabil etnikai „katonai szellemre” épül.¹⁸

14 Életéről lásd: Tóth 1997, 253–300.

15 Turpin de Crissé 1754, 149. (ford.: Tóth Ferenc)

16 Idézi László 1929, 7.

17 Jó példa erre az *Histoire des Révolutions de Hongrie* (1739), amelynek szerzője, a magyar Brenner Domokos így fogalmaz: „C'est le sentiment unanime des Historiens nationaux, et des étrangers, que les Hongrois tirent origine des Scythes, Nation célèbre dans l'Antiquité.” Brenner 1739. 3–4.

18 Bourdon de Sigras 1774, IX–XII.

A magyar szkítáktól és hunoktól eredő nemzeti katonai szelleme főleg lovasságban való jártasságukban nyilvánult meg a korabeli katonai szakirodalomban. Itt elsősorban az úgynevezett kisháborús irodalomra gondolhatunk, amely virágkorát szintén a 18. században élte, és rengeteg magyar huszárokkal kapcsolatos sztereotípiát hordozott. A huszárokat kezdetben főleg két francia szóval is illették: az „hussard” és az „houssard” szavakkal. Az utóbbinak a magyaréhoz közelebb eső kiejtése miatt egyes vélemények szerint a magyar származású huszárok más nemzetiségűektől való megkülönböztetésére használták.¹⁹ Ez a kis nyelvtörténeti emlék valószínűleg arról is tanúskodik, hogy a magyarok mellett szükségszerűen alkalmaztak más származású huszárokat is, elsősorban németeket. Egy másik érdekes nyelvemlék azzal kapcsolatos, hogy az „hussard” és az „hongrois” (magyar) szavakat szinonim értelemben is használták. Ez az állapot feltehetőleg még a 18. század közepén is jellemző lehetett, hiszen Chabo de la Serre lovag az 1748-ban írt lovasságról szóló emlékiratában így mutatja be a huszárságot: „Németországban ha huszárt mondunk, akkor magyart kell értenünk alatta, vagyis olyan lovast, aki annyira hozzászokott ehhez az állathoz, hogy el sem tudja képzelni az életét nélküle és aki ehhez a harci kedvhez még olyan tudást is ad, amellyel az állat mások előtt rejtett képességeit is felderíti.”²⁰

A tapasztalatok szerint a magyarok különösösen értettek a lovakhoz és a könnyűlovas harcmódorhoz, s ezt a francia katonai elit is elismerte. A kortársak még a németeket hasonlították gyakran hozzájuk. Turpin de Crissé gróf már idézett munkájában (*Essai sur l'art de la guerre*, Paris, 1754.) így írt e két nemzet könnyűlovas erényeiről: „A magyarok és a németek higgadtabbak és megbízhatóbbak. Az előbbiek kétségkívül a legalkalmasabbak az összes nemzet közül e feladatra, a másodikkak kis gyakorlással szintén alkalmassá válhatnak.”²¹

Egy másik, kéziratban maradt művében, amelyet teljes egészében a huszároknak szentelt Turpin de Crissé e két nemzet más erényeit is felvillantja: „A

19 Zachar 1981, 113.

20 Service Historique de la Défense (SHD), série MR 1730 fol. 1181. (ford.: Tóth Ferenc)

21 Turpin de Crissé 1754, 177. (ford.: Tóth Ferenc)

francia katona bátor és intelligens, de ha szabad megjegyeznem, a magyar és a német ravaszabb és nagyobb elővigyázattal vonul.”²²

A francia nyelvű kisháborús irodalom neves magyar szerzőjének, Jeney Lajos Mihálynak *A portyázó* című művében szintén hasonló érveket sorakoztat fel: „A gyalogságot minden fajta nemzet alkothatja, bár a franciák és a liège-iek némi kedvezést érdemelnek jóakarataikra tekintettel. A lovasság azonban megkívánja, hogy itt – amennyire csak lehetséges – a lovakat természettől fogva kedvelő és a lovak táplálására, tisztán tartására különös képességgel megáldott magyarokat és németeket fogadjunk fel. Mindezt Európa más népei csak hosszú szoktatás után képesek csinálni.”²³

A Montesquieu és Szász Móríc által népszerűsített, modern, nemzeti alapon szervezett hadsereg eszméje lassan háttérbe szorította az olyan karakteresen etnikai jellegű egységeket, mint a huszárezredek.²⁴ A magyarok katonai eredményeinek méltatása a Franciaországgal szomszédos francia nyelvű területeken is megfigyelhető. Elég ha az osztrák-németalföldi származású Charles-Joseph de Ligne vagy a svájci Charles-Emmanuel de Warnery munkáira gondolunk. Paradox módon az utóbbi katonai szakíró a *Remarques sur la cavalerie* című munkájában cáfolta meg először azt az antikvizáló elképzelést, amely szerint csak a született magyarok lehettek jó huszárok.²⁵

22 Bibliothèque de l’Arsenal, Ms 4077 Observations sur le service des hussards et troupes légères 53. (ford.: Tóth Ferenc)

23 Jeney 1986, 62. (ford.: Zachar József)

24 Corvisier 1962, 127.

25 „L’on a crü autre fois, que pour etre bon housard, il falloit etre hongrois, cepandant l’experience a montré, que c’étoit une erreur, parmis les prussiniennes il s’en trouve peu, ou point, a force de travail l’on parvient à dresser un homme à tout exercice, ou à lui donner la tournure que l’on veut, pourvu que ce ne soit pas poussé jusqu’à en exiger plus, que les forces humaines le permettent.” Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára, Quart. Gall. 11, Remarques sur la Cavalerie par Mr de W. General Major de Cavalerie au Service du Roi, et de la République de Pologne, Aide de champ de sa Majesté et chevalier de l’ordre de Prusse (XVIIIe siècle) fol. 6.

A franciaországi magyar emigráció aranykora a 18. század első felében

A magyar könnyűlovasság, a huszárság, csaknem valamennyi európai hadseregben megjelent ebben a korban. A császári hadseregben a XVII. század végén már több huszárezred is volt, s a francia királyi hadseregben éppen ezek ellensúlyozására hoztak létre hasonló egységeket elsősorban a Franciaországba menekült magyar emigránsokból. A csapatnem kezdeti nehézségei után az első állandó huszárezredet 1720-ban alapította Bercsényi László gróf, aki maga is harcolt a Rákóczi-szabadságharcban. Ezt követően a huszárezredek száma folyamatosan növekedett egészen a forradalomig, amikor tizenkettő huszárezredet tartottak számon.

A huszárezredekben tehát kezdetektől fogva előnyben részesítették a magyarokat és németeket. A század első felében párhuzamosan hoztak létre jellegzetesen magyar – mint például a Berchény, Esterhazy, Pollereczky – vagy német többségű – mint a Raugrave és Beausobre – huszárezredek. Az előbbieken a kuruc érzelmű magyar tisztikar vezetése alatt főleg a császári hadseregből dezertált magyar vagy más kelet-közép-európai nemzetiségű katonák szolgáltak, az utóbbiak Franciaország német anyanyelvű tartományaiból (Elszász–Lotharingia) vagy a szomszédos rajnai német kisállamokból toboroztak katonákat. A lengyel örökösödési háború²⁶ folyamán igen gyakorivá vált az osztrák hadakban szolgáló magyar huszárok átpártolása a francia király seregeiben harcoló honfitársaikhoz. A osztrák örökösödési háború során pedig tömegével érkeztek magyar dezertőrök a Rajnán túlról. A magyar huszárok átállásának csak az 1756-ban megkötött az osztrák–francia szövetségi szerződés vetett véget, melynek értelmében megszűnt a dezertálási lehetőség. A Rákóczi-szabadság-

26 A lengyel örökösödési háború 1734–1738 között zajlott, az 1735–38-as orosz–osztrák–török háborúval párhuzamosan. Az elhunyt II. Ágost lengyel király trónját ketten formáltak igényt: Frigyes Ágost szász herceg (az elhunyt király fia) és Stanisław Leszczyński, a korábbi lengyel király.

harc hagyományait ápoló magyar jellegű huszárezredek hamarosan német anyanyelvű újoncokkal töltötték fel, így azok hamar elnémetesedtek. A magyarok aránya a század hetvenes és nyolcvanas éveiben csupán egy-két százalék volt ezekben az alakulatokban.²⁷ Hasonlóan a svájci ezredekhez, itt is szigorúan ügyeltek arra, hogy a huszárezredek idegen jellege megmaradjon. A tisztikar egy része egészen a forradalomig magyar, illetve magyar származású maradt.²⁸

Megtalálható közöttük a magyar nemesség színe-virága: a Bercsényi, Dessewffy, Esterházy, Kisfaludy stb. családok tagjai. A francia katonai nemesség viszonylag gyorsan befogadta a magyar nemességet, elsősorban házasságok révén. Turpin de Crissé gróf már említett kéziratában felvázolt egy érdekes lehetőséget a huszárezredek magyar jellegének megtartására. Szerinte nem fontos a huszárság egészét magyarokból kiállítani, elég a magyar, illetve magyar származású nemesekből álló tisztikart Franciaországban letelepíteni, francia nemeslányokkal összeházasítani és nemzetségük kontinuitását biztosítani. Ez a magyar nemesi tisztikar a kovász szerepét töltené be az újoncok magyar típusú harcmodorra való beoltására.²⁹

Kezdetben – részben a törökországi magyar emigránsok között végzett toborzótutak sikerének és a nagyszámú magyar dezertőrnek köszönhetően – a magyarok aránya a franciaországi huszárezredekben jelentős maradt a 18. század első felében. Később, különösen az 1756-os ún. diplomáciai forradalom után helyüket az elzásziak, lotharingiaiak és franciák vették át. Ugyanakkor, a magyar származású katonai elit egészen a forradalomig megőrizte magas pozícióit a huszárezredek vezetésében. Ezen elit néhány neves tagját a francia diplomácia keleti színterein is alkalmazták.

A huszárezredek, hasonlóan a francia királyi hadsereg más idegen ezreihez (*régiments étrangers*), szorosan kapcsolódtak a király személyéhez. A forradalom zűrzavaros napjaiban a királypárti csapatok oldalán küzdöttek a felkelőkkel szemben. Néhány nevesebb magyar származású katonatiszt aktí-

27 SHD, série 8Yc 4, 6, 10 és 19.

28 Példaként az Esterházy huszárezred 1784-ből ránk maradt mustrajegyzékének adatait szeretném felhozni (Bibliothèque Mazarine, Ms. 2863).

29 Bibliothèque de l’Arsenal, Ms. 4077 Observations sur le service des hussards et troupes légères 54–56. (ford.: Tóth Ferenc)

van részt vett a király szökésének előkészítésében is. E tények következtében a legtöbben emigrálni kényszerültek. Ugyanakkor az *ancien régime* bukása utáni francia hadsereg is befogadott jónéhány a forradalmi eszmékkel szimpatizáló magyart.

A huszáros emigráció beilleszkedése a francia társadalomba

Mivel egy jellegzetesen katonai emigrációról volt szó, a beilleszkedésük is elsősorban a francia királyi hadsereg keretein belül zajlott. E hadsereg beolvasztó szerepe azért is érdekes, mivel katonai pálya a század második felében a fontos társadalmi viták keresztútjában állott.³⁰ A huszárság megjelenése arra az időszakra esett, amikor a francia királyi hadsereg hagyományos elvei kezdtek megrendülni. Egyfelől a nemesség igyekezett kiterjeszteni befolyását a tisztikarra, másfelől érzékelt lehetett a nemzeti alapon szerveződő hadsereget követelők egyre erősebb megnyilvánulásait. Mindenesetre a katonai hierarchia egyre több nem nemesi származású katonatisztet számlált. Az úgynevezett „katonai nemesség” (*noblesse militaire*) intézménye (1750) hozzájárult számos tehetséges, de nem nemesi származású katonatiszt utódainak a „kard nemességébe” való felvételéhez. Ez utóbbi viszont nem örült az újonnan érkezőknek. Elsőként d’Arc lovag fogalmazta meg híres művében (*La noblesse militaire ou le Patriote français*, Paris, 1756.) a hagyományos nemesség ellenérzéseit a katonai pálya polgáriasodásával szemben.³¹ D’Arc lovag az olyan régi nemesi erények felmagasztalásával, mint a becsület, az egyszerűség, a gazdagság megvetése a francia királyi hadsereg tisztikarában a pénzen vásárolt tisztí posztokat igyekezett megszüntetni, és hosszú távon az egész tisztikart a nemesek számára kisajátítani.

E társadalmi vita két fontos legitimációs elv, a születés és az érdem elve ütköztetésével zajlott. A magyarok helyzete ebben a tekintetben igen érdekesen

30 Lásd e témához: Léonard 1958.

31 Uo. 178–185.

alakult. A franciaországi huszárezredek tisztikara jórészt igen szerény anyagi helyzetű magyar nemesekből állott, akik jórészt saját katonai teljesítményüknek, érdemeiknek köszönhatték az előrelépést és nem pedig a születésüknek. A francia királyi hadseregben az előmenetel egyik fontos tényezője volt a XIV. Lajos által alapított Szent Lajos-rend lovagkeresztjének elnyerése, amely szigorúan csak katolikusok számára volt elérhető. Több mint harminc magyarnak sikerült ezt elérni, gyakran vallásváltoztatás árán.³² Ugyanakkor számos tehetséges protestáns vallású igen fontos pozíciót foglalt el a francia katonai hierarchiában. Szász Móric és Löwendal még a marsallbotot is elnyerte. E látványos ellentmondás feloldására a francia kormányzat 1759-ben létrehozott a Szent Lajos-rend mellett egy kifejezetten a protestánsok katonai teljesítményét méltányoló érdemrendet (*ordre du Mérite Militaire*).³³

Jeney Lajos Mihály *A portyázó* című művében így foglal állást ebben a fontos társadalmi vitában: „Mindazonáltal az alárendelés szükségessége és minden kedvezése, valamint a feljebbvaló tehetsége és jó vezérlete ellenére váratlanul bekövetkezhet ezer és ezer olyan ütközet, amikor a nagyra vágyás, a személyes cél, a kicsapongás és a félelem arra törekedik, hogy áthágja az alárendelést. Mindenekelőtt a portyázó csapattestében van ez így, amelyet szünet nélkül kockára vetnek azzal, hogy kiteszik a háború veszélyeinek, gyakran olyan tálen-tumú, véletlenül odakerült tiszt vezérlete alatt, akinek valamennyi képessége sem elegendő ahhoz, hogy visszatartsa sok képmutató nemesi szerencselovag ostoba gőgjét, akikben csak a születés fantomja kelt tiszteletet.”³⁴

A magyar huszárok franciaországi elfogadottságának igen meggyőző bizonyítékát nyújtják a házasságaik. Ezen a téren a magyar huszártisztek egy része igen sikeres volt. Különösen feltűnő, hogy elsősorban a velük szimpatizáló katonai nemesség köréből kerültek ki a magyarok feleségei. Például Esterházy Bálint József a Cévennes-ben élő Nougarede de la Garde család leányával lépett az oltár elé 1740-ben. Ebből a családból a 18. század során hét katonatiszt szolgált

32 Zachar 1981, 445–458.

33 Lee 1967, 63.

34 Jeney 1986, 75. (ford.: Zachar József)

a francia királyi hadseregben.³⁵ A Cévennes-hegység vidéke egyébként jellegzetesen olyan terület, ahonnan különösen sok katonatiszt származott. A *Nougarède de la Garde* család rokona volt például a híres d'Assas lovag³⁶ is, akit a héteves háború során tanúsított hősiessége miatt ma is a francia katonai helytállás nagyszerű példájának tekintenek.³⁷ Hasonlóan sikeresnek tekinthető a cserneki Dessöffy (Dessewffy) család két tagjának lotharingiai nemes családok leányai-val megkötött frigye. Lotharingia ekkor még nem tartozott egészen a Francia Királyság fennhatósága alá és – Elzászhoz hasonlóan – a lakosság nem kis része német nyelven beszélt. A franciául kezdetben elég nehézkesen kommunikáló magyar emigránsok számára valószínűleg a korabeli Magyarországon is igen elterjedt német sokkal könnyebb kapcsolatteremtő eszköz volt. Másrészt pedig a szülőföldjükhez legközelebb fekvő, közép-európai jellegű Elzász-Lotaringia tartományok választásával kifejezték Magyarországhoz való erős kötődésüket is.

Az első generáció viszonylag későn házasodott. A megvizsgált házasságkötések idején a magyar emigránsok átlagéletkora 35 év volt.³⁸ Ugyanakkor a korabeli Franciaországban a férfiak az első házasságkötéskor legfeljebb átlagosan 28 évesek lehettek.³⁹ A jelentős eltérés oka elsősorban az emigránsok bizonytalan anyagi helyzetével és a nem francia katonatisztek számára előírt szigorú házassági feltételek teljesítésében rejlett.⁴⁰ A második generáció kiemelkedő tagjai – mint például Bercsényi László marsall két fia – már főleg az udvari nemesség köréből választottak maguknak házastársat. Rendszerint az apák kívánsága szerint megkötött házasságok háttérében persze anyagi számítások is rejlettek. Bercsényi fogadott fia – Ladislav Valentin Esterházy ezredtulajdonos – pedig az előkelő és dúsgazdag Hallweyl család leányával kötött frigy után kolosszális hozományt tudhatott a magáénak. A kor szokásának megfelelően ez utóbbi élvezetére igen bonyolult házassági szerződés vonatkozott, amelyet a

35 Léonard 1958, 342–343.

36 Nicolas-Louis d'Assas du Mercou (1733–1760), az Auvergne-i ezred kapitánya.

37 Esterházy 1907, 181.

38 Tóth 2000, 162–168.

39 Lebrun 1985, 31.

40 Corvisier 1962, 759.

királyi család tagjai is aláírtak.⁴¹ A többi esetben a magyar származású francia nemesifjak továbbra is a szerényebb anyagi helyzetű vidéki nemesek leányait választották.⁴² A főleg vidéken élő francia katonai nemesség bizonyíthatóan támogatta franciaországi letelepedésüket. Ez már csak azért sem meglepő, mivel sok francia nemes – például a filozófus Montesquieu is – erősen idealizált képet alkotott a korabeli viszonylag független magyar nemességről.⁴³ A második generáció tagjainak átlagéletkora az első házasságkötésükkor 27,8 év volt.⁴⁴ Ez tökéletesen megfelel a korabeli franciaországi házasodási átlagéletkornak. Természetesen vannak szélsőséges esetek, mint Ladislav Valentin Esterhazyé, aki negyvennégy esztendősen lépett az oltár elé a mindössze tizennyolcéves Ursule d'Hallweylllel. Ugyanakkor a már tehetősebb magyar származású ifjak egészen zsenge korukban megházasodtak, s ez elsősorban a korabeli francia arisztokráciára volt jellemző.⁴⁵ Az emigránsok két generációja házasodási életkora közötti jelentős különbség természetesen nem magyar sajátosság. Ugyanilyen mértékű eltérés mutatkozott például a korabeli franciaországi brit emigráció esetében is.⁴⁶

A magyar identitás szerepe a franciaországi huszárság körében

Érdekes megvizsgálni, hogyan látták magukat a franciaországi magyarok. Milyennek tekintették magyarságukat az előbb vázolt sikeres beilleszkedésük után? A források alapján elég jól meg lehet állapítani, hogy az úgynevezett huszáremigráció homogén nemzeti egységet kívánt alkotni a francia királyi hadseregben és ragaszkodtak a magyarságukat kifejező külső és belső formákhoz.

41 Archives Départementales de l'Yonne (Auxerre), série Q 483.

42 Tóth 2000, 168–176.

43 Lásd Montesquieu magyar vonatkozású írásaihoz: Köpeczi 1985, 319–336.

44 Tóth 2000, 169.

45 Lebrun 1985, 31.

46 Prof. Jean-Pierre Poussou rektor úr (Université Paris-Sorbonne) szíves közlése.

Bercsényi László marsall fogalmazta meg a legtalálóbban a franciaországi magyar közösség helyzetét egyik levelében, amelyben saját kitüntetését kérelmezte: „Ezt a kegyet csak azért merészelem kérni, szívesen lemondva még az ezzel járó 2000 livres összegről is, hogy ez a kitüntetés büszkeséggel töltse el az egész magyar nemzetet, amely Franciaországban egy rendet alkot.”⁴⁷

A franciaországi magyar katonák közösségét Bercsényi László szavaival így a francia társadalom egy teljesen különálló társadalmi rétegének definiálta. A „nemzet” szó ilyen értelmű használata elég elterjedt volt a korabeli francia nyelvben. Ezzel a szóval jelölték például az egyetemeken tanuló külföldi diákok különböző csoportjait. Hasonló értelemben használták a francia diplomáciai levelezésekben, amikor a külföldön élő franciák csoportjairól esett szó.⁴⁸ A szót tehát elsősorban egy szervezett, idegen környezetben élő etnikai csoportok értelmében használták.

A korban a nemzeti hovatartozást törvények szabályozták. Magyarnak tartottak minden Magyarország területén született személyt. A „Hungarus” szó így a nem magyar ajkúakra is vonatkozott. A franciaországi magyar származású huszárok nemzeti hovatartozását az úgynevezett mustrajegyzékekben lehet nyomon követni, ahol gyakran a harcosok születési helye is szerepel. A mustrajegyzékek alapján egyébként nemcsak a magyar, hanem az erdélyi identitást is ki lehetett mutatni.⁴⁹

A magyar nemzeti identitást elsősorban a Rákóczi-szabadságharc emléke tartotta fenn a franciaországi magyar huszárok körében. A francia huszárezredektisztikarában számos volt kuruc foglalt helyet és az emigráció szellemi vezetője, Bercsényi László gróf neve rengeteg kuruc érzelmű dezertőrt csábított át a császári csapatokból a francia király zászlója alá. Ő maga pedig nyíltan vállalta ezt a szerepet, amelyet Pálffy János grófhhoz az osztrák örökösödési háború kirobbanásakort írt levelében így fogalmazott meg: „De az Szívem s- Vérem magyar, s- holtig vonszon édes hazám felé, szőntelen azt ohajtom, mind addig még az Isten viszsza nem vezérel, mert haza fia vagyok.”⁵⁰

47 Idézi Forster 1925, 112. (ford.: Tóth Ferenc)

48 Például: Centre des Archives Diplomatiques de Nantes, Ambassade de Constantinople série A1 collection Saint-Priest 19.

49 Az erdélyi származású francia huszárokról lásd: Corvisier 1992, 109–122.

50 Idézi Zachar 1987, 128.

E határozott magyarságtudat fenntartásában fontos szerepet játszott a francia kormány katonapolitikája, amely a huszárezredekben elsősorban magyarokat látott szívesen. A huszárezredek magyar jellegét számos rendelkezés is elősegítette. A század első felében például a magyar volt a vezényleti nyelv ezekben az alakulatokban, amelynek nyomai katonadalokban és az ezredek sajátos folklórában nagyon sokáig fennmaradtak.⁵¹ Hasonlóan igen toleráns volt a francia hadvezetés a kuruc sereg ruházatát felidéző magyaros egyenruha megőrzésében, amely hozzájárult a hazafias érzelmű császári huszárok átállásához. Érdekességgént jegyezném még meg, hogy a magyar többségű huszárezredek olyan kérdésekben is szabad kezet kaptak, mint például a hadizsákmány felosztása, amelyet természetesen „magyar módra” hajtottak végre.⁵² A huszárezredek magyar származású tisztikara is makacsul ragaszkodott az egységeik magyar jellegéhez. Amikor 1742-ben de Broglie gróf javasolta, hogy osszanak be néhány francia tisztet is huszárokhoz, Bercsényi László gróf így tiltakozott a hadügyminiszterhez írt levelében: „Nem tudom, Méltóságos Uram, mi lehet az oka annak, hogy néhány francia tisztet kívánnak beosztani a huszárezredekbe, annak ellenére, hogy az udvar mindig is elsősorban magyarokat kívánt alkalmazni ezekben az egységekben, s nem pedig más nemzetbelieket...”⁵³

Ezt az elvet támogatta egyébként Belle-Isle marsall is, aki a híres csehországi hadjárat során megismerhette a magyar huszárok erényeit. A híres francia hadvezér is elsősorban magyarokat látott szívesen a francia huszárezredekben.⁵⁴ Így megállapíthatjuk hogy, a kuruc emigrációk politikai indítékain túl a francia kormány is ösztönzőleg járult hozzá a magyar huszárok franciaországi megtelepedéséhez. Mindez beleillett abba az átfogó katonapolitikai koncepcióba, amely a francia királyi hadsereg nem francia alakulatainak kialakulásához vezetett az abszolutizmus idején. A XVIII. század során a külföldi csapatok (*régiments étrangers*) a francia hadsereg összlétszámának egynegyedét alkották. Ezek a főleg sváciakból, németekből, írekből, lengyelekből stb. álló ezredek a

51 Barjaud 1988, 32.

52 SHD, série 1A 3069 fol. 73.

53 SHD, série 1A 2969 fol. 32. (ford.: Tóth Ferenc)

54 Bibliothèque Nationale de France, série Ms. fr. 11256 *Mémoires inédits du maréchal de Belle-Isle Tome III*, fol. 137-138.

francia királyok leghűségesebb támaszát képviselték nemcsak háború idején, hanem békeidőben is, különösen akkor, amikor a belső lázadások alkalmával megbomlott rendet kellett helyreállítani.⁵⁵ A magyar és német huszárok ilyen célú alkalmazására számos példát találunk az *ancien régime* történetéből. Ők alkották részben a languedoc-i biztonsági kordont az 1720-as nagy pestisjárvány idején, vagy őket alkalmazták például az 1775-ös ún. „lisztháború” idején is a rend helyreállítására számos francia tartományban.

Ezt a nemzeti jelleget erősítette a magyar nemesi származású huszártiszti réteg, amely a Rákóczi-szabadságharc szellemén keresztül tartotta elevenen a magyar közösség egybetartozásának tudatát. A már említett Bercsényi Lászlón kívül még több karizmatikus vezető is hozzájárult a magyar nemzeti eszme francia földön való továbbéléséhez. Közülük megemlíthetjük salamonfai Ráttky György, Esterházy Bálint László (Ladislav Valentin Esterhazy) és Tóth Ferenc (François de Tott) nevét.⁵⁶

A francia forradalom által bevezetett modern nemzeteszmé lényeges változásokat hozott a magyar emigráns közösség életében is. A monarchiához való kötődést az új rendszerben gyakran a néparulással azonosították. Az emigránsok és idegenek, valamint rokonaik egyaránt kiérdemelték a „gyanús” jelzőt, és megkülönböztetett bánásmódban részesítették őket. Gyanús volt továbbá a jakobinusok számára az olyan francia is, aki nem franciául beszélt, megteremtődött a nyelvi alapon szerveződő nemzeteszmény.⁵⁷ A forradalom első időszakában a Berchény és Esterhazy huszárezredek Párizsban állomásoztak és részt vettek a július utcai harcokban is.⁵⁸ Két év múlva Varennes környékén találjuk a magyar származású huszárezredek alakulatait, ahová a királyi család menekülését biztosítani rendelték őket a monarchista érzelmű parancsnokaik.⁵⁹ Ez a szoros kapcsolódás a Francia Monarchiához és a nemesi rendhez hátrányos helyzetbe hozta a magyar származású katonatiszteket a forradalmi időszakban: az emigránsok fiaiból, unokaiból ismét földönfutók lettek. A Bercsényi huszá-

55 Lásd e kérdéshez a következő tanulmányomat: Tóth 1996, 154-173.

56 Életrajzukhoz lásd Zachar 1981. vonatkozó részeit.

57 Hobsbawm 1990, 33.

58 Fieffé 1854, 346.

59 Choiseul 1822, 81.; Fischbach 1879, 122.

rezred jó része a kollektív dezertálást választotta, mások egyenként léptek az emigráció útjára. Így a francia huszárezredek magyar származású tisztikara szinte teljesen eltűnt a forradalom első éveiben. Mindezek alapján nem szorul magyarázatra az a tény, hogy a magyar származású huszártiszti kar nagy része az emigrációt választotta. Helyzetük kétértelműségére jellemző az a kijelentés, amelyet Bercsényi Ferenc Antal, Bercsényi László marsall fia tett a hagyomány szerint, amikor I. Ferenc magyar királynál tartózkodott: „Apámnak azért kellett Magyarországot elhagynia, mert nem szerette a királyt. Nekem azért kellett az új hazámat elhagynom, mert túlságosan szeretem a királyt. Mindkét dolog a vesztünket okozta.”⁶⁰

1800-ban történt még egy kísérlet az emigráns Besse János Károly javaslatára, hogy a forradalmi háborúk magyar dezertőreiből felállítsanak egy Magyar Légiót.⁶¹ De ez a terv végül papíron maradt, támogatás és megfelelő számú magyar újonc híján. A magyar haza iránti kötődés a magyar származású francia emigránsok számára is erős érzelmi töltéssel bírt. Esterházy Bálint László oroszországi emigrációba került a sors kiszámíthatatlan szeszélye folytán. Halála előtt még tett egy utazást bécsi rokonainál, és eljutott az Esterházyak nyugat-magyarországi birtokaira is. Egyik levelében így írt feleségének a magyar földre lépén: „Ó, hogy mennyire drága a haza minden jólnevelt lélek számára! Kedves szívem, még csak Magyarország határánál vagyok, de úgy tűnik mintha tisztább levegőt szívnék, mintha a vidék is szebb volna és a idő kellemesebb mint Bécsben. Csodálatosan érzem magam.”⁶²

A második generáció tagjai még komolyan fontolgatták a Magyarországra való visszatérés gondolatát. Szerencsés esetben a magyar és francia identitásuk kiegészítette egymást, más esetben, különösen a forradalom nehéz éveiben, válszút elé állította őket. A harmadik generációs magyar emigránsoknál már a francia identitás vált dominánssá, a magyar ősök emléke pedig egyre inkább

60 Rupelle 1977, 132.

61 Lásd Besse Decaen tábornokhoz írott levelét (München, 1800. augusztus 24.). Bibliothèque Municipale de Caen, Ms. Papiers Decaen fasc. 39. fol. 78–80. A levelet kiadta: Baumgarten 1963, 123–127.

62 Esterházy Bálint László levele feleségéhez (Eisenstadt/Kismarton, 1804. április 6.) Newberry Library (Chicago), Case Ms 5002 Pt. 2 vol. 7.

elhomályosodott. A magyar nyelvhasználat elvesztése a legmarkánsabb jele e határozott identitásváltásnak. A napóleoni amnesztiák után a legtöbbjük viszszeretért az emigrációjából Franciaországba.

Tanulmányom végén szeretnék még kitérni a modern francia nemzetfogalom franciaországi magyarokra gyakorolt hatására. E korban a francia nemzeteszmé jelentős változásokon ment át, megteremtve a modern politikai nemzet fogalmát, amely a franciaországi lakosság egészét magába foglalta. Ezzel szemben a magyar nemzetfogalom továbbra is leszűkített, a nemességet magába foglaló organikus és hagyományőrző jellegű eszmé maradt. A franciaországi magyar származású nemesség ragaszkodott ez utóbbi nemzetfogalomhoz, amelynek megfelelt a francia katonai nemesség forradalom előtt felerősödött ideológiája. A kétféle modell ellentéte a forradalom éveiben csúcsosodott ki, és végül a modern francia politikai nemzetfogalom győzelmét hozta magával. Azok a magyar származású francia huszárok, akik elfogadták e fontos történelmi ténytet, továbbra is szolgálták választott hazájukat, megőrizve magyar őseik emlékét.⁶³

A század történetének ismeretében megállapítható az is, hogy a magyar emigráció egy hanyatló korszakban csatlakozott a francia monarchiához. Beilleszkedése hosszú távon nem jelenthetett perspektívát. Rövid távon azonban a szédületes katonai karrieretek és a társadalmi felemelkedés olyan példáit láthatjuk, amelyek szükségessé teszik az *ancien régime* társadalmi dinamikájának, mobilitásának és nem utolsósorban integráló képességének fokozottabb elismerését. Összegzésképpen megállapítható, hogy a magyar emigráció sikerének a kulcsa éppen abban rejtett, hogy a Francia Monarchia számára mint magyarok – vagyis mint idegen katonaság! – voltak fontosak. Ennek köszönhetően maradt fenn erős magyarságtudatuk is. A legfigyelemreméltóbb jelenség a kétféle nemzeti identitás természetes együttélése és egymást kiegészítő jellege.

63 Lásd ehhez: Tóth 1999, 91–107.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Barjaud 1988.** Yves Barjaud: *Les Hussards: trois siècles de cavalerie légère en France*, Lausanne, 1988.
- Baumgarten 1963.** Baumgarten Sándor: *Jean Charles Besse. Aventurier et philologue*. Bologna, 1963.
- Biet 1998.** Freddy Biet: Jean-Charles Folard (1669-1752). In: Jean-Pierre Bois (Éd.): *Les armées et la guerre de l'Antiquité à la Seconde Guerre mondiale*. Presses Académiques de l'Ouest, Nantes, 1998. 105–118.
- Bois 2004.** Jean-Pierre Bois (Éd.): *Dialogue militaire entre Anciens et Modernes*. Presses Universitaires de Rennes, Rennes, 2004. DOI-azonosító: <https://doi.org/10.4000/books.pur.25916>
- Boissau 1993.** Général Raimond Boissau: Les hussards, un phénomène européen. *Revue Historique des Armées*, 1993/4. 14–23.
- Bonnac 1894.** Jean-Louis d'Usson Bonnac: *Mémoire historique sur l'ambassade de France à Constantinople*. E. Leroux, Paris, 1894.
- Bourdon de Sigras 1774.** Bourdon de Sigras, Claude Guillaume: *Considérations sur l'esprit militaire des Gaulois*. Paris, 1774.
- Brenner 1739.** [Brenner Domokos:] *Histoire des révolutions de Hongrie*. Jean Neaulme, La Haye, 1739.
- Calmet 1728.** Dom Augustin Calmet: *Histoire ecclésiastique et civile de la Lorraine*. Nancy, 1728. (I-IV k.)
- Choiseul 1822.** Choiseul, duc de: *Relation du départ de Louis XVI le 20 juin 1791*. Paris, 1822.
- Choppin 1899.** Capitaine Henri Choppin: *Les Hussards. Les vieux régiments 1692-1792*. Berger-Levrault, Nancy, 1899.
- Corvisier 1962.** Corvisier, André: *L'armée française de la fin du XVIIe siècle au ministère de Choiseul. Le soldat*. Economica, Paris, 1962.
- Corvisier 1992.** Corvisier, André: *Soldats originaires de Transylvanie, Moldavie et Valachie dans l'armée française au XVIIIe siècle*. In: Jónás P. (szerk.): *Háború és társadalom. Király Béla emlékkönyv*. Budapest, 1992. 109-122.
- Esterhazy 1907.** Esterhazy, Valentin: *Lettres du comte Valentin Esterhazy à sa femme 1784-1792*. Paris, 1907.

- Fieffé 1854.** Fieffé, Eugène: *Histoire des troupes étrangères au service de la France*. Paris, 1854.
- Fischbach 1879.** Fischbach, G.: *La fuite de Louis XVI, d'après les Archives Municipales de Strasbourg*. Paris, 1879.
- Fonck 2014.** Bertrand Fonck: *Le maréchal de Luxembourg et le commandement des armées sous Louis XIV*. Paris, Champ Vallon, 2014.
- Forster 1925.** Forster Gyula: *Gróf Bercsényi László Franciaország marsallja*. Budapest, 1925.
- Hobbsbawm 1990.** Hobbsbawm, Eric: *Nations et nationalismes depuis 1780*. Paris, 1990.
- Jeney 1986.** Jeney Lajos Mihály: A portyázó, avagy a kisháború sikerrel való megvívásának mestersége korunk géniusza szerint (Hága, 1759.). Magvető, Budapest, 1986.
- Köpeczi 1985.** Köpeczi Béla: *Magyarok és franciák*. Szépirodalmi, Budapest, 1985.
- László 1929.** László József: Magyar vitézek a régi francia hadseregben. In: *A pécsi Zrínyi Miklós m. kir. reáliskolai nevelőintézet értesítője az 1928–1929. évre*. Taizs J. Ny., Pécs, 1929. 3–23.
- Le Maistre 2003.** Charles Le Maistre: *Voyage en Allemagne, Hongrie et Italie 1664-1665*. Éd. L'Insulaire, Paris, 2003.
- Lebrun 1985.** Lebrun, François: *La vie conjugale sous l'Ancien Régime*. Paris, 1985.
- Lee 1967.** Kennett Lee: *The French Armies in the Seven Years' War. A Study in Military Organization and Administration*, Durham, 1967.
- Léonard 1958.** Émile G Léonard.: *L'armée et ses problèmes au XVIIIe siècle*, Paris, 1958.
- Robert 1883.** Ferdinand des Robert: *Campagnes de Charles IV Duc de Lorraine et de Bar 1634–1638*. Honoré Champion – Sidot frères, Paris-Nancy, 1883.
- Rupelle 1977.** Rupelle, J. de la: *Le maréchal de Berchény de Szekes*, Vivat Huszar n° 12, Tarbes, 1977.
- Tóth 2021.** *A hercegség nélküli herceg. Lotaringiai Károly (1643-1690)*. Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat, Pécs-Budapest, 2021.

- Tóth 2000.** Tóth Ferenc: *Ascension sociale et identité nationale, Intégration de l'immigration hongroise dans la société française au cours du XVIIIe siècle (1692-1815)*. Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest, 2000.
- Tóth 1999.** Tóth Ferenc: Identité nationale en exil: le rôle du sentiment national hongrois dans la constitution des régiments de hussards en France au XVI-IIe siècle. In: David A. Bell - Ludmila Pimenova - Stéphane Pujol (Éd.): *La recherche dix-huitiémiste. Raison universelle et culture nationale au siècle des Lumières*. Champion-Slatkine, Paris-Genève, 1999. 91-107.
- Tóth 1996.** Tóth Ferenc: Katonai és politikai emigrációk a XVIII. századi Francia Királyság területén. *AETAS* 1996/2-3. 154-173.
- Tóth 1997.** Tóth Ferenc: A magyar huszárok dicsérete Franciaországban, avagy Lancelot Turpin de Crissé gróf egy magyar vonatkozású, kiadatlan kézírata, In: *Fons* 1997/3. 253-300.
- Turpin de Crissé 1754.** Turpin de Crissé, Lancelot: *Essai sur l'art de la guerre*. Paris, 1754.
- Zachar 1987.** Zachar József: *Franciaország magyar marsallja Bercsényi László*. Budapest, 1987.
- Zachar 1981.** Zachar József: *Idegen hadakban*. Magvető, Budapest, 1981.

Hussars and the Hungarian Image in France during the 18th Century

ABSTRACT : Hussars as soldiers first appeared as enemies in the Kingdom of France during the 'Thirty Years' War. Later, thanks to the French relations of the Hungarian independence movements, Hungarian cavalry units could be established in the French army. The first French hussar regiment, founded in 1692, did not survive long, but later thousands of Hungarians served in the increasingly popular French hussar regiments. In addition to the increased military demand of European wars, the rediscovery of ancient authors of military science and the recognition of the characteristic Hungarian art of war also contributed to the success of the Hussars. The hussar regiments, like other foreign regiments of the French royal army, were closely linked to the Monarchy, so during the revolution most Hungarian military officers were forced to emigrate. Hussars of Hungarian origin integrated fairly quickly into the French society. Their marriages, their social recognition and their heritage acquisition prove it. Considering the history of the century, we can say that the Hungarian emigration joined the French Monarchy at a time of decline, but in the short term we can see examples of military careers which show well the capacity of integration of the society of old regime. The key to the success of Hungarian emigration was that they were important to the French Monarchy as Hungarian soldiers. For this reason, their strong national identity lasted for a long time.

KEY WORDS: hussars, image of Hungarians, Hungarian identity, tactics of little war, 18th century, French army, László Bercsényi

Hussards et l'image des Hongrois en France au XVIIIe siècle

RÉSUMÉ : Les hussards en tant que militaires apparurent pour la première fois comme ennemis dans le Royaume de France pendant la guerre de Trente Ans. Plus tard, grâce aux relations françaises des mouvements d'indépendance hongrois, on pouvait établir des unités de cavalerie hongroise dans l'armée française. Le premier régiment de hussards français, fondé en 1692, ne survécut pas longtemps, mais plus tard, des milliers de Hongrois servirent dans les régiments de hussards français de plus en plus populaires. En plus de la demande militaire accrue des guerres européennes, la redécouverte des auteurs antiques de la science militaire et la reconnaissance de l'art militaire caractéristique des Hongrois contribuèrent également au succès des hussards. Les régiments de hussards, comme les autres régiments étrangers de l'armée royale française, étaient étroitement liés à la Monarchie, ainsi pendant la révolution la plupart des officiers militaires hongrois furent contraints d'émigrer. Les hussards d'origine hongroise s'intégrèrent assez rapidement dans la société française. Leurs mariages, leur reconnaissance sociale et leur acquisition patrimoniale le prouvent bien. Considérant l'histoire du siècle, on peut affirmer que l'émigration hongroise rejoignit la Monarchie française à une époque de déclin, mais à court terme on peut voir des exemples de carrières militaires qui montrent bien la capacité d'intégration de la société d'ancien régime. La clé du succès de l'émigration hongroise résidait dans le fait qu'ils étaient importants pour la Monarchie française en tant que soldats hongrois. Pour cette raison, leur forte identité nationale perdura longtemps.

MOTS-CLÉS : hussards, image des Hongrois, identité hongroise, tactique de la petite guerre, XVIIIe siècle, armée française, László Bercsényi.

BOTOS MÁTÉ

A FRANCIA FORRADALOM ÉS A NAPÓLEONI HÁBORÚK MAGYARORSZÁG-KÉPE

KIVONAT: A Magyar Királyság 1711-et követő betagolódása a Habsburg-birodalomba az önálló államiság feladását jelentette a külföld nézőpontjából. A birodalmon belüli sajátos státusz nem volt értelmezhető sem az Ancien Régime, sem a forradalom Franciaországa számára. A magyar nemzet, mint rendi fogalom 1789 után idejétmúlttá vált a francia közgondolkodásban, ahol hazánk csak a katonai-stratégiai tervek részeként jelenik meg. A magyar kultúra elsődleges képviselői a katonatisztek és a huszárok lesznek, akikkel a csatatéren találkozik majd a forradalmi – később a napóleoni – hadvezetés. A francia hírszerzés csak a napóleoni konzulátus időszakában kezd el érdeklődni a belpolitikai viszonyok iránt és fogalmazódik meg stratégiai célként a birodalomról leválasztott magyar állam ötlete. Az élő kapcsolatok híján – leszámítva a magyar nemesség és polgári értelmiség maroknyi csoportjának viszonzatlan frankofiliáját – a francia politika nem mérte fel reálisan a magyarországi belső viszonyokat és két ízben is kudarcot vallott azt a szándékát illetően, hogy a nemesi felkelést a Habsburg-ház ellen robbantsa ki. A győri csata után mindennek már nem lesz jelentősége, ám a magyarországi reformkor megerősödése mögött ott húzódik az Osztrák Birodalom alkukényszere, amely a magyarországi katonai emberanyag folyamatos utánpótlására volt rászorulva a háborúk és az azt követő egyensúlyi helyzet fenntartása korszakában. A francia forradalmi gondolkodás alapvetően tévedett tehát „a magyarok” politikai cselekvési lehetőségeit, szándékait és társadalmi-kulturális hagyományait illetően. A kudarcot azonban nem bosszú, hanem érdektelenség követte, így Magyarország és a magyar kultúra a francia politikában 1809 után, Napóleon bukásáig újra kikerül az érdeklődés homlokteréből.

KULCSSZAVAK: magyar jakobinusok, Alvinczi József, huszár, Napóleon kiáltványa, nemesi felkelés, arcole-i csata, pozsonyi béke, Kray Pál

1789. augusztus 27-én, csütörtökön reggel a Faubourg Saint-Honorén, a Saint Philippe du Roule-templomban összegyűlt hölgyek menete felvonult a Szent Genovéa-templomba, a mai Pantheon épületébe. A Te Deumra felsorakozó d'Aguesseau-piaci kereskedőhölgyek gyülekezetét egy önmagát „*Fille Reine d'Hongrie*” nevű társuk hívta össze.

A magyar–francia kapcsolatokra nézve ennek a történelmi szempontból érdektelen eseménynek két mozzanata is figyelmet érdemel. Egyfelől az, hogy az évszázados kulturális beágyazottság, amely Magyarország nevét franciául „la Hongrie”-ként nevezte meg, a helytelen „l'Hongrie”-ra változott. Ennek oka az, hogy a magyar állam már nincs benne a köztudatban úgy, mint közel egy évszázaddal azelőtt. Ebből következik tehát az, hogy Magyarország ekkor már olyan egzotikumnak számít, amely az élő kapcsolatok híján vásári kofák művészneként jelenhet meg.

A spanyol örökösödési háború lezárultával egyértelművé vált Magyarország betagozódása a Habsburg Birodalomba, a Magyar Királyság elvesztette önállóságát, és a francia közvélemény a továbbiakban Magyarországgal mint szuverén nemzetközi jogalannyal nem számolt. Szinte el is tűnik a továbbiakban a közbeszédből. A XVIII. század magyar hatása a hadviselésre képez némi kivételt, a huszáralakulatok nemzeti karaktere azonban nem kötődött össze a magyar államisággal, amely mint az osztrák birodalom része jelent meg. A magyar nemzet modern definíciója azonban nem létezett ekkor, ugyanakkor a francia forradalom a rendi nemzetfogalommal nem tudott mit kezdeni. A XIX. századi (és későbbi) történetírás hajlamos volt a modern nemzet szempontjából értékelni a múltat, amely azonban még a forradalmi háborúk után is anakronizmus volt.¹

¹ „A nacionalista történetírás kemény kritikával illette a bécsi rendezést azért, hogy a nemzeti törekvéseket figyelmen kívül hagyta. Valóban nem ez volt a rendező elv, hanem a hatalmi egyensúlyt szolgáló területi átrendezés. A meglepő egyébként éppen az lett volna,

Amikor kirobban a forradalom Franciaországban, akkor a magyar állam és a magyar kultúra szinte még perifériálisan sem jelenik meg a közbeszédben. 1792-ben is csak azért jelenik meg Magyarország neve, mert a II. Lipót és II. Frigyes Vilmos által 1791. augusztus 27-én aláírt pillnitz-i nyilatkozat miatt – formálisan XVI. Lajos javaslatára – a Nemzetgyűlés hadat üzent a nemzeti szuverenitást kétségbe vonó ellenforradalmi hatalomnak. 1792. április 20-án a király átvonul a Törvényhozó Gyűlésbe, ahol felolvastatja Dumouriez-vel, az akkor épp a külügyminiszteri feladatot ellátó tábornok-politikussal a nyilatkozat szövegét, amely a hadüzenetet bizonyos feltételekkel kinyilvánítja.² Mivel a pillnitz-i nyilatkozatot aláíró német–római császár, II. Lipót 1792. március elsején váratlanul elhalálozott, utódja – fia – Ferenc József Károly főherceg követte őt a különböző trónokon, így a magyar trónon is. Azonban egyfelől a pozsonyi királyválasztó diétát hamarabb össze lehetett hívni, mint a választófejedelmi gyűlést, másfelől a császári cím nélkül az osztrák birtokok összessége nem képezett egy nemzetközi jog értelmében definiálható jogalanyt, harmadrészt pedig a császári cím nem volt örökletes. Ennek következtében az 1792. április 20-án kiadott hadüzenet címettje a megtámadott fél legmagasabb rangja „Csehország és Magyarország királya” volt.³ Ezzel Magyarország ismét felkerült a francia szellemi térképre, jóllehet eleinte csak másodkézből tájékozódhatott róla a közönség: az angol utazó, Townson 1797-ben megjelent útleírását 1799-ben és 1803-ban is kiadják francia fordításban, de legalább így kapott róla képet az érdeklődő francia olvasó.⁴

ha nemzeti elvekre építi a Napóleon utáni Európát. Meglepő azért lett volna, mert a nemzeti érzés, a nemzeti mozgalom Franciaországtól eltekintve embrionális állapotban volt a kontinensen. Meglepő lett volna azért is, mert a nemzeti elv, a népszuverenitás jelentette a rend, a hatalmi egyensúly felborulását, ezért nehéz lett volna elvárni a kongresszustól, hogy a katasztrófát okozó elvet tegye ismét a rendezés alapjává. A kritikák alapján Bécs negatív értékelést kapott, holott ekkor vezették be a nagyhatalmi felelősség gondolatát...” (Ormos-Majoros 1998. 31.)

- 2 „La Nation française, fidèle aux principes consacrés par sa Constitution n'entreprend aucune guerre dans la vue de faire des conquêtes, et n'emploie jamais ses forces contre la liberté d'aucun peuple, ne prend les armes que pour la défense de sa liberté et de son indépendance.” (A Nemzetgyűlés 1792. április 20-i jegyzőkönyvéből)
- 3 Annales patriotiques et littéraires de la France, et affaires politiques de l'Europe, no 84, dimanche 11 avril 1792, l'an 4 de la liberté, p. 498 : « L'Assemblée nationale délibérant sur la proposition formelle du roi, décrète que la guerre sera faite par la nation française au roi de Bohême et de Hongrie ».
- 4 Kont, 1913, IV.

Magyarország a birodalomban

A korszak természetesen meglehetősen problematikus témánk szempontjából, hiszen Magyarország (az örökös tartományokkal ellentétben) ugyan jogalany, de nemzetközi jogi értelemben nem önálló, így elég nehézkes nemcsak a mai történész, de a korabeli francia közgondolkodás számára is a specifikusan „magyar” politika meghatározása. Akár az osztrák fél szempontjából, akár a francia szemszögből nézzük, önálló magyar külpolitika nem létezett,⁵ így kifejezetten meglepő, hogy egyáltalán akadtak olyan törekvések, amelyek a történelmi magyar államot, illetve a közelebbről nem definiált magyar nemzetet bármiféle értelemben is a császári hatalomtól elkülönülő entitásnak fogta fel.

Természetesen a korabeli francia diplomácia tisztában van azzal, hogy a cseh és a magyar királyságok jogi szempontból nem függenek össze nemcsak egymással, de a császári trónnal sem. A perszonális unió nem teremt egységes államot, így elvileg lehetőség van arra, hogy a francia politika a Lajta két oldalát eltérő módon kezelve, a magyar területeket a birodalomról leválasztó lépésekben gondolkodjon. A magyar állam sajátos helyzetét tehát a francia diplomácia folyamatosan változó módon értelmezte. Noha a legkorábbi időszakban (1793) megjelenik az az ötlet, hogy Ausztriát Magyarország leválasztásával meggyengítsék,⁶ ennek kivitelezése több problémát vet fel, mint amennyi hasznot ígér. A történelem paradox eredménye, hogy a törvényes magyar (és cseh) uralkodó családi birtokai ellen indított támadás⁷ a legitimista politikai attitűdöket erősí-

5 Ormos-Majoros 1998.

6 1793 szeptember 3-i feljegyzés, « Plan pour une grande diversion en Hongrie », melynek célja az osztrák kormány számára problémák okozása volt. (Archives de la guerre. 1586, Hongrie, 13. e. Nr. 2.)

7 A spanyol örökösödési háborút lezáró békeszerződések egyike, az 1714. március 6-án megkötött rastatti béke alapvetően az 1713-ban megkötött – de Ausztria által ekkor még elutasított – utrechti békeszerződésre épül. Ennek értelmében a korábban a spanyol Habsburg-ág által birtokolt németalföldi területeket a szerződő felek (Franciaország és Ausztria főhercege) a Habsburg-ház magánbirtokának ismeri el, s mint ilyen, a spanyol koronától teljesen független családi birtok az osztrák Habsburg-ágot illeti meg. Az osztrák örökösödési háborút 1748. október 18-án lezáró aacheni békeszerződés csökkentette ugyan a birtok területét (Hollandia javára), de a többi megmaradt osztrák kézen, egészen az 1794-es

tette és ezáltal a birodalom fennmaradásában érdekelt elemek kerültek/maradtak politikai többségben a transzlajtán területeken. Ez pedig el fog vezetni az Osztrák Császárság majdani (1804 augusztus 11-i) létrehozásához.⁸

A magyar jakobinusok

A megerősödő – és egyben a franciaországi változásokkal egyre merevebben szembehelyezkedő – osztrák monarchián belül természetesen voltak, akik nem értettek egyet a konzervatív, dinasztikus hatalom megerősítésével. A később „magyar jakobinusok” néven elhíresült⁹ összeesküvést is alapjában véve az a fajta egyoldalúság jellemezte, amely a politikát: magyar nemesek és írástudók lelkesedtek azért a francia forradalomért, amelynek képviselői nemigen tudtak Magyarországról. Ez a politikai érdeklődés nem választható el a franciás műveltségtől. Ennek egyik legjelesebb képviselője gróf Sztáray Mihály volt. A (honfoglaló Kaplony-nemzetségből származó) főrend neve elsősorban a politikai életben vállalt aktív közreműködéséről vált ismertté. A francia forradalom lelkes híve volt, akit maga Martinovics Ignác is az ellenállási mozgalom irányítói között sorol föl. Neve sűrűn előfordul Sándor Lipót nádor irataiban, de a magyar jakobinusokra vonatkozó iratok között is.¹⁰ Személye azonban sok más szempontból is érdekes, és szinte ismeretlen. Sztáray Mihály (1749–1798) örökölte a birtokközpontot, Nagymihályt. Sztáray Mihály anyja, Thérèse Desfaigny de la Tournelle francia nemesi családból származott, öt gyermekének

sprimonti (egyesek szerint az esneux-i vagy másképpen az Ourthe melletti) csatáig, amikor 1794 szeptember 17-18-át követően a győztes francia csapatok bevonultak a térségbe és azt majd egy dekrétummal 1795 október 1-én a Köztársasághoz csatolták.

- 8 A címet II. Ferenc német-római császár hozta létre, válaszul Napóleonnak ugyanazon év május 18-án tett lépésére, mellyel a franciák császáranak nyilvánította magát az új alkotmány értelmében. I. Ferenc az új császári címe mellett II. Ferenc néven egyidejűleg német-római császár is volt 1804 és 1806 között.
- 9 Az összeesküvők sohasem nevezték így magukat.
- 10 „Sztáray Mihály gróf Szabolcs megye főispánja. Konok, jellemtelen, hazug ember, egyike a legveszedelmesebbeknek. Ő volt az egyik legforrongóbb az Országgyűlésen... Pénzével mindenütt a lázadásra uszított. Mindig nagyon veszélyes ember lesz.” – írja maga II. Lipót császár és király Sándor Lipót nádornak. (Mályusz 1926, 193.)

anyanyelve tehát a francia volt. A gyerekek franciás nevelést kaptak, Sztáray Mihály Bécsben, a Theresianumban tanult. Egyik lánytestvére császári és királyi udvarhölgy lett, eljegyzésén Schönbrunnban Mária Terézia is jelen volt. Sztáray Mihály abban a kitüntetésben részesült, hogy ő is Marie-Antoinette kíséretéhez tartozott, mikor az XVI. Lajos jegyeseként Párizsba ment. Ennek egyik oka az lehetett, hogy állítólag gyönyörű férfi volt, folyékonyan beszélt franciául, és modorában is ízig-vérig franciának számított.¹¹ Érzelmek is franciások voltak: a magyar jakobinusok egyik legmerészebb alakja volt: egy jelentés szerint egy összejövetelen borral köszöntötte a franciákat XVI. Lajos kivégzése alkalmából.¹² Zeneszerzőként figyelemreméltó a munkássága, Nagymihályon ő is a kor szellemének megfelelő könyvtárat rendezett be, amelynek francia gyűjteményét (kb. 5000 db) a könyvtártörténet a legjelentősebbek közé sorolja. Számtalan adat áll rendelkezésünkre a francia felvilágosodás filozófusai, a politikai irodalom iránti érdeklődését illetően. „A titkos jelentések idéznek például egy könyvkereskedőt, aki szerint néhány évvel korábban (1794 előtt) Sztáray engedélyt kért Bécsben bizonyos könyvek behozatalára, például a *Cathecismus Libertatis et Reformationis*ra, de csak saját használatra adták meg az engedélyt, pedig valószínűleg nem csak arra kellett.”¹³ Egy másik jelentés a *Tagebuch der Revolution in Paris* című könyv megvásárlásáról számol be. Sztáray titkára, Szentmarjay, itt tanult meg franciául; Sztáray nagymihályi könyvtárában olvasta a francia felvilágosodás szerzőit, itt ismeri meg és kezdi vallani az ateizmust, a naturalizmust, és propagálja Mirabeau *Système de la Nature*-jét.¹⁴

A francia forradalomnak a nagymihályi könyvtáron keresztül többé-kevésbé megismert eszméiért lelkesedő és az I. Ferenc abszolutisztikus törekvései-

11 Említtessék itt meg egy érdekes adalék a francia-magyar kulturális kapcsolatok – és egyben a francia kultúra és nyelv magyarországi hatásának történetéről. A Sztárayak által 1776 körül az Illésfalva melletti hegyen felépített Sans Souci nevű nyári lakot (már a név is beszédes) elkészültét üdvözli a jakobinus szimpátiájú Mihály gróf rövid, prózában írt francia nyelvű leírása. „Ez az eredeti mű az egyetlen, amelyiknek mindeddig egyetlen példánya sem ismert. Még ebben az évben lefordította magyarra Csáky István gróf, és latinra Szirmay Tamás Antal, Zemplén első alispánja.” (Granasztói 2000.)

12 Benda 1952, 627.

13 Granasztói 2005, 94.

14 Granasztói 2000.

vel szembeszállni kívánó magyar elit egy szűk csoportja titkos szervezkedésbe kezdett 1794 során. A tényleges társadalmi támogatottsággal nem rendelkező, szabadkőműves dominanciájú és Martinovics Ignác volt szászvári apát vezetése alatt zajló szervezkedés rövid és sikertelen kezdeményezés lett: pár hónapos fennállását követően közel félszáz tagját letartóztatták. A mozgalom hét vezetőjét, mint az közismert, 1795. május 20-án és június 2-án Budán, a Generális-kaszálón kivégezték, amelyet erről később Vérmezőnek neveztek el. Magát a mozgalmat csak a kortársak nevezték el így és tekintették egységesnek. Valójában eleve két csoportosulásról beszélhetünk: a mérsékeltebb Reformátorok Társasága gróf Sigray Jakab irányítása alatt célul tűzte, hogy a nem nemesi származásúaknak is képviselői legyenek az országgyűlésben, illetve az egyházi és királyi birtokok államosításával növelnék a kincstár bevételeit (és csökkentenék emiatt az adóterheket). A Hajnóczy József, Szentmarjay Ferenc és Laczkovics János vezette radikálisabb csoportosulás, a Szabadság és Egyenlőség Társasága azonban a nemesi köztársaság kikiáltását tűzte célul. Céljuk a népfelség elvének kinyilvánításával az uralkodó, a nemesség és a klérus hatalmának fegyveres megdöntése, valamint minden kiváltság megszüntetése volt. A Martinovics által alaptalanul a francia politikai, katonai és pénzügyi támogatással hitegetett szervezkedők a jakobinus eszmék egyszerű átvételét és implementálását képzelték el.¹⁵ Minderről azonban nemhogy a francia közvélemény, de a francia titkosrendőrség sem tudott (nem úgy az osztrák).¹⁶ A francia–magyar kapcsolatok emblematisz pillanata is jól mutatja a két kultúra közötti viszonybéli aránytalanságot. Noha feltételezések szerint a francia köztársaságnak voltak ekkoriban is ügynökei Magyarországon, ez mindmostanáig bizonyítatlan maradt. Ebből következőleg a „magyar jakobinusok” a magyarországi progresszió történetének korai alakjai, de a korabeli franciaországi Magyarország-kép alakításához nem tudtak hozzájárulni.

15 „Ils acclamaient les Français, vidaient leurs verres à la santé de Robespierre et chantaient des chansons révolutionnaires. Entre eux, ils s'appelaient « citoyens », buvaient « à la mort des tyrans et despotes », et, pleins d'espoir, ils saluaient la liberté et l'égalité, qu'ils concevaient d'ailleurs de façon différente, mais qu'incarnaient pour eux les Français.” (Benda 1959, 44.)

16 Benda 1952.

A forradalmi és napóleoni háborúk

Az 1792 óta szinte folyamatosan zajló háborúk magyarországi viszonylatban a fentebb említett okok miatt politikai szerepre nem terelték, nem terelhették a kiemelkedő tehetségeket. A katonai pálya azonban annál is inkább kínálkozott, mivel az adott történelmi körülmények között a politikai kérdéseket a biztonsági-stratégiai kérdések megelőzték. A birodalom fennmaradása fontosabb volt, mint annak reformja, ezért kézenfekvő módon felértékelődött a katonai tehetség. Ez megnyitotta a felemelkedés lehetőségét a magyar tisztek számára, akik között számos olyan akadt, akit a francia hadtörténelem is jegyez és akik ezáltal valamilyen módon aktívan járultak hozzá a magyarság és Magyarország francia közvéleményben való megjelenéséhez. Ezek közül a főtisztek közül az öt legjelentősebbet emeljük ki, akik a francia katonai és diplomáciai érintkezések során fontos szerepet játszottak.

Egyike volt ezeknek a jelentős katonai vezetőknek báró Dévay Pál (Gyöngös, 1735. aug. 4. – Pozsony, 1800. dec. 4.): császári altábornagy. Pályája kezdetén mint zászlós, később mint kapitány vett részt a hétéves háborúban (1756–63) és az első koalíció francia háborúiban (1792–97). 1794-ben kapta a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét és ezzel együtt a bárói rangot. 1799-ben altábornaggyá nevezte ki II. Ferenc német-római császár és magyar király. Ebben az évben őt nevezte ki a magyar nemesi felkelés Dunán inneni kerületi parancsnokának is, amit váratlan halála miatt nem sokáig vezethetett.¹⁷ Dévay báró az 1792-es longwy-i csatában legyőzte Lafayette seregeit, majd hozzájárult Verdun bevételéhez, amelynek védője Beaurepaire¹⁸ tábornok volt. 1793-ban a neerwindeni csatában vereséget mért az addig mindig diadalmaskodó Dumouriez-re, aki ennek következtében elvesztette a Konvent bizalmát, ezért inkább átállt Frigyes Józsiás szász herceg, birodalmi tábornagy¹⁹ oldalára. Dévaynak

17 Fest Aladár: Báró Dévay Pál altábornagy (1735–1800) (Magy. Tört. Életr. 31. évf. 1–5., Bp., 1915.)

18 Nicholas-Joseph Beaurepaire (1740–1792) francia tábornok.

19 Friedrich Josias von Sachsen-Coburg-Saalfeld (1737–1815) a birodalmi hadsereg főparancsnoka.

tehát fontos szerepe volt az osztrák erők sikerében, a későbbiekben is: 1795 október 18-án a heidelbergi ütközetben elfogja Oudinot tábornokot.²⁰

Dévay szorosan együttműködött Sztáray Antal tábornaggal.²¹ A hét-éves, az osztrák–török és a francia háborúk legendás hőse, a máltai lovag, Sztáray Antal 1759-ben zászlós volt a Pálffy-gyalogezredben, 1789-ben vezérőrnagy, az osztrák–török háború során Belgrád visszafoglalásában mutatott hősiességéért elnyerte a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét. 1791-ben az addigi Esterházy-gyalogezred tulajdonosa lett, 1792-ben altábornaggyá nevezték ki, Jourdan francia tábornok²² rajnai támadásának visszaverése után 1796-ban a Mária-Terézia-rend parancsnoki keresztjét nyerte. 1797-ben, mikor a franciák Kehlnél átkeltek, súlyos sebet kapott. 1796-ban a közép-rajnai császári-királyi hadsereg parancsnoka lett. 1799-ben tábornaggyá, 1805-ben belső-ausztriai vezénylő parancsnok lett, egészen 1806-os nyugállományba vonulásáig.²³

Apja után kétszeresen híres altábornagy volt futaki gróf Hadik Károly József (1756–1800) magyar származású osztrák császári katonatiszt. 1796-ban már mint altábornagy részt vesz az osztrák győzelemmel záruló ambergi csatában. A második koalíciós háború során részt vett a novi csatában. Hadik Károly Michael von Melas császári tábornok parancsnoksága alatt részt vett a marengói csatában is. Itt Hadik, majd Konrad Valentin von Kaim vezetésével két rohamot is indítottak az osztrákok a Marengót védő franciák ellen, de végül a francia hadak győzedelmeskedtek. Hadik maga a csatában súlyosan megsebesült és néhány héttel később, 43 éves korában elhunyt.²⁴

20 Nicolas Charles Marie Oudinot (1767-1847) pályafutása során 23 alkalommal sebesült francia marsall, Calabria hercege, 1815 után felesküdtött XVIII. Lajosra. Később államminiszter és az Invalidusok Házának kormányzója lett.

21 Nagymihályi gróf Sztáray Antal (Kassa, 1732, vagy 1740. – Graz, 1808. január 23.).

22 Jean-Baptiste Jourdan (1762-1833), gróf, birodalmi marsall. A Károly főherceg által vezetett seregek Ambergnél és Würzburgnál olyan súlyos vereséget mértek rá, hogy a tábornok lemondott, visszavonult és megírta emlékiratait. Sztáray Antal ebben a két csatában hívta fel magára a figyelmet.

23 Nem sokáig maradt tétlen: gyermektelenül halt meg Grazban, 1808-ban.

24 Wurzbach, Constantin von: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich 170. és 171.

Az egyik – témánk szempontjából – talán leggyakrabban emlegetett magyar főtiszt krajovai és topolyai báró Kray Pál (1735–1804), a Késmárkon született tábornok, aki a hétéves háborúban, majd az 1788-1791-es osztrák-török háborúban bizonyította rátermettségét, és így került a forradalmi háborúk hadszíntereire. A morvaországi Prerau (ma: Přerov) városából származó család 1630 körül telepedett le a cipszer városban. A tábornok családja a Rákóczi-szabadságharc óta²⁵ a katonai pályával jegyezte el magát. Az ifjú Kray Pál 19 évesen csatlakozik a 34-es Hallerstein gyalogezredhez, s így vesz részt az 1756-ban kitört hétéves háborúban. 1758-ban már hadnagy, 1763-ban a Nádasdy-ezredben kapitány. A 39-es Preysach-gyalogezredet bízzák rá 1778-ban, majd 1783-ban a 2. székely gyalogezred parancsnoka lesz. Egy év múlva rábízzák 1784-ben a Horea és Cloșca-féle lázadás leverését. 1788-ban az osztrák-török háborúban győzelmet arat a számbeli többségben lévő ellenfél felett és beveszi Craiovát. 1792-ben II. Ferenc mint magyar király bárói rangra emeli, „krajovai” előnévvel. Ekkor visszavonul, és Pesten él egészen 1792-ig. A forradalmi háborúban az első koalíció idején, 1796-ban Wetzlarnál legyőzi Kléber tábornokot. 1799-ben Itáliába vezénylik, ahol visszafoglalja Lombardiát, győzelmet arat Veronánál, Legnanónál és Magnanónál, sőt, visszafoglalja Mantovát is. Sikerei mellett egy személyes gesztusa teszi őt emlékezetessé a francia historiográfiában.

Az 1796. évi németországi hadjáratban, szeptember 19-én Jourdan seregének utóvédjét Altenkirchennél megverte, ekkor a franciák egyik tábornoka, Marceau súlyos sebesüléssel fogságba esett és itt meg is halt. Holttestét a lovagias Kray tábornok teljes katonai tiszteletadás mellett adta át a francia seregnek (tábornoki uniformisának fehér szalagját a francia tábornok kék szalagja mellé kötözte), egy 12 főből álló kíséretet jelölve ki a Barcó-huszárezredből,²⁶ továbbá engedélyt adva Marceau két adjutánsának, hogy visszatérjenek saját csapataikhoz. A francia tábornok, Castelveit teljesen megilletődött, és a forradalmi háborúk addigi hangnemétől szokatlan hangnemben a következő levélben köszönte meg: „Egész

25 Nagyapját, Kray Jakabot kuruc szimpátiája miatt, noha a város főbírája volt, Heister tábornok kivégeztette.

26 A 10. (korábban Bethlen-) Barcó-huszárezred névadója, tulajdonosa és – ekkor már csak névleges – vezetője báró Barcó Vince (1718-1797).

seregemben nagy figyelmet keltett az Ön nagylelkű viselkedése Marceau tábornokkal szemben. Ez, Tábornok úr, Önt és azt a nemzetet tiszteli meg, amelyhez Ön tartozik, s én ezért ezennel kifejezem Önnek elismerésemet.”²⁷

„E levél – és a francia hadvezetés egyéb, későbbi megnyilvánulásai – alapján az ellenséges tábornokok pontosan tudták, hogy Kray a Habsburgok birodalmának mely nemzetéhez tartozik, és talán kijelenthetjük, hogy bizonyos történelmi okok miatt nagyobb szimpátiával és bizalommal fordultak hozzá, mint a többi osztrák tábornokhoz. Igaz, ehhez az bizalomhoz Kray közvetlen és lovagias viselkedése is nagyban hozzájárult.”^{28,29}

Egyértelmű volt az is, hogy ennek a lovagias viselkedésnek következtében báró Kray kifejezett népszerűségnek örvendett a francia oldalon. Az ellenséges tábornokok tiszteletben tartották, többször (néha alaptalanul) megbíztak benne, értékelték tehetségét is intellektusát. Közvetett módon ez okozta a bukását is: közvetlen tárgyalásai francia tábornokokkal vagy követekkel gyanút keltettek a bécsi udvarban,³⁰ s ez bizalomvesztéshez és gyors nyugdíjazásához vezetett.

Kray népszerűségét is túlszárnyalta azonban a kor leginkább megbecsült magyar származású tisztje, az 1735-ben született borbereki báró Alvinczy József. Alvinczy egy erdélyi magyar nemesi család leszármazottjaként csatlakozott Gyulay Ferenc gróf regimentjéhez. 1753-ban, 18 évesen már kapitány, a hétéves háborúban tanúsított magatartása alapján őrnaggyá léptetik elő. 1774-ben már ezredesként vesz részt a bajor örökösödési háborúban. 1790-ben Osztrák-Németalföldre küldik altábornagyi rangban, ahol a francia forradalom első időszakában York hercegét segíti, részt vesz a Fleurus melletti csatában (1794), de a következő csatában (Mariolles) megsebesül. Felgyógyulása után

27 Lázár Balázs: Krajovai és topolyai báró Kray Pál tábornaszernagy katonai pályája. Doktori értekezés, ELTE Történettudományi Doktori Iskola, 2012. 70. old. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/lazarbalazs/diss.pdf> (2021. 11. 23.). A disszertáció átdolgozott formában önálló könyvként is megjelent ugyanezen címmel 2013-ban a Hadtörténelmi Intézet kiadásában.

28 Lázár 2012, 70.

29 Emlékirataiból és levelezéséből kiderül, hogy a német anyanyelvű hadvezér magát következetesen magyarnak tartotta. (Lázár 2012, 202.)

30 Lejárataására egy német nyelvű kiadványt is hamisítottak, melyben leírják fiktívnek bizonyult beszélgetését Géraud Duroc ezredessel, aki az akkor még csak első konzulnak volt a közvetlen bizalmasa (Lázár 201., 171.)

táborszernagyi rangot kap, majd kiveszi a részét a charleroi-i csatában aratott győzelemből (miközben két lovat is kilőnek alóla). Ezt követően rövid ideig a felső-rajnai hadsereg parancsnoka, majd 1795-ben visszatér Bécsbe, hogy ott a Hofkriegsrat tagja legyen.

1796-ban a tiroli hadsereget vezeti Beaulieu tábornok³¹ helyett, aki vereséget szenvedett Napóleontól. Néhány kisebb jelentőségű ütközetben győzelmet arat Napóleon ellen,³² ám a későbbi francia császár számára döntő fontosságú arcole-i hídnál napokon át vívott csatában³³ végül vereséget szenved november 17-én. Ezt követően a Rivoli melletti ütközetben ismét vereséget szenved. Mindezek dacára nem veszíti el tekintélyét. Altábornaggyá léptetik elő és 1808-ban Magyarország katonai parancsnokának nevezik ki. Alvinczy az egyetlen olyan magyar származású tábornok, aki stratégiai fontosságú csatát vívhatott Napóleon ellen. S noha Alvinczyre a történelem és a közvélemény elfogult értékelése alapján leginkább a nemesi felkelés kudarca miatt emlékezünk, álljon itt egy elegáns megemlékezés a Budán 1810-ben elhunyt táborszernagyról, a Napóleont szolgáló Chaptal gróf emlékirataiból:

„A Császár azon a véleményen volt, hogy néha egyedül csak az állhatatosság dönti el a csatákat. Hallottam tőle magától azt mesélni, hogy öt napon át küzdött Alvinczy tábornokkal, anélkül, hogy bármelyikük is akár egy tapodtat engedett volna. 'Miután én fiatalabb és csökönyösebb voltam - mondta -, bizonyos voltam benne, hogy átengedi nekem a terepet és csakis ebben a meggyőződésemben bíztam. Végül az ötödik napon, délután öt órakor kiadta a visszavonulási parancsot.' A Császár gyakran emlegette előzőekenységgel, hogy ez az

31 Jean-Pierre de Beaulieu (1725-1819) brabanti születésű osztrák tábornok.

32 1796 november 1-jén a friauli császári hadtest megkezdte az átkelést a Piavén. Bonaparte úgy döntött, megtámadja az osztrák haderőt a Brenta folyón való átkeléskor, míg Augereau-t és Macquard-t keletre küldte, hogy csatlakozzanak Massénához. A második massanói csatában, november 6-án az Alvinczy vezette osztrák sereg hatalmas veszteségek mellett feltartóztatta a francia főerőket. Napóleon gyors ütemben visszavonult Veronába. November 2-án a két fél Cembra mellett ütközött meg, a csata osztrák győzelemmel zárult, Vaubois lemondott Trient városáról a császáriak javára. Ezt követően gyűjtötte össze erőit a fiatal korzikai születésű tábornok Arcole mellett.

33 Napóleon egész itáliai hadjáratának sikeressége az arcolei csata kimenetelétől függött. Esetleges veresége vakmerő tervének összeomlását, politikai és katonai ambícióinak kudarcát jelentette volna.

Alvinczy volt a legkitűnőbb hadvezér, akivel meg kellett ütköznie, ezért nem is említett róla sem jót, sem rosszat soha a közleményeiben, ellentétben azokkal a dicsérő szavakkal, amelyekkel Beaulieut, Wurmsert vagy Károly herceget illet, te, akiktől egy szemernyit sem tartott.”³⁴

A pozsonyi béke

A pozsonyi béke kapcsán Magyarország ismét érdekes szerephez jut. Az osztrákok által elvesztett ulmi³⁵ és austerlitz³⁶ csata következménye nemcsak az lesz, hogy az előbbi csatavesztés hatására írja meg majd Berzsenyi Dániel a második „A magyarokhoz” című versét, és ezzel bizonyosságát adja a forradalom nemzeti érzéseket felébresztő hatására. A csatavesztések – és valójában az egész harmadik koalíció bukását okozó kettős vereség – az Osztrák Császárságot békekötésre kényszerítette. A békekötésre I. Ferenc a korabeli magyar fővárost választotta, mégpedig a magyar történelemben oly fontos szerepet játszó primási palotára esett a választása. A palota első emeletén található tükörteremben 1805-ben írta alá a békeszerződést a Napóleont képviselő francia külügyminiszter, Talleyrand, míg a másik fél részéről a legyőzött I. Ferenc császárt Johann von Liechtenstein herceg és Gyulay Ignác képviselte. A helyszín témánk szempontjából azonban más miatt is érdekes: 1902-ben a város megvásárolta az épületet, és a felújítások során előkerültek a Napoleon seregei elől 1809-ben elrejtett, és később feledésbe merült gobelinek, amelyeket eredetileg Batthyány József hercegprimás vásárolt – Mazarin bíborostól...

Gyulay Ignác³⁷ tábornok alakja ebben a történelmi pillanatban különösen érdekes. Az ősi nemesi és katonacsaládból származó Gyulay – aki addig számos

34 Chaptal 1893, 301. *(saját fordítás)*

35 1805. október 16-19.

36 1805. december 2. (a helyiség ma Slavkov u Brna néven ismert).

37 Marosnémeti és nádaskai gróf Gyulay Ignác (1763-1831) Nagyszebenben született, magyar gróf, a Habsburg birodalmi haderő tisztje, császári-királyi tábornagy, a napóleoni háborúk egyik sikeres hadvezére, 1806–1831 között horvát-szlavón bán, 1830–31-ig magyar létére a bécsi Udvari Haditanács elnöke.

feladatot sikeresen oldott meg, és sikereket is fel tudott mutatni a forradalmi háborúban a franciák ellen – diplomáciai megbízatást kap. 1805. november 4-én részt vett egy haditanácsban, amelyet II. Ferenc császár hívott össze a várhatóan ostrom alá kerülő Bécs megmentésének módjáról, majd nem sokkal ezután I. Ferenc megparancsolta neki, hogy tárgyaljon titokban a franciák császárával. November 25-én Gyulay elkísérte Johann Philipp Stadiont, Warthausen grófját arra a küldetésre, hogy a békeszerződésről tárgyaljon I. Napóleonnal. A tárgyalások során Gyulay követelte, hogy Franciaország kártalanítsa Ausztriát Velence elvesztése miatt. Napóleon csalódottan írta Talleyrandnak, hogy Gyulay „összevissza beszélt a Német Lovagrendről, a regensburgi gyűlésről és még mit tudom én, mi másról”. Noha a megbeszélések Talleyranddal tovább folytatódtak, Napóleon egyre inkább ellenségei legyőzésére összpontosított, és a béketárgyalásokból semmi sem sült ki. Az austerlitz-i csata katasztrófája után, amelyen Gyulay nem volt jelen, ő és Johann von Liechtenstein herceg (valamint János főherceg) megkötötte a pozsonyi békét az Első Francia Birodalommal. Katonai és diplomáciai szolgálataiért hálából Ferenc császár (mint Magyarország királya) 1806-ban horvát-szlavón bánná nevezte ki, mely tisztségét élete végéig viselte, noha továbbra is részt vett a háborúban. 1813-ban a hadsereg reformját követően ő lett az úgynevezett III. Armeekorps főparancsnoka. A hadtestet végig ő vezette a lipcsei népek csatájában, majd az azt követő 1814-es hadjárat során.³⁸ Részesre volt Párizs ostromának, mely Napóleont a lemondásra kényszerítette. 1830-tól egy év múlva bekövetkező haláláig ő volt a haditanács elnöke.³⁹

A pozsonyi béke természetesen nem bizonyult tartósnak, hiszen 1809-ben I. Ferenc háborút provokált Franciaország ellen, megsértve a békét, amelynek rendelkezéseit egyébiránt átfogóan majd csak a bécsi kongresszus hatálytalanítja tíz évvel később. A dokumentum rendelkezései valóban sértették a Habsburg-ház érdekeit: a békeszerződés értelmében a birodalom Trieszt ki-

38 Harcolt a La Rothière-i csatában 1814 február 1-én, majd legyőzte az ellene felvonuló francia csapatokat a Bar-sur-Aube-i csatában, február 27-én. Március 20–21-én pedig az Arcis-sur-Aube-i csatában vezette sikerre csapatait.

39 A tisztséget rajta kívül magyar nemesként csak Hadik András báró viselte 1774–1790 között.

vételével elvesztette minden itáliai birtokát, Isztriát, Dalmáciát, Tirolt és néhány németajkú területeket is.⁴⁰ Ezzel ráadásul Ausztria elveszítette a német államokra gyakorolt döntő befolyását, amely aztán végül elvezetett 1806-ra a Német-római Birodalom felbomlásához, és egyben a birodalom kompakt jellegének kialakításához, amelyben kifejezetten felértékelődnek majd a transz-lajtán területek – s ennek pedig egyenes következménye lesz a magyar fél azon késztetése, hogy tágítsa politikai és gazdasági mozgásterét a birodalmon belül. A háborús idők természetesen ehhez megfelelő zsarolási potenciált biztosítottak 1792 és 1815 között, de a magyar nemesség és a reformok sorsa ekkortól elválaszthatatlan volt.

A pozsonyi béke 24 cikkelye mindössze egyetlen pontban említi meg Magyarországot: a 22. cikkulusban kikötik a magas szerződő felek, hogy az aláírást követően a francia csapatok tíz napon belül kivonulnak az osztrák területekről – és Magyarországról. A dokumentum azonban nem véletlenül nem foglalkozik hazánkkal: a Habsburgok törvényes uralmát elfogadják, és fel sem merül a birodalomról való leválasztása – csak az adriai tengerparté.

Salaberry utazása

A baszk származású royalista nemes, Salaberry grófja⁴¹ 1790-ben utazást tett a kontinensen, s ennek során útba ejtette Magyarországot. Útirajza, amelyet 1799-ben névtelenül jelentetett meg, szerkezetleg 60 levélre tagolódik, és ezek közül hat szól a Magyar Királyságról. Salaberry útleírásának ismertetése és a magyar vonatkozású anyag közreadása Kövér Lajos érdeme.⁴²

Salaberry műve a forradalmi időszak végén jelent meg, s noha szerzője 1814-ig megőrizte névtelenségét, a mű fontos forrásává vált a megélénkülő ér-

40 <https://www.napoleon.org/histoire-des-2-empires/articles/le-traite-de-paix-de-presbourg-26-decembre-1805/> (letöltés időpontja: 2021. október 24.)

41 Charles-Marie d'Irumberry, Salaberry grófja (1766-1847) katonatiszt, író, utazó. A vendée-i felkelők oldalán harcol, emigrál. 1815-1830 között a restauráció ultraroyalista képviselőjeként Loire-et-Cher megyét képviseli.

42 Kövér 2013.

deklódésnek, amely hazánkat övezte a napóleoni korszakban. A hatvan levélből a XV-XX. levél szól magyarországi tartózkodásáról. A XV. levél Pozsonyt, a nemesi diéta városát mutatja be, ahová 1790 novemberében érkezett meg, szemtanúként részletesen leírja II. Lipót magyar királlyá koronázásának ceremóniáját. „A szerző véleménye szerint a magyarok már születésük pillanatában rendelkeznek mindazokkal a hajlamokkal és ítéletekkel, amelyek lelkületüket éppúgy különállóvá teszik, mint arcvonásaik és öltözködésük a fizikai megjelenésüket. A magyarokat jellemezve a következőket írja: „Ha olyan emberekkel találkozunk, akik szabadságukat szinte gyermeteg módon szeretik, akik jobban kötődnek a szavakhoz, mint a való világhoz, akik hazájuk iránt – amely meggyőződésük szerint az országok legszebbike, és amelyet persze oly könnyen hagynak el – szélsőségesen elfogultak, akik különleges képességgel rendelkeznek arra nézvést, hogy több nyelven kifejezzék magukat, és akik a lehető legkomolyabban beszélnek országgyűlésükről, valamint alkotmányuk maradványairól (amely leginkább durcás gyerek kezébe adott játékszerhez hasonlatos, hiszen mind az országgyűlés, mind pedig az alkotmány a lakosság nagyobbik hányadának inkább kárára, sem mint hasznára van), nos, ha ilyen férfiakkal és nőkkel – legyen akár ifjú, akár időskorú – találkozik az ember, biztos lehet abban, az illető magyar.”⁴³

Ezt a Salaberry szerint „nehezen kezelhető” nemzeti karaktert vette semmibe II. József, aki a szerző szerint ekkor tévedett leginkább. A baszk gróf éles szemmel vesz észre nemcsak olyan apróságokat, mint hogy a megyei nemések mindig a saját főispánjuk címerét hordják a tarsolyukon, vagy hogy a király koronázásakor Lipót vállal „Szent István palástja, amelyet szentek piciny alakjainak domborúan hímzett figurái borítanak”⁴⁴, hanem azt is észleli, hogy „amennyire közel fekszik egymáshoz Magyarország és Ausztria, olyannyira nagy az utálat magyar és német között.”⁴⁵ Vannak bennfentes információi (Zichy és a Pálffy-család vetélkedése a nádori címért), vannak felszínes megállapításai is, mint például a Kárpát-medencébe érkezett keleti népcsoportok téves

43 Kövér 2013, 156.

44 Salaberry XV. levél

45 Kövér 2013, 167.

meghatározása: „A különféle korszakokban Magyarország területét elarasztó népcsoportok neveinek feltárása a történelem feladata. Az írástudók véleménye megoszlik ebben a kérdésben. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy az első településeket a mandzsú-tatárok hozták létre. Ezek különböző néven és más-más történelmi korszakokban egész Magyarországon folyamatosan jelen voltak.”⁴⁶

Salaberry mindazonáltal éles szemű megfigyelő, alapos ismereteit mutatja, hogy az Aranybulla ellenállási záradékát ismertetve kiemeli „...ami leginkább meghatotta Lipótot, az a bizalom, hogy a magyar rendek hatályon kívül helyezték II. András nevezetes statútumát; ez ugyanis korábban megengedte a magyaroknak az alkotmányra törő fejedelem életének kioltását.”⁴⁷ Ebben téved ugyan, de közjogi tájékozottsága figyelemre méltó.⁴⁸

Kövér így foglalja össze a baszk utazó hazánkra vonatkozó megfigyeléseit: „A 18. század vége táján – Salaberry írása legalábbis ezt mutatja – nyoma sincsen már a magyarokról szóló régebbi századok toposzainak. Nem említetik a kereszténységet védő magyar vitéz, aki nagyívó, nagyszívú rettenthetetlen, bárbar, de állhatatlan hős is, hiszen hol a török, hol pedig az osztrák szolgálatába szegődik. A magyart nyíltszívű, emocionális és épp ezért könnyen félrevezethető népiélekek tartja. A nemes ősi jogokhoz való görcsös ragaszkodása viszont már nemcsak a Béctől való függetlenség letéteményese, amint azt a korábbi utélíróknál olvashatjuk, hanem a fejlődés gátja is lehet.”⁴⁹

46 Salaberry XVI. levél. Kövér Lajos fordítása.

47 Salaberry XVII. levél. Kövér Lajos fordítása.

48 Az ellenállási záradék természetesen nem a király életének kioltását tartalmazta, hanem adott esetben a parancsainak büntetlen megtagadását. A royalista Salaberry azonban nem tud szabadulni az 1793-as francia „királygyilkosság” képétől. („Hogyha pedig mi, vagy utódaink valamelyike bármikor ezen rendeletünk ellen vétenei akarnánk, álljon szabadságukban ezen levél erejénél fogva, minden hűtlenségi vétek nélkül, mind a püspököknek, mind más uraknak, s az ország nemeseinek, öszvesen és egyenként, jelenleg és a jövőben nekünk és utódainknak ellenállani, s ellenmondani örökre.” Aranybulla, XXXI. p.)

49 Kövér 2013, 159.

Az első jelentés a XIX. századból

Salaberry leírása korszakos jelentőségű: újra megnyitja az országot a francia külpolitika előtt. Azonban Magyarország csak Napóleon hatalomra jutását követően válik érdekessé a francia kémek és irányítók számára. A korszak első jelentős feljegyzése egy ismeretlen tiszt vagy diplomata tolla alól kerül ki, aki az első konzult érdeklő kérdés okán (egy Habsburg-ellenes népfelkelés) tájékoztatja 1800-ban a Lajtán túli viszonyokról. A „*Considération sur les levées en masse de la Hongrie*”⁵⁰ című dokumentum szerzője arról értekezik, hogy a Magyarországról a német újságokból tájékozódó francia kormánynak közvetlenebbül kellene megismernie ezt az országot. A névtelen szerző komoly lehetőségként mérlegeli, hogy Magyarországot úgy szakítsák el az osztrák dinasztiaától, hogy a nádort (József Antal főherceget) megkoronázzák, s mindehhez az orosz cár, a nádor apósa (I. Pál) bizonyára minden támogatást megadna.⁵¹ Ezt olvasva egyértelmű számunkra, hogy az informátor – noha véleménye egybecseng Salaberryével⁵² – tévesen ítélte meg a helyzetet. Figyelemre méltó ugyanakkor az a tudatosság, amellyel a magyar felet leválasztani igyekeznek a birodalomról: „Az első mód a magyarság előítéleteinek lerombolása. Ezt röpiratok terjesztésével érik el és különösen ügynökök révén. Ők lesznek a felelősek azért, hogy felébresszék az ellenségeskedésüket az ausztriai Házszal szemben, amely Mária Terézia óta nem szűnt meg alkotmányukat megsérteni és lábbal tiporni.”⁵³

Általában elmondható, hogy a francia informátorok sajátos Magyarország-képpel rendelkeztek ebben az időszakban. Abban, hogy a helyzetet tévesen ítélték meg, szerepet játszhat a felületes információk mellett az is, hogy az archaikus, feudális magyar világot csak az ancien régime Franciaországának

50 A.E. Paris, M.D. Autriche, 8, 1737 – 1806. Pièce 39, f° 314.

51 Kecskeméti 2006, 168.

52 A névtelen szerző jelentése több ponton is visszhangozza Salaberry gróf megállapításait, s noha jelen pillanatban nem lehet egyértelműen kimondani, hogy az 1800-as dokumentum szerzője ismerte az egy évvel azelőtt megjelent művet, kizárni sem lehet ugyanezt.

53 Kecskeméti 2006, 167.

tapasztalatai alapján tudták értelmezni – az a fogalmi keretrendszer azonban olyan politikai episztémét eredményezett, amely nem volt képes reális képet nyújtani a magyar valóságról.⁵⁴

Érdekes példa Gérard Lacuée hat írása, amelyben részletesen tájékoztatja a francia külügyminisztériumot. Gérard Lacuée karrierdiplomata és hivatásos katonatiszt (1774–1805), dandárparancsnok és az első konzul helyettese. 1801–1802-ben egy évre a bécsi francia nagykövetség titkára lett. Lacuée egy hónapot töltött Magyarországon, 1802. május 6. és június 29. között és ennek tapasztalatait, valamint az országról gyűjtött, feltűnően alapos és rendszerezett ismereteit Bourrienne-nek, az első konzul magántitkárának.⁵⁵ Ennek ellenére rá is jellemző a vágyvezérelt gondolkodás: „Nem hiszem, hogy a magyarok ragaszkodnak alkotmányuk többi pontjához: biztosan nem fognak gondolkodni már nem teszik választhatóvá a koronát, könnyen lemondanak az anarchikus nádori intézményről, és készséggel beleegyeznek, hogy egy külföldi herceget fogadjanak trónjukra. Midőn ezen az országot jártam, meg voltam győződve arról, hogy ha a francia hadsereg behatolna ide, és egy bölcs és jónevű tábornok egy független monarchia reményét jelentené, amelyben az alkotmány bizonyos elemeket megőrizne, a nemesség pedig inkább kiváltságait, mint jogait megtartaná: a magyarok tömegesen sorakoznának fel zászlói alatt.”⁵⁶

54 „Lezay cherchait, presque avec les yeux d'un comte Széchenyi, la voie du progrès hongrois à travers, par exemple, l'analyse de la situation économique. Bien entendu, les émissaires ne perdaient jamais des yeux l'intérêt de la politique napoléonienne, mais leur patriotisme de Français et leur sympathie envers les Hongrois allaient de pair, dans une unité organique [. . .]. Il devait y avoir quelque chose de très attrayant dans cette «ancienne Hongrie», dans le comportement des Hongrois de l'ancien temps qui fit de ces Français d'après la Révolution, imbus d'idées politiques si éloignées, presque sans exception leurs amis dévoués.”

55 Louis Antoine Fauvelet de Bourrienne (1769 – 1834) diplomata, Napóleon közeli bizalmasa. A kettejük közötti viszony a Lacuée jelentéseitől természetesen teljesen függetlenül romlik meg véglegesen, éppen 1802 őszén.

56 Kecskeméti 2006, 200.

Lacuée levele felkeltette Napóleon érdeklődését. Személyesen utasítja Roederert,⁵⁷ hogy egy agilis barátját, Adrien Lezay-t⁵⁸ bízva meg a magyar állapotok felderítésével.⁵⁹ A nem túlságosan lelkes (hiszen magyarul egyáltalán nem, németül is csak kevéssé beszélő) Lezay igyekszik eleget tenni a feladatnak, amelyet indulása előtt részletesen megkap Roedereren keresztül Napóleontól. Utóbbit leginkább az alábbi három kérdés foglalkoztatja: először is, ki lehet az ottani francia érdekek szempontjából kulcsfigurának tekinthető közszereplő? Másodszor: mekkora az ország katonai ereje (a nemesi felkelésre gondol), s végül harmadszor: milyen hatást tett a francia forradalom az ország lakosságára?⁶⁰

Nem áll rendelkezésünkre információ arról, hogy Lezay merre járt az országban. Mindenesetre az bizonyos, hogy az információit a franciául beszélő magyar arisztokráciától szerezte, többek között gróf Széchenyi Ferencről. Fügyelemre méltó, hogy az itt töltött időszak alapján az eredetileg csalódott Lezay véleménye mennyire megváltozik. Jelentése első részében lesújtó véleménye van: az ország gyenge mind katonai, mind gazdasági értelemben. A parasztság fegyelmezetlen és nyughatatlan, a nemesség, amely most, hogy az egykor független királyság Ausztria egyszerű hűbértartóinak tekinti magát, „már nem jelent semmit sem békében, sem háborúban.”⁶¹ Lezay aztán, minél többet ismer meg az országból, annál lelkesültebbé válik. Az ország szerinte elmaradottságából gyors fejlődéssel kiemelhető, a magyar állam ereje visszaépíthető. A forra-

57 Pierre Louis Roederer (1754-1835) metzi születésű politikus, Napóleon egyik legfőbb bizalmasaként ő szövegezi meg az 1799-es brumaire-i államcsíny kiáltványát, és ő dolgozza ki Sièyes abbé félreállításának és az egyeduralkodáshoz vezető út forgatókönyvét. 1802-ben az államtanács tagja, az első konzul a svájci alkotmány kidolgozását bízva rá. Később Joseph Bonaparte nápolyi királysága idején ott a pénzügyminiszteri feladatokat látja el. Napóleon bukása után visszavonul normandiai birtokaira, de 1830-ban aktívan támogatja a júliusi monarchiát.

58 Adrien Lezay-Marnesia (1769-1814) a Franche-Comté-i nemesség egyik képviselője, katonai pályát kezd, majd politikai iratokat tesz közzé, vitatkozik többek között magával Benjamin Constant-nal is. 1814-ben tisztázatlan körülmények között váratlanul elhalálozik.

59 « *Je désirerais, citoyen, employer le citoyen [Lezay] à un voyage politique et géographique en Hongrie, à peu près avec les instructions de celui qui est déjà à votre connaissance. Faites-moi savoir si cela lui convient. Cela l'occuperait naturellement tout l'été. Je vous salue Bonaparte.* » (Kecskeméti 2006, 212.)

60 Kecskeméti 2006, 215.

61 Kecskeméti 2006, 220.

dalmi lelkesedés hiányzik a polgárságból, és a parasztság esetleges éhínsége sem kedvezhet a francia érdekeknek, mert az ország autark gazdasága biztosítja a parasztok megélhetést.⁶² Ám jelenleg egy önálló magyar állam elképzelhetetlen – ahhoz túl gyenge minden szempontból. S ha a francia seregek beavatkozásának, csekély támogatásra számíthatnának, mert bár a király nem népszerű és mindenki tisztában van az ország kiszolgáltatottságával, ezen a helyzeten nem kívánnak változtatni, hiszen a politikai elitnek ez nem érdeke.

A történelmi dramaturgia sajátos következménye, hogy a hazai viszonyokat alaposan és részletesen megismerő Lezay jelentése épp akkor érkezik meg Roedererhez, illetve Napóleonhoz, amikor az azok közötti bizalom megszűnik. Mivel Lezay utóbbi felfedezettje és barátja, így az első konzul a rendkívül aprólékos, okos és hasznos jelentését kevésbé méltatja figyelemre.

Amikor a magyarországi viszonyok ismeretét kamatoztatni kellett volna – mint 1805-ben, amikor Davout marsall⁶³ felhívást intézett a magyarokhoz, hogy szakítsanak a Habsburg Birodalommal és lépjenek ki a háborúból –, ez visszhang nélkül maradt,⁶⁴ részben a magyar nemesi insurrectio elutasító álláspontja, részben az események pozsonyi békéig vezető eszkalációja okán. Ennek oka alapvetően a téves francia Magyarország-kép.⁶⁵

A helyismeret és a magyar belpolitikai viszonyok félreismerése miatt a francia diplomácia 1809-ben ismételten megpróbálkozik azzal, hogy a Salaberry által 1799-ben felvázolt úton eltávolítsa Magyarországot az ausztriai Háztól.⁶⁶

62 Kecskeméti 2006, 230.

63 Louis Nicolas d'Avout (1770-1823) ismertebb nevén Davout, Auerstädt és Eggmühl hercege (Duc d'Auerstaedt, prince d'Eckmühl), francia tábornok, a napóleoni háborúk egyetlen olyan marsallja, aki egyetlen csatát sem veszített. Napóleon visszatérésekor, 1815-ben hadügyminiszter, majd a császár bukása után meghódol XVIII. Lajosnak. Franciaország páir-jévé emelik, 1819-ben a király Savigny polgármesterévé nevezi ki.

64 Kecskeméti 2006, 170.

65 „Les Hongrois se plaignent d'un gouvernement illibéral qui ne fait rien pour leur industrie, et se montre constamment jaloux de leurs privilèges, et inquiet de leur esprit national. En Hongrie, comme en Autriche, à Vienne comme dans les autres villes, on est persuadé que l'empereur Napoléon a voulu la paix; qu'il est l'ami de toutes les nations, et de toutes les grandes idées.” Vingt-deuxième bulletin de la grande armée. Saint-Polten, le 22 brumaire an 14 (13 novembre 1805). Pancoucke 1821.

66 „Le général de division Lauriston est arrivé à Oedembourg, premier comitat de Hongrie, avec une forte avant-garde. Il paraît qu'il y a de la fermentation en Hongrie, que les esprits y sont

Napóleon május 15-én kiáltványt intéz a „magyarokhoz”, a dokumentumot Berthier tábornok mint Neuchâtel hercege⁶⁷ jegyzi. A négy nyelven kinyomtatott dokumentum franciául, latinul, magyarul, illetve németül jelent meg plakát formájában a franciák által megszállt területeken. A magyar történettudomány azóta a Magyar Kurír szerkesztője, Márton József⁶⁸, illetve a jakobinus szervezkedésben részt vett költő, Batsányi János személyében azonosította a magyar nyelvű fordítás elkészítőjét.⁶⁹ A kiáltvány megállapította, hogy az „Ausztriával való egyesíttetés” volt az ország „szerencsétlenségeinek” legfőbb oka. Felidézte azt a vádat, hogy Magyarország erőforrásait a Habsburgok nagyhatalmi célokra pazarolták el. („Ausztriáért folyt a ti véretek a messze országokban; és legbecesebb javaitok szüntelenül annak örökös tartományai miatt voltak feláldozva.”) Történeszi szemmel megállapítható, hogy „Napóleon kiáltványa a nemzeti büszkeségre is igyekezett hatni azzal, hogy megállapította, a Magyar Királyság »tette az Ausztriai Birodalomnak legszebb részét«. Ennek ellenére a dinasztia meghódított tartományként kezelte az országot, és az ősi alkotmány elpusztítására törekedett.”⁷⁰ A felhívás alapvetően félreértelmezte a magyar valóságot. A „nemzeti király”-ra hivatkozó javaslat eleve abból a tévedés felfogásból indult ki, hogy a nemzet definíciója megfeleltethető a forradalom által kialakított etnikai-kulturális nemzetfogalomnak. Ez azonban nem így volt. A *natio hungarica* nemcsak multiethnikus összetétele miatt, de feudális meghatározottságai következtében sem volt azonosítható a modern nemzet olyan felfogásával, amelyet Napóleon képviselt. A magyar nemzetet a magyar nemesség képviselte, amely döntően aulikus felfogású volt, és a Pragmatica Sanctio elfogadása, az 1722/23-

très-divisés, et que la majorité n'est pas favorable à l'Autriche.” Quatorzième bulletin de la grande armée. Ebersdorf, 1er juin 1809. Pankcoucke 1821.

67 Louis-Alexandre Berthier (1753–1815) francia tábornagy, 1804-től Franciaország marsallja, Neuchâtel, Valengin és Wagram hercege. 1814-ben csatlakozik XVIII. Lajoshoz, aki *pair-ré* nevezi ki. Berthier ezt követően visszavonul családjához Bambergbe, ahol máig tisztázatlan körülmények között életét veszti (kiesik az ablakon).

68 Márton József (1771–1840), nyelvész, lapszerkesztő; a Magyar Hírmondó és a Magyar Kurír szerkesztője, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Számos nyelvtudományi munka, nyelvtan és szótár szerzője.

69 Kosáry 1954, t. II. 555–556

70 Tarján M. s.d.

as diéta határozata óta nemzeti királynak tekintették a Habsburgokat. Az érvényesen megválasztott és megkoronázott királlyal szemben ráadásul az ellenállás jogáról is lemondott a magyar nemesség az 1687-es pozsonyi országgyűlésen.

Az, hogy a magyar inszurgensek miért választották inkább József nádor felhívását és vonultak a győri katonai táborba, a fentiekén kívül többek között a Napóleonnal mint ellenséggel, a forradalom alakváltó képviselőjével szembeni ellenszenv is szerepet játszott, aki 1805-ben önkényesen leválasztotta Szent István országról a horvát királyság részét képező Dalmáciát. Ez pedig az országot megszálló katonai hatalom zsarnoki képét erősítette.⁷¹ Az „ősi hagyományokat” a gyakorlatban lábbal tipró, a pápát és a vallást saját céljaira felhasználó, rangokat és címeket önkényesen osztogató, nepotista császár ráadásul a megszállt területeken bevezette a polgári törvénykezést, amely hódításainak forradalmi jellegét igazolta. Magyarországon, ahol a közéletet kizárólag a nemesség intézte – s azt is csak korlátok közé szorítva –, egy ilyen „modern” ideológiát képviselő felhívás egyszerűen nem érte el a célközönséget.⁷² A társadalom többi része (a „magyarok”) pedig a politikai kérdésekkel jogok és képzettség híján nem foglalkozott. A kiáltvány sikerében reménykedő Virág Benedek, Batsányi vagy Berzeviczy Gergely ahhoz a szűk értelmiségi körhöz tartozott, amely már az 1795-ös szervezkedés időszakában is elbukott, és amely mögött akkor sem állt társadalmi támogatás.

Napoleon tehát a rá jellemző pragmatizmussal fordult a problémához és a vele szembeforduló magyar nemeseket és az őket irányító császári hadvezetéssel csatát vállaltak Győr mellett 1809. június 14-én. Itt, Kismegyeren volt a napóleoni háborúk egyetlen, a Magyar Királyság területén lezajlott ütközete, s egyben az utolsó összecsapás, amelyben a magyar nemesi felkelés vehetett

71 Nem is szólva arról, ami Lengyelországgal történt: a névlegesen visszaállított lengyel államban Napoleon kényszersorozást rendelt el, az adót pedig a korábbinak tizenkétszeresére emelte. (Hahner 2010, 175–177.)

72 „*Les habitants du pays sont tranquilles, et ne prennent aucune part à la guerre. La proclamation de l'empereur a mis de l'agitation dans les esprits. On sait que la nation hongroise a toujours désiré son indépendance.*” – írja a hivatalos jelentés, de az első mondat, amely a lakosság passzivitását szögezi le, rögtön hitelteleníti a következő kettőt. (Dix-neuvième bulletin de la grande armée, Vienne, 16 juin 1809.) Pankcoucke 1821.

részt. Noha nyilvánvaló volt, hogy a franciák minden szempontból fölényben vannak, a főparancsnok, János főherceg⁷³ Laval Nugent vezérőrnagy⁷⁴ téves felderítési adatai miatt⁷⁵ jelentősen alábecsülték a francia sereg létszámát. A csatát az osztrák vezetés sorozatos tévedései jellemezték. Ez és a francia minőségi és számbeli fölény pedig végül a császári és királyi seregek vereségéhez vezetett. A Habsburg haderő Komárom irányába vonult vissza, többnyire rendezetten és fegyelmezetten (itt hangzik el a híres „Kend az az Alvinczy?”⁷⁶). A csata mérlege hatezer halott a Habsburg–magyar-oldalon, mintegy háromezer fő veszteség a francia oldalon. A franciák dicsérően szóltak a magyar nemesi felkelők helytállásáról, azon véleményüknek hangot adva, hogy a magyar nemesek „vitézek, de még gyakorlatlanok”.⁷⁷

Az osztrák hadvezetés több okból is ezzel ellentétes képet igyekezett festeni az insurrectióról. Először is nem állt érdekükben a vereséget explicit osztrák kudarcként feltüntetni, másodszor pedig semmiféleképpen nem lett volna számukra kedvező egy katonailag sikeres és erős magyar állam felemelkedése. A hazai reformellenzék ebben a kérdésben egyetértett a bécsi udvari nézőpontokkal, mert az innsurrectio intézményét mint a magyar nemesség adómentességének indokát elavultnak és károsnak tartotta.

Napóleon ezzel a sikerrel egyfelől elérte azt, hogy János főherceg seregei nem voltak képesek részt venni a wagrami ütközetben, s így az osztrák felet az ott elszenvedett vereség következtében a schönbrunni béke megkötésére kényszeríthette. Másfelől pedig (és ez témánk szempontjából a fontosabb) letett a magyar függetlenség ötletéről. Ahogyan a hadmérnökei is felmérve a magyar

73 Habsburg–Lotaringiai János József Fábián Sebestyén főherceg (Erzherzog Johann Baptist Joseph Fabian Sebastian von Österreich) (1782–1859) német-római császári herceg, osztrák főherceg, magyar és cseh királyi herceg, II. Lipót császár fia, I. Ferenc császár öccse, császári–királyi tábornagy, az osztrák Landwehr szervezője, a grazi Műszaki Egyetem alapítója. A napóleoni háborúk egyik császári hadvezére, a győri csatában a magyar nemesi felkelő hadsereg parancsnoka.

74 Laval Nugent von Westmeath (1777–1862) gróf, ír származású császári és királyi tábornagy, a 30. gyalogezred tulajdonosa, az 1848–49-es szabadságharcban a császári csapatok egyik tábornoka.

75 Érthetetlen okokból 15 000 főre becsülték az 50 000 fős hadat.

76 Eötvös 1982.

77 Hahner 2010, 179.

és erdélyi bányák állapotát (Torda, Torockó) a befektetést nem megtérülőnek értelmezik, a magyar állam hasznát hajtó függetlensége sem fogja megérni számára a további kockázatokat. Így Magyarország a továbbiakban a bécsi követjelentésekben és más feljegyzésekben már csak alárendelt szerepet játszik.⁷⁸

Amikor majd a Császárság a Horvát–Szlavón Királyságot Illyria provincia néven magához csatolja, már mit sem törődik a magyar nemesség sérelmeivel. Ez a potenciális szövetséges már több ízben jelét adta annak, hogy a francia államot és a franciák császárárt nem tekinti partnerének. Nem meglepő tehát, hogy a magyar állam ismét kikerül a francia politikai gondolkodás látóteréből és csak 1814-ben kerül újra elő, mint a Bécsi Kongresszus egyik mellékes témája: noha az Illír provincia megszűnt, Dalmácia kérdésében Talleyrand sikeresen hiúsította meg azt a (dalmát) törekvést, hogy a területet a Magyar Királysághoz csatolják.

Az országot a francia forradalom szele meglegyintette, de közvetlenül fejlődésében nem befolyásolta. A külföldről másolható társadalmi, kulturális, gazdasági, politikai mintákkal szemben az ország belső fejlődése felé indult el, fontolva haladva a modernizáció útján, amely azonban a francia és más nyugati szemszögből a század első évtizedeiben túlságosan is lassúnak és kétséges sikerességűnek tűnt. A reformkor azonban látványos eredményeivel egyfelől igazolta Lezay lelkesedését, másfelől ismét felkeltette, már nem először és nem is utoljára, a magyar kultúra és a magyar állam iránti érdeklődést Franciaországban.

78 Léon Dupleix hivatalos jelentése; Philipp-Camille-Marcellin-Casimir de Tournon-Simiane gróf feljegyzése; Brousseau és De Castres hadmérnökök jelentése a közlekedési viszonyokról (Kecskeméti 2006).

Összefoglaló

A Magyar Királyság 1711-et követő betagolódása a Habsburg Birodalomba az önálló államiság feladását jelentette a külföld nézőpontjából. A birodalmon belüli sajátos státusz nem volt értelmezhető sem az Ancien Régime, sem a forradalom Franciaországa számára. A magyar nemzet mint rendi fogalom 1789 után idejétműlttá vált a francia közgondolkodásban, amelyben hazánk csak a katonai-stratégiai tervek részeként jelenik meg. A magyar kultúra elsődleges képviselői a katonatisztek és a huszárok lesznek, akikkel a csatatéren találkozik majd a forradalmi – később a napóleoni – hadvezetés. A francia hírszerzés csak a napóleoni konzulátus időszakában kezd el érdeklődni a belpolitikai viszonyok iránt, és fogalmazódik meg stratégiai célként a birodalomról leválasztott magyar állam ötlete. Az élő kapcsolatok híján – leszámítva a magyar nemesiség és polgári értelmiség maroknyi csoportjának viszonzatlan frankofiliáját – a francia politika nem mérte fel reálisan a magyarországi belső viszonyokat, és két ízben is kudarcot vallott azt a szándékát illetően, hogy a nemesi felkelést a Habsburg-ház ellen robbantsa ki. A győri csata után mindennek már nem lesz jelentősége, ám a magyarországi reformkor megerősödése mögött ott húzódik az osztrák birodalom alkukényszere, amely a magyarországi katonai emberanyag folyamatos utánpótlására volt rászorulva a háborúk és az azt követő egyensúlyi helyzet fenntartása korszakában. A francia forradalmi gondolkodás alapvetően tévedett tehát „a magyarok” politikai cselekvési lehetőségeit, szándékait és társadalmi-kulturális hagyományait illetően. A kudarcot azonban nem bosszú, hanem érdektelenség követte, így Magyarország és a magyar kultúra a francia politikában 1809 után, egészen Napóleon bukásáig újra kikerül az érdeklődés homlokteréből.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Albrecht 1883.** Albrecht, Karl Friedrich Hermann: Kray, Paul Freiherr von. *Allgemeine Deutsche Biographie*, vol. 17., Leipzig, Duncker & Humblot, 1883. 93-96.
- Benda 1952.** Benda Kálmán: *A magyar jakobinusok iratai*. I-III. Bp. 1952.
- Benda 1959.** Benda, Coloman: Les Jacobins hongrois. *Annales historiques de la Révolution française*, 31e Année, No. 155 (Janvier-Mars 1959), 38-60.
- Borsi-Kálmán 1988.** Borsi-Kálmán Béla: L'image de la France révolutionnaire dans les milieux cultivés hongrois : du mouvement des jacobins hongrois à l'époque des réformes, 1795-1830. *Échos lointains de la révolution française (colloque franco-balte du 6 au 8 novembre 1986 ; colloque franco-hongrois du 22 janvier 1987. Paris, Inalco)*. Publications Langues, 1988.
- Borsi-Kálmán 2011.** Borsi-Kálmán Béla: Les espions de Napoléon Ier en Hongrie. *Revue des Deux Mondes*, 2011 január, 99-104.
- Chaptal 1893.** Chaptal, Jean-Antoine-Claude, comte de Chanteloup: *Mes souvenirs sur Napoléon. Publiés par son arrière-petit-fils le Vicomte Antoine Chaptal, Secrétaire d'Ambassade*. Paris, Plon, 1893; DOI-azonosító: <https://doi.org/10.14375/np.9782365838184>
- Eötvös 1982.** Eötvös Károly: *Balaton utazás*. Magvető Kiadó, Budapest, 1982.
- Fest 1915.** Fest Aladár: Báró Dévay Pál altábornagy (1735–1800). *Magyar Történelmi Életrajzok*, 31. évf. 1–5., Budapest, 1915.
- Granasztói 2000.** Granasztói Olga: A franciás műveltségű magyar arisztokrácia három különleges figurájának portréja könyvgyűjtő tevékenységük tükrében, *Magyar Könyvszemle*, 116. évf. 2000. 1.szám
- Granasztói 2005.** Granasztói Olga: *Francia könyvek magyar olvasói. A tiltott irodalom fogadtatása Magyarországon 1770-1810*. PhD értekezés. Szeged, 2005.
- Hahner 2010.** Hahner Péter: *100 történelmi tévhit avagy amit biztosan tudsz a történelemről - és mind rosszul tudod*. Animus Kiadó, Budapest, 2010.
- Hollins-Rotero 2004.** Hollins, David – Rothero, Christopher: *Austrian Commanders of the Napoleonic Wars, 1792-1815*. Osprey Publishing, coll. «Osprey/Elite» (no 101), 2004.

- Just 1909.** Just, ?: *Briefe des Feldzeugmeisters Paul Freiherrn Kray de Krajova et Topolya an seinen Bruder Alexander von Kray. Mitgeteilt und zu einer Lebensschilderung erweitert von Hauptmann Dr. Just.* Wien, Verlag Seidl & Sohn, 1909. 420.
- Kecskeméti 2006.** Kecskeméti, Charles: *Notes, rapports et témoignages françaises sur la Hongrie 1717-1809.* Documenta Hungarorum In: Gallia II. Paris-Budapest-Szeged, Institut Hongrois – Bibliothèque nationale Széchényi, 2006.
- Kont 1913.** Kont Ignác: *Bibliographie française de la Hongrie.* Paris, Leroux, 1913.
- Kosáry 1958.** Kosáry Domokos: *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába.* II. kötet, Budapest, 1958. DOI-azonosító: <https://doi.org/10.1017/s0067237800015484>
- Kövér 2013.** Kövér Lajos: Hat levél a 18. század végének Magyarorszájáról. *AETAS* 28. évf. 2013. 3. szám, 154-178.
- Kray 2019.** Kray, Volker O. W.: *von Kray. Ein General für Habsburg.* Verlag Dietmar Fölbach, Koblenz 2019.
- Lázár 2012.** Lázár Balázs: *Krajovai és topolyai báró Kray Pál táborszernagy katonai pályája.* Doktori értekezés, ELTE Történettudományi Doktori Iskola, 2012.
- Mályusz 1926.** Mályusz Elemér: *Sándor Lipót nádor iratai.* Budapest, 1926.
- Ormos-Majoros 1998.** Ormos Mária – Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren. Felemelkedés és hanyatlás 1814–1945.* Osiris Kiadó, Budapest, 1998.
- Panckoucke 1821.** Panckoucke, C.L.F.: *Oeuvres de Napoléon Bonaparte.* t. III., MDCCCXXI (1821).
- Salaberry 1799.** Salaberry, Charles-Marie d'Irumberry comte de: *Voyage à Constantinople, en Italie, et aux îles de l'Archipel, par l'Allemagne et la Hongrie.* De l'Imprimerie de Crapelet, a Paris, 1799.
- Tarján 2021.** Tarján M. Tamás: *Miért utasították vissza a magyarok Napóleon függetlenségi ajánlatát?* online dokumentum, <https://rubiconintezet.hu/project/miert-utasitottak-vissza-a-magyarok-napoleon-fuggetlenségi-ajánlatat/> (letöltés időpontja: 2021. 11. 01.)

Wurzbach 1865. Wurzbach, Constantin von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. 13. Theil. Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, Wien 1865.

The image of Hungary during the French Revolution and the Napoleonic Wars

ABSTRACT: The incorporation of the Kingdom of Hungary into the Habsburg Empire after 1711 meant the abandonment of independent statehood from the point of view of the rest of the world. The special status within the empire could not be interpreted by either the Ancien Régime or the France of the revolution. After 1789, the Hungarian nation as a feudal concept became obsolete in French public thought, where Hungary appears only as part of military-strategic plans. The primary representatives of Hungarian culture will then be the generals and the hussars, whom the revolutionary - later Napoleonic - military leadership will meet on the battlefield. French intelligence only became interested in domestic political relations during the Napoleonic consulate, and the idea of a Hungarian state separated from the empire was formulated as a strategic goal. However, in the absence of living contacts, apart from the one-sided francophilia of a handful of groups of the Hungarian nobility and civilian intelligentsia, French politics did not realistically assess Hungary's internal relations. That kind of misunderstanding failed to provoke an aristocratic uprising against the Habsburg House, even twice. After the battle of Raab (Győr), this failure will no longer matter, but behind the strengthening of the Hungarian reform era lies the urge of bargaining of the Austrian Empire, which needed a continuous supply of Hungarian military personnel during the wars and the subsequent maintenance of internal political balance. French revolutionary thinking was therefore fundamentally wrong about the political action, the intentions, and socio-cultural traditions of the „Hungarians.” However, the failure was not followed by revenge, but by disinterest, so after 1809, until the fall of Napoleon, Hungary and Hungarian culture were out of the forefront of interest in French politics.

KEYWORDS: Jacobins of Hungary, Joseph von Alvinczi, hussar, Proclamation of Napoleon to the Hungarians, uprising of the Hungarian nobility, the Battle of Arcole, Treaty of Pressburg (1805), Paul von Kray

L'image de la Hongrie pendant la Révolution française et les guerres napoléoniennes

RÉSUMÉ : L'incorporation du royaume de Hongrie dans l'empire des Habsbourg après 1711 signifiait l'abandon de l'indépendance du point de vue de la politique internationale. Le statut particulier au sein de l'empire ne pouvait être interprété de manière correcte ni par l'Ancien Régime ni par la France de la révolution. Après 1789, la nation hongroise en tant que concept féodal devient obsolète dans la pensée publique française, où la Hongrie n'apparaît que dans le cadre de plans militaro-stratégiques. Les principaux représentants de la culture hongroise seront les généraux et les hussards, que la direction militaire révolutionnaire – plus tard napoléonienne – rencontrera sur le champ de bataille. Les renseignements français ne se sont intéressés aux relations politiques intérieures qu'à l'époque du consulat napoléonien, et l'idée d'un État hongrois séparé de l'empire a été formulée comme un objectif stratégique. Mais, en l'absence de contacts, à l'exception de la francophilie non partagée d'une poignée de groupes de la noblesse hongroise et de l'intelligentsia, la politique française n'a pas évalué de manière réaliste les relations internes de la Hongrie et a échoué à deux reprises à provoquer un soulèvement nobiliaire contre la maison des Habsbourg. Après la bataille de Győr, cette faillite n'aura plus d'importance, mais derrière le renforcement de l'ère des réformes hongroises on trouve l'impératif de la nécessité de négociation de l'Empire autrichien, qui avait besoin d'un approvisionnement continu de personnel militaire hongrois pendant les guerres et le maintien ultérieur d'équilibre interne. La pensée révolutionnaire française était donc fondamentalement fallacieuse sur l'action politique, les intentions et les traditions socioculturelles des « Hongrois ». Cependant, l'échec n'a pas été suivi d'une vengeance, mais d'un désintérêt complet, donc après 1809, jusqu'à la chute de Napoléon, la Hongrie et la culture hongroise ont été écartées du premier plan de la curiosité politique française.

MOTS-CLÉS : Jacobins de Hongrie, Joseph von Alvinczi, hussard, Proclamation de Napoléon, insurrection nobiliaire, la bataille d'Arcole, traité de Pressburg (1805), Paul von Kray.

MAJOROS ISTVÁN

MAGYARORSZÁG, A MAGYARSÁG 19. SZÁZADI KÉPE FRANCIAORSZÁGBAN

KIVONAT: A tanulmány először Szemere Bertalan útikönyvét mutatja be, amelyből megtudjuk, milyennek látta a külföld Magyarországot a 19. század harmincas éveiben. Szemere döbbenet tapasztalta, hogy a franciák milyen keveset tudnak hazájáról, s az a kevés is téves. A szerző ezt követően újság-cikkeket, regényeket, verseket, történeti munkákat használ, hogy bemutassa a franciák Magyarország képét a 19. század különböző időszakában. A legtöbb információ az 1848-1849-es forradalommal és szabadságharcgal kapcsolatban jelent meg hazánkról, s a francia liberálisok álltak a magyar ügy mellé. Sokat írtak Kossuth Lajosról és Petőfi Sándorról. Negatív nézeteket is bemutat a tanulmány, főleg a *Le Corsaire* című lap véleményét. A szerző szerint a németek magyar gyűlölete tükröződik az újságban. A tanulmány ezután bemutatja a magyar-francia kapcsolatok aranykorát az 1879 és 1889 közötti tíz esztendőben. Francia küldöttség volt Magyarországon és két magyar delegáció járt Franciaországban. Könyvek, cikkek jelentek meg a magyarságról, amelyek a cigányromantika hatását mutatják. A szerző megmagyarázza, hogy a magyarbarát franciák miért pártolnak el tőlünk és miért szimpatizáltak a szlávokkal. Összegzőképpen a tanulmány megállapítja, hogy a 19. században sok információ jelent meg Magyarországról, ennek ellenére az átlag francia keveset tud rólunk. Ismeretlenségünk okait magunkban kell keresnünk.

KULCSSZAVAK: image-kutatás, Szemere Bertalan, Sobri a betyár, *Le Corsaire*, Kossuth Lajos, Petőfi Sándor, cigányromantika, aranykor, Mme Adam, Coppée, Tissot, Nikolaus Lenau, Liszt Ferenc, szlávok.

Bevezető

A 19. század első fele az utazások időszaka Magyarországon. Az idősebb nemzedék, mint Széchenyi István, Wesselényi Miklós és a fiatalabb, Eötvös József, Trefort Ágoston, Pulszky Ferenc, Szemere Bertalan és mások, egyaránt utaztak. Minden iránt érdeklődtek: az államrendszer, a társadalom, a törvények, a tudomány, az akadémiák, a börtönrendszer, a szokások stb. A meglátogatott országokat összevetették a hazai viszonyokkal, s kiderült, mennyire vagyunk elmaradva a Nyugattal szemben.

Az utazók írásai kitűnő források az image-kutatások számára. Segítségükkel megrajzolhatjuk a külföld képét, de arra is jók, hogy megismerjük a külföld Magyarország-képét. A 19. századi magyar utazókat ez is érdekelte. Szemere Bertalan útinaplója¹ mindkét irányú image-kutatáshoz jó forrás. Jelen tanulmány azonban nemcsak úti beszámolókat használ a Magyarország-kép megrajzolásához, hanem újságcikkeket, regényeket, verseket, történeti munkákat is.

Szemere Bertalan 1836–1837-ben járt Nyugat-Európában. Arra is kíváncsi volt, hogy a meglátogatott országban mit tudnak a magyarokról, Magyarországról. Könyvében ezért néhány sort vagy egy fejezetet ennek a kérdésnek szentelt. A poroszok szerint Magyarország „aranyban és ezüstben gazdag, mint Peru”. S úgy tudják, hogy „A rabszolgaság még nem töröltetett el. Sötétség nyugszik a földén. Urak és helóták lakják”.² Nagy-Britanniával kapcsolatban megjegyzi: „Rólunk, alkotmányunkról, nyelvünkéről, állapotunkról itt semmit nem tudnak. Csak a tokaji bor hírét ismerik, de magát azt sem.” S amikor Szemere megnevezte hazáját, „azt kérdék, hol az, s mi az? – fájdalom szorítá össze mellemet, s szenvedtem pokolbeli kint” – írja szomorúan. Bél Mátyás érezhetett így, amikor 1704-ben a hallei egyetemre ment, ahol három évig tanult. Itt döbbsent rá, hogy milyen keveset tudnak Magyarországról, s az a kevés is téves és rossz.³

1 Szemere Bertalan könyve – Utazás külföldön – 1840-ben jelent meg először 2 400 példányban, a második kiadás pedig 1845-ben.

2 Szemere 1983, 92–93.

3 Zombori 1984, 121–122.

A francia Magyarország-kép

Szemerét főleg a franciák véleménye érdekelte. S míg az angolokét tizenegy sorban foglalta össze, addig a franciákét három oldalon keresztül ismerteti. Mi lehet ennek az oka? Talán az, hogy a 17. századtól a francia kultúra egyre fontosabb szerepet játszott Európában, mi pedig ennek a kultúrának a szerelmesei voltunk. Ballagi Aladár szerint a francia szellem 1715-ben, XIV. Lajos halálával hódítja meg véglegesen Európát.⁴ Ennek egyik jele volt, hogy francia nevelők tanítottak mindenütt a kontinensen. „Bessenyei Destouches, Voltaire, Racine, Rousseau utánczója, s testőr-társai az irodalmi grand-siècle magyar tolmácsai.”⁵ Erdély főurai a kard helyett „francia gyíklesőt” kötöttek a derekukra. A hajdútánc helyébe a „minevét” (menüetté) lépett. A francia nyelv pedig meghatározó lett egész Európában. Jól mutatja ezt Marie-Antoinette, XVI. Lajos feleségének az esete, aki „már ez új világ gyermeke: nem is akart érteni németül, a »kocsisok nyelvén« . »Je me sens française jusqu'aux ongles« – (tetőtől talpig francia vagyok) – írja 1777-ben”.⁶ S nemcsak az uralkodó családok, nemcsak az arisztokrácia, hanem a nemesség, a polgári rétegek is tudtak franciául. De nézzük a Szemere által leírt francia vélekedéseket Magyarországról.

Párizsi tartózkodása során eszébe jutott Toldy Ferenc,⁷ aki úti beszámolójában leírta, hogy egy angol klubban megkérdezték tőle: „a német nyelvnek melyik dialektusa a magyar nyelv?” Amikor Szemere olvasta a könyvét, „ártatlan fogásnak” tartotta. Párizsi élményei meggyőzték, Toldynak igaza van, s arról is, hogy „mennyire ismeretlenek vagyunk külföldön”.⁸

Amikor egy ismerős családnál ebédelt, egyik vendéglátója megjegyezte, hogy „a magyar csak egyik ágazata a német néptörzsnek, úgy különbözve, mint nálunk a provençe-i s a piccarde-i”. Egy másik szerint a magyar a szláv és a lengyel nyelv egyik dialektusa. A harmadik meggyőződéssel állította, hogy „Magyarországon

4 Ballagi 1889, 4.

5 Ballagi 1889, 11.

6 Ballagi 1889, 11.

7 Toldy Ferenc (1805–1875) irodalomtörténész 1829–1830-ban járt Nyugat-Európában.

8 Szemere 1983, 220–221.

minden latinul beszél, éppúgy, mint a római nép”.⁹ Az egyik estélyen a tokaji bor volt a téma. Szemere megtudta, hogy ez a bor „csak egy hegyecskén terem, melynek 1/3-a az ausztriai, 1/3-a az orosz császáré, 1/3-a pedig a porosz királyé”. De volt, aki úgy tudta, hogy ez a bor Esterházy hercegnek terem.¹⁰

Döbbenetes élmény volt számára, amikor megtudta, hogy a legismertebb ember Sobri, a betyár. „Nincs ember Párizsban, ki nem ismerné a magyar rablót, s azt hiszik, többektől hallám, a haramia nálunk úgy terem, mint eső után a gomba” – írja. Azt is megjegyzi, hogy Sobriról az újságok, főleg a Charivari és Corsaire nevű lapok, naponta írnak „valót és költöttet, csodálatost és borzasztót”. Nevét anekdotákba építik. „Szóval, Magyarország híressé lett, fényét Sobritul kapja!!!” – írja szomorúan. „E quodlibet-kép kedvetlen érzést gerjesztett bennem. Sötét arccal fordultam el tőle; de hiában, mindig emlékezetemben van és pirulok és emésztődöm” – fejezi be a francia Magyarország-kép leírását.¹¹

Sobriról Carlowitz bárónő könyvet írt, amely 1839-ben jelent meg. Sőt, színdarabok is készültek a haramiáról.¹² Stanislas Bellanger¹³ pedig lelkesen ír „a hírhedt betyárról”, s a magyar Cartouche-nak vagy Rinaldónak nevezi. Megjegyzi, hogy kitűnő nevelésben részesült, „az ország egyik legszebb gavallérja volt”, és kilenc nyelven beszél. Úgy tudja, 1838-ban jött Párizsba, ahol gyógyszerész mesterséget tanult. Ezután másfél dollárral a zsebében New Yorkba hajózott. Dolgozott fűszeresnél, gyógyszerésznél, majd Philadelphiában nyomdásznak állt. Ezután önálló kereskedést nyitott, és vagyonra tett szert. Bellanger megjegyzi: „ma Charlstonban lakik, ahol méltán híres üzletet alapított” Itt azonban már Papp néven ismert, mert ez a családi neve.¹⁴ Sobri Jóska persze

9 Szemere 1983, 220.

10 Szemere 1983, 220.

11 Szemere 1983, 222.

12 Francia tükör, 1987, 7.

13 Eugène-Stanislas Bellanger (1814-1859), francia író. 1836-ban járt először Európa keleti felében. 1846-ban ismét Kelet-Európába ment. Az út egy részét Béctől Giurgiuig a Dunán, hajón tette meg. Eljutott Konstantinápolyba, ahol a szultán is fogadta. Az volt a célja, hogy megírja az Oszmán Birodalom történetét. Ez azonban nem készült el, mert megbetegedett és fiatalon meghalt. Utazásai során Pesten is volt, ahol egy franciabarát huszártisztal ismerkedett meg, s neki köszönhetően rajzolja meg a „magyar” képét. Francia tükör, 1987, 595.

14 Bellanger 1987, In: Francia tükör, 1987, 54–55.

nem Párizsban vagy Amerikában élt, hanem a Bakony erdeiben, a Dunántúlon volt betyárvezér. A Magyar Néprajzi Lexikon szerint 1837-ben elfogták és felakasztották. Halála után izgalmas történetekben kelt életre. Bellanger is kiszínezte életét, mert a romantika korának Párizsa az egzotikus kalandokat kedvelte.

Bellanger nemcsak Sobrival foglalkozott, hanem általában a magyar emberrel. Megjegyzi rólunk, hogy „a sok idegen közt, akik a mi nagy városunkat benépesítik, a magyar mindig egyike volt a legkeresettebb vendégeknek. Magatartása kifogástalan, és szerénységével csak jósága vetekszik”. Leírja, hogy 1815-ben, amikor a szövetségesek bevonultak Párizsba, „néhány magyar ezred is volt köztük”. Az eseményről a grenoble-i Barginet urat idézi: „Azzal a tökéletes büszkeséggel vonulnak, ami e szép szláv fajt jellemzi.”¹⁵ Bosszantó, hogy Bellanger, aki a dicsérő sorokat írta, nem nézett utána származásunknak.

Bellangertől azt is megtudjuk, hogy a magyar „katonának születik és bátornak, mint ahogyan Tizián festőnek született, Haydn József muzsikusnak, Michelangelo szobrásznak. [...] Hároméves korában Mozart zongorázott; hároméves korában a magyar már vívni tanul”.¹⁶ Más történeteket is elmesél, s ezek bemutatják, hogy a magyar kényes a becsületére, ugyanakkor hetyke, hetvenkedő és párbajhős. Meg pazarló. Megemlíti az Esterházyak hivalkodó pompáját. Leírja, hogy egyikük 50 ezer frankos lovat vásárolt, majd agyonlőtte. Így akarta bizonyítani angol barátjának, hogy „a magyar ember meg tudja venni a világ legdrágább ménjét, s aztán el tudja azt veszíteni szemrebbenés nélkül”.¹⁷ A magyar tehát harcias, bátor, remek párbajozó, miközben szórja a pénzt, szórja a vagyonát.

„A magyarság külföldi hírnevének fénykora a szabadságharc volt” – írja Eckhardt Sándor.¹⁸ S az a kedvező kép, amelyet Bellangernál láttunk, itt teljesedik ki. A magyar képére rokonszenves vonások rakódtak, s a francia liberális közvélemény „a magyar honvédet diadalmas harcaiban a szabadság bajnokának és bukásában a zsarnok és reakció Ausztria áldozatának tekintette”. Ez a kép azonban csak a liberális közvéleményben jelent meg.¹⁹

15 Bellanger 1987, In: Francia tükrök, 1987, 55.

16 Bellanger 1987, In: Francia tükrök, 1987, 37.

17 Bellanger 1987, In: Francia tükrök, 1987, 46.

18 Eckhardt 1939, In: Szegfű (szerk.) 1939, 120.

19 Eckhardt 1939, In: Szegfű (szerk.) 1939, 120.

Sötér István árnyalja az Eckhardt által bemutatott képet. Szerinte a 18. század végére Magyarország „az ismeretlenség sötétjébe bukott” Franciaországban, ennek ellenére a „szabadságharc híre nem találta készületlenül a francia közvéleményt”. Ezt az utazásoknak köszönheti, mert ezek nyitották meg a Duna vidékét előbb az angolok, majd a franciák előtt. S mit láttak nálunk? D’Haussez báró Magyarországon és Erdélyben „Húsz évszázaddal visszamaradt népet talál”. Buda tornyai alatt azt várta, hogy megjelenik az imám. A francia utazók az egzotikumot keresték, s megtalálták. „Furcsa álomszerű világ! A távoli mesés Kelet színei derengenek Buda hegyei felett; a Lánchíd közelében subás parasztok tanyáznak, lovakkal, csikókkal: a IV. század csendélete ez, a XIX.-ben” – összegzi a franciák véleményét.²⁰

A szabadságharc kezdetén még nem volt népszerű a magyar ügy, mert a párizsi lapok a szlávokkal rokonszenveztek, mivel Magyarországon a horvátok elnyomóját látták. Fordulat akkor következett be, amikor a lengyelek csatlakoztak a magyarok harcához. A konzervatívok hangja pedig csak 1849-ben enyhült, amikor az osztrákok kegyetlenkedései ismertté váltak.²¹

A magyarok nagy barátja Auguste de Gérando²² volt, aki Magyarországot második hazájának tekintette, s Michelet, francia történész szerint szerelemből lett magyarrá.²³ 1848-ban ő segítette Teleki László²⁴ párizsi kiutazását, s a francia fővárosban részt vett a Magyarországért folytatott sajtóhadjáratban, főleg a *Le National* hasábjain. Az 1848-ban megjelent munkájában (*De l’esprit publique*

20 Sötér 1941, 63–64.

21 Sötér 1941, 65.

22 Auguste-Benoit de Gérando (1819–1849), francia író, történész. Párizsban ismerkedett meg Teleki Emma grófnővel, akit 1840-ben feleségül vett. A Szatmár megyei Hosszúfalván telepedtek le. Megtanult magyarul és románul. Az MTA 1846-ban külső tagjává választotta a Magyarországot népszerűsítő munkássága miatt. Párizs és Magyarország között ingázott. Tudósításokat írt, Magyarországot bemutató könyveken dolgozott, s még egy csatában (Győr) is részt vett és megmentette a magyar zászlót. Világos után gyenge fizikai állapotban Párizsba indult, de útközben, Drezdában meghalt. *Francia tükö*, 1987, 596–599.

23 Sötér 1941, 65.

24 A Batthyány-kormány Teleki Lászlót küldte Párizsba követnek. Teleki 1848. szeptember 8-án érkezett meg. Bastide külügyminiszter barátságosan fogadta, de hivatalosan nem ismerte el. Bécs tiltakozása kihatott a francia kormány és Teleki viszonyára. A magyar diplomata azonban jó személyes kapcsolatokat alakított ki a francia közelet képviselőivel és a sajtóval. Ormos-Majoros 1998, 101.

en Hongrie depuis la Révolution française – A magyarországi közszellemről a francia forradalom óta) Magyarországot erősnek és hatalmasnak mutatja be. S az egyetlen alkotmányos államnak Kelet-Európában. Úgy véli, Magyarország lesz az összekötő kapocs a térség elnyomott népei között. „Északon Lengyelországgal, keleten Moldvával és Havasalfölddel szövetkezve a törökországi szlávokat kivonhatná az orosz befolyás alól, és tehetetlenségre kárhoztatná Szentpétervár politikáját” – írja.²⁵

A francia romantika nagy költője Alphonse de Lamartine, Victor Hugohoz hasonlóan, nagy hatással volt a magyar szellemi életre. Széchenyi személyesen találkozott vele. Pefőfi a „Girondiak története” című munkáját használta francia nyelvtanulásához. Lamartine a párizsi februári forradalom után külügyminiszter lett. Március 15-én 300 fős magyar küldöttség kereste fel a politikust Hugo Károly vezetésével (a hazai események híre még nem érkezett el hozzájuk). Ez a Párizsban élő magyarok delegációja volt, akik közül néhányan részt vettek a februári forradalomban. Garay Antal, a költő öccse például egy bársonydarabot szakított ki Lajos Fülöp trónjából.²⁶ Lamartine rövid beszédében üdvözölte a magyarokat. Megjegyezte, hogy átutazott Magyarországon,²⁷ így „tanúja voltam ezen nagy nemzet pásztori és egyszersmind hősi erényeinek, mely bár egy nagy szövetségi egységbe lépe, sohasem veszté el megkülönböztető jellemét ősi nemzetiségének”. Beszéde végén mondta el azokat a híres sorokat, amelyeket 1982-es magyarországi látogatásakor François Mitterand francia elnök is idézett: „Ha visszatérnek önök szép hazájukba, mondják meg annak, hogy annyi barátot számlál Franciaországban, ahány francia polgár van”.²⁸ A magyar ügy azonban a szimpátián és a menekültek befogadásán kívül más hivatalos segítséget nem kapott Párizstól. Egy francia önkéntesekből álló szabadcsapat azért részt vett a szabadságharcban. És a francia liberálisok a magyarok mellé álltak.

25 De Gérando 1987. In: Francia tükör, 1987, 73.

26 Francia tükör, 1987, 601.

27 1832–33-ban a Közel-Keletre utazott, majd Konstantinápolyból a Balkánon, Magyarországon, Ausztrián és Németországon keresztül tért vissza Franciaországba. Úti beszámolója 1835-ben jelent meg.

28 Lamartine 1987, In: Francia tükör, 1987, 74–75.

A hangulat megváltozásában szerepe volt Teleki Lászlónak, akinek az avenue des Champs-Élysée 66. szám alatt kialakított rezidenciája szinte külügyminisztériumként működött. Fegyvervásárlással foglalkozott, ő nyerte meg Henryk Dembińskit a magyar ügynek, jó kapcsolatokat épített ki Czartoryski herceggel²⁹ és a nemzetiségi ellentétek elsimításával is próbálkozott.³⁰

A párizsi hangulat pozitív megváltozásában Teleki mellett szerepe volt, a Sőtér szerint „hányatott életű, kalandor-hazafi Boldényinak is”.³¹ Saját pénzen lapokat hozott létre Párizsban, s tájékoztatott a magyar eseményekről. Ő védte meg Magyarországot a nemzetiségi politikája miatti vádaktól. Ennek ellenére „Boldényit nem ismerte el a hivatalos Magyarország” – jegyzi meg Sőtér.³²

A La Tribune des Peuples³³ című francia nyelvű, de lengyel alapítású napilap is foglalkozott Magyarországgal. A lapot a híres lengyel romantikus költő, Adam Mickiewicz hozta létre Párizsban, s a nemzetközi szolidaritást képviselte. 1849. április 21-i dátummal felhívást tett közzé a magyar néphez. Az írás szerzője, feltehetően Mickiewicz, patetikus stílusban biztatja a magyar forradalmárokat: „Ügyetek az évszázados osztrák elnyomás terhét nyögő népek közös szabadságának ügye lett”. Ezért „Előre! önnön magatokért, a szlávokért, a németekért, az olaszokért!” – írja. Vitéznek, vakmerőnek nevezi a magyar szabadságharcosokat, s biztatja őket: „A kezetekben van a világ jövődjője, és ha le tudjátok szüretelni a győzelem gyümölcsét, amint hogy kiérdemeltétek babérjait, diadalotok Európa szabadságának diadala leszén”.³⁴

29 Adam Jerzy Czartoryski (1770–1861) lengyel főnemes, a nemzeti függetlenség egyik vezéralakja. orosz külügyminiszter, az 1830-31-es lengyel felkelés egyik vezetője.

30 Ormos-Majoros 1998, 101–102. Sőtér 1941, 65.

31 Boldényi M. József, eredeti neve Szabó Pál. Fiumei kereskedő. Indítványára kereskedelmi társaság alakult, hogy piacot keressenek a magyar áruknak. Elnöke Batthyány Lajos, igazgatója Szabó Pál, s egyik választmányi tagja Kossuth Lajos volt. A társaság veszteséges lett, Szabó külföldre szökött s Párizsban telepedett le. Itt Boldényire változtatta a nevét. Több munkája ismert: *Page de la révolution hongroise* – A magyar forradalom lapja (Paris, 1849); *La Hongrie ancienne et moderne* – A régi és a modern Magyarország (Lipce, 1953.). /www.arcanum.com/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/b-79D0E/boldenyi-m-j-ifj-szabo-pal-7D42B/ (a letöltés időpontja: 2021. augusztus 25).

32 Sőtér 1941, 65.

33 A lap 1849 márciusa és novembere között jelent meg. Liberális szerzők írták a cikkeket. A szerkesztőbizottság tagja volt Nicolae Bălcescu, Ștefan Golescu és Ion Brătianu.

34 La Tribune des Peuples 1987, In: Franciaia tükör, 1987, 76–79.

A bátorságot, harcra termettséget Eckhardt Sándor szerint Victor Hugo és romantikus iskolája emelte ki és a magyart a szabadság bajnokának tartotta.³⁵

Hugo 1849 októbere és 1855 októbere között számos beszédet tartott, s ezekben Magyarországra is utal. A lengyel forradalom évfordulóján tartott díszebéden (1852. november 20.) feltette a kérdést, hogy mit jelképeznek a forradalmár nemzetek. Lengyelország esetében a függetlenséget emelte ki, Németországnál a virtust, míg Magyarország a hősiesség jelképe.³⁶ A már száműzetésben élő író az 1853. július 26-án Jersey szigetén egy ugyancsak száműzött nő sírjánál mondott beszédében megemlíti a pesti Teleki Blanka nevét és a temesvári Maderspach Franciskáét, akik sok asszonyhoz hasonlóan Európában sokat szenvednek az önkénýtől.³⁷

Victor Hugóról Irinyi Józsefnek³⁸ negatív tapasztalata volt. A híres író meggyőződéssel állította, hogy „Magyarország Austriának Vallese, Asturiája, avagy Dauphinéja, az az, valamint a leendő angol király míg trónörökös, valles herceg címet visel, úgy ő szerinte a magyar királyság sem egyéb, mint az austriai Császársági trónörökösnek címje”. Irinyi az ellenvetéseivel csak annyit ért el, hogy Hugo témát váltott.³⁹

A legtöbbet emlegetett név 1848–1849 kapcsán Kossuth Lajos volt. François Poisson⁴⁰ 1851-ben verset szentelt neki és Magyarországnak. Ro-

35 Eckhardt 1939, In: Szegfű (szerk.) 1939, 121.

36 Hugo 1987. In: Franciaia tükör, 1987, 207.

37 Hugo 1987. In: Bajomi 1987, 208. Teleki Blankát a forradalmárok rejtegetése miatt 1851-ben elfogták, s 1853-ban tízévi várfogságra ítélték. Maderspach Franciskát a honvédség támogatása s a menekülők segítése miatt 1849. augusztus végén Rudabányán a császáriak letartóztatták és Haynau parancsára a település főterén félmeztelenre vetkőztetett nőt a lakosság előtt megvesszőzték, majd börtönbe zárták.

38 Irinyi József (1822–1859), újságíró, országgyűlési képviselő 1848-ban, a vegyész Irinyi János, a gyufa feltalálójának öccse. 1842–1843-ban járt Németországban, Franciaországban és Angliában. Úti élményeit 1846-ban jelentette meg, a magyar cenzúra miatt Halléban. A szabadságharc leverése után halálra ítélték, Haynau megkegyelmezett neki.

39 Irinyi 1846, 320.

40 François Poisson (1821–?), francia önkéntes, kereskedő. A Lengyel Légión 2. zászlóaljában hadnagyi rangban vett részt a magyar szabadságharcban. Az egyik leghosszabb költeményt írta a magyarokról. Bajomi 1987, 622–623. Kökény Ferenc: hatvanymuzeum.net/index.php/hirek-rendezvenyek/559-vive-la-hongrie-franciak-a-hatvani-csataban (a letöltés időpontja: 2021. augusztus 25.).

mantikus színekkel mutatja be a magyarok küzdelmét, Kossuthot pedig a „Nép arkangyalának” nevezi. A versben néhány szó, mint „Előre”, „Honvédek”, magyarul jelenik meg. Kossuth a virtus, a szellem, s hívó szavára lengyelek, „Honvédek” rohannak a szabadságért. A költő Görgey nevét is szerepelteti, akit szerinte pár aranyért megvettek, s „ki harcostársait eladta mind, halálra,/ – és szeme könnytelen maradt”. Poisson árulónak tartotta Görgeyt. Kossuthnak viszont, a „szegény száműzött”-nek a franciák kezet nyújtanak: „családunknak jöjj, légy a tagja!” – írja a költő. Kossuth 1851 őszén partra szállt Marseille-ben, a köztársaságiak pedig fényes fogadást terveztek számára Párizsban. A francia kormány azonban nem engedte, hogy Párizsba menjen, majd Le Havre-on keresztül Angliába utazzon. A partraszállás után a *L’Illustration* című képes hetilap Kossuth különszámot adott ki, mivel „neve ma minden szájon megjelenik”.⁴¹

Pierre Dupont⁴² írta meg a francia Kossuth nótát. A költemény külön füzetben is megjelent, s a kottát is közölték. Párizsba várták Kossuthot, „hisz a Diadalív alatt/ ily nemes fej még nem haladt át”. A vers refrénjében így búcsúzik a magyar forradalmár: „Még visszatérek e hazába!”/ midőn előtte állt az út–,/s hazáját utoljára látta.”⁴³

Clémence Robert⁴⁴ író nő regényének már a címében megjelenik Kossuth neve: Kossuth ou les Hongrois (Kossuth vagy a magyarok). A regényt a *La République* közölte folytatásokban 1850-ben. Bevezetőjében egy díszebédet mutat be, amelyet francia diákok adtak magyar egyetemistáknak a Montmartre-on. A beszélgetések során Kossuth bölcs törvényhozóként, Magyarország megtetséssült becsületeként jelenik meg. A diákok hangsúlyozzák, hogy Franciaországot

41 Bajomi 1987. In: *Francia tükrök*, 16–17. Poisson 1987, In: *Francia tükrök*, 194–202. Sőtér 1941, 68. Sőtér szerint nem engedték Marseille-ben partra szállni Kossuthot. Tévedés. A Franciaországon Angliába való átutazást nem engedték meg.

42 Pierre Dupont (1821–1870), francia költő. Az első munkásírók egyike. 1851-ben hét évre Algériába száműzték. Hamarosan kegyelmet kapott. 1852-ben megjelent kötetét (*Chants et Chansons – Énekek és Dalok*) Baudelaire méltatta. Verseihez maga írta a dallamokat. *Francia tükrök* 1987, 602–605.

43 Dupont 1987. In: *Francia tükrök* 1987, 86–89.

44 Antoinette-Henriette-Clémence Robert (1797–1872), francia író nő, népszerű történelmi regények szerzője.

és Magyarországot régóta baráti szálak fűzik egymáshoz. Megjegyzik, hogy a világ két legjobb bortermő vidéke e két országban található. Magyarország pedig a világ legerdekesebb de „legkevésbé feltárt országa”.⁴⁵

Verne Gyula a Sándor Mátyás című regényében Kossuth „a nemes szívű magyar haza”.⁴⁶ Jules Claretie⁴⁷ Zilah herceg című írásában Kossuth a „megszállott” jelzöt kapja, Görgey pedig a „spártai katona”.⁴⁸ Mme Adam⁴⁹ levelezett Kossuth-tal, sőt Torinóban meglátogatta. 1884-ben Magyarországon is járt. Élményeiről könyvet írt *La Patrie hongroise* címmel. Párizsban magyarbarát szalont működtetett. A Janine⁵⁰ álnéven író Marie Gabrielle Philippine Guth pedig egyik magyar vonatkozású regényét, az „Éljen”-t Kossuthnak ajánlotta 1892-ben.⁵¹

Irinyi Dániel és Charles-Louis Chassin⁵² írta meg Kossuth Lajos életrajzát. Bár ezt igazán Irinyi írta, de Chassin javította a szöveget. Ez volt az első komoly munka franciául a magyar forradalomról. Hangsúlyozzák, hogy Kossuth cselekedeteinek két mozgatórugója volt: a haza- és a szabadságszeretet. „Demokrata volt, s ma is az, de tulajdonképpen nem forradalmár” – teszik hozzá. Hiányolják nála az emberismeret tudományát, s azt, hogy nem tudott szigorú lenni. S azt is, hogy „túlfűtött” lelkesedése miatt többször túllőtt a célon. Elismerik, hogy „ékesszólásban” ellenállhatatlan volt, és „azon

45 Robert 1987. In: *Francia tükrök* 1987, 146.

46 Bajomi 1987. In: *Francia tükrök* 1987, 17.

47 Jules Claretie (Arsène Arnaud) vagy Claretie (1840–1913), francia író, történész. Álnevek alatt írt a lapokban (*Figaro*, *Temps*, *La Presse*, stb.). 1885-től a *Comédie-Française* igazgatója. Ismerte Zichy Mihályt, Munkácsy Mihályt. Látogatta Mme Adam magyarbarát szalonját.

48 Claretie 1987. In: *Francia tükrök* 1987, 481.

49 Mme Adam, azaz Juliette Lambert (1836–1936), francia író. Mint szerkesztő jelentős. Ő indította el a *Nouvelle Revue*-t. A magyarokhoz németellenes nézetei miatt közeledett. Később csalódott, s a szlávokat támogatta. A francia-orosz szövetség híve volt. Sok magyart ismert, pl. Munkácsy Mihályt, Türr Istvánt, Szarvady Frigyeszt. Ő volt a vezetője a szegedi árvízkárosultak megsegítésére indított akciónak 1879-ben. Kiérdemelte a „Grande Française” nevet. *Francia tükrök* 1987, 661–662.

50 Janine (1846–1920), francia író. Magyarországgal foglalkozik a *Le Csikós és az Éljen* című regényében.

51 Bajomi 1987. In: *Francia tükrök* 1987, 16–17. Sőtér 1941, 70.

52 Charles-Louis Chassin (1831–1901), francia író, történész, politikus. Leles magyarbarát. Első történeti munkáit Magyarországnak szentelte.

legnagyobb szónokok közé tartozik, akikkel az emberiség valaha is büszkélkedhetett”.⁵³

Kossuth-tal kapcsolatban megemlítem Blaze de Bury⁵⁴ munkáját a *Revue des Deux Mondes* 1852. szeptemberi kötetéből. A szerző Görgey németül megjelent emlékiratait ismerteti, s közben bemutatja a magyar politikai viszonyokat 1848–1849-ben. Összehasonlítja Kossuth és Görgey alakját. A szerző elveti a hazaárulás vádját, nevetségesnek tartva azt. Ezt a vádat „úgy látszik, az ifjú tábornok legesküdtebb ellenségei is elvetették”. Az összehasonlításban Kossuth a „szószék bajnoka”, míg Görgey a kardé. Ez utóbbi „képviseli a prózát a költő Kossuthtal szemben”. Kossuth a politikai diktátor, aki „bőkezűségében és tékozlásában igazi magyar”. És bár megjegyzi, hogy „Kossuth ékesszóló beszéde hatástalan volt a harcmezőn”, de elismeri: „felbecsülhetetlen érdeme, hogy fel tudta tüzelni és elő tudta készíteni a katonai fegyelemre a vidéki lakosságot”. Kossuth a pénzforrások embere volt. Tudta a pénzszerzés titkát, s nála senki sem volt ügyesebb.⁵⁵

Kossuthról negatív, sőt becsmérlő vélemények is megjelentek. A *Revue des Deux Mondes* örültségnek nevezte tevékenységét.⁵⁶ A „*Le Journal des Débats* demagógnak mondja, a bonapartista *La Patrie* a „szabadságharc sarlátánjának”.⁵⁷

53 Irinyi-Chassin 1987, In: Bajomi 1987, 262–266. Az Irinyi Dániellel közösen írt *Histoire politique de la Révolution de Hongrie* 1859–1860-ban jelent meg. 1860-ban jelent meg 300 oldalas munkája Petőfiről (Alexandre Petoefi: le poète de la révolution hongroise). Francia tükör 1987, 630–632.

54 Ange-Henri-Castil Blaze, baron de Bury (1813–1888), francia író, költő, zeneszerző, diplomata. Követ volt Weimarban, Dániában, Hessen-Darmstadtban. Német írókat mutatott be írásaiban, köztük Goethét és barátnőit. Magyarországról a Görgey emlékiratait bemutató munkája mellett egy másik írása is megjelent: *Deux visites royales en Hongrie: Marie-Thérèse en 1741; l'empereur François-Joseph en 1865* (Két királyi látogatás Magyarországon: Mária Terézia 1741-ben és Ferenc József császár 1865-ben). Francia tükör 1987, 626–627.

55 De Bury 1987. In: Francia tükör 1987, 219–232.

56 Kovács Endre: A magyar szabadságharc a francia sajtóban. *Történelmi Szemle*, 1973 (16), 76–109. Különösen a 95–105. oldalak.

57 Bajomi 1987. In: Francia tükör 1987, 17.

A *Le Corsaire*⁵⁸ különösen keményen bírálta őt és Magyarországot.⁵⁹ A cikk a szabadságharc bukása után jelent meg a szerző megjelölése nélkül. Amikor Magyarországot mondunk – jegyzi meg a lap, a Kossuth pártot kell alatta érteni, egy olyan örült pártot, amely a szakadékba vitte az országot. S bár a párizsi újságok magyar nemzetről írnak, a *Le Corsaire* szerint nem az, mert Magyarország nem adott nagy embereket a világnak, csak ökröket és a tokaji bort. A magyar függetlenséget demokratikus utópiának tartja, amely Kossuth közép-szerű fejből pattant ki. Magyarország a lap szerint nem tud megenni Ausztria nélkül. Kossuthot gyereknek tartja a politikában. A magyar nyelv egy barbár és vidékies dialektus, amely nem teremtett nagy írókat. A választékos magyar németül ír és gondolkodik. Elismeri, hogy Kossuth gyűjtőhangú beszédeket tartott, de megdöbbenőnek tartja a véleményét, miszerint a fejlődés Pestről jön, s az új emberiség bölcsője Magyarország lesz. Azért döbben meg a lap, mert a magyar csak akkor valaki, ha németül vagy franciául beszél. A magyar nemzet a középkor emlékét idézi. Az alkotmányos Ausztria fontosabb az emberiségnek, mint Kossuth diktatúrája.

Források hiányában nehéz eldönteni, hogy minek köszönhető ez a kemény vélemény. Talán annak, hogy a lap konzervatív lett? Vagy Bécs keze volt benne?

Eckhardt ír arról, hogy a barokk-korban jelenik meg a német polgár magyar gyűlölete, s arról írtak, hogy a magyar képtelen a műveltségre. Megemlíti Hoffmann Lipót Alajost, akit Bécsből helyeztek a pesti egyetemi könyvtárba és II. Lipótnak kémkedett. És írt, arról például, hogy a magyaroknál a tudatlanság nemzeti erény s a németek teremtetek művelt országot a szittyák földjéből.⁶⁰ Mintha ezek a gondolatok köszönnének vissza a *Le Corsaire*-ben. Hozzáteszem, a 19. században a magyar hírek német közvetítéssel jutottak a franciákhoz.

58 A *Le Corsaire* című lapot 1823-ban alapították, s a liberális ellenzék újságja volt a Júliusi Monarchia alatt. 1848-tól konzervatív, 1858-ban szűnt meg.

59 *Erreurs de la Presse française au sujet de la Hongrie* (A francia sajtó tévedései Magyarországgal kapcsolatban). *Le Corsaire*, 1849. szeptember 7. 1–3.

60 Eckhardt 1939. In: Szegfű (szerk.) 1939, 103–105.

Kossuth mellett a másik legismertebb név Petőfi Sándor. A Kossuthtal is levelező Taillandier⁶¹ a *Revue des Deux Mondes* hasábjain mutatja be Petőfit 1860-ban. „... a magyar föld egyik legnagyobb dicsősége, a nép szeretett dalnoka, nemzeti költő” – írja róla, s közben megismerjük a segesvári csatát, ahol a költő eltűnt. Megjegyzi, hogy „Goethe, ki oly értő és világos tanulmányokat szentelt a jenai irodalmi lapokban a kelet-európai népköltészetnek, nem tudta, hogy a magyar Dunának éppúgy megvannak a maga költői, mint a szláv és román Dunának”. Petőfi szerint „a szerelem, a haza és a szabadság dalnoka volt: ott a helye a XIX. századi ihletett líra mesterei közt”. Taillandier Petőfi-kultuszt teremtett Franciaországban. Magyarul nem tudott, ezért német fordítások alapján dolgozott, s a kiváló alkotásnak tartott János vitézt is így ismerte meg. A kiegyezés után elpártolt a magyaroktól, s a szlávokhoz húzott. Nehezményezte, hogy Arany János cseh vitézt tett meg Toldi ellenfelének.⁶²

Az egyik leglelkesebb magyarbarát François Coppée volt, aki a „Petőfihez” című költemény szerzője. 1885-ben egy küldöttséggel Magyarországon járt, és megkoszorúzták a Petőfi szobrot. Coppée pedig elszavalta a versét, ahol Petőfi a „költő-katona” a „szerelem és szabadság dalnoka”. S még azt írja róla: „ily hősi, szép halált ki halt rajtad kívül?”⁶³ A verset annak ellenére, hogy a két nép közti barátság jelképének is tekinthetjük, a kortársak közül többen, magyarok, franciák, bírálták. Nem méltó annak emlékére, „aki Attila unokája volt” – írta az egyik francia kritikus.⁶⁴

Coppée, mint jeleztem, 1885-ben francia küldöttséggel volt Magyarországon. Ez az év az 1879 és 1889 közti aranykorhoz tartozik a francia–magyar baráti kapcsolatok történetében. Delegációk látogattak egymáshoz. Az első 1883-ban volt, amikor 142 tagú magyar csoport ment Párizsba Pulszky Ferenc vezetésével. A küldöttség kiutazását Mme Adam, s azok a franciák tették lehetővé, akik segítették a szegedi árvízkárosultakat. A küldöttség vezetőségét Ju-

61 Saint-René Taillandier (1817–1879), francia író. Edgar Quinet-nek köszönhetően foglalkozott a magyar irodalommal. Teleki Lászlóról, Széchenyi Istvánról tanulmányt írt. *Francia tükör* 1987, 637–638.

62 Taillandier 1987. In: *Francia tükör* 1987, 294–298, 636–638.

63 Coppée 1987. In: *Francia tükör* 1987, 401–402.

64 *Francia tükör* 1987, 646–648.

les Grévy köztársasági elnök és Jules Ferry kormányfő is fogadta. A látogatást a franciák 1885-ben viszonzták és Lesseps Ferdinánd vezetésével több mint harminc közeleti személyiség érkezett Budapestre az Országos Kiállításra.⁶⁵ A küldöttséget Jókai Mór köszöntötte. Tartózkodásuk két hete alatt a franciák 19 díszebéden vettek részt, elhangzott 233 ünnepi beszéd. A falvakban lovas bandériumok fogadták őket, s „a szállodák, a vármegyeházák termeiben mindig ugyanazok a bőséges fogások, ugyanazok a nehéz italok alatt roskad az asztal” – írja Sőtér. Ilyen vendéglátás után a franciák „igazat adhattak Tissot-nak bor, paripa és szépasszony élvezeg magyar hármasságát illetően”. Magyarországról pedig a megjelent írások olyan képet rajzoltak, ahol a „Rákóczi induló hangjai mellett hálnak meg a hősök, miután hatalmas vagyonukat mesés dárídókon eldorbézolták. Cigányok Magyarországá ez: Rigó Jancsi és Chimay hercegnő⁶⁶ regényes szerelme betetőzi és egyben igazolja a legendát” – teszi hozzá Sőtér.⁶⁷ A párizsi sajtóban pedig sorra jelentek meg cikkek a magyar-francia barátságról. A látogatással kapcsolatban Bajomi a *Le Figaro* bécsi tudósítóját idézi: „A magyarok, miközben Franciaországot ünneplik, Németországgal tárgyalnak, s a Marseillaise-t énekelve fogják megszerkeszteni az osztrák–német szövetség paragrafusait”. Bajomi megjegyzi, hogy Andrassy Franciaországgal is köthetett volna szövetséget, de „a magyar vezetés inkább a német szövetséget választotta”.⁶⁸ Bajominak nincsen igaza. Nem volt választási lehetősége se a közös külügyminiszternek, se a magyar vezetésnek. Ez utóbbinak egyáltalán nem volt, mivel magyar külpolitika nem létezett. De maradjunk az aranykor-nál. A harmadik küldöttséget a magyarok adták, s 1889-ben 850 tagú delegáció utazott a párizsi világkiállításra a francia forradalom századik évfordulója alkalmából.

65 Bajomi 1987. In: *Francia tükör* 1987, 20–21.

66 Chimay hercegnő eredeti nevén Clara Ward (1873–1916) egy amerikai nagyvállalkozó lánya, aki férjhez ment a belga Marie Joseph Anatole Élie de Riquet et de Caraman-Chimay hercegéhez (1858–1937). Kevéssel második gyermekük születése után a házaspár vacsorázni ment 1896. november elején egy párizsi étterembe, ahol a hercegné azonnal beleszeretett a primásba, Rigó Jancsiba (1858–1927). A hercegi házasság felbontása után az új pár házassága sem tartott sokáig.

67 Sőtér 1941, 72–73.

68 Bajomi 1987. In: *Francia tükör* 1987, 20–21.

Három delegáció tíz év alatt. Ezek után azt gondolhatnánk, hogy a magyar név és Magyarország ismert lett a franciáknál. A Vasárnapi Újság azonban már a franciák magyarországi látogatása után megdöbbenő megállapítást tett: „a nagy francia közönség előtt mi jóformán nem is létezőnk.”⁶⁹ A helyzet 1889 után sem lett jobb. Hiába koncertezett Párizsban Liszt, hiába élt ott Munkácsy, s még sorolhatnám a neveket. Bajomi így vonja meg a mérleget: „az átlagfrancia csak a csikósromantikáig jutott el, ha egyáltalán eljutott, mert a franciák többsége meg sem különböztette a magyart az osztráktól”. Ennek alátámasztására Raoul Chélard-⁷⁰ idézi, aki az 1891-ben megjelent *La Hongrie contemporaine* (A mai Magyarország) című könyvében írja: „A franciák nagy tömegei szemében Magyarország még ma is Ausztria tartománya, melynek ügyeit Bécsben intézik, nem pedig Budapesten.”⁷¹ Megjegyzi, hogy az európai országok közül Magyarország a legkevésbé ismert Franciaországban. Pedig ez az ország független nagyhatalom volt 1526 előtt. Utána a török, majd az osztrák birodalom provinciája lett. A kiegyezés után az ország talpra állt, és látványosan fejlődött.⁷²

Meglepő Chélard megjegyzése, miszerint Magyarországot ismerték a legkevésbé. Mégpedig azért, mert alig pár év telt el az aranykor és Chélard könyvének publikálása között. Az 1879 és 1889 közti években pedig bőséges információk jelentek meg Magyarországról. 1880-ban publikálták Victor Tissot⁷³ *Voyage au pays des Tziganes* (Utazás a cigányok országában) című könyvét, amely több ezer példányban jelent meg, s nemcsak Franciaországban, hanem Angliában és Németországban is. Eckhardt „hírhedt”-nek nevezi a könyvet, bár megjegyzi, hogy a „Lenau-Liszt féle cigányromantika hatása alatt áll”.⁷⁴

Nikolaus Lenau, ez a „*deutschungar*”,⁷⁵ de németül író költő, gyerekkorában, Tokajban fedezte fel a magyar pusztát, a népdalokat, a mulatozó parasztokat, s a vad cigányzenére táncoló huszárokat. A cigány „romantikus hőssé nő”

69 Bajomi 1987. In: *Francia tükrök* 1987, 22–23.

70 Raoul Chélard (1857–1939), francia író, diplomata.

71 Bajomi 1987, In: *Francia tükrök* 1987, 23.

72 Majoros 2008, 18. Majoros 2019, 14.

73 Victor Tissot (1845–1917), svájci és francia író. Utazásairól népszerű könyveket írt.

74 Eckhardt 1939, In: Szegfű (szerk.) 1939, 124.

75 A kifejezést Eckhardt használja. Eckhardt 1939. In: Szekfű (szerk.) 1939, 113.

verseiben. S bár Lenau tudta, hogy „a cigány és a magyar nem ugyanaz, de aki őt olvassa, legfeljebb azt hiszi, hogy a cigány afféle muzsikusz magyar, kiből a tüzes, zenés magyar lélek a legtökéletesebben jut kifejezésre” – írja Eckhardt. Hozzáteszi: „Lenau ábrázolása kétségtelenül szimpatikus”, mégis hamis. Lenau Liszt Ferencet is befolyásolta, és a cigány lett „a romantika legdédelgetettebb és bizonyos fokig legtökéletesebb szimbóluma”.⁷⁶ Tissot persze nem magyarázza meg, mitől „cigány” Magyarország. Az 1882-ben újra és illusztráltan megjelenő könyvének azonban már más címet adott: *La Hongrie – de l’Adriatique au Danube* (Magyarország az Adriától a Dunáig).

Nagy vihart kavart munkájáról meg kell jegyeznem, részletesen bemutatja Horvátországot majd Magyarországot. Balatonfüreden Jókait is meglátogatta. Ír a betyárokról, s egyikük, akivel szóba elegyedett, elmondta, hogy azért lett betyár, mert el akarták vinni katonának. Leírja, hogy a hosszú téli esték meséi a betyárokról szólnak. S amikor Tissot kinézett szobája ablakán, a napsütés hatására felszálló ködön át meglátta a hatalmas és határtalan pusztát. Az egyik fejezetben leírja a cigányok szokásait, nyelvüket, s azt, hogy a nyarat erdőkben, a pusztában töltik. És bemutatja a pesti éjszakát, a pesti alvilágot.⁷⁷ Tissot-t nem a kulturális nevezetességek érdekelték, hanem a pletyka szintű apró történetek, amelyek olvasókat szerezhetnek könyvének. Történetei az egzotikumot sugallják egy olyan országról, „amelynek lakói törökkel keresztezett gascogne-iek” – írja Bajomi.⁷⁸

Mme Adam 1884-ben megjelent könyvének (*La Patrie hongroise*) egyik fejezetében bemutatja Jókai Mórt, Pulszky Ferencet, Gyulai Pált és Liszt Ferencet. S közben Magyarországról informálja olvasóit. Megjegyzi, hogy jó a közoktatás és még a parasztok többsége is tud olvasni.⁷⁹ Ez minden bizonnyal tévedés, de jól mutat a romantikus Magyarország-képben.

Mme Adam bár régi magyar barátaival megőrizte a jó kapcsolatot, a század végén már a szlávokat támogatta. Ugyanezt láttuk Taillandier esetében is.

76 Eckhardt 1939, In: Szegfű (szerk.) 1939, 113–117.

77 Tissot 1880, 234–237.

78 Francia tükör 1987, 658.

79 Adam 1987. In: Francia tükör 1987, 518–535.

1848-ban pedig a párizsi lapok először a szlávokkal rokonszenveztek. Catherine Horel a magyarországi francia utazókról szóló könyvében⁸⁰ szintén megjegyzi, hogy a 19. század végén „a francia magyarbarátok száma egyre kevesebb”. Mivel magyarázható, hogy a franciák elpártoltak a magyaroktól?

Az 1890-es évek elején jött létre a francia–orosz szövetség, s ez a szláv vonalat erősítette, amely mindig is jelen volt a francia politikában, főleg a lengyel emigrációnak köszönhetően. A század közepén pedig megjelent az elnyomott népek felszabadításának a programja, elsősorban Louis Bonaparte-nál az 1848-as elnökválasztás idején. S amikor ő elnök, majd császár lett, az elnyomott népek felszabadítása részévé vált külpolitikájának. S ez nem tűnt el a III. Köztársaság idején sem: az ellenzék törekvései között is ott látjuk: azt szorgalmazták, hogy Franciaország álljon az elnyomott kis nemzetek élére. Ez pedig megerősítette a franciaországi szláv lobbist, amelynek a törekvései egybeestek a francia külpolitika céljaival, főleg az Osztrák–Magyar Monarchia, s ezen belül Magyarország ellen az első világháború végén.⁸¹ Horel a könyvében magyar lobbiról is ír, ez azonban inkább baráti csoportosulás volt Mme Adam körül, komoly politikai célok nélkül.

Összegzés

A 19. század során sok információ jelent meg Magyarországról. Különösen az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc időszakában, valamint az 1879 és az 1889 közötti tíz évben, amikor nemcsak a sajtó vagy a könyvek foglalkoztak Magyarországgal, hanem népes küldöttségek is meglátogatták egymás országát. S a kilencvenes évek elején kezdődik egy új szakasz. Raoul Chélard jelzi könyve előszavában, hogy Magyarországról több információ fog megjelenni a jövőben. Magyarországgal azonban az említett szakaszok előtt, között és után is foglalkoztak. Néhány példa: I. Napóleon levelezésében az 1809-es évben Ma-

80 Horel 2004, 146–147.

81 Majoros 2008, 25–26. Majoros 2015, 399–400.

gyarország nevét a kereső 106 alkalommal dobja ki.⁸² Igaz, ebben az évben volt a wagrami ütközet, s Napóleon Bécset is elfoglalta. A császárság lapja, a *Journal de l'Empire*⁸³ 1809. június 16.-ai számában ugyancsak megemlíti Magyarország nevét. A *Le Gaulois*⁸⁴ 1868. szeptember 14.-ei száma második oldalán egy címes hír arról tudósít, hogy Klapka tábornok Párizsban van, s ő felügyeli a magyar hadseregnek szánt uniformisok gyártását, szállítását. Említhetem a csehek barátját, Louis Léger professzort, aki 1864-ben járt először Csehországban, s azt a véleményét fogalmazta meg, hogy a Habsburgok monarchiája a németek és a magyarok egoizmusának van kiszolgáltatva.⁸⁵ Az Osztrák–Magyar Monarchiáról 1879-ben megjelent könyvében azonban korrektül mutatja be a magyar történelmet. Igaz, megjegyzi, hogy a modern Magyarország történetében két tendenciát lehet megkülönböztetni. Van egy hazafias szellem, amely áldozatok árán is elismerteti a nemzeti és történelmi jogokat. A másik oldal viszont az elvakult egoizmus, mert amit magának követel, azt nem ismeri el az ország többi népe számára.⁸⁶ S hogy ezek után a Vasárnapi Újság miért írhatta 1885-ben, hogy „a nagy francia közönség előtt mi jóformán nem is létezőnk”, nehéz válaszolni erre. Az átlag francia a sok információ ellenére sem tudott sokat Magyarországról. Napjainkban sem tud. Azért, mert az átlag ilyen. Egy nagyhatalom, mint a 19. századi Franciaország, vagy általában a nagyhatalom átlagpolgára különösen ilyen. És mit lehet tenni ez ellen? Bél Mátyás szerint ismeretlenségünk okai a hazai tudomány színvonalában, hiányos voltában keresendők.⁸⁷ Irinyi József pedig így fogalmazott: „nem annyira a külföld, mint mi magunk vagyunk okai, hogy nem ismertetünk, és nem becsültetünk”.⁸⁸

82 Napóleon Ier 1866.

83 A lapot 1789-ben alapították. A nemzetgyűlés vitáiról tudósított. 1805-ben kapta meg a *Journal de l'Empire* nevet. 1814-ben a *Journal des Débats politique et littéraire* nevet veszi fel. A száz nap alatt ismét *Journal de l'Empire* a neve, 1815-től 1944-ig pedig újra *Journal des Débats*.

84 A lapot 1868-ban alapították. A III. Köztársaság idején boulangista és Dreyfus-ellenes. 1929-ben szűnik meg.

85 Romsics 1996, 11–33.

86 Léger 1879, 498–499.

87 Zombori 1984, 122.

88 Irinyi 1846, 322.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Adam 1987.** Madame Adam: A nagy magyarok. In: *Francia tükrök. Válogatás a 19. század magyar vonatkozású francia irodalmából.* A kötet anyagát felkuttatta, egybeszerkesztette, a fordítást ellenőrizte, az elő- és utószót, valamint a jegyzeteket írta: Bajomi Lázár Endre. (a továbbiakban: Szerkesztette: Bajomi Lázár Endre). Budapest, 1987. 518–535.
- Bajomi 1987.** Bajomi Lázár Endre (szerk.): Előszó. In: *Francia tükrök. Válogatás a 19. század magyar vonatkozású francia irodalmából.* Bajomi Lázár Endre. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 5–28.
- Ballagi 1889.** Ballagi Aladár: *Franciaország hatása Európa művelődésére.* Franklin-Társulat Könyvnyomdája, Budapest, 1889. A Zemplénmegyei Orvos-Gyógyszerész Egylet Kiadványa.
- Bellanger 1987.** Stanislas Bellanger: A Magyar. In: *Bajomi 1987.* 36–56.
- Claretie 1987.** Jules Claretie: Zilah herceg. In: *Bajomi 1987.* 477–490.
- Coppée 1987.** François Coppée: Petőfihez. In: *Bajomi 1987.* 401–402.
- De Bury 1987.** H. Blaze de Bury: Görgey Artúr. In: *Bajomi 1987.* 219–235.
- Dupont 1987.** Pierre Dupont: „Kossuth nótája” In: *Bajomi 1987.* 86–89.
- Eckhardt 1939.** Eckhardt Sándor: A magyarság külföldi arcképe. In: Szekfű Gyula (szerk.): *Mi a magyar?* Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1939. 87–136.
- Horel 2004.** Catherine Horel: *De l'exotisme à la modernité: un siècle de voyage français en Hongrie (1818–1910).* ELTE, Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 2004.
- Hugo 1987.** Victor Hugo: Magyarországot szemfedő takarja. In: *Bajomi 1987.* 206–218.
- Irinyi 1846.** Irinyi József: *Német, francia-, és angolországi Úti jegyzetek.* 2. rész. Nyomatott Hálában, Heynemann Eduárd betűivel, 1846.
- Irinyi-Chassin 1987.** Irinyi Dániel – Charles-Louis Chassin: A kormányzó. In: *Bajomi 1987.* 260–268.
- Journal de l'Empire 1809** *Journal de l'Empire* 1809. június 16. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/cb39294634r/date> (letöltés időpontja: 2021. augusztus 5.).

- Kökény Ferenc 2019.** Kökény Ferenc: *Vive la Hongrie – franciák a hatvani csatában.* – hatvanymuzeum.net/index.php/hirek-rendezvenyek/559-vive-la-hongrie-franciak-a-hatvani-csataban (a letöltés ideje: 2021. augusztus 25.).
- La Tribunes des Peuples 1987.** Testvéri felhívás, La Tribune des Peuples. In: *Bajomi 1987*, 76–79.
- Lamartine 1987.** Alphonse de Lamartine: Beszéd a magyarokhoz. In: *Bajomi 1987*, 74–75.
- Le Corsaire 1849.** *Erreurs de la Presse française au sujet de la Hongrie.* (A francia sajtó tévedései Magyarországgal kapcsolatban). 1849. szeptember 7. 1–3. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/cb34448436g/date> (letöltés időpontja: 2021. augusztus 5.).
- Le Gaulois 1868.** szeptember 14. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/cb32779904b/date> (a letöltés ideje: 2021. július 20.)
- Léger 1879.** Louis Léger: *Histoire de l'Autriche – Hongrie depuis les origines jusqu' à l'année 1878.* Hachette, Paris, 1879.
- Majoros 2008.** Majoros István: *A francia külpolitikai gondolkodás magyarság képe a századelőtől Trianonig.* Limes, 17–28.
- Majoros 2015.** Istvan Majoros: Coupable ou victime? Quelques remarques sur la politique étrangère de Napoléon III. In: *Un historien du politique. Mélanges en l'honneur de Bernard Lachaise.* Sous la direction de François Audigier et Sébastien-Yves Laurent. Riveneuve éditions, Paris, 2015. 397–405.
- Majoros 2019.** Majoros István: *Franciák a 20. századi Közép- és Kelet-Európában. Tanulmányok.* Underground Kiadó, Budapest, 2019. 11–34.
- Napoléon Ier 1866.** *Correspondance de Napoléon Ier* publiée par ordre de l'empereur Napoléon III. Tome dix-neuvième, Henri Plon, Paris, 1866.
- Ormos-Majoros 1998.** Ormos Mária – Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren. Felemelkedés és hanyatlás 1814–1945.* Osiris Kiadó, Budapest, 1998.
- Poisson 1987.** François Poisson: Republikánus vendégbarátság. In: *Bajomi 1987*, 194–202.
- Robert 1987.** Clémence Robert: Magyar-francia díszebéd a Montmartre-on. In: *Bajomi 1987*, 130–154.

- Romsics 1996.** Romsics Ignác: Détruire ou reconstruire l'Autriche-Hongrie? Franciaország dunai politikájának dilemmája a XX. század elején. In: Romsics Ignác: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*, Osiris, Budapest 1996.
- Sötér 1941.** Sötér István: *Francia-magyar művelődési kapcsolatok*. Magyar Szemle Társaság, 1941.
- Sötér 1983.** Sötér István: Értelmes utazás. In: *Szemere* 1983. 469-480.
- Szemere 1983.** Szemere Bertalan: *Utazás külföldön. Válogatás Szemere Bertalan nyugat-európai naplójából*. Válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a szerkesztői utószót írta: Steinert Ágota. Helikon, Budapest, 1983.
- Taillandier 1987.** Saint-René Taillandier: Petőfi Sándor. In: *Bajomi* 1987, 291–299.
- Tissot 1880.** Victor Tissot: *Voyage au pays des Tziganes*. (La Hongrie inconnue), E. Dentu, editeur, Paris, 1880.
- Zombori 1984.** Zombori István: Bél Mátyás és a Notitia Hungariae. In: Bél Mátyás: *Csongrád és Csanád megye leírása*. Ford. Lakatos Pál, Téglássy Imre, Sajtó alá rendezte, tanulmány, jegyzetek Zombori István. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. 1980–81/2. Szeged, 1984. 113–162.

The 19th century image of Hungary and the Hungarians in France

ABSTRACT: The study first presents Bertalan Szemere's guidebook, from which we find out how the foreigner saw Hungary in the 1830s. Szemere was shocked to see how little the French knew about his homeland and that little was wrong. The author then uses newspaper articles, novels, poems and historical works to present the French image of Hungary in different periods of the 19th century. Most of the information about Hungary was published in connection with the revolution and the war of independence of 1848-1849 and the Hungarian cause was supported by the French liberals. Much has been written about Lajos Kossuth and Sándor Petőfi. The study also presents negative views, especially the opinion of *Le Corsaire*. In author's opinion the hatred of the Germans towards the Hungarians is reflected in the newspaper. The study then presents the golden age of Hungarian-French relations in the ten years between 1879 and 1889. There was a French delegation in Hungary and two Hungarian delegations visited France. Books and articles about Hungarians have been published, which show the influence of gypsy romance. The author explains why the Hungarian-friendly French distance themselves from us and why they sympathize with the Slavs. In conclusion, the study finds that a lot of information about Hungary appeared in France in the 19th century, but the average French knows little about us. The reasons for our ignorance are to be found in ourselves in France and abroad.

KEYWORDS: image research, Bertalan Szemere, Sobri the outlaw, Le Corsaire, Lajos Kossuth, Sándor Petőfi, gypsy romance, golden age, Mme Adam, Coppé, Tissot, Nikolaus Lenau, Ferenc Liszt, the Slavs.

L'Image de la Hongrie et des Hongrois en France au XIXe siècle

RÉSUMÉ : L'étude présente d'abord le guide de voyage de Bertalan Szemere, et on apprend comment l'étranger voyait la Hongrie dans les années 30. Szemere a été choqué de voir à quel point les Français savaient peu de choses sur sa patrie et cette petite chose n'allait pas. L'auteur utilise ensuite des articles de journaux, des romans, des poèmes et des ouvrages historiques pour présenter l'image des Français sur la Hongrie à différentes périodes du XIXe siècle. La plupart des informations était publiée sur la Hongrie à propos de la révolution et de la guerre d'indépendance en 1848-1849 et la cause hongroise était soutenue par des libéraux français. On a beaucoup écrit sur Lajos Kossuth et Sándor Petőfi. L'étude présente également des avis négatifs, notamment l'avis de *Le Corsaire*. Selon l'auteur on voit les réflexions de la haine des Allemands envers les Hongrois dans ce journal. L'étude présente ensuite l'âge d'or des relations franco-hongroise dans les dix années entre 1879 et 1889. Il y avait une délégation française en Hongrie et deux délégations hongroise en France. Des livres et des articles sur la Hongrie ont été publiés montrant l'influence du romantisme tzigane. L'auteur explique pourquoi les Français amis des Hongrois s'éloignent de nous et sympathisent avec les Slaves. En conclusion, l'étude constate qu'en France on a publié beaucoup d'information sur la Hongrie au 19ème siècle, pourtant le français moyen en savait peu de choses sur nous. Nous devons chercher les raisons de notre ignorance en France et à l'étranger en nous-même.

MOTS-CLÉS : recherche d'images, Bertalan Szemere, Sobri le brigand, Le Corsaire, Lajos Kossuth, Sándor Petőfi, romantisme tzigane, l'âge d'or, Mme Adam, Coppé, Tissot, Nikolaus Lenau, Ferenc Liszt, les Slaves.

PETHŐ-VERNET CSILLA

A MAGYAR ZENE, A MAGYAROK, A ROMANTIKUS HŐSI TOPOSZ ÉS A RÁKÓCZI-INDULÓ FOGADTATÁSA FRANCIAORSZÁGBAN

KIVONAT: A tanulmány középpontjában a 19. századi magyar zene francia értékelése áll, a vizsgált művészeti ág egyik sajátos, a magyar nemzeti jelleget kifejező aspektusának, a hősi karakternek a fényében. Bemutatja, hogy a jelenség háttérében húzódó kulturális és történelmi háttér hogyan segítette elő azt, hogy a franciák a hősiességben a magyar profil lényegi elemét ismerjék fel. Ezt követően rávilágít arra, hogy ez a látásmód miképpen befolyásolta általában véve a magyar zene, és különösképpen a Rákóczi-induló, e forradalmi aurája miatt mind Magyarországon, mind Franciaországban szimbolikus tartalommal felruházott zenemű fogadtatását. Az elemzés ezzel párhuzamosan részletesen kitér a vizsgált darab francia értelmezését meghatározó egyéb tényezőkre, amelyek több elemből tevődnek össze, és amelyek révén végsősoron egy olyan kép alakul ki a szóban forgó műről, ami a befogadó (francia) kultúrát legalább annyira jellemzi, mint az eredeti magyart. Ezek az elemek magukba foglalják a nyugati közönség „hős” virtuóz iránt érzett rajongását és azt a jellegzetesen franciás vonzódást, ami a zenében felidézett csatazajokra (mint a nagy francia forradalom örökségére) irányul. E hagyománynak és a korabeli forrásokban fellelhető, képszerű csatazene-leírásoknak köszönhetően a *Rákóczi-induló* egy látványos, hősi-militáris dimenzióval gazdagodik Franciaországban, amely még hangsúlyosabbá teszi a magyarokról alkotott hősies képet.

KULCSSZAVAK: verbunkos, *Rákóczi-induló*, hősi magyar jelleg, csatazene-program, forradalmi zene, szabadság-szimbólum, romantikus virtuóz művész

Az egzotikus divat és a magyar zene jelenléte

A 19. századi Franciaországban a különböző művészeti ágak egyre növekvő érdeklődéssel fordultak az egzotikus jelenségek felé. A zene sem volt ez alól kivétel. A franciák másság iránti vágya leginkább az orientalizmusban testesült meg, amint az a zeneszerzői életművek arabos-keleti ihletésű szerzeményeiből is kitűnik Félicien Davidtól Camille Saint-Saëns-ig.¹ Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a más, talán nem is annyira távoli népek és országok arculata, kultúrája iránti romantikus francia vonzódás elhanyagolható lenne. A „más” fogalmába gyakorlatilag minden etnikai csoport beletartozott, amely nem volt francia,² így a magyar is. A magyarok pedig, közép-kelet-európai geopolitikai elhelyezkedésük révén, a kisebb európai „hazának” egy távolabbi pontján elhelyezkedve, a nyugatitól sokban elütő történelmi háttérrel és sajátos színű kultúrával kétségkívül „egzotikusnak” számítottak. E kultúra egyik legjelentősebb ága a zene volt. A reformkorban már a nemzeti zene rangjára emelkedett verbunkost,³ majd a később divatossá vált indulókat, csárdásokat és népies műdal-repertoárt Nyugat-Európában is egyre több helyen ismerték és kedvelték meg.⁴

Talán kevésbé ismert tény, de a magyar zene viszonylag hamar feltűnt a párizsi szalonok báljain és az operaszínpadon. 1821-ben mutatták be a *La Fête*

1 Bartoli 1981, 29–36.; Locke 2009, 178–180, 182–186, 192–198.; Taruskin 2010, 386–392.

2 Todorov 1989, 355, 427.

3 Szabolcsi 1951, 7–11.

4 Sárosi 2004, 12–13, 16, 18.

hongroise [*A magyar ünnep*] című *divertissement*-t, amelynek zenéjét a cseh származású Adalbert Gyrowetz komponálta, és amelyben jelentős mennyiségű verbunkos stíluselem lelhető fel. A mű magyaros tételei meglepő hűséggel idézik fel a korabeli verbunkos kiadványokból ismert zenei nyelvet, fináléja pedig idéz a *Galántai táncok* néven híressé vált táncsorozat⁵ kilencedik darabjából. Elképzelhető, hogy a műről szóló kritika⁶ ismeretlen szerzője erre a dallamra utal, amikor megemlíti, hogy egy párizsi bálon, bizonyos Schwarzenberg herceg estélyén már elhangzott egy, a balettban felcsendülő muzsika. Haraszi Emil 1819-re datálja ezt az eseményt, és megemlíti, hogy valójában több magyar táncdarabot is játszottak ezen az összejövetelen.⁷ Ugyancsak ő számol be arról, hogy Apponyi Antal nagykövet estélyein 1828-tól gyakorta játszották Bihari János dallamait.⁸ 1830 és 1840 között Párizsban egyébként is valóságos egzotikus táncőrület söpört végig a szalonokon, így a bálozók szívesen adtak elő magyar kosztümben magyar táncokat is (vagy amit annak véltek, feltehetően többé-kevésbé stilizált formában).⁹

1840-től elkezdődött a magyarországi cigányzenekarok párizsi turnéinak sora is. Bár ezek az utak eleinte nem túl gyakran követték egymást,¹⁰ de az általában többhetes vagy akár több hónapos koncertsorozatok – a sajtóadatok

5 Modern kritikai közreadását ld.: Papp 1986, 180–205.

6 [Név nélkül]/Académie/Le Miroir 1821, 2.

7 Haraszi 1953, 29.

8 Haraszi 1946, 42. Apponyi báljairól ld. még: Gergely 1987, 79. Említésre méltó tény, hogy a zenét Apponyinál – mint ahogy még később más bálokon is – francia zenészek szolgáltatták (az Apponyi-féle estélyeken a Tolbecque fivérek zenekara).

9 Arkin–Smith 1997, 17, 20, 27.

10 A Veszter Sándor táncművész irányítása alatt álló együttes volt az első cigányzenekar, Bihari unokáival az élén, amelyik bizonyíthatóan három hónapig Párizsban tartózkodott 1839 december végétől 1840 március végéig. A további fontosabb vendégszereplések: 1847-ben Veszterék visszatérése és Dobozy Károly együttese, Kálóczy János és zenekara 1852-ben, Sárközy Ferenc és Patikárius Ferenc együttese 1867-ben, a Párizsi Világkiállításon, 1868-ban és 1874-ben ismét Sárközyék, 1874–75 fordulóján Darázs Miska és zenekara, Berkes Lajos, valamint Balázs Kálmán és együttese 1878-ban, az újabb Párizsi Világkiállításon, 1884-ben újra Darázsék, 1885-ben ifj. Patikárius Ferkó (a „nagy” Patikárius unokaöccse) zenekara, amelyik visszatér 1889-ben, a harmadik Párizsi Világkiállítás alkalmával, amelyen Fehér Poldi is részt vesz együttesével. A század utolsó két évtizedében az itt felsorolt zenészeknél számos más magyar cigányzenekar fordul meg Franciaországban, immár nemcsak Párizsban, hanem egyre gyakrabban vidéki nagyvárosokban és fürdővárosokban is.

tanúsága szerint¹¹ – mindig mély benyomást tettek a francia közönségre, aki rendszerint elbűvölve hallgatta a zenészek szuggesztív és érzelemdús játékát. Összességében véve elmondható, hogy a század második évtizedének végétől kezdve egészen a 20. század beköszöntéig (sőt, még azon is túl) mind a zenekedvelő franciáknak, mind a szakmabelieknek egyre gyakrabban nyílt alkalma arra, hogy az egykorú közhasználatú magyar zenét, a verbunkos és csárdás gazdag repertoárját megismerje, és annak egyedi hangulatát autentikus előadásban élvezze. Ha ehhez még hozzávesszük azt a hatást, amelyet a Franciaországban is jelen lévő nagy magyar zeneművészek gyakoroltak közönségükre a magyar stílus művészi tolmácsolása révén, túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a franciák számos alkalommal és változatos módon nyerhettek bepillantást abba a kultúrkincsbe, amely a 19. századi magyar nemzeti identitást oly pregnáns módon és szimbolikus erővel határozta meg. Liszt Ferencnek igen fontos szerepe volt ebben. Az 1840-es évek első felében Franciaországban rendszeresen turnézó művész számos alkalommal műsorra tűzte a *Magyar Dalokat* (köztük a *Rákóczi-indulót*), amelyek a későbbi *Magyar rapszódia*kat készítették elő.¹² Liszt mellett Reményi Ede is sokat tett a magyar zene franciaországi népszerűsítéséért, aki 1847 és 1878 között több ízben vendégszerepelt túlnyomórészt Párizsban.¹³ A hegedűművész gyakorta játszotta a klasszikus repertoár darabjai mellett a külföldön is kedvelt csárdásokokat, népies műdalok átiratait, vagy akár a *Rákóczi-indulót*, néha még az épp jelen levő cigányzenekarokhoz társulva is.¹⁴ A Párizsban fellépő magyar zenészek sorát lehetne még folytatni (Székely Imrétől Hubay Jenőig), ehelyütt azonban legyen elég annyit leszögeznünk, hogy a játékukat méltató különféle leírások és sajtóadatok szerint nagyrésztük törekedett arra, hogy a koncerteken a magyar zene is helyet kapjon.¹⁵

11 Az 1867-es dátumig ezeknek a sajtóadatoknak jelentős részét gyűjtötte össze Szíjjártó Csaba (2002, 290–295, 335, 368–370, 470–474, 535–541.).

12 Gut 2007, 150–161.

13 Gellen 2008, 300, 309.; Heron-Allen 2001, 177.

14 Escudier 1876, 395.; Lacombe 1878, 331.

15 Bertha é.n., 2631.; Mathieu [Monter] 1857, 100.; Heugel 1878, 306.; [Név nélkül]/Concerts/Revue 1879, 38.

A magyar karakter és a hősi toposz: kulturális és történelmi háttér

A magyar zene jelenléte a párizsi koncert- és szalonéletben elsődleges zenetörténeti feltétel volt ahhoz, hogy a korabeli francia zeneírásban a magyar jellegről és azon belül a magyar zenei jellegről szóló értelmezések napvilágot lássanak, s hogy a témával kapcsolatban egy szélesebb körű párbeszéd kialakuljon. Arról sem szabad azonban megfeledkeznünk, hogy megvizsgáljuk, élt-e valamiféle általánosabb kép a köztudatban magukról a magyarokról, s ha igen, mi volt az. Érdekes módon ennek a kérdésnek a körüljárásakor is támaszkodhatunk zene-történeti-irodalmi adalékokra.

Amint arra Haraszti (1946, 18–21.) kutatásai ráirányítják a figyelmet, egyes magyar történelmi alakok idealizált figurája igen korán megjelenik a francia zenés színpadi műfajokban. Legelőször 1801-ben, abban az emblematisz műfajban, amelynek létrejötte nem választható el a nagy francia forradalom okozta kataklizmától, és amelyet szabadító operának nevezünk. Nicolas Dalayrac (1753–1809) *Léhéman ou la Tour de Neustadt* [*Léhéman avagy A neustadt-i torony*] című művében az elnyomás ellen fellázadt és ezért bebörtönzött hős, akinek hitvese, Amélie mindent megtesz férje kiszabadításáért (amint azt a műfaj ismérvei megkívánják), nem más, mint II. Rákóczi Ferenc. Az opera cselekménye Rákóczi bécsújhelyi rabságának és szökésének történetét dolgozza fel. Az erdélyi fejedelem alakjának színpadi felidézése jelzi, hogy emléke nem merült teljesen feledésbe az országban, amely szimpatizált habsburgellenes politikájával (XIV. Lajos, a Habsburgok ellenfele a spanyol örökösödési háborúban fegyveres felkelését anyagilag is támogatta), és amely egy ideig (1713–1717) befogadta őt a szabadságharc leverése után, száműzetésének kezdetén.¹⁶ Franciaországi Rákóczi-kultuszról minden bizonnyal túlzás lenne beszélni, de a fejedelem – a 18. század első évtizedében betöltött történelmi szerepe miatt

16 [Név nélkül]/Rákóczi/Magyar Életrajzi 1967–1994.

– valószínűleg bizonyos értelemben fontos személyiségnek számított. Erről tanúskodik az a könyv, amely a szabadságharc idején jelent meg róla egy francia szerző, Eustache Le Noble (1707) tollából.¹⁷

1804-ben, tehát mindössze három évvel Dalayrac operájának keletkezése után egy másik történelmi figura jelenik meg René Charles Guilbert-Pixér-court melodráájában, amelynek címe: *Tékéli ou le siège de Montgatz* [*Thököly avagy Munkács ostroma*]. Thököly Imre a Habsburgok ellen vívott függetlenségi harca révén ismert volt Franciaországban, így tehát, Rákóczihoz hasonlóan, ő is méltán képviselhette a franciák szemében a magyar hőst, aki síkra száll népe szabadságáért, akár több mint száz év elteltével is. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a „heroikus opera” műfaji megnevezéssel ellátott *Emeric ou les Hongrois* [*Imre avagy a magyarok*] című kompozíció, amelyet ugyan Szentpétervárott mutattak be 1807-ben,¹⁸ de amelynek szövegét francia színpadi szerző, Claparède¹⁹ írta. A szintén a szabadító operák szellemében fogant librettót érdemes közelebbről megvizsgálni. A szöveg több részlete is azt látszik bizonyítani, hogy írója kifejezetten kihangsúlyozta a magyar szereplőkhöz társított hősieles magatartási formákat. A hősi profil érdekes módon elsősorban az egyszerű emberek alakján keresztül domborodik ki, akik a paraszti világot képviselik, és akik mindent elkövetnek, hogy Thökölyt osztrák ellenségeitől megmenekítsék. Az egyszerű halász, András (az eredeti szövegben: Andrasch) a mű egyik kulcsfi-

17 Halála után pedig egy magyar prépost, Brenner Domokos publikált egy hatkötetes munkát ([Név nélkül]/[Brenner] 1739), szintén francia nyelven, La Haye-ban, amelyben az író részletesen beszámol a magyar függetlenségi mozgalmakról, és közli Rákóczi emlékiratait is.

18 Az operát Alekszej Nyikolajevics Titov (1769–1827) komponálta; a mű kéziratos partitúrája a szentpétervári Marinszkij Színház könyvtárában található (ld.: Taruskin 1992, 746.).

19 A francia színész és színdarabíró életéről igen keveset tudunk. Henry Lyonnet lexikona (1902–1908, 338.) közöl róla néhány adatot a „Claparède” címszó alatt, keresztnév említése nélkül (elképzelhető, hogy a Claparède művésznév volt, a színész igazi neve pedig feledésbe merült). Lyonnet megemlíti néhány színházat, amelynek a művész dokumentálhatóan tagja volt (többek között a *Théâtre des Amis de la patrie*-t [A haza barátainak színháza], ahol Claparède 1794-ben működött, vagy a besançon-i színházat, amelynek 1827–28-ban, valamint 1833-ban volt az igazgatója). Harasztí (1946, 21.) említ néhány adatot Claparède oroszországi korszakával kapcsolatban. Eszerint a művész 1804 körül lett a Szentpétervári Császári Színházak francia társulatának tagja. A név azonban máshonnan is ismerős lehet: az 1808-ban birodalmi grófi címet szerző Michel-Marie Claparède (1770–1842) Napóleon egyik tábornoka volt, akinek neve a Diadalív felső felén felvésvé olvasható. (A lektor)

gurája, aki a hősie és feltétel nélküli hazafiság eszméjét képviseli, és aki már a darab elején hangot ad odaadásának: „Hát... nem jobb hazánkat szolgálva, hercegünket védelmezve meghalni, mint haszontalanul élni a világban [...]?”²⁰ Nem sokkal később, Thökölyvel történő találkozása során is hasonló gondolatokat fogalmaz meg:

„András: ... Ön az... igen... támaszunk, a bátor Thököly, Magyarország védelmezője...

Imre: [...] ki vagy te, aki felismertél engem [...]?

András: Az Ön egyik leghűségesebb szolgálója, egy igaz magyar, aki boldog lesz, ha életének kockáztatásával bebizonyíthatja Önnek... ragaszkodását és elkötelezettségét.”²¹

András mellett Yurko,²² András jövődöbeli veje is hangot ad nemzeti büszkeségének és eltökélt hazafias érzelmeinek („Magyar vagyok. [...] Életemmel a hazámnak tartozom.”²³). A hősie magyar színpadi alakokhoz sorolható még Fritzko,²⁴ aki a lázadó, számára igaz ügy mellé álló katona alakját testesíti meg: „Magyar vagyok, Imre apjának szolgálatában álltam [...]. Azóta, rákényszerülve arra, hogy hazám ellen fordítsam a fegyvert, egyre csak a kínálkozó alkalomra vártam, hogy elhagyhassam hazám elnyomóinak zászlaját [...]”²⁵ A párbeszéd manapság kétségkívül patetikusnak tűnő stílusa kiválóan tükrözi az ábrázolni kívánt hősi magyar profilt, amelyet a cselekmény regényes fordulatai – amelyek akciódús színházi élménnyé varázsolják a heroikus operát – még inkább kiemelnek. A történelmi hitelesség itt kevésbé fontos: Thököly alakjának felidézése csupán ürügy arra, hogy egy izgalmas és a hősi magyar topossal „megfűszerezett” szabadító jellegű darab születhessen. Éppen ezért az sem meglepő, hogy ugyanez a cselekmény szolgált egy hat évvel később, 1813-ban keletkezett mű, Charles Venua *La Chaumière Hongroise et les illust-*

20 Claparède 1807, 15.

21 Uo. 17.

22 A név valószínűleg a Gyurka, Gyurkó becenevek franciás elferdítése.

23 Claparède 1807, 48–49.

24 A minden kétséget kizáróan Claparède fantáziáját dicsérő név semmilyen magyar megfelelőre nem vezethető vissza.

25 Claparède 1807, 50.

res Fugitifs [A magyar kunyhó és az előkelő szökevények] című balettjének alapjául, azzal a különbséggel, hogy a megmenekítendő történelmi személy itt újra Rákóczi volt.

A fentiek ismeretében leszögezhetjük, hogy a hősi magyar mint típusfigura a bemutatott színpadi művek kiindulópontjaként már a 19. század elején szimbolikus szerepet kapott, Claparède szövegében pedig kifejezetten hangsúlyos formában jelent meg. A hősi magyar toposz a későbbiekben ismertté és általánosan elfogadottá vált a francia (és azon túlmenően az európai) közönség körében is. Így minden bizonnyal egy olvasó sem ütközött meg azon, hogy Liszt Ferenc egy, a *Revue et Gazette musicale de Paris* hasábjain 1838-ban megjelent cikkében, amelyben hazafias érzelmeit is kinyilvánította, honfitársával kapcsolatban így fogalmazott: „Ez a fajta mindig hősi és büszke volt.”²⁶ A Liszt által használt jelzők egyre inkább közhelyszerűen tapadtak a magyarokhoz, különösen az 1848–49-es események után, amelyeknek nyilvánvalóan nagy szerepük volt abban, hogy a franciák a régmúlt szabadsághőseinek emlékéért újabb, egykorú hősök és hőstettek révén frissítsék fel. A Párizsban élő magyar emigránsok bizonyára hozzájárultak a heroikus toposz aktualizálásához. Köztük a hegedűművész Reményi, akinek szintén el kellett menekülnie Magyarországról a szabadságharc bukása után, és aki 1851 tavasza és 1852 ősze között a francia fővárosban talált menedéket. Itt természetesen kapcsolatba lépett más menekültekkel, többek között gróf Teleki Sándorral is. Az emigrációs köröknek köszönhetően nyílt alkalma arra, hogy megismerhesse és több ízben meglátogathassa Victor Hugót Jersey szigetén,²⁷ aki akkoriban maga is száműzetésben élt, és aki részvétellel tekintett az elbukott európai szabadságmozgalmakra.²⁸ A korabeli, haladó szellemű francia értelmiség általában véve valószínűleg az Hugóéhoz hasonló rokonszenvennel viseltetett a magyarok sorsa iránt, s mindez bizonyára közrejátszott abban, hogy a hősi profil végérvényesen „hungarikummá” váljon.

26 Liszt 1838, 351.

27 Gellen 2008, 309.

28 Erről a rokonszenvről tanúskodik *Carte d'Europe* [Európa térképe] című költeménye (Hugo 2002, 37.), amelyben többek között említi Batthyány Lajos nevét, és utal az aradi tragédiára, a szabadságért az életüket is feláldozó magyar hősökre.

Egy hősie nép hősie zenéje

A magyarokkal gyakorta kapcsolatba hozott hősie fellépés vagy jelleg kihatással volt arra is, ahogyan a francia befogadók a zenéjükhöz viszonyultak. Nem is lehetett ez másként, hiszen a romantika évszázadában általánosan elfogadottá vált az a Johann Gottfried von Herder *Volksgeist*-elméletében gyökerező nézet, amely szerint minden nemzet sajátos és elidegeníthetetlen jellemzőkkel bír, amelyek az egyes népek vagy nemzetek (a két fogalom igencsak összemosódik a romantikus köznyelvben) kultúrtermékeiben, így a zenében is, természetes módon tükröződnek vissza.²⁹ Nem véletlen, hogy a zenéről szóló francia írásokban is rendszeresen érezhető ennek a szemléletnek a hatása. Hogy csak egy példát említsünk: a *L'Art musical* folyóirat hasábjain 1864-ben megjelent *A nép zenéje* című cikk, amely népdalszövegeket hasonlít össze gyűjtemények alapján, bevezetőjében nem kevesebbet állít, mint hogy „Ezek a gyűjtemények tartalmazzák az egyes népek egész gondolatvilágát, szellemiségét, szinte mondhatnók: a szívet; felfedik számunkra mibenlétüket; rávilágítanak jellemükre”.³⁰ A szerző a cikk végén fontosnak tartja újra leszögezni, hogy „A nemzeti dallamok [...] a nép karakterét, szellemét, lényeges vonásait fejezik ki”.³¹ Bár a magyar néplélekkel kapcsolatban, mint ahogy minden más nép jellemzésekor is, több „tipikus jellegzetesség” felmerül (amelyek közül nem egy, mint például az álmodozó, melankólikus jelleg, karakterizálhat „kizárólagos módon” más, például szláv népeket a zenéről szóló írásokban), egy toposz eléggé egyértelműen körvonalázódik, mint a magyarságot a zenéjén keresztül is alapvetően meghatározó jegy.

Az 1840-es évektől kezdve nyomon követhető a magyar zenéről szóló írásokban a szerzők azon törekvése, hogy a hangzó valóságnak, az előadásnak, sőt magának a zenei anyagnak is egyfajta heroikus kisugárzást tulajdonítsanak. A néplélek gondolatának ismeretében nem is lehet kétséges a romantika korsz-

29 Erről részletesebben ld.: Dahlhaus 1980, 33, 45–46.; Ritter 2004, 21.; Taruskin 2010, 122. Rüdiger Ritter kifejezetten hangsúlyozza, hogy a herderi gondolat Európa-szerte éreztette hatását. Természetesen Franciaország sem jelentett kivételt ez alól.

30 Ralph 1864, 289. A cikket Ralph álneven írták alá; szerzője ismeretlen.

31 Uo. 291.

kában, hogy a hősi karakter a már hőiesként aposztrofált nemzet zenéjének is meghatározó eleme kell, hogy legyen. Joseph Mainzer, a német származású, de sokáig Franciaországban működő zeneíró a *Le National* című napilap hasábjain a következő szavakkal írja le azokat a darabokat, amelyeket a Veszter-féle zenekar adott elő 1840-ben Párizsban: „Néha [...] hősies dallamok ezek [...], amelyekből árad a nemzeti büszkeség; szent himnuszok, amelyek a csatamezőkön visszhangzottak.”³² A *Revue et Gazette musicale de Paris*-ban tíz évvel később megjelent névtelen cikk, amely Reményi játékát idézi fel a szabadságharc ideje alatt, szintén hasonló gondolatot fogalmaz meg. A zene egészen pontosan körvonalazható, a „dicső múltat” felidéző heroikus tartalommal bír:

„És amikor a csatazaj elhalkult és a katonák a sátraikban vagy a tábortűz mellett pihentek, Görgey hegedűse feltámasztotta sírjaikból Rákóczi elhalt katonáinak és mind a többi híres hős magyarnak lelkét, és felélesztette a magyar királyság régi hatalma elhalványult dicsőségének emlékét.”³³

Ez a nosztalgikus hősi kép köszön vissza még későbbi értékelésekben is. Charles de Sivry, a *L'Art musical* kritikusa Darázs Miska zenekarának előadása apropóján emeli ki a heroikus múlt visszatükröződését a zenében. Természetesen ehhez a hősi profilhoz, amelyet de Sivry a zene olyannyira fontos elemeként érzékel, egyértelműen harcias karakter társul. Az elhangzottakkal kapcsolatban a kritikus a következőket írja: „Ragyogó harci dalok ezek, amelyek [...] azoknak a hősöknek a nagy tetteit beszélik el, akiknek már a neve is feledésbe merült [...]”³⁴ Hasonlóan fogalmaz Louis Lacombe (1874, 249.) is, aki a különböző népek zenéiről szóló cikkében a magyar nemzeti dallamokban kifejezett karakterek közül elsőként emeli ki a „harcias lelkesültséget”, és azt, hogy e dallamokban „az életek árán kivívott függetlenség” tükröződik vissza.

Megjegyzendő, hogy a fenti idézetek általánosságban beszélnek a magyar zene hősies-harcias oldaláról. Ennek egyébként zenei szempontból van is létjogosultsága: bizonyos lassú verbunkos dallamok a rájuk jellemző pontozott ritmusokkal és feszes tartással (amelyekből még egyes lassú csárdások is meg-

32 J. M...er [Mainzer] 1840, 2.

33 [Név nélkül]/[Cím nélkül]/Revue 1850, 74.

34 Sivry 1874, 384.

őríztek valamit) könnyen ébreszthetnek hősi képzettársításokat a hallgatókban. Amint pedig arra Ujfalussy József (1960, 11–12.) felhívja a figyelmet, e verbunkosok rokonságot mutatnak azzal a hősi-forradalmi indulótípussal is, amely épp Franciaországban, a nagy francia forradalom idején született. Az a vélemény tehát, hogy a magyar dallamokban általában véve fellelhető egyfajta hősi aura, korántsem légbőlkapott; mind zenei, mind történelmi, mind pedig kultúrtörténeti tényezők alátámasztják.

A Rákóczi-induló francia fogadtatása és a „nagy csata”

Úgy tűnik azonban, hogy a közelebről meg nem határozott magyar zene hősies kisugárzásán túlmenően létezett egy darab, amely még egyértelműbben szimbolizálta a francia zenei életben tevékenykedő írók, kritikusok, de valószínűleg a nagyközönség számára is a heroikus magyar profilt. Ez a mű pedig nem más, mint a *Rákóczi-induló*. Idézzük újfent Mainzer, aki külön megemlíti a darab előadását:

„Hogy felderül az arcuk [...], hogy felragyog a szemük, amikor a *Rákóczi-indulót* kéri tőlük! [...] Abból a kifejezőerőből, amit ebben az oly eredeti zenében találunk, abból az életerőből, energiából és egészen harcias karakterből, ami fellelhető benne, megállapíthatjuk, hogy az a nemzet, amelyik ilyen emlékeket őriz [...], nem felejtette el a magyarok régi dicsőségét, és nem adta fel a reményt sem, hogy egy nap szabaddá váljon.”³⁵

Ha Mainzer még megelégszik azzal, hogy röviden utaljon a Magyarországon már a reformkorban szabadság-szimbólummá vált induló harci jellegére és energikus mivoltára, a század közepétől kezdve a darabról szóló értékelések egy olyan új elemmel gazdagodnak, amely előtérbe helyezi e harcias arcél hangzó leképeződését. A kritikusok egyre színesebb képekkel festik le azt a csatazajt,

35 J. Mainzer [Mainzer] 1840, 2.

amelyet belehallani vélnek a mitikus darab hangjegyeibe. A már idézett, a fiatal Reményi játékát méltató írás így számol be a művész *Rákóczi*-előadásáról: „Az ő *Rákóczi-induló*jában a fegyverek zaja hallatszik, az ütközet tompa morgása; [...] és ezen a lármán átszűrődik a magyar fájdalomkiáltása, aki hazája halálát siratja.”³⁶ Ebben a szabadságharc bukása után alig több mint félévvel megjelent cikkben természetesen a nemzeti tragédia említése is fontos szerepet kap, és a zene csatazajszerű jellegét a cikk ismeretlen írója még viszonylag szűkszavúan tárgyalja. Másfél évtizeddel később azonban az ugyancsak Reményi előadásában elhangzó *Rákóczi-induló* Théophile Gautier-t – akit természetesen írói tehetsége is szárnyalásra készíthetett – már egy miniatűr csatajelenet lefestésére ösztönözte.

„Reményi [...] újra kézbe vette hegedűjét, és elkezdett valamiféle előjáték-nyitányt játszani, amely tele volt tompa zajokkal, határozatlan susogásokkal, ködös panaszhangokkal, vihmormolással, fegyverzörgéssel, lovasok vágatásával, kardsuhogással, sarkantyúpengéssel, szekérdübörgéssel és mindazokkal a távoli morajlásokkal, amelyek egy felkelés előfutárai. Ezen a fenyegető hangzónön keresztül néhány makacsul ismétlődő hang vetíti előre az induló témáját, és próbál, úgy tűnik, az élére állni e viharos összhangnak; majd kirobban maga az induló, magával ragadó dallamával, ellenállhatatlan ritmusával, hősieken lázadó tüzével. A motívum vágat, forgatja a kardot, sarkantyúzza lova horpasztát, rárohan az ellenségre miközben vad kiáltásokat hallat [...]. Ki tudná meghatottság nélkül hallgatni a vad függetlenség és a megzabolázatlan hazaszeretet e hátborzongató énekét [...]?”³⁷

Egy másik leírás, amely ugyancsak a Reményi előadásában elhangzott műről referál, hasonlóképpen kiemeli mind az elhangzott zene csatazajszerűségét, mind pedig az indulóból sugárzó szabadságüzenetet. Megjegyzendő, hogy a „Franz E.” álnéven publikált cikk szerzője, akinek kilétét Haraszti (1946, 90.) fedte fel, nem más, mint Cosima Liszt-Bülow, akinek a *Rákóczi-induló* bizonyára édesapja játéka révén is ismerős volt.

36 [Név nélkül]/[Cím nélkül]/Revue 1850, 74.

37 Gautier 1865, 373. Első közlése franciául zenetudományi tanulmányban: Haraszti 1946, 91–92.

„[...] ez a *Rákóczi* volt [...]. Az indulót nemrég játszotta Reményi, és az emléke itt kísért, mintha lenne valami prófétikus a szabadság e vad kiáltásaiban. Először olyan volt, mint ahogy a fegyverét előrántó és nekilendülő harcos tüzesen forgatja a kardját, mint az ember és a kard szilaj eggyé válása, majd pedig a hősök egybegyűlése, a harc öröme, a sarkantyúk összeverődése, a szabadság fémes csengése, a lándzsák csillogása, a lándzsáké, amelyeken a háború lídércei táncolnak, a *haza* szó, amely ott fénylik a homlokokon [...].”³⁸

A két szöveget megkülönbözteti az, hogy míg Cosima Liszt megelégszik azzal, hogy leírja azokat a benyomásokat, amelyeket a zene, és a darabhoz már már közhelyszerűen kapcsolódó szimbolika keltett benne, addig Gautier legalábbis kísérletet tesz arra, hogy a „harci zene” illúziót közelebbről meghatározott zenei jegyekből is levezesse. Az ő megfogalmazásában a „motívum” az, ami „vágat”, „forgatja a kardot”, stb.; nehéz eldönteni azonban, hogy mindez mennyire csupán írói fogás avagy Gautier kreatív zenebefogadásából adódó leképezés. Pusztán zenei oldalról nézve a kérdést mindenestre nem hallgatható el, hogy az író által alkalmazott fordulat aligha nevezhető pontosnak, hiszen az induló magától értődő módon több fontosabb motívumot is tartalmaz. A szövegkörnyezetből kikövetkeztethető ugyan, hogy a kiemelt mondat valószínűleg az induló kezdőmotívumára vonatkozik; ez a jól ismert, egyszerű, a moll skála alaphangját körülíró, ismétlődő zenei formula önmagában azonban aligha hordozhatja mindazt a jelentéstartalmat, amelyet Gautier tulajdonít neki. Összevetve azokkal a kardcsapásokat és lovasvágatát utánzó képletekkel és figurációkkal, amelyeket Karin Schulin (1986, 190–192.) gyűjtött egybe az európai, csatazenéket programszerűen idéző hangszeres repertoárról szóló munkájában, megállapítható, hogy a *Rákóczi-induló* kezdése csak nagyon távoli rokonságot mutat a Schulin által idézett példákkal, amelyek pedig a szerző vizsgálta időszakban (1756 és 1815 között) a zenei csatajelenetek emblémaszerűen alkalmazott, visszatérő jegyeivé váltak. A Gautier írásában említett vágta például igen hamar megtorpan a magyar induló elején a François Devienne A

38 Franz E. [Liszt-Bülow] 1862, 595. Első közlése franciául zenetudományi tanulmányban: Haraszi 1946, 91.

*gemmappi csata*³⁹ című művében hallható lovassági kitörés hasonló, egy negyed és két nyolcad váltakozására épülő, s ott hosszasabban ismétlődő ritmusképletéhez képest. Más darabokban pedig a vágót inkább ismétlődő triolás, harmashangzat-felbontásos menetek jelenítik meg, amelyek végképp nem hozhatók összefüggésbe a *Rákóczi*-féle tematikával. Ennek egyedül a főrész középső szakaszában hallható harci trombita motívuma (az ismétlődő kvartugrás, amit a zenetudományi szaknyelv „kuruc-kvart” néven emleget) rokonítható az európai csatazene-örökség hasonló funkciójú motívumaival, ám erre Gautier nem tesz utalást.

Bármennyire is próbálja a francia író azt a látszatot kelteni, hogy maga a zenei anyag „csataszerű”, katonai képekben gazdag leírása háttérében minden bizonynyal más okok is állnak. Az egyik magának az indulónak az aurája; mindaz amit történeti-kulturális szerepénél fogva magával hordoz mint szabadság-jelkép, s ami – ahogy erről Mainzer fentebb idézett megjegyzése is tanúskodik – Nyugat-Európában is ismert volt. Másik fontos tényezőként említhető a mű előadása. Reményi hallatlanul szuggesztív, szenvedélyes és erőteljes érzelmi töltésű játéka, amelyre a francia kritikusok gyakorta felhívták a figyelmet vele kapcsolatban (akár klasszikus hegedűműveket, akár magyar dallamokat játszott), kétséggkívül hozzájárulhatott ahhoz, hogy hallgatósága egyfajta harci erőt halljon bele robbanékony előadásába. Játékát ráadásul még, úgy tűnik, improvizatív elemekkel is gazdagította, és különböző hangszeres effektusokat is bevetett a hatás fokozása érdekében (lásd Gautier megjegyzését az indulót megelőző bevezető szakaszcól). Nem elképzelhetetlen tehát, hogy Reményi mint igen kreatív előadó is tett azért, hogy az induló harci szimbolikája minél inkább kidomborodjék.

Érdemes azonban ezen a ponton Maiko Kawabata (2004, 91–92.) kutatási eredményeire utalni, aki rávilágít arra, hogy az előadásmódhoz köthető harci-hősi kép felerősödése legalább olyannyira következtet a befogadók, mint az előadóművészek hozzáállásából. Megfigyelése szerint a nagy francia forradalom utáni időszakban, és különösen a 19. század harmincas és negyvenes

39 Az 1792. november 6-i jemappes-i csatáról van szó (a helységnév ortográfiája az elmúlt két-száz évben megváltozott). A szerző François Devienne (1759–1803) zeneszerző, előadóművész („a fuvola Mozartja”). Több mint 300 darabot szerzett. (A lektor)

éveiben, a virtuóz hegedűművészeket gyakran azonosították a beszámolókbán, kritikákban egyfajta harcos-hős típusfigurával. Ami már csak azért is lehetséges volt, mert maguk az előadók is követtek egy bizonyos játéksztílust, amely olyan mozdulatokat és zenei gesztusokat foglalt magába, amelyek ezt az értelmezést megerősítették. Gyakoriak voltak az olyan köztudatban rögzült képek, mint a zenekari zenészekből álló „hadsereget” a „kardjával”, azaz vonójával vezérlő szólista, akit akár nagy hadvezérekhez is hasonlíthattak. A virtuóz művészek, akik – gondoljunk csak Niccolò Paganinire – emberfeletti technikai nehézségeket legyőzve váltak hallgatóságuk szemében hősökké, energikus, szélsőséges gesztusokban bővelkedő, harcias játékok révén a katonai-hősi képet is integrálták művészetükbe.

Nem elképzelhetetlen, hogy Gautier, vagy akár Cosima Liszt Reményi-Rákóczi-értelmezését még ez a néhány évtizeddel korábban elterjedt felfogás is befolyásolhatta, együttesen a többi tényezővel. Az előadóművész mint hősi figura kérdése egyébként azért is érdekes, különösen a *Rákóczi-induló* vagy általában véve a magyar indulók tekintetében, mert Liszt, akinek előadásmódját Dana Gooley (2000, 62.) szerint hasonló hősie és harcias aurával ruházták fel, fontos szerepet játszott – mint fentebb említettük – a *Rákóczi-induló* franciaországi népszerűsítésében. Mi több, az a tény is ismeretes, hogy két általa komponált magyar induló is megjelent Párizsban a negyvenes évek elején. A *Marche héroïque dans le genre hongrois* – amelynek már a címe is beszédes: *Hősi induló magyar stílusban* – nem sokkal 1840-es lipcsei publikálása után látott napvilágot a francia fővárosban a Schlesinger kiadónál, majd ugyancsak itt jelent meg három évvel később a franciául *Seconde marche hongroise*, németül *Ungarischer Sturmmarsch* címen ismert mű első verziója.⁴⁰ Liszt tehát mind előadóként, mind zeneszerzőként hozzájárult a magyar indulók hősi profiljának megerősítéséhez a francia köztudatban.

Hogy játékába a közönség valóban belehallott heroikus és harcias felhangokat, arról egy Antoine Sallès munkájában idézett költemény⁴¹ is tanúskodik. A

40 Sulyok–Mező 1985, vol. I/13, XII.

41 Sallès 1911, 41.

vers (egy bizonyos Duffeyte úr szerzeménye⁴²) egy lyoni koncert utáni banketten hangzott el, amelyen Liszt is jelen volt. Az alkalmi költemény minden kétséget kizáróan azt sugallja, hogy szerzője nem volt érzéketlen a művész számtalan karaktert felvonultató játékában fellelhető harcias gesztusokra és hazafias mondanivalóra sem (feltehetőleg az elhangzott darabok függvényében, amelyeket azonban Sallès sajnos nem részletez). Különösen az itt következő szakaszok érdemelnek figyelmet ebből a szempontból: „Lágyak, mint egy szerelmi ének, erőteljesek, mint a fegyvercsattogás, / Fenséges akkordjai felvillanyozzák a szívet; / [...] / Az ő dallamai egy eposzt alkotnak, / [amelyben] *Isten, szabadság, haza, szerelem* mind neki dalol [...]”. A Lisztnek helyenként a fegyverek zajára is emlékeztető erős és energikus játékára történő utalás könnyen párhuzamba állítható akár Paganini (de Kawabata nyomán említhetnők Ludwig Spohrt, Alexandre Boucher-t vagy Karol Lipińskit is) „hadvezéri” vonókezelésével, akár Reményi csatazajképzeteket keltő előadásmódjával.

Túlzás lenne azonban azt állítani, hogy a *Rákóczi-induló* harci zeneként történő értelmezése mindenekelőtt a romantikus hősi művésztípusra vezethető vissza. Ez csupán egyik eleme annak az összetett kulturális háttérnek, amelyre fentebb már utaltunk. Ne feledjük, hogy az induló csatazene-aurája akkor is a beszámolók középpontjában áll, amikor azt nem egyetlen művész, hanem egy cigányzenekar adja elő. E Franciaországban is hallatlan népszerűségnek örvendő együttesekről is számos általánosan elfogadott vélemény keringett a köztudatban (szenvedélyes, ösztönös előadóművészeknek tekintették őket, akik az érzelmek igen gazdag skáláját képesek bejárni játékuk során), ám alakjukkal kapcsolatban a hősi toposz nem merült fel. És mégis, a *Rákóczi* az ő előadásaikban is harci képzettársításokra sarkallta a zeneírókat. Az 1867-es Világkiállítás alkalmából Párizsban koncertező Patikárius Ferenc együtteséről szóló kritikában a cikk írója, Charles Yriarte a következő lelkes szavakkal számol be a műről:

„[...] ajánlom önöknek, hogy kérjék meg a zenekar vezetőjét, Patikárius Ferencet, vagy Makay Pál cimbalmost, hogy játsszák el a híres *Rákóczi-indu-*

42 Duffeyte, ? (1815-1844 után), a lyoni Grand Théâtre első tenorja, egyben alkalmi költő. (A lektor)

lót. Ez a zene csupa láz és lelkesültség – érthető, hogy a magyarok oly gyakran álltak csatasorba ennek a démoni himnusznak a hangjaira, amelyet golyósítás és a szabadság hívására felkelő nép „Éljen” kiáltása kísérhetne.”⁴³

Az idézetből újfent kitűnik, hogy az induló történelmi jelentősége és a közelmúlt politikai eseményeiben betöltött magyarországi szerepe is minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy a művet következetesen harci zajokkal körülvett szabadságénekként értelmezzék Franciaországban. Tény azonban, hogy Yriarte általánosabban fogalmaz, és kevésbé összpontosít arra, hogy maga a zene mennyiben tartalmaz harci zajokat utánzó hanghatásokat. Erre néhány évvel később Henri Moréno, a *Le Ménestrel* kritikusa tesz kísérletet, aki a darabot Darázs Miska zenekarának tolmácsolásában hallotta 1874-ben. Leírása mintha egy képzeletbeli csata hangzó freskóját próbálná visszaadni.

„Egyik legeredetibb dallamukról, a *Rákóczi-indulóról* van szó:

Először olyan ez a zene, mint egy lovassági előrenyomulás üggetésben, rendezetten, de a mi fanfárjaink derűs egyszerűségéből semmi sincs benne; a dallam élénk és vidám, szinte mintha tánczene lenne, de olyan, amelyben kimondhatatlan büszkeség [...] lappang, és amelyet a túlradó hangok kavalkádja jellemez, valamint a hirtelen ritmusváltások, amelyek először zavarba ejtenek, de egyben felráznak és egészen hatalmukba kerítenek. [...]

Lassanként, e szédítő dallam megszámlálhatatlan cirádáján keresztül eleinte csak bizonytalan körvonalú képeket észlelünk; felvillanó fényeket, toporzékoló lovakat, hullámzó tollbokrétaikat, halljuk a cintányérok csattanását, a kardok és sarkantyúk zörgését. A dús és vad dallam folytatódik; és immár tisztán kivehetően és hosszú sorokban vonul előttünk egy különös, nem mindennapi lovas alakulat teljes pompájában...

Majd megtorpan a zene; ez már nem a felvonulás, hanem maga a csata, amely kezdetét veszi.

Célba veszik az ellenséget. Áll a bál, harsog a zene; a bőgő dübörög, a klarinétból emberi kiáltások szakadnak ki, és a cimbalom gyors futamain, a fém-

43 Yriarte 1867, 179. Első közlése franciául tudományos forrásgyűjteményben: Szíjjártó 2002, 535.

húrokra csapódó kalapácsok száraz és szikár ütésein keresztül halljuk a török és kardok csattogását, a nekiiramodott lovak patáinak dörgését [...] a tánc egyre dühödtebbé válik.”⁴⁴

Egyfelől tehát megállapíthatjuk, hogy a felidézett koncerten elhangzott *Rákóczi-induló* csatazaj jellege – ahogy azt a kritikus kiemeli – a cigányzenekarra alkalmazott zenei szövet gazdagságából, azaz a kezdőtéma forgómotívumos továbbfejlesztéséből a kísérőszólamok feltehetőleg részben improvizált díszítettségéből is adódik. A gazdag, futamokkal és díszítésekkel telített játékmód, amely arra szolgál, hogy a vezető szólamot mintegy „hangszönyeggel” vegye körül és „fület csiklandozóan” támassza alá, a cigányzenekari hangzás egyik fő jellegzetessége. Morénót ez a hangoknak a számára szokatlan áradása is megihlette, és készítette a zene harci programszerű leírására. A tumultus jellegű hangkavalkád csatazajszerű érzeteket keltett benne. A másik elem, ami szavaiból ítélve megragadta, az egyes hangszerek erőteljes, ill. a cimbalom esetében szokatlan és fémes hangzása. Ez utóbbi egészen pontosan körvonalazott hangtársításra ösztönözte (fémhúrok zörgése = kardcsattogás), s ez szintén segítségére volt abban, hogy felerősítse az induló harci pátoszt és zajos indulatosságát.

Mindez a zenei elemzőt, aki választ talált arra, pontosan milyen zenei jellegzetességeknek köszönhető a darab olyannyira „elmilitarizált” értelmezése, akár örömmel is eltölthetné – ha nem látta volna az érem másik oldalát, és azt, hogy az akár egyetlen szólista játékában elhangzott mű gyakorlatilag ugyanazon képek irodalmi-regényes leírására ösztönözte a tollukat jól forgató zeneírókat, függetlenül attól, hogy a hangzás mennyire lehetett a lehetőségekből adódóan telt és sűrű az egyik vagy a másik esetben. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a cigányzenekarok egész repertoárjukat (a nyugati sikerdaraboktól és tánczenétől kezdve a vérbeli magyar csárdásokig és hallgató nótákig) ugyanabban a hangszerelésben adták elő, a beszámolók azonban sohasem említik a cimbalom fémes hangzását a sarkantyúpengéssel és kardcsörgéssel összefüggésben egy-egy csárdás vagy Strauss-keringő elhangzása kapcsán.

44 Moréno 1874, 12–13.

Nem kérdéses, hogy elsősorban az évtizedek alatt magához az indulóhoz társított eszmei (és több ízben már-már irodalmi kivitelezésű) program az, amely szinte előírja, hogy Moréno kövesse a hagyományt – amit szót és energiát nem kímélve meg is tesz –, és azon túlmenően valamiféle zenei adalékkal is szolgáljon a *Rákóczi-induló* franciaországi mítoszához. S ez a zenei magyarázat az adott esetben hihető is, míg más környezetbe helyezve, más, a hősi toposzhoz nem illő darabra vonatkoztatva már nem lenne az. De ilyesfajta, légből kapott képzettársítás nem is jutna senkinek eszébe, mert az ilyen és ehhez hasonló szimbólumrendszerek kiépülése a kulturális „vonzások” törvénye szerint zajlik.

S ha már a tradíció fogalma szóba került, érdemes arra is kitérni, hogy a 19. századi Franciaországban vajon miért fontos ennyire egy hősiesnek tartott zenemű hangzó hadi freskóként, zajos katonai demonstrációként történő értelmezése. Ennek a jelenségnek elsősorban történelmi, és a történelemmel összefonódó zenetörténeti okai vannak. A nagy francia forradalom ideje alatt és a napóleoni időkben a zene igen fontos szerepet játszott. A fiatal köztársaság nagy pompával és sok zenével kívánta ünnepelni a fontosabb politikai eseményeket és katonai győzelmeket. Amint arról Michel Brenet (é.n., 75.) és Michelle Biget (1989, 78–79.) beszámol, a nagy republikánus ünnepegeknek az volt a céljuk, hogy minél nagyobb néptömegeket szólítsanak meg. Így a rendezvények kiszorultak a koncerttermekből a szabadtéri helyszínekre.⁴⁵ Ez akusztikai szempontból új kihívások elé állította a zeneszerzőket. A koncerteken játszott különféle ünnepi és gyászindulóknak, hazafias énekeknek vagy csatákat felidéző daraboknak elsősorban hangosnak kellett lenniük, pusztán gyakorlati okokból is, hogy a zene távolabb is jól hallható legyen. Ennek következtében emelkedett az előadói létszám, és az ütőhangszereket is gyakran alkalmazták, akár nagy számban is. Ez utóbbi újításnak természetesen eszmei és esztétikai okai is voltak, hiszen a tömegeket mind a szűkebb értelemben vett katonazenével, mind a köztársaság fényét emelni kívánó harcias alkalmi darabokkal lelkesíteni kellett, be kellett vonni őket a nemzeti dicsőség búvkörébe. Az alkalmazott zeneművészet „nagy léptekkel haladt a hatalmas zenei freskók felé”,⁴⁶ s ezek a freskók e tulajdonképpen nagyon vérengző

45 Bővebben lásd: Ozouf 1976.

46 Brenet é.n., 75.

korszakban, a mindennapi politikai és katonai helyzetből adódóan nagy előszeretettel idézték fel a csatazajokat mint a köztársaság győzelmének elkerülhetetlen és diadalmat sugárzó velejáróit. A koncertekről szóló beszámolókból szinte mindennaposak az ágyúdörgésről és harangzúgásról tett említések.⁴⁷ A forradalmi korszak repertoárja tárt karokkal fogadta a zenében a csatazajt, s ez kihatással volt a 19. századi katonai, ünnepi zenékre is.⁴⁸

Ennek fényében távolról sem meglepő, hogy amikor 1846-ban Hector Berlioz pesti vendégszereplésére megkomponálta a *Rákóczi-induló* nagyzenekari átíratát, erre a 19. században is tovább élő francia zenetörténeti hagyományra támaszkodott. Hiszen, amint erről a pesti útról szóló cikkében⁴⁹ említést tesz, pontosan tisztában volt azzal, milyen fontos és jelképes szerepet töltött be az induló a magyarok függetlenségi törekvéseiben és mennyire kifejezte szabadságvágyukat a forradalom előtti években. Francia értelemben véve forradalmi zeneként kezelte tehát a darabot, és feldolgozását olyan elemekkel gazdagította, amelyek akár a hangszerelés, akár egy-egy hangszeres hanghatás, akár a motívumtorlasztási technika révén egy fegyveres összecsapás tumultusát és fejvesztettségét idézik. Az erre vonatkozó szerzői szándékot mi sem bizonyítja jobban, mint magának Berlioznak a szavai, amelyek egyértelműen utalnak egy hangszerelési elemre mint csatazajeffektusra: „[...] amikor egy nagy crescendóval a téma fúgaszerűen kezelt töredékei, amelyeket a távoli ágyúdörgést utánzó nagydob tompa puffanásai szakítottak több ízben félbe, újra megjelentek, a terem leírhatatlan zajjal kezdett forrongani [...]”.⁵⁰

Amikor a darabot – amelyet addigra Berlioz betétszámként, *Marche hongroise*, azaz *Magyar induló* címmel behelyezett a *Faust elkárhozása* című drámai legendájába – Párizsban 1846 decemberében bemutatták, a kritika érzékletes szavakkal jelenítette meg a zenében megfestett csatát:

„Az első visszatérés a-mollban leírhatatlanul büszke tartású; másodjára egy E-dúrba történő briliáns átmenettel kirobban az a harci vidámság, amelyet az

47 Biget 1989, 79.

48 Brenet é.n., 94, 99.

49 Berlioz 1847, 362.

50 Berlioz 1861, 65.

ellenség közeledte vált ki; ez a lelkesedés egy pillanatra megnyugodni látszik [...]. De a harsonák nemsokára egy zabolátlan hangnemváltást hoznak be [...]. Ez a fordulat káprázatos: olyan mintha egy villámgyors áthelyezéshez asszisztálnánk, amely egy hadsereg manőverezésében egy szempillantás alatt megváltoztatja a csata frontvonalát. Ezalatt pedig ágyúzaj hallatszik. Előre, katonák! Előre!”⁵¹

Fontos megjegyezni, hogy a *Rákóczi-induló* katonai bravúrzeneként, harci freskóként történő értelmezése tulajdonképpen először a Berlioz-féle változat elhangzása után jelent meg a francia sajtóban. Ez még azt a feltevést is megerősíteni látszik, hogy az induló későbbi fogadtatására (akármilyen legyen az előadóapparátus) a francia zeneszerző nagyzenekari verziója, és az amögött húzódó, mind Berlioz, mind a kritika által reflektorfénybe állított harci program is hatással volt. A lehangzó erejű és hatásos hangszerelésű, szimfonikus pompájú *Magyar induló*nak a francia koncertéletbe és zenei köztudatba történő bekerülése után a francia közönség az ismerős *Rákóczi*-dallamokat újra és újra hallgatva talán ösztönösen is visszaidézhetette magában a Berlioz által megkomponált „nagy csatát”.

Ez azonban nem kisebbíti, sőt, a francia látásmóddal gazdagítva inkább felerősíti a magyar hősi toposz jelentőségét.

Összegzés

A *Rákóczi-induló* hősie, és méginkább harci zeneként történő értelmezése Franciaországban nem választható el attól a képtől, ami kialakult a magyarokról a 19. században, és amelynek részben történelmi, részben kultúrtörténeti, részben a „mátság”, a más nemzeti profilok körülírását célzó képalkotás romantikus működéséből és pszichológiájából adódó okai voltak. Természetesen a zene mint kultúrtermék nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a magyarokhoz társított hősi-harci imázs ilyen határozottan körvonalazott formában jelenjen meg a francia köztudatban. Akár a *Rákóczi-induló* vélt és valós csata-

51 E. D. [Delécluze] 1846, [1.] Első közlése franciául zenetudományi tanulmányban: Haraszti 1946, 68.

zajokra és -jelenetekre utaló zenei jegyeiről vagy kirobbanó erejű, ha úgy tesszük, „harcias” előadásairól, akár általában véve a korabeli magyar zene hősies felhangjáról legyen szó, láthattuk, hogy ez az akkori Magyarországon oly erős nemzettudat-formáló művészeti ág milyen mértékben befolyásolta a francia szemlélőket a magyarokról alkotott kép kialakításában. A zene felerősítette és megerősítette azt az évszázados magyar hősi toposzt, amely egyszersmind beágyazódott egy összetett, több tényezőből álló fogalmi, gondolati és művészet-értelmezési rendszerbe. A magyar hősi kép Franciaországban részben a magyar „alapanyag”, a zenei kultúrkincs, részben a francia befogadók aktív részvételének köszönhetően vált azzá a rendkívül érdekes és izgalmas nemzetlenyomattá, amelyet a korabeli források segítségével megismerhettünk.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Arkin–Smith 1997.** Lisa C. Arkin – Marian Smith: National Dance in the Romantic Ballet. In: Lynn Garafola (Ed.): *Rethinking the Sylph: New Perspectives on the Romantic Ballet*. Wesleyan University Press, Hannover, London, 1997. 11–68, 245–252.
- Bartoli 1981.** Jean-Pierre Bartoli: La musique française et l’Orient : à propos de Félicien David. *Revue Internationale de Musique Française*, 2. (1981) 6. sz. 29–36.
- Berlioz 1847.** Hector Berlioz: Voyage musical en Autriche, en Russie et en Prusse. A M. Humbert Ferrand. Troisième lettre. Suite. Pesth. *Revue et Gazette musicale de Paris*. 14. (1847) 45. sz. (nov. 7.) 361–364.
- Berlioz 1861.** Hector Berlioz: Marche de Rakoczy. Transcrite par Hector Berlioz. *Revue et Gazette musicale de Paris*. 28. (1861) 9. sz. (márc. 3.) 65–66.
- Bertha é.n.** Alexandre de [Sándor] Bertha: Hongrie. In: Albert Lavignac – Lionel de la Laurencie (Éd.): *Encyclopédie de la musique*. Librairie Delagrave, Paris, é.n. [1921 és 1931 között]. Tome 5. 2613–2645.
- Biget 1989.** Michelle Biget: *Musique et Révolution française : la longue durée*. Annales Littéraires de l’Université de Besançon, Diffusion Les Belles Lettres, Besançon, Paris, 1989.
- Brenet é.n.** Michel Brenet: *La musique militaire*. Henri Laurens, Paris, é.n.
- Claparède 1807.** Emeric ou les hongrois. Opéra-héroïque en un acte et en prose. Paroles de Claparède, acteur français de S.M.I. de toutes les Russies. Musique de M. T***. L’imprimerie d’Alexandre Pluchart, St.-Pétersbourg, 1807.
- Dahlhaus 1980.** Carl Dahlhaus: *Die Musik des 19. Jahrhunderts*. Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, Wiesbaden, 1980. (*Neues Handbuch der Musikwissenschaft*, 6.)
- E. D. [Delécluze] 1846.** E. D. [Étienne-Jean Delécluze]: Feuilleton du Journal des Débats du 10 décembre 1846. La Damnation de Faust, légende en quatre parties, musique de M. Hector Berlioz. *Journal des Débats politiques et littéraires*. 1846. dec. 10. [1–2.]
- Escudier 1876.** Gaston Escudier: Réményi au Cercle artistique. *L’Art musical*. 15. (1876) 50. sz. (dec. 12.) 395–396.

- Franz E. [Liszt-Bülow] 1862.** Franz E. [Cosima Liszt-Bülow]: Courrier d'Allemagne. In: Charles Dollfus – Auguste Nefftzer (Éd.): *Revue germanique et française*. (Tome 20, Quatrième livraison, 15.04.1862). Bureaux de la Revue germanique et française, Paris, 1862. 586–595.
- Gautier 1865.** Théophile Gautier: Revue des théâtres. *Le Moniteur universel*, 1865. ápr. 3. 93. sz. 373.
- Gellen 2008.** Adam Gellen: Eduard Reményis Jugendjahre und seine Beziehungen zu Johannes Brahms. Eine biographische Skizze. *Studia musicologica*. 49. (2008) 3–4. sz. 295–319. DOI-azonosító: <https://doi.org/10.1556/smus.49.2008.3-4.5>
- Gergely 1987.** Jean Gergely: Liszt et l'école hongroise de Paris. In: Serge Gut (Éd.): *La Revue musicale, triple numéro 405-407. Actes du colloque international Franz Liszt*. Éditions Richard Masse, Paris, 1987. 75–86.
- Gooley 2000.** Dana Gooley: Warhorses: Liszt, Weber's *Konzertstück*, and the Cult of Napoléon. *19th Century Music*, 24. (2000) 1. sz. 62–88. DOI-azonosító: <https://doi.org/10.2307/746872>
- Gut 2007.** Serge Gut: Les programmes des concerts de Liszt en 1844 et 1845. In: Nicolas Dufetel – Malou Haine (Éd.): *Franz Liszt: un saltimbanque en province*. Symétrie, Lyon, 2007. 149–171.
- Haraszi 1946.** Haraszi Emil: *Berlioz et la Marche hongroise*. Éditions de la Revue Musicale, Paris, 1946. DOI-azonosító: <https://doi.org/10.2307/3686708>
- Haraszi 1953.** Haraszi Emil: Un romantique déguisé en tzigane. *Revue belge de musicologie*. 7. (1953) 1–2–3–4. sz. 26–39, 69–94. DOI-azonosító: <https://doi.org/10.2307/3686210>
- Heron-Allen 2001.** Edward Heron-Allen: Reményi [Hoffmann], Ede [Eduard]. In: Stanley Sadie (Ed.): *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Macmillan Publishers Ltd., London, 2001. Vol. 21. 177–178.
- Heugel 1878.** J.-L. [Jacques-Léopold] Heugel: Concerts et soirées. *Le Ménestrel*. 44. (1878) 38. sz. (aug. 18.) 305–306.
- Hugo 2002.** Victor Hugo: *Œuvres complètes. Poésie. 2e vol.* Jacques Seebacher – Guy Rosa (Éd.) R. Laffont, Paris, 2002.

- J. M.er [Mainzer] 1840.** J. M...er [Joseph Mainzer]: Feuilletton du 5 mars. Théâtre de la Renaissance. Première représentation du *Zingaro*, opéra de genre en 2 actes, avec prologue, paroles de M. Sauvage, musique de M. Fontana. – Débuts de M. Perrot et de Mme Carlotta Grisi. – Les musiciens Zingari au Vaudeville, la musique et la danse hongroise. *Le National*. 1840. márc. 5. [1-2.]
- Kawabata 2004.** Maiko Kawabata: Virtuoso Codes of Violin Performance: Power, Military Heroism, and Gender (1789-1830). *19th Century Music*. 28. (2004), 2. sz. 89–107. DOI-azonosító: <https://doi.org/10.1525/ncm.2004.28.2.089>
- Lacombe 1874.** Louis Lacombe: Naissance et développement des chants populaires. *La Chronique musicale*, 2. (1874) 18. sz. (márc. 15.) 245–251.
- Lacome 1878.** Paul Lacome: Exposition universelle de 1878. Les musiciens tsiganes. *Le Ménestrel*, 44. (1878) 41. sz. (szept. 8.) 330–331.
- Le Noble 1707.** Eustache Le Noble: *Histoire du prince Ragotzi, ou la guerre des mécontents sous son commandement*. Chez François Lancelot, Cassovie, 1707.
- Liszt 1838.** Franz Liszt: Lettre d'un bachelier ès-musique. *Revue et Gazette musicale de Paris*. 5. (1838) 35. sz. (szept. 2.) 345–352.
- Locke 2009.** Ralph P. Locke: *Musical Exoticism: Images and Reflections*. Cambridge University Press, Cambridge, 2009.
- Lyonnet 1902–1908.** Henri Lyonnet: *Dictionnaire des comédiens français (ceux d'hier) : biographie, bibliographie, iconographie*. Jorel, Paris, 1902–1908.
- Mathieu [Monter] 1857.** Émile Mathieu [Émile Mathieu de Monter]: Concerts de MM. De Hartog et Féri Kletzer. *Revue et Gazette musicale de Paris*. 24. (1857) 13. sz. (márc. 29.) 99–100.
- Moréno 1874.** H. [Henri] Moréno: Semaine théâtrale et musicale. Les Tsiganes au Vaudeville. *Le Ménestrel*. 41. (1874) 2. sz. (dec. 13.) 12–13.
- [Név nélkül]/Académie/Le Miroir 1821.** [Név nélkül]: Académie Royale de musique. Première représentation de la Fête Hongroise. *Le Miroir des spectacles, des lettres, des mœurs et des arts*. [1.] (1821) 124. sz. (jún. 17.) 2.
- [Név nélkül]/[Brenner] 1739.** [Brenner Domokos]: *Histoire des révolutions de Hongrie où l'on donne une idée juste de son légitime gouvernement, avec les*

- Mémoires du Prince François Rakoczy sur la guerre de Hongrie depuis 1703 jusqu'à sa fin, et ceux du Comte Betlem Niklos, sur les affaires de Transylvanie.* Jean Neaulme, La Haye, 1739.
- [Név nélkül]/[Cím nélkül]/*Revue* 1850. [Név nélkül]: [Cím nélkül]. *Revue et Gazette musicale de Paris*. 17. (1850) 9. sz. (márc. 3.) 74.
- [Név nélkül]/*Concerts/Revue* 1879. [Név nélkül]: Concerts et auditions musicales. *Revue et Gazette musicale de Paris*. 46. (1879) 5. sz. (febr. 2.) 37–38.
- [Név nélkül]/*Rákóczi/Magyar Életrajzi* 1967–1994. [Név nélkül]: Rákóczi Ferenc, II. In: Kenyeres Ágnes (szerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1994. <https://www.mek.oszk.hu/00300/00355/html>; (letöltés időpontja: 2021. szeptember 16.)
- Papp 1986.** Papp Géza: *Hungarian Dances 1784–1810*. MTA Zenetudományi Intézet, Budapest, 1986. (*Musicalia Danubiana*, 7.)
- Ralph 1864.** Ralph: La musique du peuple. *L'Art musical*, 4. (1864) 37. sz. (aug. 11.) 289–291.
- Ritter 2004.** Rüdiger Ritter: Neuer Wein in alten Schläuen. Gedanken zu den Konzepten „Nationalmusik” und „nationale Musik” am Beispiel des Komponisten Stanisław Moniuszko. *Archiv für Musikwissenschaft*, 61. (2004) 1. sz. 19–37.
- Sallès 1911.** Antoine Sallès: *Liszt à Lyon*. Fromont, Paris, 1911.
- Sárosi 2004.** Sárosi Bálint: *A cigányzenekar múltja az egykorú sajtó tükrében. 1776–1903*. Nap Kiadó, [Budapest], 2004.
- Schulin 1986.** Karin Schulin: *Musikalische Schlachtengemälde in der Zeit von 1756 bis 1815*. Hans Schneider, Tutzing, 1986.
- Sivry 1874.** Ch. [Charles] de Sivry: Les Tziganes. *L'Art musical*, 13. (1874) 48. sz. (nov. 26.) 384.
- Sulyok-Mező 1985.** Sulyok Imre – Mező Imre (szerk.) *Neue Liszt-Ausgabe / New Liszt Edition*. Vol. I/13. Sulyok Imre – Mező Imre (szerk.) Editio Musica, Budapest, 1985.
- Szabolcsi 1951.** Szabolcsi Bence: *A XIX. század magyar romantikus zenéje*. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1951.
- Szíjjártó 2002.** Szíjjártó Csaba: *A cigány útra ment...* Masszi Kiadó, Budapest, 2002.

- Taruskin 1992.** Richard Taruskin: Titov, Alexey Nikolayevich. In: Stanley Sadie (Ed.): *The New Grove Dictionary of Opera*. Macmillan Press Ltd., London, 1992. Vol. 4. 746–747.
- Taruskin 2010.** Richard Taruskin: *Music in the Nineteenth Century*. Oxford University Press, Oxford, New York, 2010.
- Todorov 1989.** Tzvetan Todorov: *Nous et les autres. La réflexion française sur la diversité humaine*. Éditions du Seuil, [Paris], 1989.
- Ujfalussy 1960.** Ujfalussy József: Hogyan kerülnek a magyarok Beethoven III. szimfóniájának utolsó tételébe? *Magyar Zene*, 1. (1960) 1. sz. 7–15.
- Yriarte 1867.** Charles Yriarte: Courrier de Paris. *Le Monde illustré*. 11. (1867) 545. sz. (szept. 21.) 178–179.

Hungarian Music, Hungarians, the romantic topos of heroism and the reception of the *Rákóczi March* in France

ABSTRACT: The study focuses on the French perception of 19th-century Hungarian music as a manifestation of a specific aspect of the Hungarian national character: heroism. It highlights how a broader context, both cultural and historical, has fostered the generalization of the French vision considering the Hungarian profile as profoundly heroic. Furthermore, the text demonstrates how this widespread opinion has influenced the reception of Hungarian music in general, and particularly that of the *Rákóczi March*, which was a symbolic piece not only in Hungary, but also in France because of its revolutionary aura. At the same time, the analysis aims to shed light on the mechanisms of the French interpretation of a Hungarian cultural product. In fact, several elements are intermingled in this process; they create an image that characterizes both the receiving culture (French) and the original one (Hungarian). These elements include the admiration for the heroic virtuoso in Western Europe, or a strong French penchant for the sounds of battle reproduced in music (which was the legacy of the French Revolution). Due to this tradition and to picturesque evocations of battle scenes in written sources, the *Rákóczi March* is enriched by a spectacular heroic-military dimension in France, which underlines even more the heroic image of Hungarians.

KEYWORDS: verbunkos, *Rákóczi March*, Hungarian heroic character, battle music program, revolutionary music, symbol of freedom, romantic virtuoso artist

La musique hongroise, les Hongrois, le topos romantique de l'héroïsme et la réception de la *Marche de Rákóczi* en France

RÉSUMÉ : L'essai se focalise sur la perception française de la musique hongroise au 19e siècle en tant que phénomène artistique véhiculant un aspect spécifique du caractère national hongrois : l'héroïsme. Il met en évidence comment un contexte plus large, à la fois culturel et historique, a favorisé la vision française d'un profil magyar profondément héroïque. Par la suite, le texte démontre comment cette vision a influencé la réception de la musique hongroise en général, et plus particulièrement celle de la *Marche de Rákóczi*, morceau symbolique non seulement en Hongrie, mais aussi en France, à cause de son aura révolutionnaire. Parallèlement, l'analyse porte sur les mécanismes de l'interprétation française d'un produit culturel hongrois, dans laquelle plusieurs éléments s'entremêlent pour forger une image qui caractérise aussi bien la culture réceptrice (française) que celle émettrice (hongroise). On trouve, parmi ces éléments, l'admiration occidentale du virtuose héroïque, ou encore, un penchant français très marqué pour les bruits de bataille reproduits en musique (héritage de la Révolution). Grâce à cette tradition et aux évocations imagées des scènes de bataille dans les sources d'époque, la *Marche de Rákóczi* s'enrichit d'une dimension héroïco-militaire spectaculaire en France, qui souligne encore plus l'image du Hongrois héroïque.

MOTS-CLÉS : verbunkos, *Marche de Rákóczi*, caractère héroïque hongrois, programme de musique de bataille, musique révolutionnaire, symbole de liberté, artiste romantique virtuose.

GARADNAI ZOLTÁN

MAGYARORSZÁG A RAJNA TÚLOLDALÁRÓL NÉZVE. A FRANCIA KÖZGONDOLKODÁS, VILÁGHÁBORÚK, FORRADALMAK: GYŐZTESEK ÉS VESZTESEK (1900–1956)

KIVONAT: Franciaország és Magyarország viszonyát a nemzetközi helyzet és francia keleti politika összefüggésein keresztül lehet értelmezni. 1900 és 1956 között a két ország kapcsolatát rövid ideig tartó közeledések és hosszabb ideig tartó távolodások jellemezték, és az együttműködés és konfliktus egyaránt megjelent. A századfordulón még meglevő szimpátia az első világháború alatt elveszett. Párizs számára 1920 és 1940 között meghatározó súllyal jelentek meg a katonai-stratégiai tényezők, és a versailles-i határok megtartása. Ám a francia tekintély a francia katonai jelenlét gyengülésével fokozatosan erodálódott. A helyzet bonyolultságát mutatja, hogy a németek által megszállt Európában a francia menekültek százai érkezhettek Magyarországra. 1945 után a két ország viszonyában és a magyarok megítélésben átütő változás nem következett be, ami már elsősorban a szovjet érdekeknek való kiszolgáltatottságból következett. Az 1944–1947 közötti rövid időszak csak átmeneti közeledést jelentett, elsősorban a kulturális területen, de 1948–1949 folyamán a két ország kapcsolata látványosan romlani kezdett. Az együttműködés lehetőségeit alapvetően a hidegháború realitásai határozták meg, és a francia diplomácia csak 1962–1963 után fordult ismét a kelet-közép-európai országok irányába a de Gaulle-i *détente-entente-coopération* politikájának keretében.

A két világháború között a francia követek alapvetően ellenséges környezetben végezték diplomáciai szolgálatukat, ami kihatott a magyarok megítélésére. Egyetérthetünk Fejérdy Gergely értékelésével, hogy 1945 után Budapestre kinevezett három francia követ személye is jól tükrözte Párizs Magyarországgal kapcsolatos politikáját. Kezdetben egy szovjetbarát diplomatára támaszkodva Franciaország reményt látott a francia-magyar kapcsolatok elmélyítésére, de a Rákosi rendszer kiépülésével teljes lett a kiábrándulás. Párizs a francia érdekek szempontjából jelentéktelen szovjet provinciaként tartotta számon Magyarországot, és a kelet-európai szatellitakkal együtt a magyarokhoz is mint Moszkva alárendeltjeihez viszonyultak.

Jelentős fordulatot hozott azonban az 1956-os forradalom, ami ismét a bátor és szabadságszerető magyar nemzet képét erősítette, és alapvetően meghatározta a franciák viszonyát a Kádár-rendszerhez. Francia részről egészen a rendszerváltozás időszakáig figyelemmel kísérték az 1956-os forradalom utó-történetét, a rendszer és a nép egymáshoz való viszonyát. Nem véletlen, hogy az 1988 és 1991 közötti változások és az 1956-os forradalom között szoros kapcsolatot láttak, ami azonban nem zárta ki az együttműködést sem a kommunista rendszer, sem a szabad választások után megalakult Antall-kormány vezetőivel. **KULCSSZAVAK:** Trianon, békeszerződés, forradalmak, 1956, kétoldalú kapcsolatok, hadifoglyok.

Bevezetés

Hogyan látták/látják a franciák a magyarokat? Amilyen egyszerű a kérdés, olyan nehéz a válasz. Franciaországból nézve a keletről alkotott kép, Antoine Marès megfogalmazása szerint (de általunk tovább gondolva) három szűrőn megy keresztül:¹ 1. A nagyhatalmi státuson és a francia *exeptionelle française* gon-

1 Horel 2011. 241. Horel részletesen elemzi nemcsak a francia, hanem a német/osztrák, olasz és orosz szempontokat is. Lsd: Uo. 203–249.

dolkodáson, miszerint a franciákat elsősorban azok érdeklik, akiket magukkal egyenrangúnak tartanak. Ez Kelet-Európában elsődlegesen az oroszokat jelenti, és nem véletlen, hogy a kétoldalú diplomáciai kapcsolatok Nagy Péter 1717-es franciaországi útjával kezdődtek. 2. A lengyel szemszög, amely egyrészt a történelmi hagyományokra, másrészt a 19–20. századi lengyel szabadságtörekvésekhez kapcsolódik. Ez jelenik meg a magyarok iránti francia hozzáállásban az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc, majd az 1956-os forradalom után.² 3. A németekhez való viszony az újabb, igen fontos terület, amelyen keresztül a franciák Kelet-Európáról ismereteket szereztek, és véleményt alkottak. A franciák és a magyarok egymáshoz való viszonyát és a magyarok megítélését ez is alapvetően meghatározta.

Dolgozatunk a két ország viszonyát elemzi a 20. század első felében, a nagyon gazdag szakirodalom és eredeti francia és magyar levéltári források felhasználásával. Fő célunk az, hogy bemutassuk, hogy a magyar–francia viszony és a magyarokról alkotott kép hogyan és milyen formában változott a század első felében, és milyen vonzások és tasztítások jellemezték a két nemzet kapcsolatát.

Századfordulótól Trianonig

A századfordulón a nyugati közvéleményben és így a franciák között is a magyarokról kétféle, egymásnak homlokegyenest ellentmondó kép terjedt.³ Az egyik a barbár pusztalakókról alkotott negatív előítélet, míg a másik a magyarokat az 1848–1849-es forradalom hőseinek látta. Olyannak, akik megküzdöttek a szabadságukért, de végül elbuktak a túlerővel szemben, és akik közül sokan Franciaországot választották menedékül. Ezzel szemben a másik, ennek ellentmondó kép egyszerre látta a magyarokban Attila örököseit, és a republikánus

2 Az 1956-os forradalom franciaországi megítélése hatással volt egyrészt Kádár János és rendszere, másrészt az 1988–1991 közötti magyarországi változások megítélésére. Az 1968-as prágai tavasz utáni francia–csehszlovák államközi kapcsolatokat, és a franciák viszonyát Charta '77-hez is ezen a szemszögon keresztül lehet megérteni.

3 Ezzel kapcsolatban lsd. Eckhardt 1939, 87–136.

III. Köztársaság eszmeiségével szemben idegen, és francia értékelés szerint meghaladott, feudális elnyomó rendszer képviselőit. A magyarokról alkotott kép 1867 után inkább pozitívnak volt mondható, de a dualista rendszer keretei miatt államközi kapcsolat nem épülhetett ki a két ország között,⁴ így a magyarok megítélésére nem a kölcsönös diplomáciai tapasztalatok és az együttműködés különböző formái, hanem elsősorban az érzelmek voltak hatással. A francia hozzáállás alapvetően az 1870 után kezdett megváltozni.⁵ A németektől elszenvedett vereség ráirányította a francia politikai elit és diplomácia figyelmét arra, hogy a Német Császárság ellensúlyozására, a francia biztonsági érdekek miatt szövetségeseket kell keresni Kelet-Európában. Ezt a francia–orosz szövetség kiépítésével valósították meg. A franciák aggodalmát tovább erősítette az 1879-es kettős szövetség megkötése, amelyet Andrássy Gyula közös külügyminiszter valósított meg, illetve Bosznia-Hercegovina 1908-as annexiója.

Franciaországnak Kelet-Európa-hoz fűződő viszonyát alapvetően a geopolitikai érdekek és a keleti biztonság kérdései határozták meg,⁶ amelyekben a francia–orosz szövetség és a szláv népekhez való viszony megkülönböztetett figyelmet élvezett.⁷ A magyarbarát érzelmek azonban megerősödtek a Szabadelvű Párt 1905-ös veresége után, mivel a Függetlenség párti koalíció Franciaországgal is kereste a kapcsolatokat.⁸ Párizsnak alapvető érdeke volt a Hármas Szövetség gyengítése, és megerősödött a magyarbarát szemlélet, amely a francia újságok hangvételében is megmutatkozott. Lehetségesnek látszott a magyar- és szlávbarátság, valamint a németellenesség összehangolása. Ebben a kontextusban nézve a magyarbarátság háttérbeszorulása szoros összefüggésben

4 Diószegi 1999, 8–10.

5 Diószegi 1972, 289–295.

6 Romsics, 1996, 11. Romsics Ignác így foglalja össze a lényegét: „Franciaország dunai politikáját az utóbbi évszázadokban alapvetően mindig keleti szomszédjával (szomszédjával) folytatott hatalmi rivalizálása határozta meg. Kelet-Európa, illetve a dunai régió népei aszerint ítéltettek meg, hogy ebben a vetélkedésben hova álltak vagy akartak állni. Ebből következett, hogy Párizs a kora újkortól kezdve minden olyan törekvést támogatott, amely Bethlen Gábertől II. Rákóczi Ferencen át Kossuth Lajosig a germán-németséget közvetve vagy közvetlenül gyengítette. E támogatásnak természetesen korlátokat szabott Franciaország geopolitikai helye és ereje.”

7 Fisera 1994, 149–159.

8 Bauquet 2000, 83–93.

volt a szlávbarátság erősödésével.⁹ Louis de Fontenay, 1906 áprilisában Budapestre érkezett francia főkonzul így fogalmazott: „Magyarországból a német előrenyomulás számára leküzdhetetlen akadályt lehet alakítani”.¹⁰ A főkonzul optimizmusa egészen 1908-ig megmaradt: „Egy esetleges háborús összecsapásban Ausztria-Magyarországnak bizonyosan fontos szerep jut majd. [...] ... egyedül Magyarország képes arra, hogy minden tekintélyével Franciaország mellé álljon, s ebbe az irányba mozdítsa a közös külügyminisztériumot is.”¹¹ Párizsban azonban valójában nem számoltak a kialakult szövetségi rendszer megváltozásával, és hamar egyértelművé váltak az érdeellentétek is. Magyarországról francia ipari beruházások elősegítését és ötszázmillió koronás államkölcsön kibocsátását szerették volna elérni, de ennek fejében nem voltak hajlandók politikai ellenszolgáltatást adni. Ráadásul Bosznia-Hercegovina 1908. október 5-ei annektálásakor a magyar kormány nem tiltakozott, így Budapest a francia várakozással ellentétben nem töltötte be a Hármasszövetségben belüli mérséklő szerepet. Tovább rontotta a magyarok megítélését a magyarosító politika felerősödése, és a két ország közeledése megszakadt. Franciaországról újra a magyarok megítélésének negatív oldala került előtérbe, aminek első jele volt, hogy a francia kormány 1910 szeptemberében visszautasította a magyar államkölcsön kibocsátására vonatkozó kérelmet.¹²

A magyarokkal szembeni előítéletet tovább erősítette az első világháború, és a nemzeti indulatok felerősödése.¹³ Franciaországról az Osztrák–Magyar Monarchia területi integritásának megtartása mellett álltak,¹⁴ és csak az 1917-es orosz forradalom után, illetve az egyre szorosabbá váló német–osztrák–magyar szövetség miatt fogadták el a Monarchia megszüntetésére vonatkozó terveket. Az 1918–1923 közötti nemzetközi átrendeződés alatt a francia politikát

9 Kecskés D. 2004, 16.

10 Bauquet 2000, 89. 20. lábjegyzet.

11 Uo. 91, 29. lábjegyzet.

12 Uo. 91., Kecskés D. 2004, 16.

13 A nemzeti érzés hevességét mutatta az egyébként apolitikus és 1914-ben Franciaországban tartózkodó Rippl-Rónai József festőművész esete, akit idegenként inzultusok értek, majd internálták. Traumatikus érzéseit és tapasztalatait rajzokban fejezte ki.

14 Soutou 2005, 754.

Kelet-Európa irányába egyszerre jellemezte a bizonytalanság és a megszilárdulás,¹⁵ de általánosságban megállapítható, hogy a francia politikában az orosz szövetséges elvesztésével kezdődő szemléletváltás fokozatosan véglegessé vált, s ez meghatározta Franciaország hozzáállását a kelet-európai térséghez.¹⁶ A Quai d'Orsay egy 1918 novemberében készült elemzése a francia behatolás szempontjából kifejezetten kedvező képet rajzolt meg a régióról és a franciákkal szövetséges államokról.¹⁷

A vesztesek oldalára került, a Tanácsköztársaság és belső anarchia miatt tekintélyét veszített, a trianoni békeszerződés revízióját célul tűző Magyarország ebben a megközelítésben csak az ellenség szerepét kaphatta, és elmondhatjuk, hogy a magyarok tekintélyének lecsúszása és negatív megítélése ekkor erősödött meg.¹⁸ A Károlyi-kormány megítélését kellően illusztrálja, hogy francia és általában antant-részről egy alezredes szintjén tartották a kapcsolatot a magyar kormánnyal. Vix alezredes arrogáns stílusa pedig jól mutatta a magyarok megítélését.¹⁹ A magyar közvélemény ráadásul a trianoni tragédiáért a fő felelősnek a franciákat tartotta, miközben a kisantant államok eleve ellenezték a francia–magyar közeledést, és mindent megtettek annak elgáncsolásáért. A francia diplomácia nacionalista és militáns (Clemenceau, Poincaré, Pichon) és föderalista (Paléologue, Millerand) irányvonala valóban eltérően közelítette meg Magyarországot,²⁰ de abban mindkét irányzat megegyezett, hogy a trianoni határok magyarok által felvetett revízióját nem támogatták, ugyanakkor nem alakult ki francia részről egy konzekvens magyar politika sem, amely lehetőséget teremtett az ad hoc megoldásoknak.²¹ Francia részről jól ismerték a háború előtti ma-

15 Kecskés D. 2004, 25.

16 Ádám 1981, 18–19.

17 Kecskés D. 2004, 30–31. Franciaország politikájáról: Soutou 2005, 762–771.

18 Pritz 2002, 27.

19 Lsd. Ablonczy 2019, 24–25.

20 Paléologue egy dunai konföderációt képzelt el, annak középpontjában Magyarországgal, de a magyarok alaptól elutasították azt, hogy a trianoni békeszerződés revíziójáról lemondjanak, így Franciaország a kisantant államokat választotta fő partnernek a lengyelek mellett. Lsd., Horel 2017, 112., Ádám 1981, 45–46.

21 Kecskés D. 2004, 37. 83. lábjegyzet. A magyarpolitika hiánya egyébként a későbbiekben is megfigyelhető, ezért mondták a magyar vezetők többször a kilencvenes években, hogy a két ország viszonyát az „egyoldalú szerelem” jellemezte. Lsd. Garadnai 2020a., 146.

gyarországi helyzetet, és azt a saját érdekeik és a geopolitikai realitások alapján értékelték.²² A háborús vereség és az alapvető politikai érdekellentétek miatt a két ország ellenségesen viszonyult egymáshoz, és a trianoni trauma hosszú évtizedekre meghatározta a francia–magyar kapcsolatok kereteit és lehetőségeit.

Győztesek és vesztesek a magyar–francia kapcsolatokban

Az 1920 és 1944 között a magyar-francia kapcsolatokat a vágyak és álmok, a vonzások és taszítások sajátos keveredése határozta meg. Mindkét oldalt a saját érdekei és érzelmei vezérelték és az eltérő geopolitikai helyzetből következően a közeledés és a távolodás egyaránt megfigyelhető a két ország kapcsolatában, de alapvetően ellenséggént tekintettek egymásra. Franciaország főként annak köszönhette Lengyelország, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia feletti befolyását, hogy az egyetlen nagyhatalom volt, amely következetesen ragaszkodott a Párizs környéki békék csorbítatlan fenntartásához, és Párizsban is érezték, hogy ezeket a pozíciókat a magyar politika veszélyeztetheti.²³ De Carbonnel francia követ ki-nevezésekor, 1924 márciusában, az alábbi követutasítást kapta: „Franciaország és Magyarország közti normális kapcsolatok fenntartásának lényegi feltétele, hogy az ország lojálisan teljesítse a trianoni béke kikötéseit. Ennek következtében az ön elsődleges feladata lesz, hogy figyelmesen felügyelje annak végrehajtását, és támogatást nyújtson az ennek ellenőrzésével megbízott szövetségesközi szervezeteknek.”²⁴

Az 1920-as francia–magyar közeledési idején a magyar–francia gazdasági kapcsolatok fejlesztése került a középpontba, 1921-ben magyar–francia gazdasági kamara jött létre, 1925-ben kereskedelmi szerződést írtak alá. A francia tőke magyarországi pozíciói azonban jóval alatta maradtak a szomszédos államokban elért szintnek, a kétoldalú kereskedelmi áruforgalom nem emelke-

22 Majoros, 2009, 83–89.

23 A francia külpolitikához lsd. Soutou 2005, 772–790.

24 Kecskés D. 2004, 54. 124. lábjegyzet.

dett négy százalék fölé, a magyar részesedés a francia piacon pedig csak ezrelekben volt kifejezhető. A két ország piaca nem egészítette ki egymást. Párizs nem vett részt a Magyarországnak nyújtott népszövetségi kölcsönügyletben, és 1931-ig nem nyújtott jelentősebb pénzügyi segílyt sem.²⁵ A politika-diplomáciai, katonai ellentétek kihatottak a gazdasági-kereskedelmi kapcsolatokra is, az 1920-as évek utolsó harmadáig katonai attasé sem dolgozott a budapesti francia diplomáciai misszión.²⁶ Egyedüli kivételt a kulturális kapcsolatok jelentették, de ennek hagyományai a világháború előtti időkre nyúltak vissza. A franciák támogatták az Eötvös Kollégiumot, és az Alliance française nyelvtanfolyamait és könyvtárait, 1927-ben Heltai Jenő és Molnár Ferenc becsületrendet vehetett át,²⁷ és Párizs Magyarországon is igyekezett a sajtó útján a francia érdekeknek megfelelően hangolni a közvéleményt.²⁸

Bethlen István magyar miniszterelnök már 1928-ban célul tűzte a magyar–francia kapcsolatok javítását. A magyar miniszterelnök nagyon jó személyes kapcsolatba került De Vienne francia követtel, aki igyekezett megérteni a magyarokat. A francia követ jelentései, a magyar–olasz közeledés és a magyar diplomáciai aktivitás, illetve a németek aktivitása miatti aggodalmak együttesen vezették arra a francia diplomáciát, hogy ismét kezdeményezően lépjen fel a magyar–francia kapcsolatok építésében.²⁹ Briand elnök, aki 1926-ban még szóba sem akart állni a magyar miniszterelnökkel, 1929 januárjában meghívta a magyar politikust, aki Róma és Berlin vigyázó tekintete miatt csak 1929 júniusában, Madridból átutazóban állt meg Párizsban.³⁰ A kétoldalú kapcsolatok mélyítésének legnagyobb akadályát azonban a trianoni szerződés revíziójának kérdése jelentette. A látogatás a francia sajtóban is pozitív visszhangot kapott, ami kiváltotta a kisantant államok heves tiltakozását. A francia kormány félhivatalos

25 Ablonczy 2002, 69., Ablonczy 2000, 1156–1157. Magyarországon ebben az időszakban kezdett megerősödni az angolszász befolyás, illetve a hagyományos osztrák és német orientáció is megmaradt.

26 Kecskés D. 2004, 50.

27 Ablonczy 2002, 69–70.

28 Kecskés D. 2004, 50–51.

29 Romsics 1991, 192.

30 Uo. 193.

lapja (Temps) ezt a tiltakozást visszautasította: „Senki sem tilthatja meg nekik, hogy keserűségtől eltelve fájlalják ezt a helyzetet, amely az ő rovásukra alakult ki, és reménykedjenek abban, hogy egy nap, a lehetőségek mértékében, békés diplomáciai eszközökkel ez orvosolható lesz”.³¹ A magyar szándékok mögött elsősorban Németország „figyelmeztetése” volt, de a magyar–francia kapcsolatok így is megélénkültek, ezt mutatja az is, hogy 1929 és 1939 között 18 kétoldalú és 4 multilaterális egyezmény került megkötésre a két ország között,³² és 1929-ben a franciák a magyar álláspontot támogatták az ún. optáns perben is.³³

A magyar politika arra törekedett, hogy a német és az olasz befolyást ellensúlyozza, de a fő kérdést Budapest számára mindig a revízió jelentette, miközben Párizs következetesen a háború utáni határok megváltoztathatatlanságának elvét követte. Az 1929-es világgazdasági válság azonban új helyzetet teremtett, Németország fokozatosan megerősítette a pozícióit a régióban, és a franciák számára már nem az olaszok jelentették a fő rivális. Ezt felismerve és ettől való félelmükben a franciák a Tardieu-terv révén a gazdasági, politikai és kulturális pozícióik megerősítését kívánták elérni. Ennek keretében a magyaroknak 1931-ben pénzügyi kölcsönt is adtak.³⁴ Gömbös Gyula 1932. októberi miniszterelnöki kinevezése, mivel a kisantant államokkal együtt megvalósuló regionális integráció helyett a bilaterális kapcsolatok fejlesztésére helyezte a hangsúlyt, megakadályozta a francia terveket, amelyek megvalósulását a brit érdektelenség mellett, az olaszok és németek is igyekeztek megakadályozni.³⁵ A harmincas évek második felében, a háborús feszültség erősödésével arányosan a franciák már megértőbbnek mutatkoztak a magyar revíziós érvekkel szemben, de ennek elsősorban a németek megerősödése volt az oka, és elkezdődött az a folyamat, amely a térségbeli francia jelenlét visszaszorulását eredményezte.³⁶

31 Uo. 193, 366. lábjegyzet.

32 Lsd. https://basedoc.diplomatie.gouv.fr/exl-php/recherche/mae_internet___traites (Letöltés: 2021. 09. 24.)

33 Berkes 2021, 344.

34 Kecskés D. 2004, 57.

35 Ádám 1981, 158–162., Pritz 1982, 253.

36 Lsd. Soutou 2005, 790–795. Párizs csak harminc év után, a hatvanas évek elején kezdett aktív és érdemleges nyitási politikát a régióban a de Gaulle-i keleti nyitási politika keretében.

Párizs szerette volna, ha Budapest semleges marad, de magyar részről mindent a revízió szemszögén keresztül néztek. A francia diplomácia részéről már általánosan beismerték, hogy a Monarchia feloszlatása hiba volt, és a magyar határok megváltoztatását a háború utáni békerendezés keretében képelték el.³⁷ Franciaország 1940-es veresége, majd a Vichy-kormány létrejötte azonban új helyzetet teremtett. Az utóbbiak elfogadták a német vezetésű Európa gondolatát, Budapest ugyanakkor megtartotta kapcsolatait a párizsi diplomatákkal is. 1940–1941-re gyakorlatilag csak Magyarország tudta megőriznie a viszonylagos önállóságát a régióban.

Az egymáshoz közel álló ideológiai alapoknak köszönhetően a Vichy-kormány és Magyarország együttműködése udvarias, de politikai értelemben súlytalan volt, mivel mindkét ország mozgástere a német érdekek alá rendelődt. Elsősorban ideológiai, kulturális, illetve részben a gazdasági együttműködésben,³⁸ és a Magyarországon tartózkodó francia hadifoglyok kérdésében voltak a kapcsolódási pontok. Magyar részről mintegy 600–800 (a szám a menekülők arányában változott), német táborokból menekült franciának biztosítottak menedéket.³⁹ A francia hadifoglyok együtt éltek a magyar társadalommal, legtöbbjük francia nyelvet tanított. Voltak, akik részt vettek az 1944-ben létrehozott illegális De Gaulle Bizottságban és fegyveresen is harcoltak, mint ahogy sok magyar emigráns vett részt a francia ellenállásban. Sajnálatos módon a két ország történetének ezen epizódja, amikor a két nemzet között Trianon után az ellenszenv és az előítélet először kezdett feloldódni, nem került be eléggé a köztudatba.⁴⁰ Magyarország is elvesztette

37 Kecskés D. 2004, 80.

38 A valós lehetőségeket mutatja, hogy az 1941-es magyar–francia kereskedelmi szerződés megkötése ellen a németek tiltakoztak, mivel a magyar élelmiszerre nekik volt szükségük.

39 Lsd. Antal 1980.

40 Boros 2011, 250–251. Ugyanakkor a magyarországihoz hasonló kedvező ellátást a francia hadifoglytáborokba került magyarok nem mondhatták el maguknak. A francia hatóságok a magyar hadifoglyokkal szemben kezdetben arra az álláspontra helyezkedtek, hogy miután ők Franciaország szövetségeseinek hadseregei ellen harcoltak, jogosan kezelhetők hadifoglyoknak. Eleinte nem tettek, s nem is akartak különbséget tenni a német és a magyar hadifoglyok között. Ez az ellenséges magatartás és bánásmód az egyes – magyar érintettségű – franciaországi táborok vezetősége és személyzete részéről még inkább tapasztalható volt. Nekik ugyanis – ahogy a francia állampolgárok zömének – szinte semmi, vagy teljesen

a viszonylagos függetlenségét az ország 1944. március 19-i megszállása után, és minden hivatalos kapcsolat megszakadt a két ország között,⁴¹ de nem kerültek egymással hadiállapotba. A túlélésért folytatott küzdelem a magyarok és a franciák számára egyaránt egyéni élethelyzeteket és sorsokat eredményezett.⁴²

Az újrakezdés illúziója (1945–1949)

A megosztott Franciaországban 1943–1944-től De Gaulle vezette Szabad Franciaország került egyre inkább meghatározó helyzetbe. De Gaulle arra törekedett, hogy Franciaország nemzetközi pozícióit megerősítse, és hosszú távon közvetítő és egyensúlyozó szerepet hozzon létre Franciaország számára a Kelet és a Nyugat között.⁴³ Ebben a francia–oroszl kapcsolatok Párizs számára alapvető jelentőségűek voltak, miközben Sztálin ennek sokkal kisebb jelentőséget tulajdonított, és a franciákat nem hívták meg sem a jaltai sem a potsdami konferenciára, ahol a szövetségesek a háború utáni rendezésről döntöttek.⁴⁴ Franciaország arra törekedett, hogy a francia érdekeknek megfelelően új alapokra helyezze a kapcsolatait a kelet-közép-európai államokkal, közöttük Magyarországgal, de tisztában voltak azzal, hogy a németek legyőzésével a kelet-európai országok szovjet ellenőrzés alá kerültek: „...a Balti államok eltűntek, Románia, Jugoszlávia, Bulgária és kétségkívül Magyarország Oroszlország szatellitái lesz-

hamis ismereteik voltak Magyarországról. Arról pedig egyáltalán nem hallottak, hogy 1941 és 1944 között mintegy 1000–1200 német hadifogságból megszökött francia katona talált hosszabb-rövidebb menedéket magyar földön, s élvezte a lakosság és a hatóságok segítőkészségét. Ezen – a magyar hadifoglyokat körülvevő – elutasító közeg szinte minden egyes tagja a maga módján igyekezett visszafizetni mindazon sérelmeiért, melyeket a német megszállás alatt el kellett viselnie.

Lsd. https://armlmllaria.blog.hu/2020/04/18/magyarok_a_francia_hadifogolytaborokban_1945 (letöltés időpontja: 2021. október 01.)

41 Ablonczy 2002, 70.

42 Boros 2011, 251.

43 A francia diplomáciában egyszerre létezett egy szovjetbarát és a szovjetekkel szemben kritikusabb irányzat. Lsd. Kecskés D. 2013, 149, 84–86.

44 Soutou 2005, 804, 806–807.

nek, és Csehszlovákia is sok fájdalom révén tud majd nagyobb függetlenséget biztosítani a maga számára.”⁴⁵

Magyarország megítélése azonban továbbra is ellentmondásos volt. Franciaországban látták azt, hogy a szovjetek a pánszlávizmus és az ortodoxia eszközeivel igyekeznek megerősíteni a kelet-európai hegemoniájukat, amire a legkisebb fogékonyság Magyarországon volt tapasztalható.⁴⁶ Maurice Dejean így értékelte a magyarokhoz való viszonyt: „Moszkva kifejezetten ellenséges előítéleteket táplál Magyarországgal szemben. Különösen azért, mert ez a kb. 12 millió magyar valószínűleg nagyobb ellenállást fog tanúsítani az orosz befolyással szemben, mint a szomszédos nemzetek (...) Meg kell nyerni Magyarországot, erre a lehetőség most a lehető legalacsonyabb áron kínálkozik (...) és egy újjáformált Közép-Európába kell beilleszteni a magyarokat. Ez a fajta politika Franciaország érdekeivel tökéletesen egyezik, mert ha Magyarország jogos kérései továbbra sem teljesülnek állandó zavargás és veszély forrásává lesz...”⁴⁷ Francia részről úgy látták, hogy mihamarabb szükséges a francia jelenlét megerősítése, mivel azt a magyarok – ellensúlyozandó a szovjet hegemoniát – is akarták.⁴⁸ 1945-ben a francia Külügyminisztérium nem látta Magyarországot ellenségesnek, a németek potenciális szövetségeseinek.⁴⁹ A budapesti követséget 1944 augusztusa után ideiglenes ügyvivő vezette, és a magyar kormány a németek nyomása ellenére sem volt hajlandó a francia diplomatákat internálni.⁵⁰ A két ország nem került hadiállapotba egymással, de a hivatalos viszony helyreállítására több mint egy évet kellett várni, mivel a szovjetek nem támogatták az általuk megszállt területen – különösen Magyarországon – a francia diplomáciai jelenlétet.⁵¹ A Quai d’Orsay 1945 novemberében úgy döntött, hogy egy hivatásos diplomatát küld Budapestre, Robert Faure személyében, aki 1945. december elején titokban a bécsi katonai misszió segítségével illegálisan meg-

45 DDF 1945 I. N° 202, 370–371.

46 Fejérdy 2007, 158.

47 Uo. 156. Eredeti forrás DDF I. 1945. N° 8. 11–16., magyarul közli: Kecskés D. 2013, 156–157.

48 DDF 1945. I. N° 466, 851–852.

49 Kecskés D. 2004, 92.

50 Fejérdy-Garadnai 2020, 137.

51 Uo.

fordult Magyarországon, ezt a szovjetek megtudták, és éreztetvén, hogy ki az úr a háznál, csak 1946. január közepén adták meg neki a hivatalos engedélyt a Budapestre való utazásra, ahol csak rövid időt töltött.⁵² Henry Gauquié, új követ, tapasztalt diplomatának számított, elkötelezetten baloldali személy volt, aki nyíltan hangoztatta a kommunisták iránti szimpátiáját. Az új magyar rendszerrel szemben fokozatosan kiábrándult, és kritikussá vált a francia diplomatákkal szembeni kémkedési ügyek, a fokozatosan ellenségessé váló magyar hozzáállás miatt, s mindebben a végső lökést a Rajk-per jelentette. Kérte a visszahívását, és a Quai d'Orsay egyetértésével a diplomáciai protokoll szabályait megszegve, a szokásos búcsúlátogatások nélkül távozott posztjáról, ez is jól mutatja a feszültség erősödését.⁵³

Magyar kormány részéről 1947-ig, mivel igazságos békerendezésben reménykedtek, nagy várakozással tekintettek a franciák irányába, de a valós lehetőséget a szovjetek érdekei határozták meg. A kelet-európai határok kérdésével kapcsolatban a francia külügyminisztériumban még 1945-ben készült feljegyzésbe a magyar szempontok be sem kerültek.⁵⁴ Georges Bidault francia külügyminiszter nyíltan megmondta a Párizsba látogató Nagy Ferenc magyar miniszterelnöknek (1946. június 8.), hogy Franciaországtól semmi se várható.⁵⁵ A francia diplomácia a magyarok számára érzelmi szempontból fontos magyar-román határ kérdésében sem támogatta a magyar álláspontot.⁵⁶ Az 1947. február 10-én aláírt békeszerződés után új fejezet kezdődött a magyar-francia kapcsolatok történetében.⁵⁷ Az ország elméletileg visszaszerezte a függetlenségét, de a Marshall-tervbe bekapcsolódni kívánó országok konferenciájától (1947. június 27. – július 3.) a magyar kormány távolmaradt, bár Mihályfi Ernő külügyminiszter július 13-án érdeklődött a „feltételezett segítség feltételeiről,” s ez a magyar diplomácia utolsó önálló megnyilvánulása volt az 1956-os forradalomig.⁵⁸

52 Fejérdy 2007, 153–163.

53 Fejérdy-Garadnai 2020, 139.

54 Lsd. DDF 1945. II. N° 104, 262–268.

55 Romsics 2006, 182.

56 Romsics 2006, 211. 38. lábjegyzet.

57 Fülöp 1994, 197–205.

58 Pritz 2002, 39.

A magyar–francia kapcsolatok első szakítópróbáját a Nagy Ferenc-féle „összeesküvés” leleplezése, és a francia kommunistáknak a kormányból történő kiszorítása jelentette, amely kiváltotta a francia sajtó magyarellenes hangvételenek a megerősödését, és ez különösen Nagy Ferenc lemondása után vált igen élessé. A magyar kormány 1947-ben még a Nagy Ferencsel szoros kapcsolatban lévő Auer Pált küldte ki követnek, majd annak emigrálása után Károlyi Mihály lett a párizsi magyar követ. Károlyi Mihály 1947. augusztus 27-én adta át a megbízólevelét, akit Bidault külügyminiszter csak októberben fogadott és a „Magyar közösség” ügyre utalva kijelentette neki: „senki sem hiszi, hogy Magyarországon összeesküvés volt, és csalódásának adott kifejezést a felett, hogy ilyen intelligenciájú emberek, mint a magyar baloldal vezetői, egy ilyen dolgot rendeztek.”⁵⁹ Károlynak a személyi kapcsolatai és nemzetközi hírneve révén sikerült a magyar–francia kapcsolatokat megjavítani, és első lépése az volt, hogy annak érdekében interveniált, hogy a francia kormány támogassa Magyarország felvételi kérelmét az ENSZ-be, és ennek a francia kormány eleget is tett. 1947 nyarán Párizsban és Budapesten párhuzamosan folytak a magyar–francia kulturális egyezményre vonatkozó tárgyalások, amelyeknek a megvalósulása a hidegháborús feszültség erősödése miatt csak terv maradt.⁶⁰ Tárgyalások folytak egy magyar gazdasági és pénzügyi kirendeltség felállításáról is,⁶¹ illetve a Sorbonne-on felállítani tervezett magyar intézetről és tanszékről.

1947 őszén a Kominform és a francia–szovjet kapcsolatok is megromlottak, és ez kihatott a magyar–francia kapcsolatok alakulására.⁶² 1948 folyamán a magyar–francia kapcsolatok fokozatosan romlottak, a francia kormány a magyar követséget is megvádolta azzal, nem teljesen alaptalanul, hogy a franciaországi bányászsztrájkot pénzügyileg támogatta. 1949-ben a Franciaországi Magyarok Demokratikus Egyesületét betiltották, a francia rádió magyar adásától elküldték az addigi szerkesztőséget. 1949 februárjában a francia kormány is tiltakozását fejezte ki a Mindszenty-üggyel kapcsolatban, és ez egyértelművé tette számuk-

59 Fejérdy 2007, 163.

60 Kecskés D. 2013, 173–180. A két ország végül 1966-ban kötötte meg, a mai napig érvényes, kulturális egyezményt.

61 Uo. 169–172.

62 Fejérdy 2007, 163–164.

ra, hogy a Rákosi Mátyás által vezetett kommunisták megszerezték a hatalmat Magyarországon. A franciák szemét végül a Rajk-per nyitotta ki, amely „végelegesen leengedte a hazugság függönyét Magyarországra.”⁶³ A magyarországi események hatására Károlyi Mihály lemondott, és helyét Szántó Zoltán követ váltotta fel.⁶⁴

Azok az ötvenes évek és 1956

Az ötvenes évek a diplomaták kölcsönös kiutasítását, mozgáskorlátozást, vízum- és sajtópropaganda háborút hozott a magyar–francia kapcsolatok történetében. A hidegháborús szembenállás kialakulásával megnövekedett a feszültség, és így az előítéletek a magyarok irányába is. Befagyott Franciaország és a „vasfüggöny” túlsó oldalára került országok közt a háború után megindult kapcsolatépítés. Moszkva utasításnak megfelelően a „népi demokráciák” hatóságai tudatosan rombolták a nyugati államokkal, köztük a Franciaországgal fenntartott viszonyt.⁶⁵

Franciaország ugyanakkor arra törekedett, hogy a lehetőségekhez képest összehangolja a szocialista országokból érkező információkat. Magyarországgal a kapcsolat 1949 után leértékelődött, ezt mutatta az is, hogy francia részről Jean Delalande-ot küldték követként Budapestre. Az új francia követ semmilyen befolyással nem rendelkezett a francia külpolitikában, de még a minisztériumban sem és elsősorban pénzkeresési céllal vállalta el a budapesti posztot. Budapesten passzív, inkább protokolláris jelenlétet biztosító személyként fogadták Delalande-ot, aki a hidegháború legfeszültebb éveiben volt kénytelen vezetni a budapesti

63 Kecskés D. 2013, 199., Fejérdy 2007, 165.

64 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-4fd/sz.n. 1945-1965, Franciaország, 3. dob. Magyar–francia kapcsolatok alakulása 1945–1965, 20–33.

65 Kecskés D. 2004. 93. „Igyekeztek teljesen izolálni, normális működésükben hátráltatni a nyugati diplomáciai képviseleteket. A kulturális intézetek és információs irodák bezárása, a helyi lakossággal való érintkezés szisztematikus akadályozása, a külképviseletek létszámának és a nyugati diplomaták mozgásszabadságának korlátozása, az alacsonyabb rangú beosztottak elleni gyakori megfélemlítési akciók és fenyegetések (perek, letartóztatások, kiutasítások), és más hasonló barátságtalan és bosszantó intézkedések azt a célt szolgálták, hogy minél nehezebb legyen e külképviseletek fenntartása.”

követséget. Magyar részről 1951 januárjától szigorúan korlátozták a diplomaták szabad mozgását: csak engedéllyel hagyhatták el a fővárost övező 30 kilométeres zónát. A Párizsban szolgáló magyar diplomaták mozgásszabadságát 1951. februártól szintén korlátozták, és megfigyelés alatt tartották egymás diplomatáit.⁶⁶ A kétoldalú kapcsolatok ebben a korszakban érték el mélypontjukat. Delalande követ 1952-ben írt jelentésében elsősorban mint megfigyelőállomást tartotta fontosnak a francia jelenlétet Budapesten:⁶⁷ „Nem szabad alábecsülnünk magyarországi diplomáciai jelenlétünk értékét. Mindaddig meg kell őrizni azt, amíg nem jár tekintélyvesztéssel Franciaország számára, mivel – a diplomáciai képviselő megfigyelői pozíciójának köszönhetően – legalább minimális szinten meg tudjuk őrizni a francia gazdasági, kulturális és – részben – ideológiai jelenlétet”.⁶⁸

Sztálin 1953 márciusában bekövetkezett halála után javulás kezdődött a két ország viszonyában, és 1953–1956 folyamán, a nemzetközi kapcsolatok átmeneti enyhülésének köszönhetően a magyar–francia kapcsolatokban is változás következett be. 1954-ben Budapest visszahívta Szántó Zoltán követet, akinek a búcsúfogadására több mint 140 személy ment el, és ez természetesen az addig szinte teljes elszigeteltségben lévő magyar követség számára nagy sikert jelentett.⁶⁹ Azzal azonban Delalande követ is tisztában volt, hogy ezek a változások elsősorban a szovjetek engedékenységeinek volt köszönhetőek,⁷⁰ de a franciák figyelmének változását mutatta, hogy a francia követség folyamatosan küldte a belpolitikai helyzetre vonatkozó jelentéseit.⁷¹ Az új magyar követ, Kutas Imre 1954. november 5-én átadhatta a megbízólevelét,⁷² és a kulturális kapcsolatok 1953–1954 folyamán megélénkültek. Magyar részről kiutazási engedélyeket

66 A Párizsban aktív hírszerző tevékenységet folytató Radványi Jánost a franciák kiutasították, és a kitiltása még 1959-ben is lehetetlenné tette, hogy a francia Belügyminisztérium engedélyezze az *agrément*-jét.

67 Fejérdy-Garadnai 2020, 139.

68 Kecskés D. 2013, 217.

69 Fejérdy 2014, 475.

70 Kecskés D. 2013, 227.

71 Fejérdy 2014, 467–469.

72 Uo. 476. A franciák annak ellenére fogadták el az *agrément*-jét, hogy tisztában voltak azzal, hogy a magyar diplomata az ÁVH tisztje volt. Ebben a fő érvet az jelentette, hogy Magyarországon – egyedülként a Keleti Blokkban, Zágráb mellett – nem zárták be a Francia Intézet kapuit, és a kétoldalú kapcsolat javítását, az újbóli közeledést francia részről is fontosnak tartották

adtak a kettős állampolgárok részére, magyar zenei együttesek, filmes szakemberek utaztak ki Franciaországba,⁷³ és francia filmdelegáció érkezett Magyarországra. A magyar külügyminiszter utasította a párizsi magyar követséget, hogy tegyen meg mindent a Franciaországgal való viszony megélénkítésére, és a franciaországi exportcélok megvalósítása érdekében. A hivatalos kapcsolatok mellett 1955-ben mintegy 1000 francia turista járt Magyarországon.⁷⁴

Gesztusértékekkel bírt az is, hogy 1954. október 16-án Nagy Imre miniszterelnök meghívta a nyugati diplomátákat a badacsonyi szüretre, és újra engedélyezték számukra a vadászatokon való részvételt.⁷⁵ Guy Turbet-Delof, a Francia Intézet igazgatója, egy interjú során azt nyilatkozta, hogy a közöny évei után éppen Nagy Imre első kormánya idején kezdett a francia Külügyminisztérium aktívabban foglalkozni Magyarországgal.⁷⁶ A Quai d'Orsay Kelet-Európa-szakértőjének számító Jean Laloy megállapította, hogy a kelet-európai országok közül Magyarországgal volt a legkevésbé rossz a franciák viszonya,⁷⁷ de ennek sebezhetőségét mutatja, hogy Nagy Imre bukása után a Francia Intézet magyar titkárnőjét (Németh Margit) kémkedés vádjával a magyar hatóságok letartóztatták, és a korábbi közeledést ismét a gyanakvás és a félelem váltotta fel.⁷⁸ A magyar vezető körök megváltozott magatartásáról tanúskodott, hogy a francia követség által 1955. július 14-én adott fogadáson Rákosi Mátyás is részt vett, aki a 1956. július 14-ei fogadáson is megjelent⁷⁹ a teljes magyar kormánnyal együtt, Gerő Ernő kivételével.⁸⁰ Az új francia követ, Jean Paul-Boncour megbízólevelének átadása alkalmából a kétoldali és személyes kapcsolatok fejlesztésének fontosságát hangsúlyozta, amelyet válaszbeszédében Hegedűs András miniszterelnök is megerősített.⁸¹

73 1954-ben a magyar filmesek, 1951 után először részt vehettek a cannesi filmfesztiválon.

74 Kecskés D. 2004, 97., Közöttük a későbbi miniszter és szenátor Alain Peyrefitte krakkói konzul, aki a lengyel és a magyar helyzetet hasonlította össze. Lsd. Garadnai, 2020b.

75 Fejérdy 2014, 477.

76 Kecskés D. 2004, 98–99.

77 Fejérdy 2014, 478. Lsd. Kecskés D. 2007, 280–288., Garadnai 2001, 112–152.

78 Fejérdy 2014, 482, 490.

79 Ez volt az utolsó nyilvános szereplése, mert négy nappal később szovjet nyomásra örökre elhagyta Magyarországot.

80 Fejérdy 2014, 490, 500.

81 Uo. 499.

Az 1956-os magyar forradalom teljesen váratlanul érte a francia döntéshozókat, a budapesti francia diplomaták a forradalom hatása alá kerültek, és nyíltan segítették a forradalmárokat.⁸² Az 1953–1956 között fokozatosan végbe ment javulást nemhogy megállította, de durván vissza is vetette a NATO-országok diplomáciai bojkottja, és ezt a forradalom leverése, illetve a Kádár-kormány hatalomra kerülése miatti tiltakozás nyílt kifejezésére vezettek be: „A nyugati képviseltekre tekintve visszatért a Rákosi-korszak”.⁸³

A magyarok megítélésében azonban nagy változást jelentett az 1956-os forradalom. A francia kormány és a közvélemény mindent megtett azért, hogy a magyarokat támogassák,⁸⁴ és a forradalom leverése után a magyar menekülteket is nagy számban fogadták be. A forradalom ismét a szabadságszerető nemzet képét erősítette, és a franciák többsége számára olyan tapasztalatot jelentett, amely sokuk számára – főképpen az értelmiség és a politikai elit körében – meghatározó maradt egészen az 1988–1991 közötti időszakig.⁸⁵

Összegzés

Franciaország és Magyarország viszonyát a nemzetközi helyzet és francia keleti politika összefüggésein keresztül lehet értelmezni. 1900 és 1956 között a két ország kapcsolatát rövid ideig tartó közeledések és hosszabb ideig tartó távolodások jellemezték, és az együttműködés és konfliktus egyaránt megjelent. A századfordulón még meglevő szimpátia az első világháború alatt elveszett. Párizs számára 1920 és 1940 között meghatározó súllyal jelentek meg a katonai-stratégiai tényezők, és a versailles-i határok megtartása, miközben hazánkban a francia tekintély a francia katonai jelenlét gyengülésével fokozatosan erodálódott.

82 Uo. 513.

83 Kecskés 2007, 263.

84 DDF 1956 III. 227–230.

85 Berkes 2009/2010, 94. François Bayrou a magyar nagykövettel folytatott megbeszélésén felidézte gyermekkori emlékét, amikor látta sírni az apját a magyar forradalom leverése miatti bánatában. A francia közvélemény reakciójával kapcsolatban lsd. Kecskés D. 2013, 274–279.

A helyzet bonyolultságát mutatja, hogy a németek által megszállt Európában a francia menekültek százai érkezhettek Magyarországra. 1945 után a két ország viszonyában és a magyarok megítélésben átütő változás nem következett be, mindez már elsősorban a szovjet érdekeknek való kiszolgáltatottságból következett. Az 1944–1947 közötti rövid időszak csak átmeneti közeledést jelentett, elsősorban a kulturális területen, de 1948–1949 folyamán a két ország kapcsolata látványosan romlani kezdett. Az együttműködés lehetőségeit alapvetően a hidegháború realitásai határozták meg, és a francia diplomácia csak 1962–1963 után fordult ismét a kelet-közép-európai országok irányába a de Gaulle-i *détente-entente-coopération* politika keretében.

A két világháború között a francia követek alapvetően ellenséges környezetben végezték diplomáciai szolgálatukat, és ez kihatott a magyarok megítélésére. Egyetérthetünk Fejérdy Gergely értékelésével, hogy 1945 után Budapestre kinevezett három francia követ személye is jól tükrözte Párizs Magyarországgal kapcsolatos politikáját. Kezdetben – még ha egy szovjetbarát diplomatára támaszkodva is – Franciaország reményt látott a francia–magyar kapcsolatok elmélyítésére, ám a Rákosi rendszer kiépülésével teljes lett a kiábrándulás, és Párizs a francia érdekek szempontjából jelentéktelen szovjet provinciaként tartotta számon Magyarországot, és a kelet-európai szatellitákkal együtt a magyarokhoz is mint Moszkva alárendeltjeiként viszonyultak.

Jelentős fordulatot hozott azonban az 1956-os forradalom, amely ismét a bátor és szabadságszerető magyar nemzet képét erősítette, és alapvetően meghatározta a franciák viszonyát a Kádár-rendszerhez. Francia részről egészen a rendszerváltozás időszakáig figyelemmel kísérték az 1956-os forradalom utó-történetét, a rendszer és a nép egymáshoz való viszonyát. Nem véletlen, hogy az 1988 és 1991 közötti változások és az 1956-os forradalom között szoros kapcsolatot láttak, amely azonban nem zárta ki az együttműködést sem a kommunista rendszer, sem a szabad választások után megalakult Antall-kormány vezetőivel.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Ablonczy 2002.** Ablonczy Balázs: Távol Párizstól. A magyar-francia kapcsolatok 1920 és 1944 közötti történetéhez. In: *Magyarország helye a 20. századi Európában*. Budapest, 2002.
- Ablonczy 2000.** Ablonczy Balázs: Francia diplomaták Magyarországon 1920–1934, In: *Századok*, 2000. (134. évf.). 5. sz. 1156–1157.
- Antal 1980.** Antal László (szerk.): *Ego sum gallicus captivus*. Francia menekültek Magyarországon. Európa, Budapest, 1980.
- Ádám 1981.** Ádám Magda: *A kisantant*. Kossuth kiadó, Budapest. 1981.
- Bauquet 2000.** Nicolas Bauquet: Egy ártatlan diplomáciai flört: Franciaország és a koalíció, 1905–1909. In. *Valóság*, 2000/8.
- Berkes 2021.** Berkes Antal: *L'affaire des optants: les enjeux nationaux et internationaux d'un différend roumano-hongrois*. ELTE-Université Paris 3. Sorbonne Nouvelle. 2021.
- Berkes 2009/2010.** Berkes Antal: *L'opinion publique française face à l'adhésion de la Hongrie à l'Union Européenne*. Mémoire de Master. Université de Provence 2009/2010. Entretien mené avec M. Dezső Kékessy, ambassadeur de la République de Hongrie à Paris. (1999–2002).
- Boros 2011.** Boros Zsuzsanna: Francia hadifoglyok Magyarországon a második világháború alatt. In: *Rendszerváltozások Franciaországban*. L'Harmattan kiadó, Budapest. 2011.
- Diószegi 1999.** István Diószegi: La France et la Hongrie après le compromis austro-hongrois de 1867. *Specimina Nova. A Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Történeti Tanszékeinek Évkönyve*. szerk. Majoros István, Pécs. 1999.
- Diószegi 1972.** István Diószegi: La politique extérieure de l'Autriche-Hongrie en 1870-1871. In: *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine*. 1972. Tome 19. N° 2.
- Eckhardt 1939.** Eckhardt Sándor: A magyarság külföldi arcképe. In: *Mi a magyar?* (szerk. Szekfű Gyula) Magyar Szemle Társaság, Budapest. 1939.
- Fejérdy-Garadnai 2020.** Fejérdy Gergely-Garadnai Zoltán: A francia követek és nagykövetek szerepe a Magyarországról alkotott kép változásában (1944–1994). In: *Levéltári Közlemények*. 89. évf. Budapest, 2020. 137.

- Fejérdy 2007.** Fejérdy Gergely: Magyarország a Quai d'Orsay szemével (1944–1949). In: *Külügyi Szemle*, 2007. 1-2. sz.
- Fejérdy 2014.** Gergely Fejérdy: *L'Europe francophone et la Hongrie au début de la Guerre Froide*. Les relations diplomatiques et culturelles entre les pays francophones de l'Europe occidentale et la Hongrie de 1944 à 1956. Honoré Champion, Paris. 2014.
- Fisera 1994.** Vladimir Claude Fisera: L'amie de notre ennemie? Attitudes françaises envers la Hongrie et ses voisins slaves (1870–1938), In: *Cahier d'études hongroises*. 6/1994.
- Fülöp 1994.** Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke*. A Külügyminiszterek tanácsa és a párizsi magyar békeszerződés. 1947. Héttorony Könyvkiadó. Budapest. 1994.
- Garadnai 2020a.** Garadnai Zoltán: *Franciaország és a keleti biztonság François Mitterrand elnöksége alatt*. A magyar-francia kapcsolatok története (1981–1995) Dialóg Campus, Budapest. 2020.
- Garadnai 2020b.** Garadnai Zoltán: Road movie à la française? Alain Peyrefitte krakkói francia konzul beszámolója magyarországi útjáról. In: *Archivnet* 20. évf. 2020/ 5-6. szám. <https://www.archivnet.hu/road-movie-a-la-francaise-alain-peyrefitte-krakkoi-francia-konzul-beszamoloja-magyarorszag-i-utjarol> (letöltés dátuma: 2022. június. 18.)
- Garadnai 2001.** Garadnai Zoltán: A magyar-francia kapcsolatok története 1945–1966 között. In: *Külpolitika*, Új folyam (7.), 2001/1-2 sz.
- Horel 2011.** Catherine Horel: *A középnek mondott Európa. A Habsburgoktól az európai integrációig, 1815–2004*. Akadémiai kiadó, Budapest. 2011.
- Horel 2017.** Catherine Horel: *Horthy*. Kossuth kiadó, Budapest. 2017.
- Kecskés D. 2013.** Kecskés D. Gusztáv: *Magyar-francia kapcsolatok, 1945–1990*. Források, MTA BKTi, Budapest. 2013.
- Kecskés D., 2007.** Kecskés D. Gusztáv: Franciaország. In: *Evolúció és revolúció. Magyarország és a nemzetközi politika 1956-ban*. szerk. Békés Csaba 1956-os Intézet – Gondolat Kiadó, Budapest. 2007.
- Kecskés D. 2004.** Kecskés D. Gusztáv: *Franciaország Közép-Kelet-Európa politikája 1918-tól napjainkig*. MTA TTI. Budapest. 2004.
- Majoros 2009.** István Majoros: L'image de la Hongrie en France des années 1890 à la fin de la Première mondiale. In: *Öt kontinens*. ELTE, Budapest. 2009.

- Pritz, 2002.** Pritz Pál: Magyarország helye a 20. századi Európában. In: *Magyarország helye a 20. századi Európában*. Budapest. 2002.
- Pritz 1982.** Pritz Pál: *Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején (1932–1936)*. Akadémiai kiadó, Budapest. 1982.
- Romsics 2006.** Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Osiris kiadó, Budapest. 2006.
- Romsics 1996.** Romsics Ignác: Détruire ou reconstruire l’Autriche-Hongrie? Franciaország dunai politikájának dilemmája a XX. század elején, In: *He-lyünk és sorsunk a Duna-medencében*, Osiris Kiadó, Budapest. 1996.
- Romsics 1991.** Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Magyarságku-tató Intézet, Budapest. 1991.
- Soutou 2005.** Georges-Henri Soutou: Le deuil de la puissance (1914–1958) In: *Histoire de la diplomatie française* (Édité par Dominique de Villepin) Per-rin. Paris. 2005.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- DDF (Documents Diplomatiques Français) 1945. I. Paris, Imprimerie Natio-nale. 1998.
- DDF 1945. II. Paris, Imprimerie Nationale. 2000.
- DDF 1956. III. Paris, Imprimerie Nationale. 1990.
- HU-MNL-OL-(Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára) Külügyminisz-terium. XIX-J-1-j-4fd/sz.n.

Hungary Seen From the Other Side of the Rhine. The Public Opinion in France: World Wars and Revolutions: Winners and Losers (1900–1956)

ABSTRACT: During 1900 and 1956, the French-Hungarian relations were characterized by short-term rapprochements and longer-term distances, as well as by cooperation and conflicts. Mutual sympathy existed at the turn of the century which disappeared during the First World War. Between 1920 and 1940, the military-strategic factors and the maintenance of the status quo of Versailles was important for Paris, meanwhile Hungary wanted to modify them. To the extent that, French power and prestige eroded in the region, but the complexity of the situation is well illustrated by the fact that hundreds of French refugees could arrive to Hungary. After 1945, there has been any radical changes in the relations between the two countries, and during 1948 and 1949 its began to deteriorate dramatically. The attitude of France is clearly demonstrated by the changing of French policy towards Hungary. However, the revolution of 1956 brought a significant turnaround, once again reinforcing the image of a courageous nation fighting for his liberty, which determined the French opinion on the Kádár regime.

KEYWORDS: Trianon, peace treaty, revolutions, 1956, bilateral relations, prisoners of war.

La Hongrie vue de l'autre côté du Rhin. La pensée publique française, les Guerres mondiales et les révolutions: les gagnants et les perdants (1900–1956)

RÉSUMÉ : Entre 1900 et 1956, les relations franco-hongroises se caractérisaient par des rapprochements à court terme et par des distances à plus long terme, ainsi que par des coopérations et des conflits. Une sympathie mutuelle existait au tournant du siècle qui disparaissait à l'aube de la Première Guerre mondiale. Entre 1920 et 1940, des facteurs militaires et stratégiques, y compris le maintien des frontières de Versailles signifiaient un poids décisif bien que la Hongrie ait voulu les modifier. Peu à peu, le pouvoir et le prestige français s'érodait dans la région, mais la complexité de la situation est bien illustrée par le fait que centaines de réfugiés français pourraient se réfugier en Hongrie durant la seconde guerre mondiale. Après 1945, il n'y avait pas de changement radical dans les relations entre les deux pays, et au cours de 1948 et 1949 les relations commençaient à se détériorer de façon spectaculaire. Cependant, la révolution de 1956 apportait un revirement significatif, renforçant davantage l'image d'une nation courageuse luttant pour sa liberté, et ce tournant déterminait l'attitude des Français vis-à-vis du régime Kádár.

MOTS-CLÉS : Trianon, traité de paix, révolutions, 1956, relations bilatérales, prisonniers de guerre.

KOVÁCS ÖRS

MAGYARORSZÁG ÉS A GULYÁSKOMMUNIZMUS FRANCIA RECEPCIÓJA (1957–1989)

KIVONAT: A tanulmányban arra törekedtünk, hogy a korszak fontosabb összetevőire rámutassunk, illetve megmagyarázzuk, hogyan láttak a franciák azt a jelenséget, amelytől igazán kialakult a gulyáskommunizmus, a tábor legvidámabb barakkja. Mivel a diplomáciatörténetről és a politikai kapcsolatokról számos munka készült, így ezek elemzését csak felszínesen érintettük. Foglalkoztunk viszont Kádár ellentmondásos személyével és politikájával, a magyar törekvésekkel a Magyarország-kép alakításában. Megállapítottuk, hogy az 1956-os megtorlások után Kádár egy stabil és a szocialista táboron belül viszonylag liberális, de a szovjeteket mindvégig hűségesen követő politikát folytatott. A franciáknál meglévő történelmi érdektelenségből azonban érdemben nem sikerült kitörni, amelynek csak részben magyarázata hidegháború hullámmása: például a prágai tavasz utáni években ismét kihűltek a kapcsolatok. Amúgy az egész időszak egy körforgásnak tűnik: a politika terén nem várható semmi Kádártól, mert a szovjeteket követi; a gazdaságban a magyar külkereskedelmi passzívum folyamatos, és Franciaország jóval csekélyebb mértékben gazdasági partner, mint mondjuk az NSZK; kultúrpolitikában állandó az aránytalanság a magyar fél rovására. A francia lapok helyén tudták kezelni a magyar politikát, a gazdasági mechanizmust, vagy épp a jobb életszínvonal mellett jelentkező problémákat. A magyar viszonyokról egészen reális képpel rendelkeztek, de még Mitterrand elnöksége sem tudta más polcra helyezni a magyar–francia kapcsolatokat, mert a megváltozó nemzetközi körülmények mást diktáltak, és más volt a francia érdek.

KULCSSZAVAK: gulyáskommunizmus, gazdasági reform, fellazítás, történelmi érdektelenség, keleti nyitás, kultúra, sajtó, blokkpolitika.

„Haynaunak indultál. Ez rég volt, mondják.
 Megszelídültél. Naftalinba tetted
 a kötelet s előkerült a kolbász.
 Azt hallom, hogy szeretnek. [...]

 A szabadság csodaszarvasát űztük
 négyszáz éve. De ki fut most utána?
 Te érted el. Szívós vagy. Egy országot
 toltál át Ázsiába.”

(Faludy György: *Egy helytartóhoz 25 év után*, 1981)

A Kádárral kapcsolatos érzéseit így fogalmazta meg az 1956-os forradalom után emigrált – Rákosi alatt Recsket is megjárt – költő. A távoli Torontóból is elég pontos képe és sarkos véleménye volt a magyarországi helyzetről. A versben is pontosan az a kettősség jelent meg, mint a francia sajtóban, ahol a Kádár-korszakot leginkább ellentmondásosnak¹ szokták nevezni. Általában külföldön, így Franciaországban is. Így tett a *Le Monde* újságírója is, amikor Kádár János életútját összegezte a bukását jelentő 1988-as püünkösdi pártértekezlet kapcsán. Az idézett cikk árulónak, követendő példaképnek, majd teljesen hitelét veszített embernek állítja be Kádár Jánost. A messziről jött ember, a külföld, mennyiben látta másként, mint azok, akik megélték az akkori időket, vagy még jól emlékeznek a nevével jelzett korszakra? Vagy találunk közös álláspontot(okat)? Bizonyára igen is, meg nem is. Magyarországon a magunkkal hozott családi örökségünk meghatározza ma is Kádár-képünket, amely természetesen jóval kevésbé érzékelhető már a 40 évesnél fiatalabbak körében. Az ő Kádár-képüket

¹ Hongrie Le remplacement de M. Janos Kadar La fin d’une carrière de controverses, *Le Monde* 1988.05.24.

inkább az iskolai történelemtanárok, esetleg szüleik és nagyszüleik elbeszélései alakítják. Ennek mélysége viszont nagyon eltérő, náluk már nincs meg a visszaadhatatlan személyes tapasztalat „élménye”. Természetesen megfelelő idő távlatából kerülhet egy-egy történelmi személyiség az őt megillető helyre, és koptatja majd le róla a személyes tapasztalatokból származó elfogultságot. Így válhat majd pusztán tudományos vizsgálat alanyává, amelynek eredménye jóval tisztább képet ad majd, mint napjaink történetírása.

Egy külföldi szemével nézni egy másik ország történetét különösen izgalmas, de biztos, hogy egyfajta távolságtartással történik. Főképp akkor, ha nyelvét és ezen keresztül érvényesülő sajátos kultúráját nagyon kevesen ismerik. A magyar kultúra pedig ilyen. Ez a távolság pedig olykor szakadékká szélesedhet. Ez kevéssé áthidalható, ha csak néhányan tanulják meg vizsgálatuk országának nyelvét, hisz akkor csak kevesek álláspontja befolyásolja a döntéshozókat. Ha sokan élnek a vizsgált országban, de nem beszélik annak nyelvét és ezáltal csak felszínesen ismerik annak kultúráját, szintén félreértésekre adhat okot. Ha mindezt a vizsgált országban még egy diktatúra is nehezíti – cenzúra, szabadságjogok hiánya stb. –, különösen nehéz. Ezért még nehezebb dolga van a külföldi szemlélőnek tárgyilagos képet festeni a Kádár-rendszer-ről, amelynek sorsa nemcsak a vezetőjétől, hanem erősen függött nemzetközi környezetétől is. A Szovjetunió katonai megszállása nélkül feltételezhetjük, hogy Kádár nem tudta volna fenntartani hatalmát és diktatúráját sem, talán a klasszikus gulyáskommunizmus rövid időszakát leszámítva (nagyjából 1960-as évek közepétől az 1970-es évek közepéig, végig). Az átmeneti és érzékelhető javulás önmagában azonban nem értelmezhető, hiszen rendszerét az 1956-os forradalom leverése és véres megtorlása indította el, majd a Szovjetunió politikai és gazdasági válságával párhuzamosan kialakuló hasonló magyarországi helyzet söpörte el.

Mire tehetünk kísérletet e rövid keretek között? Megpróbálhatjuk áttekinteni a Kádár-korszak diplomáciai kapcsolatait Franciaországgal, amely csak felszínesen történhet, hiszen a korszakkal foglalkozó kutatók – például Fejérdy Gergely, Garadnai Zoltán, Gazdag Ferenc, Kecskés D. Gusztáv – már publikáltak a rendelkezésünkre álló helynél jóval bővebb írásokat a témáról. Így ezek elkerülhetetlen főbb megállapításaik beemelésén kívül többre nem vállalko-

zunk. Jelen tanulmány célja inkább a francia sajtó és diplomácia szemüvegén keresztül bemutatni a Kádár-korszak néhány fordulópontját. Kádár megítélése természetesen együtt változott diktatúrájának megítélésével, így a kettőt közösen vizsgáljuk.

A Kádár-kép változásai

A franciák is ismerik a tábor „legvidámabb barakkja” (la baraque la plus gaie du camp) kifejezést. Kádár is ezt tartotta legfőbb érdemének, hiszen a többi szocialista országhoz képest Magyarországon egy „puhább” diktatúra alakult ki: nőtt az életszínvonal, az elnyomó gépezet kifinomultabban, nyílt erőszak kerülésével igyekezett biztosítani a társadalmi támogatottságot. A forradalom leverőjének és elárulójának sarát Kádár az 1960-as években kezdte lemosni magáról: az amnesztia és az új gazdasági mechanizmus segítette ezt. „Már 1957 elején arról szólt [Kádár] egyik beszédében, hogy a szovjet–magyar barátság nem azt jelenti, hogy ha Moszkvában esik az eső, akkor Budapesten ki kell nyitni az esernyőt.”² Mindezt a szovjet politikai elit támogatása kísérte, mert egy újabb forradalom kitörésének megakadályozását látták ebben. Kádárnak társadalmi békét kellett teremteni, amelyhez kapott némi önállóságot.³ Sikert ért el, hogy a forradalom csak engedményekkel lesz elkerülhető. Az 1963-ig tartó megtorlási szakasz után érvényesült a kádári időszak jelszava: „Aki nincs ellenük, az velünk van.” Azaz, ha elfogadod a fennálló rendszert és nem kritizálsz, akkor részesülhetsz annak előnyeiből, az úgynevezett kis szabadságok révén. Ilyen volt például, ha soron kívül jutottak hozzá valamihez (például élelem, háztartási cikkek, autó, lakás, útlevel stb.). Ugyanakkor 1956 tagadása, ellenforradalomként történő interpretálása végigkísérte a korszakot, még 1978-ban is tiltakozni akar a magyar diplomácia egy sportműsor ellen, ahol az 1954-es berni világbajnoki döntőben elszenvedett magyar vereség után 1956-os filmkockákat vágta be a Budapestre

2 Aczél 2000.

3 Horel 2020.

özönlő szovjet tankokról. A két esemény közös kommentárja pedig csak ennyi volt: „Ezt sem érdemelték meg.”⁴

A Kádár-rendszer megítélésének változását a franciaországi magyar emigráció is érzékelte. A kezdetben sztálinista, majd Nagy Imre hívének álló egykori Szabad Nép-újságíró, 1956 után Párizsban élő Kende Péter 1962-ben már így írt: „Beszéljünk egyszer nagyon-nagyon őszintén: Kádár János és az MSZMP az utóbbi években Nagy Imre 1953-as eszményét próbálja megvalósítani (a parasztkérdéstől eltekintve): kommunizmust, de jobban. Kommunizmust, de úgy, hogy a nép többsége elfogadhatónak érezze. [...] Az egész kommunista mozgalom – Kádár maga is olvassa csak újra október vége tájt mondott beszédeit! – szembekerült a kegyetlen valósággal, hogy mindent újra kell kezdeni, mert a nép mást akar, gyökeresen mást. A nép és a párt antagonizmusából eredő dilemmát ki így, ki úgy oldotta meg. Volt, aki a párt hatalomhoz maradt hűséges, volt, aki a népakaratot választotta és volt, aki a dilemma megoldásának reménytelensége miatt minden cselekvéstől visszavonult.”⁵

Emellé társult a rendszer „tudunk róla, de nem szólunk bele” magatartása, kiépült az úgynevezett második gazdaság. Szinte tudatosan elnézték a gyáron belüli kiegészítő jövedelemért zajló plusz munkákat, illetve a gyár eszközeivel, anyagaival engedély nélkül végzett magánmunkákat, a fuszást.⁶ A saját haszonra termelő háztáji gazdaságokat pedig egyenesen engedték a jobb élelemellátás érdekében. Az állami szektoron kívül pedig kiépült egy kiskereskedőkből és kisiparosokból álló magánszektor (őket nevezték maszekoknak). Politikai szempont volt: ha az emberek a normál munkaidőn túl is dolgoznak, akkor nem lesz idejük a politikával foglalkozni.⁷ Azaz Kádár egyszerre kellett, hogy megfeleljen a szovjeteknek, a forradalom megismétlődésének elkerülése érdekében a

4 HU-MNL-OL XIX-J-1-j-003499/1978. Franciaország. 56.doboz. A francia TV provokatív műsora, 1978. május 19.

5 Papp 2017, 89.

6 Ezt majd a GMK-k rendszere törvényesíti, mely 1982. január 1-től biztosítja a társadalmi tulajdonban lévő eszközök felhasználásával végzett vállalkozási célú munka végzését.

7 „A jólét lehetősége arra is lehetőséget teremt, hogy az emberek minden másról megfeledkezzenek, s csak a jóléttel törődjenek, mégpedig csak a maguk jólétével. Az autó, a családi ház, a televízió megszerzése sok esetben öncéllá válik, elfeledtet minden más célt, maga alá temet minden más törekvést.” Gyurkó 1966.

magyar népnek, és a hatalom megtartása érdekében saját pártjának is. Kádár egyszerre folytatott kuruc és labanc politikát, amellyel megvalósította a kétpólusú magyar politikai hagyományt, és a személyében megtestesülő szintézissel a hosszú távú politikai hatalmat is biztosította. A kommunisták 1945 után felváltták a Horthy-rendszerrel és a fasizmussal szemben a kurucos örökséget, miközben a szovjet irányítás elfogadása labanccá is tette őket.⁸ Kádár az 1956-os forradalom után a haza megmentőjének szerepében tetszelgett, aki helyreállítja a „törvényes” rendet. Valódi népszerűséggel azonban csak az 1970-es évektől rendelkezett, midőn a gazdasági reformok éreztetni kezdték a hatásukat. Ám 1972-ben mindez megtört, mivel Brezsnyev bírálta a magyar reformot, Kádár pedig visszakozott. Mégis Magyarország lett a szovjetek kísérleti laboratóriuma abban az értelemben, hogy meddig tolerálható a szocializmus reformja.⁹ 1985-re nemcsak magas életkora, hanem a Gorbacsov-féle szovjet vezetés támogatásának hiánya miatt is válaszút elé került. Így Gorbacsov arra utalt moszkvai találkozójukon, hogy távozzon a hatalomból.¹⁰

A továbbiakat ismerjük: 1988-ban formálisan is átadta helyét Grósz Károlynak, majd nem sokkal Nagy Imre és mártírtársainak újratemetése után 1989. július 6-án elhunyt. Egy 2009-es felmérés szerint azonban a magyarok 75 százaléka még mindig az egyik legjelentősebb magyar politikusnak tartja, sőt 42 százalékuknak még az egyik legrokonszenvesebb is, mindamellett Nagy Imréről csak 17 százaléknyan nyilatkoztak így.¹¹

8 Horel 2020.

9 Kende 2013, 133.

10 Horel 2020.

11 Horel 2020.

A Magyarország-kép befolyásolásának módszerei, lehetőségei Franciaországban

A magyar politika természetes célja volt, hogy képes legyen önmagáról pozitív képet kialakítani Franciaországban. Ez a feladat azonban akkor sem túl könnyű, ha nem egy diktatúra van hatalmon, hisz az ország alapvetően kicsi, katonailag nem jelentős, ráadásul a francia külpolitikai prioritások nem érintik Közép-Európát. Az 1956-os forradalom leverése után a magyar sajtó minden külföldi, különösen nyugati látogatóról nagy hírverés közepette számolt be, hisz ez az elszigetelt rendszer nemzetközi legitimitásának erősítését szolgálta. Yves Montand 1957-es budapesti fellépéséről dicshimnuszokat zengett a hazai sajtó.¹² A diplomáciai erőfeszítésekkel jelen dolgozat keretei között nem foglalkozunk, amelyek elsődlegesek voltak politikai téren. A kulturális és gazdasági erőfeszítésekkel azonban igen. A franciák törekvéseit kulturális téren a magyarok gyanakodva fogadták, mert a „lazítást”, azaz a nyugati ideológia behatolását látták benne.¹³ Ez olyan erősen élt a magyar kulturális élet francia felelőseiben, hogy többször is panaszkodnak a párizsi Magyar Intézet és a nagykövetség munkatársai a francia propagandára. Nehézmenyezték a „Kegyenc” című Illyés-darab bemutatóját, pedig a szerző „a darabját az otthon kifogásolt részek kihagyásával” átírta. A bemutatót igyekeztek bukásnak beállítani.¹⁴ Mit jelentett a „fellazítás” a gyakorlatban? Erre jó példa Dobossy László¹⁵ jelentése, aki nagy veszélynek látta, hogy a francia nyelvoktatáson keresztül az értelmiséget és az egyetemistákat célozták meg. A művészeik a modern kozmopolita eszméket képviselik, az ösztöndíjasaik jól ismerik Magyarországot, akik többnyire az ideológiailag megzavarható tudo-

12 Farkas–Mund 2010.

13 Fejérdy 2011.

14 HU-MNL-OL XIX-J-1-j-004759/1/ 1965. és 004759/3/1965. Franciaország 49. doboz. Illyés Gyula Franciaországban, 1965, október 28. és 1965. november 29.

15 Dobossy László (1910–1999), irodalomtörténész, a francia antifasiszta Ellenállás tagja, 1973 és 1976 között immár második alkalommal a párizsi Magyar Intézet igazgatója

mányterületekre jönnek (történelem, szociológia, közgazdaságtan, filozófia). Meghívásaikkal támogatták a rendszerrel vitában álló írókat (pl. Pilinszky János, Tandori Dezső), és az ilyen jellegű könyvek és filmek franciaországi bemutatását pártfogolták.¹⁶

Mindezek ellenére a francia vendégek szinte mindig különösen kedvesek maradtak. Ennek egyik oka, hogy a Francia Kommunista Párt az 1980-as évekig megőrizte jelentős társadalmi befolyását Franciaországban, így rajtuk keresztül a keleti blokk pártjai, politikája jelentős teret kapott a propagandára nyugaton. Másrészt a francia politika mindig képviselt valamiféle különállást az Egyesült Államoktól a nyugati blokkon belül, amelyet támogatásra érdemesnek talált a Szovjetunió is, még akkor is, ha a francia célok jelentős részével nem értett egyet.¹⁷ Harmadrészt az idelátogató külföldiek által Magyarországról közvetített kép fontos volt Kádáréknak. Franciaország általában a kultúra hazájaként jelent meg, rendszeresen foglalkoztak francia filmhetekkel, kiállításokkal, művészek kölcsönös fellépéseivel, és igyekeztek népszerűsíteni Magyarországot.¹⁸ A sok ilyen esemény közül a strasbourgi magyar hetek példáján keresztül nyerünk betekintést abba, hogy ez miként is működött.

A magyar fél igyekezett számára gazdaságilag is megfelelő helyszínt választani, ugyanis a német–francia határ közelsége akár Magyarország legfontosabb nyugati kereskedelmi partnerének, az NSZK-ból érkező érdeklődőknek is lehetőséget adott a magyar termékek megismerésére. Így az előkészítés messze nemcsak a kulturális, hanem a gazdasági területre is kiterjedt. A Kulturális Kapcsolatok Intézete (KKI) és a Hungexpo dolgozóin kívül a párizsi Magyar Intézet és a magyar nagykövetség munkatársai is szerepet kaptak a rendezvény megszervezésében, szorosan együttműködve a francia hatóságokkal, a városi előljárókkal. Elzászi kiskereskedők olyan szervezett úton jártak Magyarországon, amely megkönnyítette a magyar áruk megismerését és árusítását a magyar

16 HU-MNL-OL XIX-J-1-j- 00230/8/ 1973. Franciaország. 47.doboz. Dobossy László jelentése a KKI-nak, 1973. október 4.

17 Ez vált nyilvánvalóvá Franciaországnak a NATO katonai együttműködéséből való visszavonulás során, 1966. március 7-én, amikor De Gaulle erről értesítette Johnson elnököt.

18 Farkas–Mund 2010.

hetek idején. A nyitónapra időzítették Keserú Jánosné¹⁹ könnyűipari miniszter látogatását is a városba, miként az Állami Népi Együttes első fellépését is. Fellépett a Kodály vonósnégyes, modern magyar képzőművészeti kiállításra és magyar könyvkiállításra is sor került. A helyi egyetemen négy magyar tudós is tartott előadást, a helyi rádió pedig magyar költészetéről sugárzott egy műsort. A mozik nyolc magyar filmet tűztek műsorra közönségtalálkozókkal együtt. A miniszteri látogatás legfőbb célja a francia és magyar könnyűipari együttműködés erősítése volt. A magyar hetek alatt a magyar áruk szépen fogytak, a kiskereskedelem jól teljesített, különösen a magyar borok iránt mutatkozott nagyobb kereslet.²⁰

Az ilyen jellegű rendezvények a politikai céljaik mellett egyre inkább gazdasági törekvésekkel párosultak. A francia fél inkább tekintett rájuk érdekességként, esetleges gazdasági lehetőségként, mint politikai tevékenységként. Ráadásul a francia közönséggel a nyelvi nehézségek miatt eleve elsősorban a zene- és a képzőművészet révén lehetett könnyebben kapcsolatot teremteni. Az érdeklődő közönség igényesebb, így bizony előfordult, hogy egy párizsi Magyar Intézet által szervezett hangverseny programját az utolsó pillanatban is meg kellett változtatni, hogy megfeleljen a francia igényeknek. Így a zenészek – panaszkolta Dobossy László igazgató – a mai szocialista művészeknek a bemutatása helyett Liszt-, Bartók-, Weiner-műveket játszottak.²¹ A franciák pontosan tudták, hogy a kultúra területén mutatott liberalizmus nem érdek nélküli, elsősorban gazdasági szándékok vezérlik a magyar felet,²² mindezt bizonyította a példaként emlegetett strasbourgi magyar hetek kulturális programjának gazdasági lehetőségekkel történő párosítása, valamint a magyar fél erre fordított erőfeszítései. A könnyűipari miniszter látogatása is – természetesen – inkább a gazdasági kapcsolatoknak szólt, és nem a kulturális kapcsolatok fejlesztésének. Valójában

19 Keserú Jánosné, sz. Bérci Etelka (1925–2018): közgazdász, kommunista politikus, 1971 és 1980 között a Magyar Népköztársaság könnyűipari minisztere.

20 A bekezdés készült az HU-MNL-OL XIX-J-1-k-709-2/1974. Franciaország. 24. doboz. Jelentés a strasbourgi magyar hetekről, 1974. június 14. alapján.

21 HU-MNL-OL XIX-J-1-k-708-15/1974. Franciaország. 24. doboz. A párizsi Magyar Intézet igazgatójának jelentése, 1974. április. 23.

22 Fejérdy 2011.

a magyar fél erőfeszítései ellenére Magyarország nem tudott kitörni a „történelmi érdektelenség”²³ francia kategóriájából.

A francia politika változásai és Magyarország

A francia külpolitikát alapvetően határozza meg a köztársasági elnök személye és politikai szándékai. Ráadásul a Kádár-korban a francia köztársasági elnököket még hét évre választották meg, így valóban nagy diplomáciai mozgástérrel rendelkeztek. Az egyes elnökök viszonyulása azonban elsősorban a Szovjetunió irányában volt érdeklődő, lényegében Lengyelországot – esetenként Romániát és Jugoszláviát – leszámítva a francia diplomácia a többi szocialista országgal, jóval kevesebbet foglalkozott. Így Magyarországgal is. Ennek oka természetesen a múltban és Magyarország kevésbé fontos szerepében is keresendő. A magyar–francia kapcsolatok a Monarchia idején sem voltak rózsásak, Trianon és a kisantant pedig ellenszenvet szült. A második világháborúban is ellenséges oldalon álltak a felek, így a kapcsolatok minősége nem változott. A hidegháború korában a szovjet–francia viszony függvényében értelmezhetőek a magyar–francia kapcsolatok. az 1950-es évek elején Párizs számára lényegében egy volt a szovjet tartományok közül.²⁴ A helyzetet súlyosbította az 1956-os forradalom vérbefojtása és az azt követő megtorlás. Ez nemzetközileg – a szovjet blokkon kívül – kezdetben teljesen elszigetelte Kádárt.

A franciák számára azonban az amerikai politika kényszerű követése maradt a fő irányvonal a térségben, még ha ennek látszatát igyekeztek elkerülni. A be nem avatkozás passzivitása biztosította, hogy nem lesz újabb háború Európában. A játéktér igen szűk maradt: „a Szovjetuniótól függetlenedő külpolitika és az egyre liberálisabb belpolitika követésére való ösztönzés gazdasági, politikai és

23 HU-MNL-OL XIX-J-1-j-0053 87/3/ 1981. Franciaország. 55. doboz. A magyar–francia kapcsolatok fejlesztésének irányelvei, 1981. szeptember 14.

24 Fejérdy–Garadnai 2020.

kulturális kapcsolatok által.”²⁵ Az 1956-os forradalomért sokkal nagyobb lelkesedést mutatott a nyugati országok közvéleménye, mint politikai elitjük, akiknek a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolatok megőrzése fontosabb volt. Ugyanakkor Sztálin halála után a Hruscsov ösztönzésére meginduló belső reformok (Nagy Imre első miniszterelnöksége idején) együtt jártak a nyugati országokkal való viszony javítására tett kísérletekkel is. A nyugati nemzetközi trendnek megfelelően a francia diplomácia is ridegen viselkedett a megtorlás korának kádári diktatúrájával. Nagy Imre kivégzése után a kapcsolatok mélypontra kerültek. A karibi válság kitörése viszont ismét változtatott a nemzetközi hangulaton, a magyar kérdés egyre inkább hátrébb szorult. Így megindult a kapcsolatok normalizálása, született kereskedelmi egyezmény, kulturális csereprogram indult, és kölcsönösen parlamenti delegációk jártak egymás országában. A megtorlások befejeződése után a franciák viszonyulása is megváltozott. Az 1956 óta itt szolgáló erősen anti-kommunista követet, Jean-Paul Boncourt visszahívták, követi szintről nagyköveti szintre emelkedtek a két ország kapcsolatai, és Pierre Francfort személyében egy rugalmasabb diplomata érkezett Budapestre, aki a francia keleti nyitás politikáját ügyesen képviselte Magyarországon.²⁶

Mindezek szervesen illeszkedtek De Gaulle azon elképzeléséhez, amellyel Európa egységét kívánta megteremteni. A franciák számára Magyarország egy sajátos, köztes helyzetben volt, ahol számos sajátos tényező befolyásolta a politikai mozgásteret: 1956 öröksége, illetve annak tagadása; a Kádár-rendszer konszolidációja; a geopolitikai helyzet (az ország a germánok és a szlávok között fekszik); és az ideológiai tényezők (mérsékelt, visszafogott ideológia a kommunista mozgalmon belül) egyaránt meghatározók voltak.²⁷ A De Gaulle elnöksége alatt kialakított „erősorrend” szinte semmit sem változott a rendszer-változásig: a Szovjetunió kívül a lengyel és román (időnként a jugoszláv) kapcsolatok élveztek elsőbbséget, a legliberálisabb és legnyitottabb Magyarország bizony nem állt az érdeklődésük középpontjában.²⁸

25 Kecskés D. 2013, 48.

26 Garadnai 2001.

27 Garadnai 2008.

28 HU-MNL-OL XIX-J-1-j-14-002929/2/1970. Franciaország. 37. doboz. A Külügyminisztérium XI. Területi Főosztályának feljegyzése Miniszterhelyettesi értekezletre, 1970. december 11.

A franciáknak az amnesztia 1963-ban a kapcsolatok normalizálásáért cserébe teljesen elfogadható volt. Ezt 1964-ben – Ferenc József kora óta először – egy francia (postaügyi) miniszter magyarországi látogatása jelezte. 1965-ben pedig már Péter János külügyminisztert fogadta francia kollégája Párizsban. Kulturális területen is jelentős előrelépés történt. 1965-ben francia műszaki és dokumentációs központ létesítését határozták el, a magyarországi kulturális ösztöndíjra pedig most először jelentkeztek többen, mint amennyi hely volt. A Sorbonne egyetem felvette a magyar nyelvet a diplomatárgyak közé, így a magyar tanszék beindításának első lépése megtörtént.²⁹ Kulturális egyezményt is aláírtak. A látogatás nagy jelentőségű volt, De Gaulle a szuperhatalmaktól mentes Európa politikáját kívánta népszerűsíteni. Gazdasági és kulturális megállapodásokon túl konkrétan Couve de Murville francia külügyminiszter 1966 júliusában bekövetkező viszontlátogatásának előkészítése indult meg. Hosszabb lejárátú kereskedelmi egyezményt írtak alá, majd kulturális szerződést, műszaki-tudományos és konzuli megállapodást a francia külügyminiszter budapesti látogatásán írtak alá.³⁰ Couve de Murville-t fogadta Kádár János az MSZMP főtitkára, és Kállai Gyula miniszterelnök is. A tárgyalások a hidegháború kérdéseiről folytak, különösen a vietnámi és a német kérdés kapcsán. A magyar fél természetesen mindenről beszámolt a szovjeteknek is. Cél volt természetesen a gazdasági kapcsolatok fejlesztése is.³¹ A francia küldöttség már érzékelte a meginduló gazdasági reformokat, és megállapította, hogy a szovjet blokk országai között itt a legjobbak a politikai és a gazdasági kapcsolatok is.³² Mindennek csúcsa volt Fock Jenő magyar miniszterelnök párizsi látogatása 1968 márciusában, akit De Gaulle elnök és Pompidou miniszterelnök is fogadott. A szokásos hidegháborús kérdéseken túl figyelmet fordítottak a magyar gazdasági reformra is. A kulturális kapcsolatok terén zajló folyamatok még a francia elnököt is elégedettséggel töltötte el.³³

29 HU-MNL-OL XIX-j-1-j- 00220 /1965. Franciaország. 49. doboz. Kulturális Kapcsolatok Intézete által készített jelentés a magyar–francia tudományos és kulturális kapcsolatok 1965. évi alakulásáról, 1965. december 6.

30 Garadnai 2001.

31 Garadnai 2001.

32 Kecskés D. 2013, 73.

33 Fejérdy 2011.

A sajtókapcsolatok különösen fontosak voltak, amihez a Francia Kommunista Párthoz (FKP) és a baloldali ellenzékhez közel álló sajtótermékeknek megértő füleket találtak. A javuló viszonyt jelezte, amikor Valkó Márton párizsi nagykövet szinte ujjongva jelenti Budapestnek, hogy a Magyarországról szóló nemzetközi sajtótájékoztatón 100–120 újságíró jelent meg (1961-ben még csak öt, abból is kettő magyar származású volt), és senki nem tett fel kényes – ezt amúgy provokatívnak nevezték – kérdéseket (pl. Mindszenty, 1956, szovjet csapatok). „Sokkal több köt össze bennünket már a jelenlegi Magyarországgal, semhogy megérné elavult és kényes kérdésekkel ezt a folyamatot megzavarni.”³⁴ A francia sajtó természetesen pontosan tudta, mi a gond Magyarországon. Jó példa erre, amikor 1966-ban Szilágyi Béla³⁵ fogadott egy francia újságírókból álló küldöttséget, akik a trianoni szerződésről, a magyar kisebbségek helyzetéről, a szovjet megszállásról (ezt a kifejezést a magyar fél jelenlétre igazította ki) és a francia–magyar kapcsolatokról érdeklődtek.³⁶ Azaz a magyar félnek több érzékeny témát is felvetettek. Persze olyan újságírók is voltak, akiket a magyar fél azonnal tiltólistára vett Magyarországról megjelenő cikke miatt, mint Jacques André Janvier, aki az *Aurore* nevű lapban a magyar idegenforgalmat negatívan befolyásoló cikket írt.³⁷

Az 1960-as évek elején a magyar gazdaságot a románnal emlegették egy szinten a franciák, mint a kommunista országok között is fejletlen államot.³⁸ De észlelték a változtatási szándékot. A francia lapok idézték Nyers Rezsőt,³⁹ különösen a tervgazdaság hibáit emelték ki a beszédéből.⁴⁰ A franciákat külö-

34 HU-MNL-OL XIX-J-1-j-00787/3/1965. Franciaország. 49.doboz. A március 30-án tartott sajtóértekezletről, 1965. május 12. Idézet Thomas Schreiber magyar származású francia újságírótól.

35 Szilágyi Béla (1908–1986): kommunista politikus, külügyminiszter-helyettes (1963–1970)

36 HU-MNL-OL XIX-J-1-k- IV-146t/1966. Franciaország. 17. doboz. Francia újságíró-küldöttség Szilágyi külügyminiszter-helyettesnél, 1966. május. 19.

37 HU-MNL-OL XIX-J-1-j-004263/1965. Franciaország. 49.doboz. Az *Aurore* cikke Magyarországról, 1965. augusztus 2. A cikk 1965. július 27-én jelent meg.

38 Daily Telegraph (Londres, conservateur): M. „K” veut peut-être empêcher la Hongrie de se tourner vers l’Occident. *Le Monde* 1964. április 2.

39 Nyers Rezső (1923–2018): közgazdász, kommunista politikus, élelmiszeripari, majd később pénzügyminiszter (1960–1962), az új gazdasági mechanizmus egyik kidolgozója.

40 HU-MNL-OL XIX-J-1-j-003616/1/1965. Franciaország. 49.doboz. Magyarországi gazdasági irányítás átszervezésének visszhangja, 1965. december 10.

nösen érdekelte a reform földtulajdonnal kapcsolatos része, amely szerintük a termelőszövetkezetek megerősítését célozta, és a kisgyermekes édesanyákra vonatkozó GYES bevezetése.⁴¹ Az érdeklődést mutatta, hogy a *Les Echos* gazdasági lap különszámot jelentetett meg Magyarországról 1965-ben, igaz, a párizsi magyar nagykövetség és a Kereskedelmi Kamara adta hozzá a műnációt.⁴² A magyar reformok a külkereskedelmi összetétel megváltoztatását is célozták – amelynek kétharmada a szocialista országokkal zajlott –, mivel a nemzeti jövedelem 40 százalékát ez az ágazat termelte. Éppen ezért a Közös Piac vámszabályainak rájuk vonatkozó tilalmainak eltörlését kérték, ennek érdekében fejlesztenék a kétoldalú kapcsolatokat. Mindehhez a reform során a vállalatok közti valódi verseny megteremtésével járultak volna hozzá, így könnyebb lett volna a megfelelő külföldi üzleti partner megtalálása. A magyar külkereskedelem mindössze 6 százaléka irányult Franciaországba, amelyet a felek javítani szándékoztak. A sajtóértésülések szerint egy Renault üzemmél való együttműködés lehetőséget teremthetne a technológiai együttműködésre.⁴³ Az új gazdasági mechanizmusról szólva Michel Tatu a *Le Monde*-ban tesztévnék nevezte 1968-at.⁴⁴ Egyértelműen a tervgazdaság megnyirbálását látták ebben. A magyar fél legfőbb problémája az állandó külkereskedelmi passzívum, azaz az franciaországi export nem fedezi az importot.⁴⁵ A francia fél ennek orvoslását a magyar export változatosabbá tételében látta, hisz az EGK közös mezőgazdasági politikájának korlátozásai éppen a magyar agrártermékeket érintik hátrányosan, amely a fő exportcikkük.⁴⁶ Ennek a kérdésnek a megoldatlansága későbbiekben is állandóan visszatérő vita a felek között, amely majd igazán a magyar félnek válhatna létkérdéssé az 1970-es

41 HU-MNL-OL XIX-J-1-k- IV-146t/1966. Franciaország, 17. doboz. Gastambide (budapesti francia) nagykövettel való beszélgetés, 1966. december 1.

42 HU-MNL-OL XIX-J-1-j-006572/1965. Franciaország, 49. doboz. Molnár Tiborné jelentése Zádor Tibornak a Külügyminisztérium sajtóosztályára, 1965. március 7.

43 M. Fock à Paris, *Le Monde*, 1968. március 26.

44 Une année-test pour la Hongrie, *Le Monde* 1968. január 2.

45 HU-MNL-OL XIX-J-1-k-1619-1/1974. Franciaország, 24. doboz. Tájékoztató Franciaországról, 1974. január 18. Az adatok az 1970-es évek elejéről valók, de arányait tekintve ugyanez volt a helyzet 1968-ban is.

46 Kecskés D. 2013, 51. sz. dokumentum, 400.

évek végére drámain romló magyar gazdasági helyzet miatt. Ezt azonban a COCOM-lista⁴⁷ jelentősen akadályozta.

A kedvező Magyarország-kép alakulása a prágai tavasz augusztusi katonai bevonulásával megtört, hiszen ez a hidegháborús blokkokat felolvasztani szándékozó De Gaulle-i külpolitika kudarcát jelentette, mivel valamennyi csatlós Romániát kivéve részt vett az intervencióban. A magyarok pedig eddig is csak a szovjet utat követték, amit a franciák is tudtak.⁴⁸ Így a francia külpolitika számára a térség rövid fellendülést követően ismét visszasüllyedt az érdektelenségbe.

Az 1970-es években De Gaulle 1969. áprilisi lemondása után Pompidou elnöksége idején látványos visszaesés ugyan nem történt, de előrelépés sem. Kijelenthető ez annak ellenére, hogy Pierre Messmer⁴⁹ francia miniszterelnök Budapestre látogatott 1973-ban. A kapcsolatok intenzitása nem javult és a francia felet sem érdekelt jobban az ország, mint általában.⁵⁰ Továbbra is a kulturális területen zajló együttműködéssel foglalkoztak, kevesellték, hogy 15 000–16 000 diák tanul csak franciául a közoktatásban, és mintegy 9 000 a felsőoktatásban.⁵¹ Emiatt hazánkat – Romániával és Bulgáriával ellentétben – nem tartották frankofón országnak.

A kapcsolatok hűvösebbé válását a francia sajtóból is lehet érzékelni. A magyar fél által szervezett franciaországi rendezvények esetén „gondosan ügyeltek arra, hogy [...] sem a napi sajtóban, sem pedig a szakajtóban ne legyen semmiféle visszhangja”. Így a francia tudományos életben a „marxista-leninista alapon álló tudományos nézetek publikálása elmaradt”⁵² – panaszolta jelentésében a párizsi Magyar Intézet igazgatója. Látták a gazdasági reform körüli harcokat, és a visszalépést is: az Állami Tervhivatal újra nagyobb szerepet kapott, de az

47 COCOM-lista: elsősorban a keleti blokk országait sújtó, kereskedelmi tiltásokat tartalmazó lista, amely a csúcstechnológia eladásának megakadályozására szolgált.

48 Kecskés D. 2013, 83.

49 Pierre Messmer (1916–2007) elzászi származású család sarja, francia közigazgatási szakember, politikus. 1972–74 között Franciaország miniszterelnöke.

50 Kecskés D. 2013, 56. sz. dokumentum, 437–446.

51 HU-MNL-OL XIX-J-1-j-001509/1971. Franciaország. 47. doboz. A francia nyelv oktatásáról, 1971. augusztus 30.

52 HU-MNL-OL XIX-J-1-j-00230/9/ 1972. Franciaország. 38. doboz. Lőrincz Tamás igazgató jelentése, 1972. május 8.

emberek még mindig jobban élnek és szabadabbak is, mint a többi szocialista országban. A béremelések az ipari és építőipari munkások alig több mint ötödét érték el, a kimaradók igen elégedetlenek.⁵³ Nagyobb érdeklődést váltottak ki a gazdasági reform megbuktatásáért zajló harcok. Brezsnyev budapesti és Kádár moszkvai utazásai, amelyből a francia sajtó azt a következtetést vonta le, hogy „megingott a Kádárba vetett bizalom.”⁵⁴ A Nation nevű lap „Áremelkedések a paradicsomban” címmel tételesen felsorolja többek közt a tej, a dohány és a hús árának drasztikus növekedését. Az Aurore nevű lap megállapítja, hogy az egyén kezdeményezéseknek adott nagyobb szerep, a vállalkozási lehetőségek jelentős eredményeket hoztak, de ez Brezsnyevben félelmet kelt, mert ez a liberalizáció 1968-ban a prágai tavaszhoz vezetett, amelyet a szovjetek el akarnak kerülni.⁵⁵ Tehát jól érzékelték a szocialista országok nyitását – különösen Magyarországot – a nyugat felé, de ennek szerintük csak egy célja volt: a kapitalista vállalatok technológiáját magukhoz vonják. Cserébe szakképzett, olcsó, fegyelmezett munkaerőt kínáltak. Ösztönözték a vegyesvállalatok (külföldi tőkével is működő) magyar állami vállalatok alapítását, amellyel maguk ismerik el a szocialista tulajdonformák hibáit. Ugyanakkor a piac szabályozása és a teljes foglalkoztatottság szocialista vívmányai megmaradtak.⁵⁶ A Les Echos újságírója, Bernard Margueritte az álcázott munkanélküliségről és a vezetők magas fizetéseiről írt kritikát.⁵⁷ A Figaro szerint Kádár nyomás alatt állt a reformok miatt, nemcsak a szovjetek irányából, hanem az MSZMP e kérdésben mutatkozó megosztottsága miatt is. A lap szerint halála előtt a neves marxista filozófus, Lukács György azt mondta: „a reformnak csak akkor van értelme, ha megfelelő

53 Thomas Schreiber: A la veille des élections aux conseils locaux. Les difficultés économiques et sociales préoccupent la population. *Le Monde*, 1973. április 16.

54 HU-MNL-OL XIX-J-1-j-001509/1973. Franciaország. 47. doboz. Szocialista országok a francia burzsoá sajtó tükrében, 1973. február 21.

55 Uo.

56 HU-MNL-OL XIX-J-1-j-003353/1/1973. Franciaország. 47. doboz. A francia burzsoá sajtó a szocialista országokról, 1973. december 6. A hivatkozott rész a L'Express 1973. október 21-i Fura kommunizmus című cikkére utal.

57 HU-MNL-OL XIX-J-1-j-001832/1972. Franciaország. 38. doboz. A francia burzsoá sajtó Magyarországról és a szocialista országokról, 1972. március 3.

társadalmi és politikai liberalizáció kísérője.⁵⁸ Majd megállapítják, hogy Moszkva ezt akarja elkerülni, mert egy újabb prágai tavaszt látnak benne.⁵⁹ Azaz jól látható, hogy megélnékült a magyarok iránti érdeklődés, élénk figyelem kísérte a szovjet–magyar viszony alakulását, és remélték a románokhoz hasonló, kissé önállóbbnak tűnő politika kialakulását. Ebből a szempontból a legérdekesebb a végül elmaradt, Aczél György⁶⁰ – Alain Peyrefitte⁶¹ közötti televíziós vita lehetett volna, amely lehetőséget adott volna egy nyílt – éppen ezért a magyar politikai vezetés számára kínos – párbeszédre. Aczél mindenestre eljátszatta a vitát a felkészülés során, Peyrefitte szerepébe bújtatva a franciául kiválóan beszélő Boldizsár Iván (újság)író. Kiderült, hogy egy hazai értelmiségi is tud nyugati szemszögből olyanokat kérdezni, amely igencsak kényes, például: véleménynyilvánítás szabadsága, többpártrendszer és szabad választások hiánya, sztrájkjog, szakszervezetek szerepe, egyházak működése, szovjet csapatok kérdése stb. Azaz, hamar kiderülne, hogy ez a vita a rendszer fennmaradása szempontjából igen szerencsétlen lett volna.

Pompidou halála után Valéry Giscard d'Estaing lett az új francia elnök. A helsinki folyamat idején a kapcsolatok újabb lendületet kaptak. Bár a francia álláspont alapjaiban tért el nemcsak a magyartól, hanem bármelyik szocialista országtól, mivel szerintük a termékek, emberek és gondolatok szabad mozgása tenné lehetővé a népek közötti együttműködés fejlődését. A belügyekbe való be nem avatkozást a magyar fél nem értette igaznak a többi kommunista ország kapcsán, csak a nyugati országokra vonatkoztatta. A francia kormányzat a kommunista rendszerek megváltoztatását nem szabta az együttműködés feltételéül.⁶² Helsinkiben a magyarok egyértelműen a szovjet álláspontot képviselték, miközben gazdasági érdekeik – az életszínvonal fenntartása – miatt

58 Uo.

59 Uo.

60 Aczél György (1917–1991): kommunista politikus, a Kádár-korszak kulturális életének irányítója.

61 Peyrefitte, Alain (1925–1999): író, diplomata, gaullista politikus. Pályafutása alatt több miniszteri hivatalt is betöltött (pl. oktatási, kulturális, igazságügyi, tájékoztatási stb.), a tervezett vita idején a gaulle-ista kormánypárt főtitkára volt.

62 Kecskés D. 2013, 93–94. és 100.

igencsak érdekelték lettek volna az enyhülés fenntartásában. Ezen magyar sajátosság a rendszer belső stabilitásával párosult, amely a franciák számára is tárgyalóképesé tette a magyarokat. Giscard elnöksége De Gaulle nyomdokain haladt, miniszterelnöke Raymond Barre, magyar származású felesége miatt kiemelt figyelemben részesült.⁶³ A kapcsolatok új szintre léptek: a szocialista párt vezetője, François Mitterrand Budapesten találkozott Kádárral, majd Lázár György miniszterelnök járt Párizsban, utána Barre Magyarországon, és végül Kádár fogadta Giscard d'Estaing az Élysée-palotában. Sőt, Kádár ekkor ismét találkozott Mitterrand-nal is. A lendület nem tört meg, Lázár György ismét Párizsba látogatott, majd a francia külügyminiszter érkezett Budapestre.⁶⁴ A kapcsolatok intenzívebbé váltak, magasabb szintűvé, de az alapvető nézetkülönbségek megmaradtak. A francia fél elismerte Kádár reformjait, rendszerének stabilitását, de a Szovjetunióhoz való feltétlen hűsége miatt a blokkpolitika felszámolására törekvő francia politikának nem tudott érdemi partnerévé válni az ország.

1981-ben François Mitterrand szocialista párti jelöltként megnyerte az elnökválasztást. A Kádárral ápoltság jó személyes kapcsolat miatt reménykedni lehetett a kapcsolatok további javulásában. Ugyanakkor a magyar fél felmérte, hogy az emberi jogok terén határozottabb fellépésre számíthat Mitterrand-tól, miként a külpolitikában is atlantistább irányvonalat képvisel majd, mint elődei, persze megtartva a de Gaulle-i önállóságra törekvés nimbuszát is.⁶⁵ Ebben a magyar diplomácia nem is tévedett. A gazdasági kapcsolatok Mitterrand 1982-es budapesti és Kádár 1984-es párizsi látogatása ellenére nem sokat változtak. Ugyanakkor a francia diplomácia úgy látta, hogy Magyarország a többi szocialista országhoz képest gyakorlatiasabb kül- és belpolitikát folytatott, az emberi jogok helyzete is jobb, mint a többi szocialista országban.⁶⁶ „Magyarország

63 Eve Barre, azaz Hegedüs Éva (1920–2017), az egykori pénzügyminiszter, Hegedüs Lóránt (1872–1943) lánya 1954-ben ment férjhez az akkor közgazdászprofesszor Raymond Barre-hoz.

64 Részletesen lásd: Garadnai 2011.

65 HU-MNL-OL XIX-J-1-j-005387/3/1981. Franciaország. 55. doboz. A magyar–francia kapcsolatok fejlesztésének irányelvei, 1981. szeptember 14.

66 Garadnai 2011.

tulajdonképpen az az ország Keleten, amely pozitív mérleget tud felmutatni az emberi jogok tekintetében.”⁶⁷ S Mitterrand valóban hivatkozott olykor a magyar példára, ahol „nincsenek politikai foglyok.”⁶⁸ Tehát a franciák értékelték a stabilitást és a gazdasági krízis miatt fokozódó magyar nyugati nyitást, de a kapcsolatok tényleges átalakulásához Gorbacsov hatalomra kerülése, a hidegháborús körülmények megváltozása – a szovjet blokk egyértelmű defenzívába szorulása – kellett, amely viszont nemcsak a gulyáskommunizmus, hanem már a teljes Kádár-rezsim bukásával fenyegetett.

Összegzés

Franciaország számára Magyarország sosem jelentett prioritást. Ezt a tényt érdemes észben tartani. A hidegháború korában sokkal fontosabb volt a keleti blokkot vezető Szovjetunió mint a „béketábor” többi országa. Magyarország amúgy is kevés önálló külpolitikai mozgástérrel rendelkezik, önállóságát elvesztve ez még inkább igaz volt rá. A Magyarországról alkotott kép alapvetően a hidegháborús válságok hullámzásának megfelelően változott. A franciák nem ringatták magukat tévképzetek között, tudták, hogy a szovjet politika hú követőivel állnak szembe. A nyugati sajtóban viszonylag mégis pozitív kép volt az országról, különösen a gazdasági mechanizmus elindítása után, amelyben sokan a peresztrojka előfutárát vélték felfedezni az 1980-as években.⁶⁹ A francia sajtó természetesen nyíltan mondhatott véleményt a magyarországi viszonyokról, s ez jóval kevésbé volt diplomatikus, mint a politikusok megnyilatkozásai vagy a diplomaták jelentései. A kapcsolatokat leginkább a kölcsönös kulturális és tudományos viszony formálta a legeredményesebben, mert a politikai kapcsolatok mindig ugyanazokat a köröket járták körbe, még akkor is, ha az országok első számú vezetői találkoztak egymással. Most csak vakuvillanás-szerűen

67 A francia követ jelentését idézi: Fejérdy–Garadnai 2020.

68 HU-MNL-OL XIX-J-1-j-005760/1981. Franciaország. 55. doboz. Puja Frigyes és Cheysson francia külügyminiszter megbeszélése New Yorkban, 1981. szeptember 26.

69 Molnár 1990, 93.

volt lehetőség egy-egy példán keresztül az ilyen jellegű kapcsolatok szemléltetésére, de talán már ez is elég betekintést engedett abba, hogy mi volt a céljuk, és mennyire voltak sikeresek. A franciák pedig szinte a legnagyobb erőfeszítéseket éppen a frankofón kultúra terjesztése ügyében tették. A másik fókusz a gazdasági kapcsolatok alakulására helyezték, amely a magyar fél értelmezésében a kulturális kapcsolatépítés ürügye alatt is zajlott. Ez azonban éppoly aránytalan maradt, mint a kulturális kapcsolatok esetén, mindkét esetben a magyarok kárára. A külkereskedelmi partnerek sorában 5–6. helyet foglalták el a franciák, amelyre a Közös Piac szabályozásai, és a magyar fél exportárucikkeinek összetétele szolgált magyarázatul. A franciákat őszintén érdekelte az új gazdasági mechanizmus és annak alakulása, majd a visszalépés indokai is. Egyben ez is alátámasztotta a politikai álláspontot, miszerint minden a szovjeteken múlik Magyarországon. Így Magyarország nem tudott egy bizonyos szint fölé emelkedni. Ennek megváltozásához majd a rendszerváltozás folyamatának kell következnie, ám ez már egy másik történet.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Aczél 2000.** Aczél György: Közelkép Kádárról. Életút vázlat Aczél György hagyatékából. Közli: Vida István. *Rubicon*, 11. (2000) 6. sz. 4–11.
- Daily Telegraph** Daily Telegraph (Londres, conservateur) : M. „K” veut peut-être empêcher la Hongrie de se tourner vers l’Occident. *Le Monde*, 1964. április 2. www.lemonde.fr/archives/article/1964/04/02/daily-telegraph-londres-conservateur-m-k-veut-peut-etre-empêcher-la-hongrie-de-se-tourner-vers-l-occident_2134487_1819218.html; (letöltés időpontja: 2021. október 24.)
- Farkas – Mund 2010.** Farkas Attila Márton–Mund Katalin: A Nyugat a Kádár-kor sajtójában. Hálózati közlés: <http://hps.elte.hu/~km/nyugats.pdf> (letöltés időpontja: 2021.10.02.)
- Fejérdy 2011.** Fejérdy Gergely: A francia kultúrdiplomácia főbb törekvései és lehetőségei Magyarországon 1945 és 1990 között. *Külügyi Szemle*, 10. (2011) 2. sz. 53–75.
- Fejérdy–Garadnai 2020.** Fejérdy Gergely – Garadnai Zoltán: A francia követek és nagykövetek szerepe a Magyarországról alkotott kép változásában (1944–1994). *Levéltári Közlemények*, 89. (2020) 133–151.
- Garadnai 2001.** Garadnai Zoltán: A magyar–francia kapcsolatok története, 1945–1966. *Külpolitika, Új Folyam* 7 (2001) 1–2. sz. 113–158.
- Garadnai 2008.** Garadnai Zoltán: Vigyázó szemüket Budapestre vetették? (A Magyarország-kép alakulása a franciadiplomáciai iratok tükrében, 1963–1968.) *Történelmi Szemle* 50 (2008) 4. sz. 565–592.
- Garadnai 2011.** Garadnai Zoltán: A magyar–francia kapcsolatok története 1975 és 1985 között. *Külügyi Szemle* 10 (2011) 2. sz. 38–52
- Gyurkó 1966.** Gyurkó László: A fejlődés és ellentmondásai. *Társadalmi Szemle* 21 (1966) 2. sz. 33–37.
- Hongrie 1988.** Hongrie:: Le remplacement de M. Janos Kadar La fin d’une carrière de controverses, *Le Monde*, 1988.05.24. https://www.lemonde.fr/archives/article/1988/05/24/hongrie-le-remplacement-de-m-janos-kadar-la-fin-d-une-carriere-de-controverses_4096263_1819218.html?_ga=2.29847676.297001667.1629295083-516188626.1629295081 (letöltés időpontja: 2021. augusztus 19.)

- Horel 2020.** Horel, Catherine: János Kádár, le bâtisseur de la „baraque la plus gaie du camp”. Les „héros du retrait” dans les mémoires et les représentations de l’Europe contemporaine. *Histoire et fictions*, 2020. (letöltés időpontja: 2021. augusztus 19.)
- Kecskés D. 2013.** Kecskés D. Gusztáv: *Magyar–Francia kapcsolatok 1945–1990, Források*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2013.
- Kende 2013.** Kende Péter: *A kommunizmus és a magyar társadalom*, Kalligram Kiadó, Pozsony (Bratislava), 2013.
- M. Fock** M. Fock à Paris, *Le Monde*, 1968. március 26. https://www.lemonde.fr/archives/article/1968/03/26/m-fock-a-paris_2507095_1819218.html; (letöltés időpontja: 2021. október 24.)
- Molnár 1990.** Miklós, Molnár: *La démocratie se lève à l’Est. Société civile et communisme en Europe de l’Est : Pologne et Hongrie*. Graduate Institute Publications, Genève, 1990. DOI-azonosító: <https://doi.org/10.4000/books.iheid.1932>
- Papp 2017.** Papp István: A Kádár-korszak Magyarország a nyugati demokratikus emigráció szemével *Korunk*, 3 (2017) 12. sz. 88–96.
- Schreiber 1973.** Schreiber, Thomas: A la veille des élections aux conseils locaux. Les difficultés économiques et sociales préoccupent la population. *Le Monde*, 1973. április 16. https://www.lemonde.fr/archives/article/1973/04/16/a-la-veille-des-elections-aux-conseils-locaux-les-difficultes-economiques-et-sociales-preoccupent-la-population_3094346_1819218.html; (letöltés időpontja: 2021. október 20.)
- Une année 1968** Une année-test pour la Hongrie, *Le Monde*, 1968. január 2. https://www.lemonde.fr/archives/article/1968/01/02/une-annee-test-pour-la-hongrie_2513612_1819218.html; (letöltés időpontja: 2021. október 22.)

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK:

- HU-MNL-OL XIX-J-1-j-003499/1978 Franciaország. 56.doboz. A francia TV provokatív műsora, 1978. május 19.
- HU-MNL-OL XIX-J-1-j-004759/1/ 1965. és 004759/3/1965. Franciaország 49. doboz. Illyés Gyula Franciaországban, 1965. október 28. és 1965. november 29.
- HU-MNL-OL XIX-J-1-j- 00230/8/ 1973. Franciaország. 47.doboz. Dobossy László jelentése a KKI-nak, 1973. október 4.
- HU-MNL-OL XIX-J-1-k-709-2/1974. Franciaország. 24. doboz. Jelentés a strasbourgi magyar hetekről, 1974. június 14.
- HU-MNL-OL XIX-J-1-k-708-15/1974. Franciaország. 24. doboz. A párizsi Magyar Intézet igazgatójának jelentése, 1974. április. 23.
- HU-MNL-OL XIX-J-1-j-0053 87/3/ 1981. Franciaország. 55. doboz. A magyar–francia kapcsolatok fejlesztésének irányelvei, 1981. szeptember 14.
- HU-MNL-OL XIX-J-1-j-14-002929/2/1970. Franciaország. 37. doboz. A Külügyminisztérium XI. Területi Főosztályának feljegyzése Miniszterhelyettesi értekezletre, 1970. december 11.
- HU-MNL-OL XIX-j-1-j- 00220 /1965. Franciaország. 49. doboz. Kulturális Kapcsolatok Intézete által készített jelentés a magyar–francia tudományos és kulturális kapcsolatok 1965. évi alakulásáról, 1965. december 6.
- HU-MNL-OL XIX J-1-j-00787/3/1965. Franciaország. 49.doboz. A március 30-án tartott sajtóértekezletről, 1965. május 12.
- HU-MNL-OL XIX-J-1-k- IV-146t/1966. Franciaország. 17. doboz. Francia újságíró-küldöttség Szilágyi külügyminiszter-helyettesnél, 1966. május. 19.
- HU-MNL-OL XIX-J-1-j-004263/1965. Franciaország. 49.doboz. Az Aurore cikke Magyarországról, 1965. augusztus 2.
- HU-MNL-OL XIX-J-1-j-003616/1/1965. Franciaország. 49.doboz. Magyarországi gazdasági irányítás átszervezésének visszhangja, 1965. december 10.
- HU-MNL-OL XIX-J-1-k- IV-146t/1966. Franciaország. 17. doboz. Gastambide (budapesti francia) nagykövettel való beszélgetés, 1966. december 1.
- HU-MNL-OL XIX-J-1-j-006572/1965. Franciaország. 49. doboz. Molnár Tiborné jelentése Zádor Tibornak a Külügyminisztérium sajtóosztályára, 1965. március 4.

- HU-MNL-OL XIX-J-1-k-1619-1/1974. Franciaország. 24. doboz. Tájékoztató Franciaországról, 1974. január 18.
- HU-MNL-OL XIX-J-1-j-001509/1971. Franciaország. 47. doboz. A francia nyelv oktatásáról, 1971. augusztus 30.
- HU-MNL-OL XIX-J-1-j-00230/9/ 1972. Franciaország. 38. doboz. Lőrincz Tamás igazgató jelentése, 1972. május 8.
- HU-MNL-OL XIX-J-1-j-001509/1973. Franciaország. 47. doboz. Szocialista országok a francia burzsoá sajtó tükrében, 1973. február 21.
- HU-MNL-OL XIX-J-1-j-003353/1/1973. Franciaország. 47.doboz. A francia burzsoá sajtó a szocialista országokról, 1973. december 6.
- HU-MNL-OL XIX-J-1-j-001832/1972. Franciaország. 38. doboz. A francia burzsoá sajtó Magyarországról és a szocialista országokról, 1972. március 3.
- HU-MNL-OL XIX-J-1-j-005760/1981. Franciaország. 55. doboz. Puja Frigyes és Cheysson francia külügyminiszter megbeszélése New Yorkban, 1981. szeptember 26.

The Reception of Hungary and the Gulash Communism in France (1957-1989)

ABSTRACT: In this study we sought to point out the main components of this era and explain how the French see the political system, that really gave rise to the Gulash Communism and „the happiest barrack” of the Eastern Block. From international relation point of view it was already analyzed by other authors so we focused on Kádár’s controversial personality, his politics, and to the Hungarian efforts to improve the image of Hungary. We stated that after the retaliation of 1956, Kádár pursued a stable and relatively liberal policy within the Socialist Bloc, but he faithfully followed the Soviet Union throughout. However, he did not manage to break off the historical disinterest of the French which may be (although partially) explained by the ripple of the Cold War: for example, after the Prague Spring the relations froze quickly again. In general, the whole period seems to be a cycle: from political point of view nothing can be expected from Kádár, as he followed the Soviet Union; in the economy the passivity of the Hungarian trade balance is continuous: compared to Germany, France is much less extent as an economic partner. In the cultural policy there was a constant disproportion to the detriment of the Hungarian side. The French press judged the Hungarian politics fairly, as well as the New Economic Mechanism or the problems bounded to the higher living standards. They had a realistic picture of the Hungarian situation, but even the Mitterrand presidency could not improve the Hungarian-French relations; because of the changing of the international situation, furthermore the French interest was always different from the Hungarian.

KEYWORDS: Goulash Communism, Economic Reform, historical disinterest, eastern opening, culture, press, bloc politics.

Réception française de la Hongrie et du communisme du goulash (1957–1989)

RÉSUMÉ : Dans l'étude, nous avons esquissé à souligner les composantes les plus importantes de l'époque et à expliquer comment les Français voyaient le phénomène qui avait créé le communisme du goulash, la baraque la plus gaie du camp socialiste. Plusieurs auteurs ont abordé l'histoire diplomatique et les relations politiques, pourtant leur analyse n'a été élaborée. D'autre part, nous avons traité de la personnalité et de la politique controversées de Kádár, des aspirations hongroises à façonner l'image de la Hongrie. Nous avons constaté qu'après les représailles de 1956, Kádár a poursuivi une politique stable et relativement libérale dans le camp socialiste, mais loyale aux Soviétiques depuis le début. Cependant en France le désintérêt historique n'a pas été substantiellement éclaté, ce qui ne s'explique que partiellement par la vague de la guerre froide : par exemple, les relations se sont à nouveau refroidies dans les années qui ont suivi le Printemps de Prague. Quoi qu'il en soit, toute la période ressemble à un cycle : rien n'est attendu de Kádár en termes de politique, car il suit les Soviétiques ; la continuité d'un bilan commercial passif caractérise l'économie hongroise, et la France est un partenaire économique beaucoup moins important que par exemple RFA. Dans la politique culturelle, il existe une disproportion permanente au détriment de la partie hongroise. Les journaux français ont pu bien traiter de la politique hongroise, du mécanisme économique ou même des problèmes d'un meilleur niveau de vie. Ils avaient une image très réaliste des relations hongroises, mais même la présidence de Mitterrand ne pouvait pas améliorer les relations entre la Hongrie et la France car les circonstances internationales changeantes contredisaient à un progrès pareil, l'intérêt français étant complètement différent.

MOTS - CLÉS : communisme du goulash, réforme économique, relâchement, désintérêt historique, ouverture à l'est, culture, presse, politique du bloc.

GARADNAI ZOLTÁN

ELLENSÉGBŐL BARÁTOK. A MAGYARORSZÁG-KÉP VÁLTOZÁSA FRANCIAORSZÁGBAN (1990–2010)

KIVONAT: A magyar-francia kapcsolatok 1990 és 2010 között alapvető változásokon mentek keresztül. A kelet-európai rendszerváltozások a magyar-francia kapcsolatokban is lényeges változást hoztak. A két ország ellenségből szövetségessé vált. A magyarok megítélésében nagyon pozitív kép alakult ki, miközben magyar részről stratégiai partnerként tekintettek az euroatlanti integrációban kulcsszerepet betöltő Franciaországra. A francia politika támogatta a magyar integrációs törekvéseket, de Párizs számára a saját geopolitikai érdekei alapvető fontosságúak maradtak, és a magyarokhoz való viszonyukat is ebből a nézőpontból lehet megérteni.

Az emiatt meglévő érdekellentétek, a továbbra is meglévő „egyoldalú szerelem” érzete ellenére nem vezettek a kapcsolatok – korábbi időszakban többször megfigyelhető - romlásához. A rendszerváltozás után ugyanis új alapokon fejlődött tovább a két ország együttműködése, és minőségi változás ment végbe a két ország kapcsolatában. A kiválóan alakuló politikai-diplomáciai kapcsolatok mellett a gazdasági és a kulturális területen és az emberi kapcsolatokban is minőségi változás következett be a két ország viszonyában.

Franciaország és Magyarország kapcsolatát napjainkban továbbra is az eltek egymástól eltérő geopolitikai látásmódja, politikai-ideológiai ellentétei jellemzik, ugyanakkor a kölcsönös érdekek és a kapcsolódási pontok keresése, és az együttműködés szintén jelen vannak. A rendszerváltozás után kölcsönösen kialakított kapcsolatok szilárd alapot jelentenek a további együttműködéshez.

KULCSSZAVAK: Rendszerváltozás, magyar-francia közeledés, barátsági-szerződés, integráció

Bevezetés

A hidegháború befejeződésével a francia diplomáciának új helyzetben kellett kijelölnie a francia külpolitika céljait, a kelet-közép-európai államokhoz (azon belül Magyarországhoz) való viszonyukat. Párizsnak egy ellentmondásos helyzetben kellett külpolitikai vezérfonalat találni, egyben a jövőbeli rendszer alapjait is meghatározni. 1991 után a kelet-európai partnerek száma megsokszorozódott, új kapcsolat alakult ki Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország között a visegrádi együttműködés keretében. 1994-ig ezen országok kiemelt célja volt, hogy a társulási szerződés megkötése az integrációs tárgyalások megkezdéséhez vezessen. 1994-től elkezdődött a kétezres évekig tartó euroatlanti integrációs folyamat, amely új szakaszt jelentett Franciaország és az egykori szocialista országok kapcsolatában. Mitterrand, Chirac és Sarkozy elnökök keleti politikáját és azon belül a magyarokhoz való viszonyukat a francia geopolitikai gondolkodás alapjain tudjuk értelmezni, bár az a három elnöknel eltérő hangsúllyal jelent meg az általunk vizsgált időszakban.

A dolgozat eredeti levéltári forrásokra és a szakirodalomra alapozva elemzi a rendszerváltozás időszakától a 2010-es magyarországi választásokig Magyarország francia szemszögű (elsősorban politikai-diplomáciai) megítélését és az abban végbement változásokat.

Magyarország Párizsból nézve a rendszerváltozás időszakában

Magyarország megítélésében az 1989–1990-es fordulat után új szakasz kezdődött.¹ Mitterrand elnök Prágában kijelentette, hogy a „Kontinensünk életében egy új kor-

1 Franciaország keleti politikájában 1988-tól kezdődött változás. Lsd. Garadnai 2019, 64–69. Ehhez a fejezethez még bővebben: Garadnai 2020, 141–155.

szak vette kezdetét”² és az európai konföderációra vonatkozó elképzeléseit hangsúlyozta.³ A francia politika igyekezett elkerülni azt, hogy az európai helyet az első világháború időszakához térjen vissza,⁴ és arra törekedtek, hogy a keleti kapcsolatokat az egyes országok sajátosságainak megfelelően újjáépítsék. Ez megmutatkozott Mitterrand budapesti útján is, amikor az elnök a sajtókonferencián a kisebbségekre vonatkozóan a számára feltett kérdésre (1990. január 19.) kijelentette: „Magyarország problémája egy sajátos és fájdalmas egyedi probléma.”⁵ Magyarország és a magyarok francia szemszögű megítélésében az 1956-os forradalom után, mintegy annak folytatásaként az 1989–1990-es magyarországi demokratikus átalakulás⁶ jelentett olyan viszonyítási pontot, amelynek alapján francia részről meg lehetett fogalmazni Párizs viszonyát a magyarokhoz és a magyarországi változásokhoz, és egy új minőségű kapcsolatépítés kezdődhetett a két ország kapcsolataiban.⁷

Franciaország támogatta a visegrádi államok (és azon belül Magyarország) nyugat-európai integrációját. Francia részről a bilaterális kapcsolatépítés fontosságát hangsúlyozták, mivel a politikai-nemzetközi változások lehetővé tették (sőt ki is kényszerítették), hogy a *détente-entente-coopération* politika jegyében

2 Pichonnier 2019, 85., ill. Gazdag 2019, 9–41.

3 <https://www.vie-publique.fr/discours/139133-allocation-de-m-francois-mitterrand-president-de-la-republique-sur-le> (letöltés időpontja: 2021. augusztus 23.). Budapesten kezdetben támogatóan viszonyultak Mitterrand konföderációs tervéhez, mivel abban a magyar kisebbségek problémájának lehetséges megoldását látták. A prágai összejövetel kudarca után, és az ott elhangzott Mitterrand-interjú hatására (1991. június 12.), amelyben a francia elnök kelet-közép-európai országok euroatlanti integrációját egy hosszú, több évtizedes folyamat végeredményeként, feltételezte, a magyar vezetés teljesen elutasítóan és gyanakvással viszonyult a mitterrandi elképzelésekhez.

4 Garadnai 2020, 75.

5 <https://www.vie-publique.fr/discours/141024-conference-de-presse-de-m-francois-mitterrand-president-de-la-republiq> (letöltés időpontja: 2021. augusztus 24.)

6 Szávai 1996. http://www.magvarszemle.hu/cikk/antall_jozsef_a_kulpolitikus_1_resz (letöltés időpontja: 2021. augusztus 26.)

7 A magyarországi változásokról a francia média is pozitívan nyilatkozott, s ez csak felerősítette a magyarokról kialakult, egyébként is viszonylag pozitív képet. Francia részről nagy fontosságot tulajdonítottak annak, hogy a kelet-közép-európai régió országaival új alapokra helyezzék a kapcsolatokat. Magyarország vonatkozásában is figyelembe vették a nemzeti sajátosságokat, és arra törekedtek, hogy a kétoldalú kapcsolatokban a két ország kölcsönösen túllépjen az előítéleteken, és a politikai-diplomáciai kapcsolatokon túl a gazdaság és a kultúra, illetve a társadalmi kapcsolatok területén stabil együttműködés alakuljon ki a két ország között.

a legutóbbi faktor is szabadon fejlődhessen. Fontos változást jelentett azonban, hogy a kelet-nyugati együttműködést már az euroatlanti integrációs folyamat keretében, a multilaterális kapcsolatok építésével kívánták fejleszteni, s ezzel a kelet-közép-európai államok közötti hagyományos rivalizálást is tompítani akarták. Ebben a politikában alapvető partnert jelentett az a Magyarország, amely legelső között lépett a nyugati nyitási politika útjára, és amely a legelső között kezdte meg (persze ellentmondásokkal, gazdasági kényszerből és a rendszer stabilitásának megőrzése miatt) a tervgazdaságból a piacgazdaságba való átmenetet.⁸

A magyar–francia kapcsolatokban 1990–1991 folyamán látványos kapcsolatépítés kezdődött. Jeszenszky Géza külügyminiszter így értékelte a helyzetet: „... a jelenlegi francia-magyar viszony egyenesen történelmi áttörésnek tekinthető. A reminiscenciákból fakadóan a francia politika nem csupán a két háború között, hanem még a közelmúltban sem volt igazán magyarbarát. Ez mára már komoly változást mutat, és minden lehetőségünk megvan arra, hogy e tendencia folytatódjék.”⁹ A változás fontosságát és az új minőségű kapcsolatépítést jelentette a Roland Dumas külügyminiszter által javasolt,¹⁰ 1991. szeptember 11-én megkötött, és a két fél által 1992-ben ratifikált ún. entente-szerződés

8 Francia részről folyamatosan elemezték a magyarországi gazdasági reformokkal kapcsolatos döntéseket, eseményeket, ez a figyelem 1982 után, Mitterrand magyarországi útja után tovább erősödött.

9 Sáringer 2015. 14. dokumentum. Jeszenszky Géza külügyminiszter előadása az 1991. évi nagyköveti konferencián. 1991. július 29. 174.

10 A francia–magyar szerződéshez a mintát a francia–lengyel szerződés adta, azzal a különbséggel, hogy magyar viszonylatban a kisebbségek kérdését is a szerződésben rögzítették. A barátsági szerződésre vonatkozó tárgyalások Budapesten zajlottak. Francia részről a lengyelekkel már megkötött szerződést javasolták, ezt a magyarok elfogadták, de Budapest a biztonság és a nemzeti kisebbségek kérdésére nagy súlyt fektetett. A magyar diplomácia sorra kötötte meg a kétoldalú kapcsolatok fejlesztésére vonatkozó szerződéseket, magyar szemszögből nézve a magyar–francia entente-szerződés ebbe a folyamatba illeszkedett, miközben Párizs szemszögéből nézve a francia–magyar barátsági és együttműködési szerződés megkötése beleilleszkedett abba a francia keleti nyitási politikába, amelynek keretében az összes kelet-európai országgal új alapokra kívánták helyezni a kétoldalú kapcsolatokat.

Ld. https://basedoc.diplomatie.gouv.fr/exl-php/util/documents/accede_document.php?1619102844678

(letöltés időpontja: 2021. április 22.)

megkötése.¹¹ 1920 után és a hidegháború időszaka alatt lényegében esély sem volt arra, hogy egy ilyen – a lengyelekkel megkötött szerződés mintájára, de a magyar kisebbségek sajátosságait is figyelembe vevő – barátsági szerződés a két ország között megvalósuljon. A rendszerváltozás után kialakult új nemzetközi és kétoldalú helyzetben azonban mindkét fél elérkezettnek látta az időt arra, hogy a múlton tovább lépjen, és barátsági szerződés ennek teremtette meg a jogi kereteit. Franciaországgal kialakított kapcsolat Magyarország nyugat-európai integrációja és az új európai status quo megteremtése miatt volt kiemelten fontos, mivel a szerződésben (2.2. cikkely) külön megemlítették, hogy Franciaország támogatja Magyarország közeledését az Európai Gazdasági Közösséghez.¹²

A barátsági szerződés megkötése beleilleszkedett Franciaországnak az Európai Konföderációra vonatkozó elképzeléseibe, amelyet a hagyományos *détente-entente-coopération* politika keretében lehet értelmezni. Magyar részről ugyanakkor nagyon aggódtak a bizonytalan kelet-közép-európai helyzet, az egyre inkább elmérgesedő jugoszláviai polgárháború miatt. A magyar miniszterelnök levélben tájékoztatta a francia elnököt a magyar kormány álláspontjáról és kihangsúlyozta, hogy a francia–magyar alapszerződés lehetőséget teremt arra, hogy Magyarország ellensúlyt találjon Franciaországban a túlzott német befolyás ellen, miközben a két ország kapcsolatait európai perspektívába helyezve képzelte továbbfejleszteni.¹³ Budapest számára Párizs viszonyítási pontként szolgált, a magyar vezetés nem titkolta, hogy új alapokra kívánja helyezni a két ország kapcsolatait, és Franciaország számára fontos szerepet szánnak az új magyar diplomáciai nyitási politikában.¹⁴

A német túlsúly megakadályozása, illetve a Szovjetunió szétbomlása utáni bizonytalan helyzetben a délszláv háború közelsége, a magyar kisebbségekkel

11 MEAE CADC [Ministère des Affaires Étrangères et Européen, Centre des Archives Diplomatiques de la Courneuve] Europe Hongrie (1991–1995) Carton 7101. N° 456. és Carton 7110. Traité d'entente et d'amitié franco-hongrois.

12 Pichonnier 2019, 93.

13 MEAE CADC Europe Hongrie (1991–1995) Carton 7112. TD. Visites de personnalités hongroises en France.

14 Sáringer 2015, 10. dokumentum. Antall József beszéde az 1990. évi nagyköveti értekezleten. 1990. július 25. 119–135.

szembeni nacionalizmus megerősödése, a destabilizálódás veszélye és a gazdasági átalakulás nehézségei arra készítették Magyarországot, hogy Franciaországban új stratégiai partnert keressen, s ez szerencsésen találkozott a francia érdekekkel. Magyarország ráadásul a forrongó és széthulló Kelet-Közép-Európában a stabilitás szigetének számított. Antall József François Mitterrand elnöknek írt levelében felhívta a francia elnök figyelmét arra, hogy a térség jövője még „többséyles folyamat”,¹⁵ s ezzel francia részről egyetértettek. Párizsban nagyra értékelték azt a fokozatosságot, stabilitást, amellyel Magyarország a keleti blokk országai közül az első között a polgári demokrácia útjára lépett, és a keleti politikájuk részeként egyértelműen és nyíltan támogatták Magyarország külpolitikai törekvéseit, de azt egy hosszú, nehéz és fokozatos bilaterális s multilaterális folyamatként képzelték el. Ez viszont ellentétes volt a kiszolgáltatott geopolitikai helyzetben lévő, és ezért gyors nyugati integrációban reménykedő magyar elképzelésekkel. Ehhez a politikához minden segítséget meg kívántak adni, és a barátsági szerződés ennek jogi alapjait és egyben az együttműködés kereteit teremtette meg. Magyarország és Antall József miniszterelnök tekintélyét mutatja, hogy 1991. május 21-én a francia elnök munkabédre hívta meg a magyar miniszterelnököt,¹⁶ mivel Mitterrand kíváncsi volt Antall József véleményére a kezdődő jugoszláv válsággal kapcsolatban.¹⁷

1992. június 11-én Antall József levelet írt Mitterrand elnöknek. A magyar miniszterelnök kiemelte, hogy az 1989–90-es változások lehetőséget adtak a régiónak, de ez nem jelentett biztos sikert, és hangsúlyozta, hogy Magyaror-

15 MEAE CADC Europe Hongrie (1991–1995) Carton 7108. Note. Hongrie. Les enjeux de la sécurité és Carton 7110. Lettre de Jozsef Antall.

16 Antall a megbeszélés előtt Szávai János nagykövetnek így nyilatkozott: „*Mátyás óta nem volt ilyen kedvező külpolitikai helyzetünk (mondotta), a következő két-három évben ezt feltétlenül ki kell használni*” Lsd. Szávai 1996.

17 AN [Archives Nationales] 5AG (4) CD 274. Entretien entre le Président de la République et le Premier Ministre de Hongrie, M. Jozsef Antall. (mercredi, 21 mai à 12h30) Mitterrand összefoglalta az európai konföderációra vonatkozó elképzelését: „Az nagyon jó lesz, ha majd egyszer Magyarország ennek a közösségnek a tagja lehet. A gazdaság, az erkölcsök, a történelem ezt lehetővé teszik. Ez normális! Megegyeztünk Ausztriával, Svédországgal, és azután a többiekkel is meg fogunk egyezni. Nem vagyok ennek az ellenzője, ellenkezőleg, de tisztában kell lennünk a határidőkkel, vagyis 1993 előtt nem. 1993 és 2000 között szóba jöhet Ausztria, Svédország, Magyarország és Csehszlovákia csatlakozása. Azonban Jugoszlávia és a Szovjetunió esetében ez nehéz lesz. (...) Mostantól kezdve egy robbanásveszélyes Európában élünk.”

szág a forrongó térségben még mindig a stabilitás szigetét jelenti.¹⁸ A franciák számára különösen érdekes volt a posztkommunista erők megerősödésére vonatkozó Antall-féle érvelés, mivel abban a csehek, a lengyelek és a magyarok esetében hasonlóságot láttak. Azon a véleményen voltak, hogy a volt szocialista országok közül Csehszlovákia után Magyarország lehet az egyik első ország, amelyik csatlakozhat az Unióhoz. Párizsban ugyanakkor tisztában voltak azzal az ellentmondással, hogy az ország politikai, kulturális és gazdasági területen szorosan kapcsolódik a német világhoz, és a franciáknak Trianon miatt történelmi, a német jelenlét miatt pedig földrajzi hátránnyal kell megküzdeniük, és ehhez a gazdasági válság körülményei, az egyre erősödő angolszász és német konkurencia, valamint a francia kulturális és tudományos jelenlétet lehetővé tévő pénzügyi források elégtelensége is társul. A magyarországi privatizációban való francia részvételt kiemelt fontosságúnak tartották, de annak nehézségeivel a kilencvenes évek első felében igazából nem tudtak megbirkózni. Az 1993-ban Budapestre érkezett François Nicoullaud nagykövet akcióterve így fogalmazott: „Nemcsak Magyarország, hanem Franciaország érdeke is, hogy ez az ország a lehető leghamarabb az Európai Unióba lépjen. Minden haszontalan, igazságtalan késlekedés végérvényesen az Unió és az országunk ellen fordítaná.”¹⁹ A francia nagykövet Magyarország csatlakozását két ok miatt sürgette: 1. A két világháború közötti időszak tapasztalatai arra vezetik a francia diplomáciát, hogy a Szovjetunió felbomlása után szétesett régióban a gazdasági, kereskedelmi és kulturális kapcsolatokat fejlessze, és ezzel a kockázatokat csökkentse. 2. Németország hatása és befolyása kiemelkedő a régióban, ezt a hagyományos német jelenlétet Franciaország nem tudja ellensúlyozni; azért kell az uniós csatlakozást támogatni, mert azon keresztül Párizs tekintélye és szerepe megnövekedhet, és meg lehet akadályozni, hogy a csatlakozásra váró Magyarország még a csatla-

18 Antall József kifejtette, hogy az átalakulás: „...még nem fejeződött be, hanem csak elkezdődött egy többesélyes folyamat a térségünkben, amiben jól átgondolt politikai stratégia nélkül a bukás veszélye is fennáll.” MEAE CADC (1991–1995) Europe Hongrie Carton 7110. Lettre de Jozsef Antall.

19 [Ministère des Affaires Etrangères et Européen, Centre des Archives Diplomatiques de Nantes] Ambassade de Budapest (1991–1999). Carton 15. Plan d'action (15 avril 1994).

kozás előtt túlzott német befolyás alá kerüljön.²⁰ 1993. október 12-én francia részről is ratifikálták Magyarország uniós társulási szerződését, és intenzív, a korábbiakban addig nem tapasztalt együttműködés bontakozott ki a kétoldalú kapcsolatok minden területén. Az előző időszakhoz képest a belügyi, katonai együttműködés jelentősége megnövekedett. Ez részben az ország geopolitikai helyzetével, a balkáni válsághoz való közelségével, illetve részben azzal a szándékkal volt magyarázható, amely az ország lehető legteljesebb nyugati integrációját kívánta elérni.

Antall halála után utódja 1994. február 23-án munkalátogatásra ment Párizsba, ahol hangsúlyozta, hogy Bonn mellett Párizs a magyar integrációs törekvések megvalósításában kiemelt szerepet játszik. Boross Péter és François Mitterrand megbeszélésén²¹ a magyar miniszterelnök kijelentette, hogy a magyarországi átalakulás a magyarok gondolkodásában is megfigyelhető, s ezzel Mitterrand is egyetértett. Mitterrand a trianoni szerződéssel kapcsolatban elismerte, hogy az igazságtalan volt, megjegyezve, a győztesek mindig igazságtalanok. Kelet-Közép-Európából a Cseh Köztársaságot és Magyarországot emelte ki mint olyan országokat, amelyek a változások éllovasai, és amelyekre szükség van az Európai Unióban. Kihangsúlyozta, hogy Magyarország már eljutott arra a szintre, amelyen Portugália és Görögország található. A Martonyi János közgazdasági államtitkár által felvázolt integrációs ütemtervet teljesen reálisnak értékelte.²² Magyarország ekkor már az egyik legfontosabb befektetési célpontot

20 Uo. Plan d'action (15 avril 1994) Nicollaud nagykövet a nagyköveti munkájának legfontosabb céljaként az ország európai uniós csatlakozásának támogatását tartotta, amely „...mutathatná, hogy Franciaország része annak a folyamatnak, amelynek végén (Magyarország) az Unióban találhatja magát, és Franciaország az Európai Unió keretei között az egyik kiemelt partnere lehet (Magyarországnak). [...] Úgy tekinthetünk tulajdonképpen Magyarországra, mint egy olyan országra, ahol előnyünk van a pozíciók konszolidálása és erősítése tekintetében a politikai, gazdasági és kulturális területen, ami nem lehet másodlagos szerep (számunkra).”

21 HU-MNL OL [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára] XIX-J-1-j-Franciaország-00373/1/1994. 15. d.; MEAE CADC Europe Hongrie Carton 7112. N° 12871. és AN 5AG (4) CD 274 Hongrie Visites. Dossier 6.

22 Martonyi János a helyzetet így értékelte: „Budapestről nézve Párizsnek két dimenziója létezik: az egyik a kétoldalú kapcsolatokra vonatkozik, a másik pedig arra a tényre, hogy Franciaország európai politikánk egyik meghatározó tényezője” Idézi: Pichonnier 2019. 93. Szávai János nagykövet így értékelte a helyzetet: „A Boross-látogatás fényes bizonyítéka

jelentette a franciák számára, jelenlétük a nagy tendereken túl a kis- és közép-vállalatok szintjén is megfigyelhető volt. Franciaország iránti figyelem megnövekedett Magyarországon, miközben a francia és magyar politikusok nagyon jó személyes kapcsolatokat építettek ki egymással.

A magyarok számára Franciaországgal való együttműködés az európai gyökörekhez történő visszatérést szimbolizálta. A francia kapcsolat megerősítése ebből a szempontból volt jelentős, mivel Budapest ezen keresztül kívánta Magyarország európai uniós csatlakozását elérni. 1994-ben a franciák célja az intézmények modernizációja, a francia kulturális jelenlét fejlesztése, a francia pozíciók erősítése és az együttműködés folytatása volt. 1991 és 1994 között a Kelet-Közép-Európába irányuló francia befektetések 60%-a realizálódott Magyarországon, s ez azt mutatja, hogy francia szempontból az ország jelentősége megnövekedett.²³ Francia szemszögből nézve az igazi előrelépést az államigazgatás és az egyetemi oktatás területén érték el. Mindkét szféra kiemelt fontosságúnak számított a francia befolyás erősítése érdekében, amelynek fő irányát az intézmények modernizációjában, a gazdaság átalakításában és a francia kulturális jelenlét erősítésében látták. Ezzel párhuzamosan a fő ellentétet, amely körül a gyakori félreértések megmutatkoztak, az Unió keleti bővítésének a kérdése jelentette. Budapesten ugyanis egyre inkább úgy érezték, hogy Párizs halogató taktikát folytat és csak szavakban támogatja a magyar integrációs törekvéseket, mivel a reformok tekintetében leginkább

volt Antall József francia politikája teljes sikerének: a vezető francia politikusok a szervezés idején szinte megostromolták a nagykövetséget, hogy találkozhassanak a magyar miniszterelnökkel. Boross Péter így egyetlen napon, melybe belefért a francia gazdasági élet vezető képviselőivel és a párizsi magyarokkal való találkozó is, valamennyi vezető francia politikussal tárgyalt, Mitterrand elnöktől és Balladur miniszterelnöktől egészen Juppéig és Giscard d'Estaing-ig, s valamennyi tárgyalópartnere úgy nyilatkozott, hogy Magyarországot ítéli a közép-kelet-európai térség legelőrehaladottabb és legreményteljesebb országának.” Lsd. Szávai 1996.

- 23 Ebben nem csekély szerepe volt a Bokros-csomagnak, amelynek során a francia állami cégek. Az EDF az 1995. évi privatizáció során többségi, 60,91%-os részesedést szerzett a DÉMÁSZ-ban és 47,55%-ot az ÉDÁSZ-ban, továbbá 2000-ben megvásárolta a Budapesti Erőmű (BE) Rt. 89%-os részvénytársaságát. A 2002 utáni időszakban újra terjeszkedtek: a TDF felvásárolta az Antenna Hungáriát, a Groupama megvette az OTP-től a Garancia Biztosítót. A legnagyobb francia cégek jelen vannak a magyar piacon: Suez, Lyonnaise des Eaux, Renault, Rhône-Poulenc, Total Fina, Alcatel, Peugeot, Vivendi, Michelin, Danone, Alstom, stb. *(a lektor)*

felkészült magyarokat a többi, kevésbé sikeres országgal együtt kezelték, és ez teljesen szembement a magyar érdekekkel. Brochand nagykövet jobban megértette a magyarok aggodalmait, és a bővítéssel kapcsolatban azt javasolta, hogy Párizs módosítsa az álláspontját.²⁴

A magyar–francia kapcsolatok történetében újabb fordulópontot jelentett és a kölcsönös bizalomépítést szolgálta Göncz Árpád franciaországi útja, amely az első magyar elnöki látogatást jelentette Franciaországban. Mitterrand és Göncz Árpád közvetlen hangulatú megbeszélésén (1994. szeptember 29.) a két elnök megvitatta a nemzetközi kapcsolatok és a két ország együttműködésének kérdéseit, és egyértelművé vált, hogy a francia elnök már nem fogja ellenezni a bővítést,²⁵ de ezzel kapcsolatban továbbra is kritikus álláspontot képviselt.

Összességében a kilencvenes évek elején Magyarországról kedvező kép alakult ki, amit a francia média is erősített.²⁶ Ez a későbbiekben is meghatározta a francia politika Magyarországhoz való viszonyát. A pozitív kép részben az 1982-es budapesti Mitterrand-út tapasztalataira és a nyolcvanas évek kétoldalú együttműködésére nyúlt vissza, de a lényegyet tekintve az 1956-os forradalom emléke,²⁷ és ahhoz szorosan kapcsolódva az 1989–1990-es változások határozták meg. A magyarok szabad döntése eredményeképpen megvalósuló választások után a franciák már demokratikus országként tekintettek Magyarországra, és ez a vízumgyakorlatuk felülbírálásában is megmutatkozott.²⁸ Francia szempontból nézve jó lehetőségeket láttak a kétoldalú kapcsolatok fejlesztésére, a francia gazdasági, kulturális és politikai-diplomáciai pozíciók megerősítésére, és ebben nagy szerepet játszott az a stabilitás, amely az Antall–Boross-kormány alatt a magyar politikát, legalábbis a többi átalakuló szocialista országhoz képest, jellemezte. Ugyanakkor Párizs nem volt hajlandó – amellet, hogy figyelembe vették a ma-

24 A magyar aggodalmakat Brochand nagykövet is érzékelte és figyelmeztető táviratokat küldött Párizsba, kihangsúlyozva, hogy a francia befolyás megőrzése a jövőben a bővítéshez való francia állásponttól fog függni. Lsd. Pichonnier 2019, 97.

25 Garadnai 2020, 153–154.

26 Berkes 2011. *Conclusions du mémoire*. 76–77.

27 Uo. 94. Kékesy Dezső nagykövet visszaemlékezése.

28 Magyar részről a rendszerváltozásig többször kérték a francia vízumkiadási szabályok enyhítését, de ezt a francia fél, belbiztonsági okok miatt, visszautasította. Erre csak az 1990-es szabad választások után kerülhetett sor.

gyar sajátosságokat, pl. Trianon esetében – a magyar kapcsolatot a többi relációhoz viszonyítva külön kezelni. Párizs álláspontja az volt, hogy nem kívánták a kelet-közép-európai országok közötti feszültséget felerősíteni, és ez a hozzáállás jellemezte a francia politikát a többi volt szocialista ország esetében is, miközben a franciák a hagyományos mediterrán politikájukat követve, pénzügyi támogatást nyújtottak a dél-európai és a kelet-balkáni országok irányába is.

Magyar integrációs törekvések és Franciaország 1994–2010

Az 1993-ban hatalomra jutott konzervatív kormány kommunikációja megengedőbb volt Magyarország uniós csatlakozása vonatkozásában, de a francia diplomácia továbbra is óvatos volt a keleti bővítés kérdésében. Franciaország azonban meg akarta őrizni az európai ügyekben a vezető szerepét, és a nemzetközi szintén a középhatalmi státusát. Magyarország – a visegrádi négyekkel együtt – továbbra is kiemelt partnernek számított, a két ország stratégiai partnerként tekintett egymásra. Chirac elnök az elődjéhez képest támogatóbban mutatkozott Magyarország euroatlanti integrációja vonatkozásában, és az 1989-es változásokban a de Gaulle-i *Atlanti-óceántól az Urálig terjedő Európa* megvalósulását látta.²⁹ A lényegyet tekintve azonban Párizs továbbra is az intézményi reformokat helyezte előtérbe, és a NATO keleti bővítése kérdésében oroszbarát álláspontot képviselt.³⁰ A politikai ellentéteket ugyanakkor erősítette Chirac elnöknek a brüsszeli uniós csúcson tett nyilatkozata (2003. február 17.), amelyben nyíltan kritizálta az iraki intervenció mellett kiálló és az amerikaiakat támogató ún. Vilniusi csoport (köztük Magyarország) álláspontját.³¹ Ez komoly érzelmeket

29 Pichonnier 2019, 100.

30 Dulhy-Manigand 2013, 41–57.

31 http://www.jacqueschirac-asso.fr/archives-elysee.fr/elysee/elysee.fr/francais/interventions/conferences_et_points_de_presse/2003/fevrier/fi001817.html (letöltés időpontja: 2021. augusztus 25.) Chirac ebben a beszédében a csatlakozásra váró országokkal kapcsolatban kijelentette: „...elmulasztottak egy jó alkalmat, hogy hallgassanak.”

keltett Budapesten a franciák politikájával kapcsolatban, és magyar részről a franciák integrációs politikájával kapcsolatban ismételten az előítéletek erősödtek meg. Franciaország ugyanakkor a politikai-diplomáciai kérdésekben nem képviselt eltérő álláspontot Magyarországgal kapcsolatban. Budapestet a többi visegrádi országgal együtt értékelte, de összességében a magyarokról a francia médiában és a politikai közvéleményben továbbra is nagyon pozitív kép volt.³² A kétezres években (2010-ig) ez a pozitív vélemény megmaradt, és Chirac elnök két budapesti látogatása (1997-ben és 2004-ben) egyszerre jelentette a folyamatosságot és a kétoldalú kapcsolatok kiteljesedését, miközben a megbeszélések fókuszában az uniós integráció kérdései voltak.³³

A francia külpolitika ugyanakkor nagyon visszafogottnak mutatkozott a NATO keleti bővítése tárgyában egészen 1995-ig,³⁴ majd Chirac elnök hatalomra jutásával támogatóan lépett fel.³⁵ Ennek ellenére nem beszélhetünk Párizs ún. „magyar politikájáról”, legalábbis abban az értelemben, ahogy a francia politika a németek vagy az oroszok irányába viszonyul. Helyesebb inkább Magyarország irányába megnyilvánuló francia politikáról és diplomáciai tevékenységről beszélni,³⁶ de a két ország kapcsolatának változásait jól érzékelteti Nicoullaud nagykövet 1997-ben írt összefoglaló jelentése.³⁷ A nizzai ülés után (2000. december 7–9.)

32 Marès 2013, 89–105.

33 <https://www.elysee.fr/jacques-chirac/1997/01/16/discours-de-m-jacques-chirac-president-de-la-republique-sur-les-relations-franco-hongroises-et-sur-le-calendrier-de-l'elargissement-de-l'union-europeenne-et-de-l'otn-a-la-hongrie-budapest-le-16-janvier-1997>. (letöltés időpontja: 2021. szeptember 2.) A francia elnök budapesti beszéde, annak lelkes hangneme nagy szenzációt jelentett a magyar közvélemény számára.

34 Ebben Mitterrand hagyományos óvatossága, betegsége és a belpolitikai problémák egyszerre szerepet játszottak

35 Pichonnier. 2017, 282–305, 318–323.

36 Magyarország továbbra sincs a francia diplomácia első, illetve második számú fontossági körében. Kelet-Európából Lengyelország, Oroszország és Ukrajna van a fontossági sorrend 2. körében, Magyarország a többi országgal együtt a 3. körben található. Lsd. *Diplomatie française*. 2018, 224–225.

37 MEAE CADN Ambassade de Budapest (1991–1999) Carton 16. Rapport de fin de mission (Budapest, octobre 1993–avril 1997). 4 avril 1997. 1–5.: „Amikor Budapestre érkeztem 1993 októberében, az országban az a vélemény volt általános, hogy Magyarország és különös tekintettel az ő (magyarok) euroatlanti inspirációik irányába komoly fenntartásokkal viseltetünk. Történelmi okok miatt (Magyarország sose volt Franciaország szövetségese), és még inkább a jelenlegi kelet-európai gyenge francia jelenlét a 'német befolyás alatt', illetve

Párizs úgy tekintett Magyarországra, mint olyan országra, amely gyakorlatilag bent van az EU-ban, és a viták ellenére a 2004. május 1-ei uniós csatlakozásig már nem merültek fel komolyabb problémák a két ország kapcsolatában, ebben szerepet játszott Medgyessy Péter miniszterelnök személye és az általa támogatott francia orientáció.³⁸ Jacques Chirac elnök az Európai Unió belüli *élcsoportelmélet* gyakorlati megvalósításához Csehország és Görögország mellett Magyarországot nevezte meg, mint lehetséges együttműködő partnert.³⁹ A francia elnök 2004. februári budapesti útja nem csak az európai uniós csatlakozás előtti utolsó látogatás volt egy tagjelölt országban, de a francia államfő egyetlen 2004-re tervezett vizitje is a régióba.⁴⁰ Eredetileg szintén Magyarországnak szánt francia gesztus volt, hogy Chirac a 2003. júniusban Athénben tartott csúcstalálkozóon megértőnek mutatkozott a nemzeti kisebbségek kollektív jogainak kérdéséről.⁴¹

Nicolas Sarkozy elnök látogatása (2007. szeptember 14.) a kétoldalú kapcsolatok újabb szakaszát nyitotta meg, és a két ország minél szorosabb együttműködésének fontosságát hangsúlyozta. A magyar származású elnök személye, politikája, a franciák számára szokatlan hangvétele ismét Magyarország felé irányította a franciák figyelmét, de ennek jelentőségét nem szabad túlhangsúlyozni. A francia elnök a Budapesten elmondott beszédében igyekezett tompítani Jacques Chirac 2003-as, az iraki háború kapcsán elmondott, az új tagokat kritizáló beszédét és annak következményeit, hangsúlyozva, hogy az Európai Unióban nincs nagy és kis ország.⁴²

az a félelem, hogy (Franciaország) irritálja Oroszországot. Diplomáciai küldetésem egyik legfontosabb célja az volt, hogy segítsek ezen előítéletek megváltozásában. Budapestet elhagyva három és fél év után meggyőződésem, hogy a magyarok Franciaországra Németországhoz hasonlóan már barátjukként tekintenek, és lezárul végre az 'egyoldalú szerelem' hosszú ideje tartó időszaka (ezt a kifejezést a Magyar Köztársaság elnöke idézte gyakran előttem)."

38 Pichonnier 2019, 106. Leszámítva az iraki háború eltérő megítélését. Francia részről tisztában voltak azzal, hogy az amerikaiak könnyen megnyerik a háborút, de a fő kérdést számukra az jelentette, hogy mi lesz a háború után.

39 Kecskés D. 2004., 187.

40 <https://www.vie-publique.fr/discours/147457-declaration-de-m-jacques-chirac-president-de-la-republique-sur-lentr> (letöltés időpontja: 2020. augusztus 26.)

41 Kecskés 2004, 187.

42 <https://www.vie-publique.fr/discours/167706-declaration-de-m-nicolas-sarkozy-president-de-la-republique-sur-les-r> (letöltés időpontja: 2020. augusztus 26.)

A kulturális kapcsolatok hatása a magyarságkép alakulására

A nyolcvanas évek végén a francia politikai-kulturális diplomácia háttérbe szorult a német, amerikai, angol és olasz aktivitás mellett, így az 1990. május 25-én elfogadott kulturális munkaterv teremtette meg a lehetőséget a kulturális kapcsolatok új alapokra helyezésére. A kulturális együttműködés új fejezete nyílt meg a rendszerváltozás után, a kulturális területre vonatkozó költségvetés 1989 és 1991 között megnyolcszorozódott.⁴³ Magyarország számára a kulturális kapcsolatok történetének újabb fejezetét jelentette Catherine Tasca, a frankofón kulturális ügyek államtitkára magyarországi látogatása (1992. május 25.).⁴⁴ Az új Francia Intézet megnyitása,⁴⁵ amely jól mutatta, hogy a magyar–francia kulturális kapcsolatok fejlesztésének Párizsban nagy jelentőséget tulajdonítottak. A megnyitó alkalmat teremtett arra is, hogy a kulturális kapcsolatok alakulását a két ország vezetői megvitassák, a rendezvényen a magyar politikai elit minden képviselője megjelent. Jeszenszky Géza külügyminiszter a megbeszélésen megfogalmazta azt a véleményt, hogy a magyar–francia kapcsolatokat az „egyoldalú szerelem” jellemzi, de hangsúlyozta, hogy a múlton az 1991-es barátsági szerződés alapján tovább kell lépni.⁴⁶ A magyar külügyminiszter külön kitért a francia nyelv tanulásának fontosságára, így a francia diplomácia képviselői meglepéssel tapasztalhatták, hogy a francia kulturális diplomácia számára nagyon fontos nyelvtanulás terén a magyar fél teljes támogatásáról biztosította őket. Mindez egyben új lehetőségeket is jelentett a francia nyelv magyarországi oktatása terén.⁴⁷

Francia részről tisztában voltak azzal, hogy a francia kulturális diplomáciának komoly előítélettel kell megküzdenie, mivel úgy érzékelték, a magyarok

43 Pichonnier 2017, 106.

44 Garadnai 2020, 145.

45 Erre vonatkozó döntést még az 1982-es Mitterrand látogatáson hozták meg. Lsd. Pichonnier 2017. 107–109.

46 Garadnai 2020, 146.

47 MEAE CADN Budapest (1981–1991) Carton 17. Note de Synthèse és TD 350.

többsége Franciaországot alapvetően szlávbarát országnak tartotta, és különösen Románia esetében részrehajlással vádolta, és a francia nyelv tanulása kevésbé volt népszerű a magyar lakosság körében,⁴⁸ ennek fejlesztése érdekében az Alliance française is elkezdte a tevékenységét 1989-ben,⁴⁹ és 1994-ben a Francia Gimnázium is megnyitotta a kapuit.⁵⁰ Megélénkültek az egyetemközi kapcsolatok, a magyar értelmiség képviselői, politikusok számára francia ösztöndíj lehetőségek nyíltak,⁵¹ és az együttműködés jelentős példája volt, hogy az École Nationale d'Administration (ENA) 1997 és 2003 között csaknem 200 magyar köztisztviselő számára nyújtott szakmai továbbképzési lehetőséget.⁵² A változások jelentőségét mutatja, hogy Párizsban 2002-ben nagy sikert aratott a Magyar Kulturális Évad (MagyArt), melynek eredményeként a francia átlagember végére kezdte nem összekeverni Budapestet Bukaresttel, és a magyar főváros egyre inkább felkerült a francia turisták „térképére”.⁵³ Ennek viszonzásaképpen 2003-ban megnyílt a magyarországi Francia Kulturális Évad. Franciaország célja az volt, hogy a magyarok jobban megismerjék a francia kultúrát, a kortárs alkotók művészeti tevékenységét: „Mindez a két ország közeledését segítheti elő Magyarország uniós csatlakozásának előestéjén. A FranciArt megerősítheti, előkészítheti a két ország baráti kapcsolatait. Franciaország egyfajta privilegizált partneri kapcsolatra törekszik a bővítés előtt álló Európai Unió 2004-ben teljes körű tagjává váló Magyarországgal.”⁵⁴

Összességében megállapítható, hogy a két ország kulturális kapcsolataiban is a politikai-diplomáciai területhez hasonló változások mentek végbe, a francia

48 Pichonnier 2017, 160.

49 Uo. 109–110.

50 Uo. 110–112.

51 Az egyetem-közi kapcsolatok az államközi co-tutelle rendszer keretében megélénkültek és külön meg kell említeni az ún. Balaton-programot. Ezzel kapcsolatban lásd: Lachaise 2019, 73–84.

52 Kecskés 2004, 191.

53 Pichonnier 2017, 150–151. Ennek megrendezésére a kelet-európai országok közül először Magyarország számára nyílt meg a lehetőség.

54 Szentgyörgyi Rita: Francia kulturális évad Magyarországon: Egy baráti ország (Stanislas Pierret, a Francia Intézet igazgatója). https://magyarnarancs.hu/film2/francia_kulturalis_evad_magyarorszagon_egy_barati_orzag_stanislas_pierret_a_francia_intezet_igaz-59425 (letöltés időpontja: 2021. október 15.)

és magyar kulturális élet képviselői valóban közvetlen kapcsolatba kerülhettek egymással, és leginkább kulturális téren mutatható ki a legmaradandóbb hatás.

A gazdasági kapcsolatok újjáépítése

A két ország gazdasági kapcsolatainak fejlesztésére vonatkozó szándék a hatvanas évekre nyúlik vissza, de a lényegét tekintve a hetvenes–nyolcvanas évekig meglehetősen alacsony szinten maradt. Ebben szerepet játszott, hogy a két gazdaság (tervgazdaság és piaczgazdaság) működése nem volt összeegyeztethető. 1989 után ezen a területen is változások kezdődtek, a francia bankok komoly szerepet vállaltak a magyar gazdaság finanszírozásában, a francia befektetőknek köszönhetően 1990 és 1993 Párizs a negyedik legnagyobb befektetővé vált. Jacques Chirac 1995. májusi hatalomra kerülése ezen a területen is lényeges változásokat eredményezett. 1996–2000 között a francia vállalatok számára nagy lehetőségek nyíltak a magyarországi privatizációban, a kereskedelmi kapcsolatok látványos fejlődésnek indultak, de a nagyvállalati beruházások mellett a kis- és közepes vállalatok beruházásai továbbra is nagyon alacsony szinten maradtak.⁵⁵ 2001-re az áruforgalom az 1990-es évhez képest az ötszörösére emelkedett.⁵⁶ 2004-ig a francia vállalatok mintegy 15 milliárd frankot fektettek be Magyarországon. A külföldi befektetések tekintetében Franciaország megőrizte az ötödik helyét, a németek (az összes befektetések 25%-a), a hollandok, az osztrákok és a luxembourgiak után. A francia befektetések aránya 5,2% volt, amelynek 20%-a az energetikai iparban, 15%-a a gyógyszeriparban realizálódott.⁵⁷

A kétezres években lényegében kiteljesedett a hatvanas években elkezdett kapcsolatépítési folyamat, a gazdaság, a kultúra és a politika területén egyaránt, de az egyensúly hiánya továbbra is megmaradt. A kulturális kapcsolatok a kétezres évek végétől fokozatosan háttérbe szorultak, miközben a gazdasági kapcsolatok jelentősége megnövekedett. Az egyenlőtlenséget mutatja ugyanakkor, hogy

55 Pichonnier 2017, 330.

56 Kecskés 2004, 190.

57 Gazdag 2013, 110.

2005-ben Magyarországon több mint háromszáz francia vállalkozás volt jelen, miközben Franciaországban egyetlen magyar vállalat sem működött.⁵⁸ 2010-ben a magyarországi külföldi befektetések aránya 55% volt, de néhány alapvető ágazatban még ennél is magasabb (pl. az autóiparban 85%, az elektrotechnikai iparban 94%, a gumiparban 100%) volt, vagyis Magyarország gazdaságilag az egyik leginkább nyitott országgá vált a kelet-közép-európai régióban, és ebben a francia–magyar gazdasági együttműködésnek is kiemelt szerepe volt.

Összességében megállapítható, hogy a magyar–francia gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok 1989 után a politikai-diplomáciai és kulturális területhez hasonlóan látványos fejlődésen mentek keresztül, ami az 1989 előtti időszakhoz viszonyítva kiemelt jelentőségű volt. Ez a politika beleilleszkedett abba francia keleti nyitási politikába, amit a *détente-entente-coopération* politika jegyében a bilaterális kapcsolatépítésen keresztül próbálta a gazdasági-kereskedelmi együttműködés révén a francia pozíciókat megerősíteni. E tekintetben a magyar és a francia szándékok ismét találkoztak, s ez lehetőséget teremtett a francia vállalatok számára, hogy Magyarországon – elsősorban a magyar élelmiszeriparban és könnyűiparban – jelentős pozíciókat szerezzenek.

Összefoglaló

A magyar–francia kapcsolatok 1990 és 2010 között alapvető változásokon mentek keresztül. A kelet-európai rendszerváltozások a magyar–francia kapcsolatokban is lényeges változást hoztak, és két ország ellenségből szövetségessé vált, és a magyarok megítélésében nagyon pozitív kép alakult ki, miközben magyar részről stratégiai partnerként tekintettek az euroatlanti integrációban kulcsszerepet betöltő Franciaország irányába. A francia politika támogatta a magyar integrációs törekvéseket, de Párizs számára a saját geopolitikai érdekei alapvető fontosságúak maradtak, és a magyarokhoz való viszonyukat is ezen a prizmán keresztül lehet megérteni.

⁵⁸ Pichonnier 2017, 330.

Az emiatt meglévő érdekellentétek, a továbbra is meglévő „egyoldalú szerelem” érzete ellenére nem vezettek a kapcsolatok – korábbi időszakban többször megfigyelhető – romlásához. A rendszerváltozás után ugyanis új alapokon fejlődött tovább a két ország együttműködése, és minőségi változás ment végbe a két ország kapcsolatában. A kiválóan alakuló politikai-diplomáciai kapcsolatok mellett a gazdasági és a kulturális területen és az emberi kapcsolatokban is minőségi változás következett be a két ország viszonyában.

Franciaország és Magyarország kapcsolatát napjainkban továbbra az eltek egymástól eltérő geopolitikai látásmódja, politikai-ideológiai ellentétei jellemzik, ugyanakkor a kölcsönös érdekek, a kapcsolódási pontok keresése és az együttműködés szintén jelen vannak. A rendszerváltozás után kölcsönösen kialakított kapcsolatok szilárd alapot jelentenek a további együttműködéshez.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Berkes 2009/2010.** Berkes Antal: *L'opinion publique française face à l'adhésion de la Hongrie à l'Union Européenne*. Mémoire de Master. Université de Provence 2009/2010. Entretien mené avec M. Dezső Kékessy, ambassadeur de la République de Hongrie à Paris.(1999–2002).
- Diplomatie française 2018.** Diplomatie française. Outils et acteurs depuis 1980. szerk.: Maurice Vaïsse. Odile Jacob, Paris. 2018.
- Dulhy-Manigand 2013.** Dulhy, Anne – Manigand, Christine: Face à l'élargissement de l'Union Européenne. In: Lequesne, Christian - Vaïsse Maurice (szerk.) *La politique étrangère de Jacques Chirac*. Riveneuve éditions, Paris. 2013.
- Garadnai 2019.** Garadnai Zoltán: François Mitterrand elnök kelet-közép-európai útjai (1988–1991) In: *Múltunk* 2019. 64. évf. 3. szám.
- Garadnai 2020.** Garadnai Zoltán: *Franciaország és a keleti biztonság François Mitterrand elnöksége alatt*. A magyar-francia kapcsolatok története (1981–1995). Dialóg Campus, Budapest, 2020.
- Gazdag 2019.** Gazdag Ferenc: Milyen hatalom Franciaország a 21. század elején? In: Gazdag Ferenc (szerk): *Franciaország a 21. század elején*. Dialóg Campus-Wolters Kluwer. Budapest, 2019.
- Gazdag 2013.** Gazdag Ferenc: Perspectives sur le paysage bouleversé des relations franco-hongroises. In: *Entre coopération et antagonisme*. Acte du colloque international d'histoire de l'Université de Pécs - 13 mars 2013. Éditions Codex/Université de Pécs. 2013.
- Kecskés D. 2004.** Kecskés D. Gusztáv: *Franciaország Közép-Kelet-Európa politikája 1918-tól napjainkig*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2004.
- Marès 2013.** Marès, Antoine: Jacques Chirac et l'Europe centrale, In: Lequesne, Christian – Vaïsse, Maurice (szerk.), *La politique étrangère de Jacques Chirac*. Paris, Riveneuve édition, 2013. 89–105.
- Lachaise 2019.** Lachaise, Bernard: A Balaton-programok: a magyar-francia tudományos együttműködés sikeres példája? In: *Franciaország és Közép-Európa*. (szerk.: Gazdag Ferenc) Dialóg Campus, Budapest, 2019.

- Pichonnier 2019.** Christopher Pichonnier: Franciaország és Magyarország (1989–2004). In. *Franciaország és Közép-Európa.* (szerk.: Gazdag Ferenc) Dialóg Campus, Budapest, 2019.
- Pichonnier 2017.** Pichonnier, Christopher: *La France et la Hongrie (1989–2004).* Thèse de doctorat. Université de Bordeaux Montaigne. 2017.
- Sáringér 2015.** Sáringér János: *Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához I.* Veritas Intézet, Magyar napló kiadó, 2015.
- Szávai 1996.** Szávai János: Antall József, a külpolitikus. In: *Magyar Szemle*, 1996. Új folyam V. 4. szám.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- MEAE CADC [Ministère des Affaires Étrangères et Européen, Centre des Archives Diplomatiques de la Courneuve] Europe Hongrie (1991–1995).
- MEAE CADN [Ministère des Affaires Étrangères et Européen, Centre des Archives Diplomatiques de la Courneuve] Ambassade de Budapest (1991–1999).
- AN [Archives Nationales] 5AG (4) Archives de François Mitterrand. Hongrie.
- HU-MNL OL [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára] XIX-J-1-j-Franciaország.

From adversaries to partners. Evolution of Hungary's image in France (1990–2010)

ABSTRACT: Between 1990 and 2010, fundamental changes underwent in Franco-Hungarian relations. The political changing in Eastern Europe also brought about a significant shift in Franco-Hungarian relations, and the two countries became allies. After the regime changing, the cooperation of the two countries continued to develop on new bases, and a change occurred in the quality of relations between the two countries. In addition to the excellent political-diplomatic relations, economic and cultural relations ameliorated respectively. The relations between France and Hungary today are characterized not only by different geopolitical visions and politico-ideological oppositions of their elites, but also by the searching for mutual interests and points of connection as well as cooperation, which are also present. The mutual relations established after the regime changing after 1990 provide a solid basis for further cooperation.

KEYWORDS: Regime changing, Franco-Hungarian rapprochement, friendship-treaty, integration

Des adversaires partenaires. Évolution de l'image de la Hongrie en France (1990–2010)

RÉSUMÉ: Entre 1990 et 2010, les relations franco-hongroises ont subi des changements fondamentaux. Les changements de régime en Europe de l'Est entraînaient un changement important dans les relations franco-hongroises, et les deux pays sont devenus alliés. Après le changement de régime, la coopération des deux pays continuait à se développer sur de nouvelles bases, et un changement s'est produit dans la qualité des relations entre les deux pays. Au-delà des excellentes relations politico-diplomatiques, il y avait un changement positif dans les relations économiques et culturelles entre les deux pays. Les relations entre la France et la Hongrie aujourd'hui se caractérisent non seulement par des visions géopolitiques différentes et des oppositions politico-idéologiques des élites, mais aussi par la recherche d'intérêts mutuels et des points de connexion, ainsi que celles de coopération qui sont également présentes. Les relations mutuelles établies après le changement de régime constituent une base solide pour la poursuite de la coopération.

MOTS-CLÉS: Changement de régime, rapprochement franco-hongrois, traité d'amitié, intégration.

SOÓS ESZTER PETRONELLA

MAGYARORSZÁG-KÉP VAGY ÖNARCKÉP? ESETTANULMÁNY A 2010–2020 KÖZÖTTI IDŐSZAKBÓL

KIVONAT: A történelmi távlat hiánya és a diplomáciai archívumok zártsága miatt nem lehet kimerítően értékelni azt a Magyarország-képet, amellyel a közelmúlt francia elnökei és kormányai dolgoztak. Fordulhatunk azonban nyílt forrásokhoz, például sajtócikkekhez, hogy a szerkesztőségek és az újságírók Magyarországról alkotott elképzeléseit elemezzük. Egyes szerkesztőségek képének az értékelése természetesen részleges elemzést eredményez, de további hasonló vizsgálatokkal teljesebb és tágabb képet kaphatunk. Ebben az esettanulmányban a *Le Figaro* francia jobboldali lap egyes Magyarországgal kapcsolatos cikkeit tekintjük át. Mint elemzésünkben kiderült, a kirajzolódó kép éppúgy francia önarckép, mint magyar portré. A jelenség a francia jobboldali mozgalom politikai és üzleti vonatkozású belső kihívásaival magyarázható.

KULCSSZAVAK: Le Figaro, esettanulmány, szuverenizmus, konzervativizmus, jobboldal, média, hírérték

A nehezen megfogható Magyarország-kép nyomában

Nehéz feladat a 2010 és 2020 közötti francia Magyarország-képről tudósítani. A feladat ugyanis – ártatlannak tűnő megfogalmazása ellenére – komplex. Valójában úgy áll a helyzet, hogy a „2010 és 2020 között” az egyetlen magyarázatot nem igénylő elem benne.

Elsőként azt kell eldönteni, mit értünk Magyarország alatt. Nyilván nem a földrajzi Magyarországot, turizmust és országimázst. Nyilvánvalóan a magyar politikáról van szó. De mire kell gondolni ezen belül? A kormányzatra, a kormányzó és ellenzéki pártokra, a magyar külpolitikára, vagy a magyar Európa-politikára? Bár Budapestről nézve azt gondoljuk, hogy a fentiek mind fontosak, a külső szemlélő válogatósabb. Azt nézi elsősorban, ami számára fontos. Ezért már az is információértékkel bír, hogy mely magyar vonatkozású ügyek érik el a francia figyelem ingerküszöbét. Ugyanakkor feltételeznünk kell, hogy a figyelem magától értetődően irányul a (mindenkori) magyar kormányzatra, különösen, ha a tevékenységének nemzetközi és európai uniós jelentősége van¹. Az országkép és a kormányzat nemzetközi összefolyásának nyelvi megjelenítője a sajtónyelvben a *szinekdoché*, vagyis amikor a főváros, az ország, a kormányzat nevét egymásnak megfeleltetve használják.

Másodszor: mérlegelendő, hol található az elemzendő Magyarország-kép. Azt vizsgáljuk, hogy a francia lakosság mit gondol Magyarországról? Ez a kép felrajzolható például helyi jelenlét és kvalitatív interjúzás, illetve reprezentatív közvélemény-kutatás révén. Vagy netalán azt nézzük, amelyet a francia kormányzat ápol Magyarországról? Ez módszertanilag problémásabb: hiányosak az elérhető forrásaink, és sokáig azok is maradnak. Korábbi korszakok esetében elérhetők levéltári anyagok, visszaemlékezések, a résztvevők az idő

1 Beszédes példa, hogy a francia Szenátus 2020 végén Magyarország és az Európai Unió viszonyáról készített jelentést, nem egyszerűen a magyar folyamatokról: Bizet-Gattolin-Leconte 2020.

elteltére tekintettel nyitottabbak a beszédre. A jelenkor esetében azonban forráshiányos környezetben mozgunk. A levéltári anyagok nem hozzáférhetők. Akik francia kormányzati oldalról beszélhetnének a kétoldalú kapcsolatokról, politikai vagy diplomáciai beosztásuk okán nem érdekeltek ebben. Nyilatkozatukat nem vagy aránytalanul nagy munkával lehetne forráskritikának alávetni (2010 óta négy francia nagykövet járt Budapesten – René Roudaut, Roland Galharague, Éric Fournier és az e sorok írásakor is hazánkban dolgozó Pascale Andréani – s közülük csak Roudaut nincs már aktív diplomáciai szolgálatban).

Ez azért gond, mert a nyilvános és a nem nyilvános Magyarország-kép elérhet egymástól. Beszédes eset például Éric Fournier Budapestre akkreditált nagykövet esete, aki nyilvánosan fegyelmezetten követte kormánya Orbán-kormányval kritikus irányvonalát, és nem képviselte azt a jóval barátságosabb személyes álláspontját, amelyet bizalmas diplomáciai táviratokban küldött Párizs-nak. Erről azért tudunk, mert Fournier nagykövet távozása előtt – egy azóta is feltáratlan háttérű szívrogtatás eredményeképpen – nyilvánosságra került egy jelentés, amelyben a nagykövet sokkal megértőbben állt a magyar kormányzat politikájához, mint nyilvánosan. Fournier többek között kritizálta a nemzetközi sajtó hozzáállását, és a magyarországi antiszemitizmus-veszély diskurzusát szembeállította a francia és német muszlimok antiszemitizmusával². Ezzel kapcsolatban aztán érdekes politikai vita és narratívaépítési verseny indult a francia és a magyar nyilvánosságban is³.

Így tehát harmadik pontként kimondhatjuk: ami forrásként nyilvánosan elérhető, az anekdotikus, ezért problematikus. Persze a sajtó, ha tetszik, mint nyilvános felszín elérhető és kutatható. E felszín áttekintése azonban nem „a” franciaországi Magyarország-kép feltárásához vezet, hanem egy-egy sajtótermék Magyarország-képének a megismeréséhez. Ez hozzászól a tudásunkhoz, különösen, ha befolyásos sajtótermékről van szó, de ez csak az egész egy részét mondja el. Átfogó sajtókép-bemutatóra aligha vállalkozhatnánk, olyan hatalmas mennyiségű a feldolgozandó nyersanyag. Az elmúlt évtizedben Francia-

2 Reuters 2018.

3 Soós 2018.

országban is teret nyert az online, 24 órás hírverseny, így most olyan mennyiségű információ jelenik meg, hogy annak archiválása, rendszerezése, elemzése egyértelműen meghaladná egy szerény könyvfejezet kereteit.

A Le Figaro mint mintavételi hely

A fentiek és a rendelkezésünkre álló mozgástér mérlegelésével az alábbiakban reálisan arra vállalkozhatunk, hogy egy kiválasztott franciaországi sajtótermék Magyarország-képét feltárjuk, magyarázzuk, ütköztessük. Az elemzés során a cél a Magyarország-képet befolyásoló mozgatórugóknak, szűrőknek a meghatározása.

A kiválasztott sajtótermék a legismertebb francia jobboldali-konzervatív lap, a *Le Figaro*. E választás kikapcsolja a francia elnökváltások okozta ideológiai-kormányzati fordulatok problémáját. A *Le Figaro* ideológiailag a korszak egészében, a korszak jelentős részében pedig pártkötődést tekintve is közel áll a magyar kormányzó párthoz, a Fideszhez (amely az évtized egészében kormányzott Magyarországon). Ez a helyzet finomabb elemzést tesz lehetővé, mint olyan politikai lapok esetében, ahol az ideológiai vagy pártközelség még a feltételezés szintjén sincs meg (ráadásul a *Le Monde* és a *Libération* archívumai egy fokkal nehezebben is kereshetőek, mint a *Le Figaro*). A *Le Figaro* online oldala továbbá a többi nagy országos napilap weboldalánál messze látogatottabb, 2021 októberében⁴ például csak az orange.fr portál előzi meg az egyedi látogatások tekintetében⁵. A nyomtatott lapok versenyében⁶ egyébként a centrista-liberális *Le Monde* több mint másfélszer olvasottabb, mint a *Le Figaro*. Utóbbi viszont több mint másfélszer annyi embert ér el, mint a baloldali *Libération*, amely az online versenyben is alaposan lemaradt a másik két vezető politikai napilaphoz képest.

4 ACPM 2021b.

5 Az oldalletöltések esetében már árnyaltabb a kép, a *Le Figaro* mintha nehezebben vezetné tovább a kattintókat újabb és újabb linkekre, ami a lap hirdetői értékét csökkenti.

6 ACPM 2021a.

A kutatás menete

Az alábbiak szerint járunk el: először is a *Le Figaro* archívumában áttekintjük az *Actualité* rovatban található 2010 áprilisa után megjelent cikkeket. (Ezzel reményeink szerint a mélyebb és tartalmasabb anyagokra szűrünk, elkerülve a 24 órás hírgyár termékeit, a „Flash” néven is futó gyors híreket, illetve azokat a hírügynökségi anyagokat, amelyeket egyszerű „hírpakolás” révén tettek fel, miközben tisztában vagyunk vele, hogy módszerünk bizonyos mértékben korlátozza is az áttekintett anyagok körét⁷). A mintavétel során azokat a cikkeket vizsgáltuk, amelyeknek a címében szerepel az *Hongrie* (Magyarország) szó. Ezzel évi maximum egy-két tucatra, azaz kezelhető mennyiségűre tudtuk csökkenteni az átnézendő cikkek számát. Ugyanakkor esetenként engedélyeztük a kutatói-szakértői mintavételi szubjektivitás érvényesülését is egyes relevánsnak gondolt, de a címben az *Hongrie* szót nem mutató anyagok esetében.

A vizsgálat során először azt a kérdést tettük fel, hogy melyek azok a témák, amelyek nagy, rendszeres és visszatérő figyelmet kapnak (azaz: hogyan alakulnak hírszelekció nagy vonalai). Az érdekelt bennünket, hogy a francia érdekeket érintő kérdések vagy a valamilyen formában Franciaországhoz, a francia politikához kötődő ügyek nagyobb hangsúlyt kapnak-e. Másrészt arra voltunk kíváncsiak, hogy a megszólalók és a megszólalások mennyire törekedtek a kiegyensúlyozottságra (pl. magyar kormányzati és ellenzéki megszólalók is megjelennek-e). Végül, azt a kérdést tettük fel, hogy az újságírói jelzők és értékelések mire engednek következtetni.

7 A szűkítés és kizárás mértékének vizsgálatára, ellenőrzésképpen szűrők beállítása nélkül keresést futtattunk az ételjegyek piacának az átalakítása kapcsán, a Magyarország szót, illetve az érintett francia cégek (Sodexo, Le Chèque Déjeuner, Edenred) neveit használva egyszerre keresett kulcsszavakként. A három keresés két egyértelműen releváns cikket dobott ki: egy 2012-es AFP-anyagot arról, hogy a francia külügy berendelte a magyar nagykövetet az államosítás miatt (AFP, 2012), illetve egy 2021-es – vagyis a vizsgálati időszakon túlmutató anyagot arról, hogy a Sodexo megnyerte a jogi eljárást a magyar állam ellen, és így kártérítésre jogosult (AOF, 2021). Hasonló keresést folytattunk a Suez és Pécs kulcsszavak beírásával, ez a keresés nem adott releváns találatot (a vízművek pécsi átvételének ügyéről van szó, amely a vizsgálati időszakunk előtt kezdődött, 2009-ben, de releváns ügynek számít).

A kortárs nyilvánosság szerkezete mint kontextus

A francia média korábban is meglehetősen harcos volt, elég csak az olyan pártok, ideológiák mellett elkötelezett újságokra gondolni, mint a *Libération*, a *Le Monde*, a *Le Figaro*, a katolikus *La Croix*, vagy a kommunista *L'Humanité*. Ezek a lapok létező politikai keresleteket szolgálnak ki. Olyan piacokat, amelyek a saját véleményüket akarják hallani és látni. Az ún. politikai homofília, azok társaságának keresése, akikkel egyetértünk, offline is létező jelenség. Az elkötelezett lapok olvasása ennek egy lehetséges megjelenési formája. A jelenség online még erőteljesebbé válhat. A közösségi platformok algoritmusainak célja az, hogy az adott oldalon maradjunk. Ezért olyan tartalmakkal kínálnak bennünket, amelyeket szeretünk, és még véletlenül sem idegesítenek fel bennünket (mint az olyan cikkek és források, amelyekkel várhatóan nem értenénk egyet). Ez a buborékjelenség néven ismert folyamat megnehezíti a kommunikációt a politikai táborok között, egyben radikalizálja is őket, a politikai verseny logikáját a korábbinál inkább centrifugálissá, mozgósításra fókuszálttá teszi⁸. Ebben a keretben arra számíthatnánk, hogy a magyar kormányfő, kormánya és pártja megítélése egyre erőteljesebben szimpatizáló kellene, hogy legyen a jobboldali *Le Figaro* hasábjain. Ám megfigyelésünk alapján, mint látni fogjuk, nem ez történik, a *Le Figaro* nem követi le ezt a folyamatot, kétértelmű marad. Erre egy – később bemutatandó – lehetséges magyarázat a francia, jobboldali sajtó- és médiapiac átalakulásában keresendő. A radikalizálódás részben megtörténik ugyan, de nem a *Le Figaro* hagyományos hasábjain⁹.

8 A francia Fondapol egy friss kutatása – amely nem mellesleg ismét a francia társadalom jobbra tolódásáról számol be – maga is a buborékjelenségben látja a közélet „hiszterizálódásának” az okát, jelezve, hogy a megkérdezettek 72%-a nem bíz a hagyományos médiában: Boichot, 2021.

9 A radikalizálódás jelenségének részletes elemzése ezért nem része ennek a tanulmánynak.

A Le Figaro „Magyarországról” 2010 és 2020 között

A kezdetek

A Fidesz 2010-es győzelméről és a vörösiszap-katasztrófáról tudósító cikkek után uniós felütéssel indul az évtized. Ez logikus, hiszen nem sokkal a második Orbán-kormány hivatalba lépése után Magyarország vette át az EU Tanácsának a soros elnökségét (2011. január–június). Ekkor már zajlottak viták Európában a magyar kormány politikájáról (például a frissen elfogadott kettős állampolgárságról szóló jogszabály, vagy éppen a médiatörvény kapcsán). Ezekről a *Le Figaro* is beszámol, nemcsak magyar szemszögből: például Robert Fico egykori szlovák miniszterelnök interjút is olvashatjuk, melyben a Budapestről exportált „barna pestisről” értekezik.¹⁰ A magyar EU-elnökség előestéjén Pierre Rousselin távolságtartó cikkben búcsúztatja a belga elnökséget, s fogadja a magyart, jelezve az Orbán-kormánnyal szembeni nemzetközi kritikák létét.¹¹ Stéphane Kovács ugyanarra a napra dátumozott cikke¹² a magyar elnökségről szintén nem kerüli meg a nemzetközi kritikák említését.¹³ Az év elején további cikkek jelennek meg arról, hogy viták keresztüzében kezd meg a munkát a magyar elnökség.

10 Kovacs 2010a.

11 Rousselin 2010.

12 Kovacs 2010b.

13 A magyar elnökség programjának ismertetése során Kovacs megjegyzi, hogy miután Orbán Viktor szembement az EU-val és az IMF-fel, elkezdtek „nacionalista provokátorként” tekinteni rá (maga is zárójelbe teszi ezt a kifejezést), továbbá utal a friss médiatörvényre, illetve a nemzetközi sajtó erősödő rezsimkritikáira.

Alkotmány és rezsim

Az alaptörvény 2011. áprilisi elfogadása után felerősödik az alkotmányos vagy rezsimvita. Maurin Picard cikke 2011 áprilisában „nagyon vitatottnak” nevezi az új alkotmányt, annak szövegét pedig ultrakonzervatívnak minősíti.¹⁴ Több olyan cikk is következik ezután, amely a magyar rezsim természetével foglalkozik, például az igazságügyi átalakítások, a bírák nyugdíjazása kontextusában. A jogállamiság kérdése tehát nem évtized végi tematika a francia jobboldali sajtóban (a vita élénkségére jellemző, hogy a frankofón kultúrájú Trócsányi László magyar nagykövet 2012-ben a beszédes *Jogállam-e még Magyarország?* címmel írt anyagot a *Figaró*-ba, közvetítve a magyar kormány igenlő válaszát¹⁵). 2013-ban több cikk,¹⁶ így egy eredetileg a *New York Times*-ban megjelent is¹⁷ foglalkozik Orbán Viktor és a magyar szélsőjobb viszonyával, illetve azzal a visszatérő tematikával, hogyan akarja a magyar miniszterelnök azokat a szavazókat is megszerezni, kiszolgálni a jobboldalon, akik cigányellenesek és antiszemiták (így az Éric Fournier nagykövet által is tematizált antiszemizmus-kérdés a Jobbikhoz és a radikális jobboldali szavazók megszerzéséhez kötődő ügyként indult). Ebben az időszakban Orbán Viktor és a Fidesz egyébként jellemzően „konzervatív”, „ultrakonzervatív”, „nacionalista”, „populista” vagy „szuverenista” jelzőket kap a vizsgált cikkekben, a szélsőjobboldali jelző a Jobbikra vonatkozik egészen az évtized végéig, amikor a *Le Figaro* esetenként már nyugtázza a Jobbik mérséklődő mozgását és pozícióváltását.¹⁸ Igaz, nem konzisztens módon, a lap továbbra is alkalmazza a szélsőjobboldali jelzőt.¹⁹

Ha Trócsányi László nagykövet azzal nyitotta az évtizedet, hogy feltette a magyar jogállamiság létezésének kérdését, utódja, Károlyi György nagykövet a Covid-járvány örvén, a felhatalmazási viták fényében írt arról, hogy országa „egyáltalán nem vált diktatúrává”. A különleges intézkedések és jogrend kérdése

14 Picard 2011.

15 Trócsányi 2012.

16 Például Thédrel 2013a és 2013b.

17 Donadio 2013.

18 Mandeville 2018b.

19 Varga 2018a.

egyébként, ahogy a maga a Covid-járvány is, élénken foglalkoztatta a francia konzervatív sajtót. Egy „*Ursula von der Leyen rendre utasítja Orbán Magyarországot*” című cikkben például úgy találjuk, hogy valójában több ország speciális intézkedéseit is vizsgálándónak gondolják, ideértve Belgiumot és Németországot.²⁰ A 2020-as felhatalmazás kapcsán összességében inkább a kormánykritikus irány tűnik hangsúlyosnak. Egy-két illusztráció: a Lille-i Katolikus Egyetem egyik oktatója szerint például az Orbán-rendszer „már nem demokratikus, vagy liberális”, az Európai Bizottság válaszai pedig „eléggé félénkek”.²¹ Az egyik év végi, az uniós költségvetési tárgyalásokról szóló cikk pedig már bevezetőjében azt írja a magyar–lengyel párosról, hogy „a két ultrakonzervatív kormány a »vé-tőjával« kész a lomha gazdaságokat beáldozni az ideológiai makacsság oltárán”. Pedig 2020 még nem a szakítás éve, a Fidesz Európai Néppártból való távozása csak 2021-ben történik meg, de ennek előszele már érezhető. Egyébként az Európai Bizottság, esetleg Angela Merkel és a német partner ellentmondásosnak tartott, a magyar kormány politikájára adott válaszai meg-megjelennek.²² Előfordul, hogy például a német CDU-CSU-t „Orbán életbiztosításának” nevezik.²³ Természetesen a mérleg másik oldalán időnként a merkei migrációs politika kritikája is előkerül – összességében a magyar kérdés elemzésekor a német befolyás és álláspont sosem tűnik az olvasó számára messzi szempontnak.

Hangsúlyeltolódások

A jogállamiság ügyének tekintetében a hangsúlyok talán változtak a *Le Figaró*-ban az évtized végére. A vélemények esetenként karcosabbak lettek: 2018 februárjában például már azt olvashatjuk egy hosszú cikkben, mely elgondolkodik arról, hogy Orbán Viktor hisz-e a saját diskurzusában, hogy „harminc évvel később a Fidesz és vezetője már nem tűnik sem fiatalnak, sem igazán demokratá-

20 Rovan 2020.

21 Hubaut 2020.

22 Barotte 2019.

23 Mevel 2018c.

nak”.²⁴ Bár az évtized elején is előfordul, az idő előrehaladtával pregnánsabban jelenik meg az „erős ember” kifejezés a magyar kormányfő személye kapcsán. Ugyanakkor a hosszú elemző portrék és elemzések is inkább az évtized végére jellemzők. Ez az érdeklődés erősödését jelzi. Mindez nyilvánvalóan nem független attól, hogy két-három kitöltött ciklus után egy-egy kormány és politikus nemzetközi relevanciája és beágyazottsága szinte automatikusan nő. Különösen igaz ez olyan nemzetközi kontextusokban, mint a 2015-ös migrációs válság. Utóbbi a magyar kormányfő vonzóságát és tekintélyét egyes francia jobboldali szavazók, így részben a *Le Figaro* olvasói körében is erősítette.

Vélhetően ezzel is magyarázható, hogy a *Le Figaro*-ban a kritikai megjegyzésekkel párhuzamosan olvashatók olyan cikkek, amelyek inkább az Orbán-szimpatizáns szavazóbázisnak szólnak, s a magyar kormányzati narratívába is illeszkednek. A 2018–2022-es ciklusban több vizsgált cikk is beszámol az Orbán-kormány natalista (gyermekvállalást bátorító) családpolitikájáról, illetve annak migrációhoz kapcsolódó ideológiai viszonyáról.²⁵ Érdekesség, hogy 2016 októberében egy igen hosszú anyag szól azokról a németekről, akik jobb életszínvonal reményében és migrációs aggodalmaik miatt úgy döntöttek, idejük egy részében vagy egészében Magyarországon kívánnak élni.²⁶ A szövegben paradox módon Kiszelly Zoltán magyar konzervatív politológus az, aki tompítja az üzenetet, mondván, a folyamat érdekes, de nem tömeges. Összességében a migrációs tematika és annak következményei 2015-től uralják a vizsgált magyar vonatkozású cikkeket, a krízis tetőfokán szinte minden mást elhomályosító módon.

24 u.o.

25 Barral 2019., *Le Figaro* 2019., Changarnier 2020.

26 Kovacs 2016.

Háttérben a francia–francia viták

A 2015-ös migrációs krízis, illetve az – alábbiakban bővebben ismertetett – globális/lokális törésvonal 2017 óta jellemző franciaországi dominanciája²⁷ komoly kihívás elé állította a kétoldali támadás alatt álló francia republikánusokat. A hagyományos, elsősorban gazdasági alapú jobb–bal törésvonal mellé mintegy harminc év alatt felnőtt egy identitásügyeket is magába foglaló globalizációs-európai törésvonal, amely egy idő után látványosan szelte ketté a hagyományos nagy kormányzópártokat, a szocialistákat és a republikánusokat (lásd például az európai alkotmányos szerződés 2005-ös népszavazási sorsát²⁸ vagy akár Nicolas Sarkozy és François Hollande 2012-es kampányait²⁹). Összességében 2012-ig a hagyományos kormányzópártok képesek voltak arra, hogy a bázisuk e sokszínűségét kezeljék. A 2017-es elnökválasztási kampány azonban egyfajta gázpedálként szolgált a globális/lokális törésvonal számára³⁰, amelyet országos szinten dominánssá tett a republikánus François Fillon korrupciós vádaktól hemzseggő kampánya, Marine Le Pen második fordulóba jutása, s Emmanuel Macron végső győzelme.³¹ Emmanuel Macron köztársasági elnök, Marine Le Pen és pártjaik azóta együttesen érdekeltek abban, hogy kihasználják a hagyományos kormányzópártok kulturális megosztottságát, s kétoldali nyomás alatt tartásuk őket. A Szocialista Párt és a republikánusok (LR) mozgásain látszik is ez a dilemma, illetve a szándék, hogy a törésvonalakat visszabillentsek a korábbi jobb–bal dominanciarend felé.

27 Gougou-Perisco 2017.

28 2005-ben a franciák népszavazáson utasították el az európai alkotmányt létrehozó szerződés tervezetét, annak ellenére, hogy annak előkészítése Valéry Giscard d'Estaing volt francia államfő elnöksége alatt történt az ún. Konventben, s hivatalosan minden releváns (kormányzásra esélyes) párt támogatta.

29 Mindkét vezető jelölt kettős kommunikációt folytatott. Egyszerre igyekeztek szólni Európabarát, és EU-skeptikus bázisukhoz: Hollande az ún. fiskális paktum megváltoztatását ígérte, Sarkozy pedig a schengeni rendszer ellen indított politikai támadást.

30 A jelenség átfogó elemzéséhez lásd: Fourquet, 2018.

31 Regionális, lokális, azaz önkormányzati szinten más a helyzet, ott a hagyományos kormányzópártok ellen tudtak állni a fordulatnak, elsősorban a Macron-pártnál és a Le Pen-pártnál mélyebb beágyazottságuk révén.

Lévéen a *Le Figaro* a francia jobboldal egyik vezető orgánuma, a fenti politikai dilemma nemcsak a magyar vonatkozású cikkek sokszínűségéből, hanem néha közvetlenül a szövegekből is kiolvasható. Egy 2018-as cikk például – amelyet annak jelentősége miatt választottunk be az elemzendő szövegek közé – már címében is hirdeti, hogy az európai szinten az Európai Parlamentben megjelenő Orbán-kérdés belpolitikai stratégiai kihívást jelent az akkor még Laurent Wauquiez vezette francia republikánusoknak. A lényeg így hangzik francia republikánus szempontból: „Egyszóval az LR elnökének meg kell akadályoznia, hogy az államfő elvegye tőle politikusai és tisztviselői egy részét, s hogy az RN vezetője elszívja az aktivistái és szavazói egy részét”.³² A szerző a „középút” keresésének szükségességéről értekezik, hogy – ez a kulcs – a republikánusok össze tudják tartani az európeér, illetve a nemzeti identitás és a migráció miatt aggódó bázisukat. A szerző itt helyesen azonosítja a fő kérdéseket s a témákat, amelyek miatt két oldalról nyomhatják, húzhatják az ellenfelek republikánusokat, az orbáni politika megítélése kapcsán is. Az európai szintű viták (például: „mit kell csinálnia a Néppártnak Orbánnal?”) nem egyszerűen belső stratégiai kérdések, a nyilvánosság előtt is láthatók.³³

Időben nagyjából ekkor jelenik meg az a – francia republikánusok szempontjából értelemszerűen kedvezőtlen – narratíva, amely a 2017-ben hivatalba lépett Emmanuel Macron és Orbán Viktor politikáját egymás ellenpontjaként kezeli: „Orbán miniszterelnök víziója radikálisan ellentétes Macron elnökével. Ugyanakkor van egy igazi közös pontjuk: a pártpolitikai kínálat és az egész EU megváltoztatásának akarata, egyszerre profitálva a klasszikus jobboldal szakadásaiból és Angela Merkel, a kontinentális kereszténydemokrácia mesterének bejelentett visszalépéséből”.³⁴ A szöveg írója helyesen ismeri fel az érdek-közösséget, amely arra bátorította a két politikust, hogy egymást nevezzék ki fő ellenfélnek azért, hogy közös hazai és európai ellenfeleiket gyengíthessék. Nem epizodikus adalék, hogy a külpolitikai konfliktus belpolitikai szempontból mindkettejük számára hasznos. A feszültség kampányeszköz volt az 2019-

32 Tabard 2018.

33 Egy példa: Sapin 2018.

34 Mevel 2018a.

es európai parlamenti választás kampányában, s a játékba örömmel lépett bele Marine Le Pen Nemzeti Tömörülése is. A játék sikeresnek tűnt. A francia szocialistákat magába foglaló lista alig több mint 6%-ot ért el, a republikánusok pedig csak 8,48%-ot szereztek az országos szintű (egy választókerület) listás voksoláson, miközben Emmanuel Macron és Marine Le Pen pártjai végeztek nagy előnnyel az élen.³⁵

Kontextus és sorrend

Időről időre felbukkan a regionális vagy történelmi kontextus kérdése a magyar vonatkozású cikkekben, elemzésekben. Különösen érdekes ebből a szempontból egy 2018-as anyag³⁶, amely arra hívja fel a figyelmet, hogy a magyarországi folyamatokat nem lehet a történelmi háttér ismerete nélkül megérteni, és azt is világossá teszi, hogy ezt a háttérrel a Nyugat kevésbé érti, mint a Kelet. Végül a szöveg végkicsengése – utolsó megszólalója révén – azt üzeni, hogy a Nyugatnak figyelembe kell vennie a „Kelet aggodalmait” s a „Brüsszellel való egyet nem értése legitim okait”. Ez a végső soron szimpatizáló befejezés (amely rányomja bélyegét az egész szövegre, hiszen a végkicsengésre a legkönnyebb emlékeznie az olvasónak) nem rendszeres és nem tendenciaszerű. Más cikkekben olyan megszólalók vagy állítások zárják a szöveget, amelyek kritikusak az Orbán-kormányhoz. Egy 2018. május 2-án megjelent szöveg utolsó bekezdésének elején például azt olvashatjuk, hogy „az európai segítség és a volt szocialista tábor visszaélései tekintetében az Orbán-rendszer már iskolapélda”³⁷, majd a cikket Kerek Péter kritikus hangvételű nyilatkozata zárja. Időnként egyébként

35 A Raphaël Glucksmann vezette „*Envie d'Europe écologique et sociale*” nevű formáció (a „zöld” témák felé nyitó szocialisták) 6,19%-ot értek el, az ökoszocialista „*La France insoumise*” 6,31%-ot, az „*Union de la droite au centre*” formáció (a konzervatívok) François-Xavier Bellamy-val 8,48%-ot értek el. Az „*Europe écologie*” nevű zöld párt 13,48%-ot szedett össze. A macronista „*Renaissance*” lista a szavazatok 22,42%-át, a lepenista „*Prenez le pouvoir*” listája 23,34%-ot szerezte meg. (A lektor)

36 Mandeville 2018a.

37 Mevel 2018b.

nem a megszólalók, hanem a cikkszövegekből világlik ki, hogy a szerző nem osztja a magyar kormányzati érveket. Például a CEU-ügy kapcsán azt olvashatjuk, hogy a magyar kormány „inkább úgy döntött, elhiszi a saját, Soros György figurája köré épülő retorikáját”.³⁸ Nem barátságos hangvételű az a cikk sem,³⁹ amely Orbán Viktor magyar miniszterelnök washingtoni, a Fehér Házban tett látogatásáról szól, hosszan sorolva azokat a pontokat, amelyekben az Orbán–Trump ideológiai egyetértés és szimpátia ellenére sem egyezik a magyar és az amerikai fél.

Kormány és ellenzék egyensúlya

2018-tól nő az érdeklődés a magyar ellenzékkel szemben, különösen a 2018-as ellenzéki remények, illetve a 2019-es önkormányzati ellenzéki összefogás kontextusában (Márki-Zay Péter frissen megválasztott hódmezővásárhelyi polgármester is a 2018-as nyilatkozók között van). A növekedett érdeklődés érthető, ha hozzátesszük, hogy 2014-ben kormányváltási esélyt nem látott a *Le Figaro* akkori szerzője, miközben a baloldali ellenzék részéről Mesterházy Attilát „kevésbé karizmatikusnak”, Gyurcsány Ferencet pedig „nagyon népszerűtlennek” minősítette.⁴⁰ A 2018-as magyar választás tárgyalása „mélymerítést” mutat, számos olyan cikk születik, amely kormánypárti és ellenzéki magyar szavazók megszólaltatására is törekszik helyi riportok, tudósítói munkák révén. A vizsgált cikkek alapján az egész évtizedre összességében is jellemző, hogy a *Figaro* hasábjain egyszerre igyekeznek megjeleníteni kormánypárti és ellenzéki, a magyar kormánnyal szimpatizáló és nem szimpatizáló megszólalókat (a magyar kormányoldalon Trócsányi László mint nagykövet, majd a nyelvet, a francia gondolkodást jól ismerő politikus gyakori megszólaló és szerző a lap hasábjain, de kisebb mértékben Kovács Zoltán is visszatérő vendég).

38 Varga 2018b.

39 Gélie 2019.

40 Connan 2018.

Minek volt hírértéke?

Az áttekintett szövegek rímelnék előzetes várakozásainkra: nagy részük a kormány munkáját érintik. Az áttekintett szövegek között az évtized során érezhető túlsúlyban vannak az Európai Unióval, a magyar uniós politikával kapcsolatos szövegek, s a jogállami kérdések is elsősorban ebben a keretben merülnek fel. A korszak második felében jelentős, domináns a migrációs tematika. A hírszelekció logikája magyarázható azzal, hogy a francia jobboldali olvasó számára ezeknek a kérdéseknek volt hírértéke. Bajomi Lázár Péter hírértékről szóló, összefoglaló kritériumlistájára támaszkodva⁴¹ azt mondhatjuk, a tárgyalt témák kiválasztása azért történhetett, mert megfeleltek a hírérték egy vagy több kritériumának. Például a szóban forgó ügyek negativitást, konfliktust hordoznak, aktuálisak, esetlegesen normasértők (vagy normasértéshez kötődnek, akár a jogállamiság, akár az illegális határátlépés esetében). Kiemelten fontos, hogy az ügyek esetenként a francia konzervatív olvasókat is érintik. Orbán Viktor, az Európai Néppárton belüli konfliktusok, az európai integráció, a migráció dolga hazai kontextusban is vitatott, megosztó témák. Miután pedig egyes olvasók és jobboldali szavazók számára Orbán Viktor hőssé, viszonyítási ponttá vált a migráció ügyében, a személyéhez kötődő egyéb, családpolitikai hírek is érdekesek, hírértékkel bíró ügyek lettek az ideológiailag kapcsolódó olvasóközönség számára.

A magyar vonatkozású hírszelekció logikája tehát a hírérték fogalmával és kritériumaival minden bizonnyal magyarázható. Ebből az is következik, hogy a hírértékre alapozó hírszelekció mindig közönség-, lap-, hely- és időfüggő szempontokból áll össze. A következő érdekes kérdés így nem is a témaválasztásban, hanem a témák kezelésében van. Láthattuk ugyanis, hogy miközben a *Le Figaro* érezhetően kiegyensúlyozott tájékoztatásra törekszik (és mind a magyar kormánypárti, mind a magyar ellenzéki közösség segíti is ebben, azaz kap nyilatkozatokat), a magyar kormány megítélése az érdeklődés mélyülésével együtt

41 Eszerint a hírértéket növelő tényezők a negativitás, a valóidejűség, a váratlanság, a normasértés, az érintettség/fontosság/közelség, az érdekesség, a rekordok, a prominencia. Idézi: Aczél 2007.

ebben a szerkesztőségben mintha vitatott lenne. Legalábbis erre következtethetünk az időnként a főszövegekben is elő-előkerülő véleményekből. Ennek a jelenségnek a magyarázata álláspontunk szerint nem Magyarországon keresendő. A jelenség egyrészt a kortárs nyilvánosság szerkezetváltozásával, másrészt a francia jobboldali médiatér átalakulásával, harmadrészt a francia jobboldal pártpolitikai mozgásaival magyarázható.

A francia sajtó belső mozgásai

A francia médiapiac az elmúlt években reagált arra a radikalizálódásra, amelyet az online világban – az említett buborék-jelenség miatt is – megfigyelhetünk. Megjelent szélesebb körben az úgynevezett aktivista újságírás és televíziózás. A jobboldalon 2017-ben jött létre például a Vincent Bolloré üzletember nevével fémjelzett, erősen jobboldali és vitatott – a francia Fox Newsnak is tartott – Cnews az egykori i-Télé helyén. A csatorna pozícióját jellemzi, hogy a vezető arca az elnökválasztási előkampány kezdetéig Eric Zemmour publicista volt. A baloldali *Libération* egy cikke⁴² szerint a jobboldali médiatér átalakulása mögött egy kémenyen, radikálisan jobboldali, sokszor vallásos közösség volt a katalizátor, mely Hollande elnöknek a házassági egyenlőséget megvalósító választási ígérete és intézkedése⁴³ révén aktivizálódott⁴⁴ (ne felejtjük, strukturálisan idegondolhatjuk háttérként a közösségi média szerepét). A lap felhívja a figyelmet egy stratégiai töresre is: a jobboldaliak egy része a Le Pen-féle RN és a gaullista republikánu-

42 Franque 2021.

43 Az ún. „*loi Taubira*” – betérjesztőjéről, az akkori igazságügyminiszterről, Christiane Taubiráról elnevezett 2013. május 17-i törvény – biztosította az azonos neműek házasságának lehetőségét. A jelszó: „*mariage pour tous*” („házasságot mindenkinek”) Hollande egyik kedvelt célkitűzése volt, más 2012-ben megfogalmazta ezt. A törvény azonban kirobantotta azt a társadalmi elégedetlenséget, amely a konzervatív/konzervatív liberális társadalom számára megteremtette a saját nyilvánosságot, a saját önszerveződési módszereket, és a „*La Manif Pour Tous*” („A tüntetés mindenké”) országos tiltakozókampányát. (A lektor)

44 A radikalizáció szintje és minősítése nyilvánvalóan részben politikai értelmezés kérdése, de az biztos, hogy a vallásos kötődésű jobboldali politika ekkor némileg felerősödött a laikus Franciaországban.

sok jobboldali unióját támogatja mint stratégiát (márpedig tegyük hozzá, ez az unióstratégia a republikánusok által az elmúlt húsz–harminc évben követett stratégiától alapvetően különbözik, s a konfliktus éppenséggel magyarázhatja, hogy az évtized során miért vonakodtak a republikánus vezetők egyre inkább a „köz-társasági front”, a Le Pen ellenes összefogás gondolatától). A házassági egyenlőség ellen küzdő mozgalom az évtized során (2012–2017) érezhetően felkavarta a „katolikus szavazat” körüli dilemmákat és a jobboldal stratégiai kérdéseit, erről nemcsak a sajtó, hanem a szakirodalom is tudósít.⁴⁵ Amit a *Libération* nem feltétlenül említ, de érdekes számunkra, hogy a házassági egyenlőséggel szembeni mozgalomból kisarjadó *Sens commun* platform megjelenése, erőteljes hatása és lobbierreje a 2016–2017-es Fillon-kampányra, illetve a platform esetleges kormányzati szerepe komoly belső vitákat generált a republikánus jobboldalon belül, ráadásul erről a kampány alatt nyilvánosan értesülhettünk.⁴⁶ Az idézett *Libé*-cikk mindazonáltal ezzel a folyamattal, és ennek az olvasói és újságírói közönségnek az igényeivel magyarázza a FigaroVox nevű vélemény- és vitaplatform létrehozását a *Figaro* környékén, ahol megjelenhetnek a keményebb, karcosabb jobboldali vélemények is. Mint írják, a *Le Figaro* tulajdonosa, a Dassault-család⁴⁷ mérsékelt gaulle-ista, azaz sok tulajdonosi, újságírói és olvasói igény között kell egyensúlyt találnia a szerkesztőségnek. Ennek az egyensúlyozásnak az eszköze a FigaroVox vitaplatform, ahol az identitárius és aktivista újságírás nagyobb szerepet kaphat, szólhat a meglegházassággal mobilizált radikálisabb közönséghez is, bizonyos viták tematizálásával pedig kiegyensúlyozhatja az online és print napilap mérsékelt, „baloldelibbra” pozicionált álláspontjait.

45 Raison du Cleuziou 2017.

46 Meteyer 2017.

47 A család története Marcel Ferdinand Bloch (1892–1986) nevével kezdődik. Az aeronautikai mérnök a két világháború között a francia repülőgép-gyártás meghatározó alakja lett. Zsidó származása és a Vichy-rezsimmel való együttműködés megtagadása miatt internálták Buchenwaldba. Szabadulása után néhány évvel nevet változtatott (Dassault) és áttért a katolikus vallásra. Politikai meggyőződése De Gaulle tábornokhoz fűzte. A család 1929-ben alapította a Groupe Industriel Marcel Dassault csoportot, amelynek ma is meghatározó ereje a repülőgépgyártás (1945 óta több mint 10 000 eladott jármű, köztük a Mirage és a Rafale vadásziparrepülő), ám emellett a Le Figaro lapcsalád és az Immobilière Dassault (párizsi ingatlanokat forgalmazó cég) is jelentős szerepet játszik. (A lektor)

A nehezen kereshető Voxon zajló viták áttekintése céljából Google-keresést folytattunk az alábbi keresőkifejezéssel: „Hongrie site:https://www.lefigaro.fr/vox.” Mivel a Vox 2014-ben indult,⁴⁸ mennyiségileg nehéz érdemben vizsgálni a 2015 előtti és utáni cikkeket. Az *Hongrie* szót címükben is hordozó cikkek között mindenesetre 2015. december 31 előtt három szöveg érintett,⁴⁹ ezek a schengeni rendszer és a migráció viszonyát, illetve a populizmus kérdését tárgyalják, a harmadik pedig arra int, hogy a magyarokat nem lehet évszázados traumák után nyugalomra inteni vagy kollektív terápiába küldeni. A 2015 utáni magyar vonatkozású cikkek között a szuverenizmus, a populizmus, a jogállam, az EU és természetesen a migráció is jellemző tematikák. Sokszor azonban ezek is árnyalt szövegek, bár üzenetet közvetítő vélemény-cikkek. Egy *Orbán Viktor nem az ördög* című anyag⁵⁰ például, miközben európai bűnbaknak nevezi a magyar miniszterelnököt, migrációs politikáját „ritka erőszakosnak” minősíti, majd értekezik a demokratikus legitimációjáról és a szuverenitásról, no meg arról, hogy bár Magyarország nem a nyílt demokrácia mintapéldánya, de azért nem is Szaúd-Arábia. Az árnyaltság tehát még a radikálisabb platformnak számító Voxon is megmutatkozik: egymás mellett találhatók az olyan cikkek, amelyek azt üzenik, hogy az Európai Unió kifogásai jogosak a magyar és a lengyel kormánypolitika kapcsán,⁵¹ s az olyan Zemmour-publicisztikák, amelyek az orbáni illiberalizmus tézisént ünneplik⁵². Ugyancsak megtalálható a sorban Károlyi György egykori nagykövet cikke⁵³ (*Illiberális demokrácia: amit Orbán mondani akart*), vagy éppen egy, a magyar történelmi háttérrel magyarázó anyag.⁵⁴ Vagyis ahogy a *Le Figaro* számára is az egyensúlyozás a kulcskérdés, úgy a *FigaroVoxon* megjelenő véleményekben is érezhető a kiegyensúlyozási és szólásszabadság-biztosítási szándék, lévén ez a jobboldali közösség összetartásának a rövid távú eszköze.

48 Debouté 2014.

49 Devecchio 2014., Combaz 2015., Vulpillières 2015.

50 Tetreau 2018.

51 Couturier 2020.

52 Zemmour 2018.

53 Károlyi 2018.

54 Yacoub 2018.

Zárszó

2021 májusában Hubert Védrine volt francia külügyminiszter egy magyarországi konferencián arról beszélt, hogy „a francia polgárok többsége a hazai viszonyokról kialakított véleményét vetíti a kontinens közös ügyeire is”.⁵⁵ Ez a tézis a magyar ügyek sajtómegítelésére is állhat, legalábbis esettanulmányunk alátámasztja ezt az érvelést. A Magyarországról, a magyar kormány tevékenységéről a *Le Figaró*ban írottak – még egy viszonylag kis elemszámú mintavétel révén is látszik – visszatükrözik a francia belpolitikai viszonyokat és jobboldali dilemmákat. Az egyensúlyozások és hangsúly-eltolódások legalább annyit mondanak a francia média- és politikai viszonyok változásairól, a francia jobboldaliság helyzetéről, mint Magyarországról, a magyar kormány politikájáról, s annak francia (ideológiai) értékeléséről. Minden bizonnyal hasonló logikájú eredményekre jutnánk, ha a centrista vagy a baloldali lapokat vizsgálnánk, esetleg a kifejezetten és vállaltan aktivista média orgánumait vennénk górcső alá.

A sajtókinálat követi a keresletet, a francia jobboldali kereslet pedig részben megosztott, részben radikálisabb, mint korábban. A média azonban alakítja is ugyanezt a keresletet. Hatással lehet a választók gondolkodására, illetve az aktivista újságírás és televíziózás erősítheti a politikai homofília és az online buborékok létező hatását. A francia republikánusok számára (és a másik oldalon a francia Szocialista Párt számára) ez nagy kihívás, hiszen így egyre nehezebbé válik a globalizációs kérdések mentén „törő” bázisaik összetartása. E sorok írásakor a republikánus mozgalom a Macron-kompatibilisnek tartott Valérie Pécresse-től⁵⁶ a

55 Nke 2020.

56 Valérie Pécresse (1967–) egyetemi oktató, többszörös miniszter, Chirac elnöki tanácsadója. A Soyons Libres jobbközép-liberális párt alapító elnökeként 2019. június 5-én kivált a Les Républicains formációjából. Ennek ellenére 2021 októberében visszalépett a Les Républicains-pártba, és elérte 2021. december 4-én, hogy ő legyen a párt köztársaságielnök-jelöltje. Önmagát mint „2/3 Merkel és 1/3 Thatcher” keverékét határozta meg. (A lektor)

Zemmour⁵⁷-kompatibilis Éric Ciotti⁵⁸ tart, s ha a globalizációs és identitás-kérdések maradnak a nemzeti szinten domináns kérdések, akkor ez a koalíció már középtávon is nehezen maradhat együtt.⁵⁹ A magyar kérdés kapcsán megfigyelhető egyensúlyozás és többszólamú kommunikáció tehát nemcsak a *Le Figaro* és a *Vox* szerkesztőségi, olvasói, üzleti környezetében, hanem abban a szélesebb politikai közösségben is relevanciával bír, amelyhez a lap hagyományosan kötődik.

Ahogy a magyarországi Franciaország-kép is magyar szűrőkön (történelmi tapasztalatokon, magyar belpolitikai és ideológiai pozíciókon, narratívákon) át alakul, ez fordítva is igaz. A franciák – vagy egy-egy csoportjuk – éppen úgy saját dilemmáikat, előítéleteiket, tapasztalataikat, narratíváikat vetítik ki Magyarországra, mint ahogy a magyarok is teszik, amikor a „szabadság, egyenlőség, testvériség” hazájáról, a köztársaságról, a francia társadalomról, bevándorlásról, Trianonról és Clémenceau-ról vagy közelebb lépve Nicolas Sarkozy-ról, François Hollande-ról, Emmanuel Macronról vagy másokról gondolkodnak. A kép tehát, amelyet látunk, visszatükrözi az alkotókat.

57 Éric Zemmour (1958–) bevándorolt berber zsidók gyermeke, aki politikatudományi tanulmányait követően médiakarriert épített fel, majd sikerszerző lett különböző, politikai témájú könyveivel. Zemmourt többször elítélték szókimondó stílusa miatt, iszlámellenesség és rasszizmus vádjával. Ennek dacára a mostanra saját pártot is (Reconquête) alapító, szélsőjobboldalinak tartott jelölt lehet a legfontosabb szereplője a 2022-es elnökválasztásnak. (A lektor)

58 Éric Ciotti (1965–), Nizzában született gaullista politikus, aki a december 4-i elnökjelölő kongresszuson csak második lett Péresse mögött. Vereségét követően ötven párttársával együtt kilépett és létrehozta az „A droite!” („Jobbra át!”) pártot. A lepenista RN-nel elképzelhetőnek tartja az együttműködést, ez a karakteres álláspontja okozta a közepet és a radikálisokat egyaránt megszólítani kívánó Péressel szembeni kudarcát. (A lektor)

59 Nemcsak a győztes személye a 2022-es elnökválasztás tétje, hanem a pártstruktúra alakulása is: egy esetleges republikánus győzelem természetesen újra aktivizálná a bal–jobb törésvonalat nemzeti szinten, nehéz vagy legalábbis nehezebb helyzetbe hozva a 2017 óta domináns centristákat és a radikális jobboldalt.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- ACPM 2021a.** ACPM: *Classement Audience Presse Quotidienne Nationale 2021 V4*, <https://www.acpm.fr/Les-chiffres/Audience-Presse/Resultats-par-etudes/OneNext2/Presse-Quotidienne-Nationale?> (letöltés időpontja:2022. június 20.)
- ACPM 2021b.** ACPM: *Classement des Sites, octobre 2021.*, <https://www.acpm.fr/Les-chiffres/Frequentation-Sites-et-Applications/Classement-des-Sites>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)
- Aczél 2007.** Aczél, Petra: A hír mint értékrend reprezentáció. In. *Az Eszterházy Károly Főiskola Tudományos Közleményei. Tanulmányok a médiatudományok köréből.* Szerk. Andok Mónika, Eger, 2007. 32-43.
- Bizet-Gattolin-Leconte 2020.** Bizet, Jean – André Gattolin – Jean-Yves Leconte: *Sur les relations de la Hongrie avec l'Union européenne*, 2020, <http://www.senat.fr/rap/r20-146/r20-146.html>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)
- Boichot 2021.** Boichot, Loris, À six mois de la présidentielle, la société française plus à droite que jamais. *Fondapol.* 2021. <https://www.fondapol.org/dans-les-medias/a-six-mois-de-la-presidentielle-la-societe-francaise-plus-a-droite-que-jamais/>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)
- Fourquet 2018.** Fourquet, Jerome, *Le nouveau clivage*, Cerf, 2018.
- Gougou-Perisco 2017.** Gougou, Florent – Simon Perisco: A new party system in the making? The 2017 French presidential election. In: *French Politics* 15/3, 303–321.1. DOI-azonosító: <https://doi.org/10.1057/s41253-017-0044-7>
- NKE 2021.** Nemzeti Közszerológati Egyetem: *A Visegrádi Együttműködés szerepe Európa jövőjének alakításában*, <https://sti.uni-nke.hu/hirek/2021/05/13/a-visegradi-egyuttmukodes-szerepe-europa-jovojenek-alakitasaban>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)
- Raison du Cleuziou 2017.** Raison du Cleuziou, Yann: Définir le vote catholique légitime Un enjeu de pouvoir religieux et politique. *Études.* 2017/7-8. 65-76. Doi-azonosító: <https://doi.org/10.3917/etu.4240.0065>

HIVATKOZOTT KORABELI SAJTÓ

AFP 2012. AFP: Orsay: l'ambassadeur hongrois convoqué. *Le Figaro*, 2012. április 6. <https://www.lefigaro.fr/flash-eco/2012/04/06/97002-20120406FILWWW00571-orsay-l-ambassadeur-hongrois-convoque.php>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)

AOF 2021. AOF (Agence Option Finance): SODEXO : la Hongrie définitivement obligée de verser 73 millions d'euros. *Le Figaro (Bourse)*, 2021. május 25. <https://bourse.lefigaro.fr/actu-conseils/sodexo-la-hongrie-definitivement-obligee-de-verser-73-millions-d-euros-20210525>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)

Barotte 2019. Barotte, Nicolas: Viktor Orban: du héros du printemps démocratique hongrois au champion de l'illibéralisme. *Le Figaro*, 2019. március 21. <https://www.lefigaro.fr/international/2019/03/20/01003-20190320ARTFIG00210-viktor-orban-du-heros-du-printemps-democratique-hongrois-de-1989-au-champion-de-l-illiberalisme.php>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)

Barral 2019. Barral, Clémence: Pour stimuler sa natalité, la Hongrie offre 30.000 euros aux couples faisant trois enfants. *Le Figaro*, 2019. július 31. <https://www.lefigaro.fr/international/pour-stimuler-sa-natalite-la-hongrie-offre-30-000-euros-aux-couples-faisant-trois-enfants-20190731>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)

Changarnier 2020. Changarnier, Victoire: La Hongrie de Viktor Orban rend gratuits les traitements contre l'infertilité. *Le Figaro*, 2020. január 10. <https://www.lefigaro.fr/international/la-hongrie-de-viktor-orban-rend-gratuits-les-traitements-contre-l-infertilite-20200110>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)

Combaz 2015. Combaz, Christian: Crise des migrants : une petite histoire de la Hongrie. *Le Figaro / Vox*, 2015. szeptember 17. <https://www.lefigaro.fr/vox/monde/2015/09/17/31002-20150917ARTFIG00129-crise-des-migrants-une-petite-histoire-de-la-hongrie.php>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)

Connan 2018. Connan, Julie: La Hongrie s'apprête à conforter le populiste Viktor Orban. *Le Figaro*, 2018. április 4. <https://www.lefigaro.fr/international/2014/04/04/01003-20140404ARTFIG00267-la-hongrie-s-apprete>

a-conforter-le-populiste-viktor-orban.php. (letöltés időpontja:2022. június 20.)

Couturier 2020. Couturier, Brice: «Les institutions européennes ont des griefs fondés contre Budapest et Varsovie». *Le Figaro / Vox*. 2020. december 28. <https://www.lefigaro.fr/vox/monde/les-institutions-europeennes-ont-des-griefs-fondes-contre-budapest-et-varsovie-20201228>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)

Debouté 2014. Debouté, Alexandre: Le Figaro lance la plate-forme de débats FigaroVox. *Le Figaro*. 2014. február 3. <https://www.lefigaro.fr/medias/2014/02/03/20004-20140203ARTFIG00346-le-figaro-lance-la-plate-forme-de-debats-figarovox.php>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)

Devecchio 2014. Devecchio, Alexandre: Victoire de Viktor Orban: pourquoi les populistes ont-ils tant de succès? *Le Figaro / Vox*. 2014. április 8. <https://www.lefigaro.fr/vox/politique/2014/04/08/31001-20140408ARTFIG00097-victoire-de-viktor-orban-pourquoi-les-populistes-ont-ils-tant-de-succes.php>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)

Donadio, Rachel 2013. Donadio, Rachel: En Hongrie, un opéra contre l'antisémitisme. *Le Figaro*. 2013. november 4., <https://www.lefigaro.fr/monfigaro/2013/11/04/10001-20131104ARTFIG00358-en-hongrie-un-opera-contre-l-antisemitisme.php>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)

Franque 2021. Franque, Adrien, Au «Figaro», la maison des droites face au cas Eric Zemmour. *Libération*. 2021. november 16. https://www.liberation.fr/economie/au-figaro-la-maison-des-droites-face-au-cas-eric-zemmour-20211116_SHFBGAUEGJE6FIY6NRUPHESLEY/ (letöltés időpontja:2022. június 20.)

Gélie 2019. Gélie, Philippe: Donald Trump reçoit l'homme de la «Hongrie d'abord». *Le Figaro*. 2019. május 13. <https://www.lefigaro.fr/international/trump-recoit-l-homme-de-la-hongrie-d-abord-20190513>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)

Hubaut 2020. Hubaut, Leonor: La Hongrie et la Pologne s'éloignent encore des valeurs communes de l'UE. *Le Figaro*. 2020. április 28. <https://www.lefigaro.fr/international/la-hongrie-et-la-pologne-s-eloignent-encore-des-valeurs-communes-de-l-ue-20200428>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)

- Károlyi 2018.** Károlyi, Georges: «Démocratie illibérale» : ce que Viktor Orban a voulu dire. *Le Figaro / Vox*. 2020. április 12. <https://www.lefigaro.fr/vox/politique/2018/04/12/31001-20180412ARTFIG00094-democratie-illiberale-ce-que-viktor-orban-a-voulu-dire.php>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)
- Kovacs 2016.** Kovacs, Stéphane: Ces Allemands qui fuient leur pays pour s'installer en Hongrie. *Le Figaro*. 2016. október 23. <https://www.lefigaro.fr/international/2016/10/23/01003-20161023ARTFIG00110-ces-allemands-qui-fuient-leur-pays-pour-s-installer-en-hongrie.php>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)
- Kovacs 2010a.** Kovacs, Stéphane: Robert Fico : «La Hongrie exporte sa peste brune». *Le Figaro*. 2010. június 3. <https://www.lefigaro.fr/international/2010/06/03/01003-20100603ARTFIG00792-robert-fico-la-hongrie-exporte-sa-peste-brune.php>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)
- Kovacs 2010b.** Kovacs, Stéphane: La Hongrie prend la tête de l'UE pour six mois. *Le Figaro*. 2010. december 30. <https://www.lefigaro.fr/international/2010/12/30/01003-20101230ARTFIG00584-la-hongrie-prend-la-tete-de-l-ue-pour-six-mois.php>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)
- Le Figaro 2019.** Le Figaro: Hongrie: le cadeau de Viktor Orban aux familles nombreuses. *Le Figaro*. 2019. február 11. <https://www.lefigaro.fr/international/2019/02/11/01003-20190211ARTFIG00208-hongrie-le-cadeau-de-viktor-orban-aux-familles-nombreuses.php>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)
- Mandeville 2018a.** Mandeville, Laure: En Hongrie, au cœur des passions identitaires d'Europe centrale. *Le Figaro*. 2018. április 17. <https://www.lefigaro.fr/international/2018/04/17/01003-20180417ARTFIG00270-quand-les-passions-identitaires-enflamment-l-europe-centrale.php>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)
- Mandeville 2018b.** Mandeville, Laure: Hongrie : un troisième mandat pour Viktor Orban. *Le Figaro*. 2018. április 8. <https://www.lefigaro.fr/international/2018/04/08/01003-20180408ARTFIG00214-hongrie-un-troisieme-mandat-pour-viktor-orban.php>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)
- Meteyer 2017.** Meteyer, Madeleine: Les juppéistes ne veulent pas que la ligne de Sens Commun s'impose. *Le Figaro*. 2017. április 19. <https://www.lefigaro.fr/elections/presidentielles/2017/04/19/35003-20170419ARTFIG00137-sens->

commun-au-gouvernement-une-perspective-qui-embarrasse-les-juppeistes.php. (letöltés időpontja:2022. június 20.)

Mevel 2018a. Mevel, Jean-Jacques: Hongrie : la victoire d'Orban marque une vision de l'UE frontalement opposée à celle de Macron. *Le Figaro*. 2018. április 9. <https://www.lefigaro.fr/international/2018/04/09/01003-20180409ARTFIG00289-la-victoire-d-orban-marque-une-vision-de-l-ue-frontalement-opposee-a-celle-de-macron.php>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)

Mevel 2018b. Mevel, Jean-Jacques: L'Union européenne menace de couper les vivres à la Hongrie de Viktor Orban. *Le Figaro*. 2018. május 2. <https://www.lefigaro.fr/international/2018/05/02/01003-20180502ARTFIG00320-l-union-europeenne-menace-de-couper-les-vivres-a-la-hongrie-de-viktor-orban.php>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)

Mevel 2018c. Mevel, Jean-Jacques: Hongrie : Viktor Orban, le franc-tireur populiste qui défie l'Europe entière. *Le Figaro*. 2018. február 22. <https://www.lefigaro.fr/international/2018/02/22/01003-20180222ARTFIG00324-hongrie-viktor-orban-le-franc-tireur-populiste-qui-defie-l-europe-entiere.php>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)

Picard 2011. Picard, Maurin: La Hongrie adopte une Constitution très controversée. *Le Figaro*, 2011. április 18. <https://www.lefigaro.fr/international/2011/04/18/01003-20110418ARTFIG00599-la-hongrie-adopte-une-constitution-tres-controversee.php>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)

Reuters 2018. Macron replaces Hungary ambassador after pro-Orban memo leaked. *Reuters*. 2018. július 2. <https://www.reuters.com/article/us-france-diplomacy-idUSKBN1JS0L6>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)

Reuters 2018. Rousselin, Pierre: Bravo la Belgique, attention Hongrie. *Le Figaro*. 2010. december 30. <https://www.lefigaro.fr/mon-figaro/2010/12/30/10001-20101230ARTFIG00574-bravo-la-belgique-attention-hongrie.php>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)

Rovan 2020. Rovan, Anne: Ursula von der Leyen rappelle à l'ordre la Hongrie d'Orban. *Le Figaro*. 2020. március 31. <https://www.lefigaro.fr/international/ursula-von-der-leyen-rappelle-a-l-ordre-la-hongrie-d-orban-20200331>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)

- Sapin 2018.** Sapin, Charles: Brice Hortefeux: «Mettre Viktor Orban dehors, c'est renforcer les extrémismes». *Le Figaro*. 2018. szeptember 24. <https://www.lefigaro.fr/politique/2018/09/24/01002-20180924ARTFIG00401-brice-hortefeux-mettre-viktor-orban-dehors-c-est-renforcer-les-extremismes.php>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)
- Soós 2018.** Soós, Eszter Petronella: A francia nagykövét és a jereváni rádió esete: nem, nem azért távozik. *Franciapolitika*. 2018. július 1. <http://www.franciapolitika.com/2018/07/01/a-francia-nagykovet-es-a-jerevani-radio-esete-nem-nem-azert-tavozik/>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)
- Tabard 2018.** Tabard, Guillaume: «Le cas Orban illustre le casse-tête des Républicains». *Le Figaro*. 2018. szeptember 13. <https://www.lefigaro.fr/politique/2018/09/13/01002-20180913ARTFIG00348-guillaume-tabard-le-cas-orban-illustre-le-casse-tete-des-republicains.php>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)
- Tetreau 2018.** Tetreau, Edouard: «Viktor Orban n'est pas le diable». *Le Figaro / Vox*. 2018. november 13. <https://www.lefigaro.fr/vox/societe/2018/11/13/31003-20181113ARTFIG00388-viktor-orban-n-est-pas-le-diable.php>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)
- Thédrel 2013a.** Thédrel, Arielle: La Hongrie châtie trois meurtriers de Roms. *Le Figaro*, 2013. augusztus 6. <https://www.lefigaro.fr/international/2013/08/06/01003-20130806ARTFIG00396-la-hongrie-chatie-trois-meurtriers-de-roms.php>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)
- Thédrel 2013b.** Thédrel, Arielle: Hongrie: Viktor Orban met l'extrême droite à l'honneur. *Le Figaro*, 2013. március 18. <https://www.lefigaro.fr/international/2013/03/18/01003-20130318ARTFIG00412-hongrie-viktor-orban-met-l-extreme-droite-a-l-honneur.php>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)
- Trócsányi 2012.** Trócsányi László: La Hongrie est-elle encore un État de droit ? *Le Figaro*, 2012. január 8. <https://www.lefigaro.fr/mon-figaro/2012/01/08/10001-20120108ARTFIG00148-la-hongrie-est-elle-encore-un-etat-de-droit.php>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)
- Varga 2018a.** Varga, Thibault: Hongrie: l'aide aux réfugiés criminalisée. *Le Figaro*. 2018. június 21. <https://www.lefigaro.fr/international/2018/06/21/0>

1003-20180621ARTFIG00345-hongrie-l-aide-aux-refugies-criminalisee.php. (letöltés időpontja:2022. június 20.)

Varga 2018b. Varga, Thibault: L'université fondée par George Soros chassée de Hongrie. *Le Figaro*. 2018. december 3. <https://www.lefigaro.fr/international/2018/12/03/01003-20181203ARTFIG00296-l-universite-fondee-par-george-soros-chassee-de-hongrie.php>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)

Vulpillières 2015. Vulpillières, Eléonore de: La Hongrie respecte-t-elle le droit européen ? *Le Figaro / Vox*. 2015. szeptember 25. <https://www.lefigaro.fr/vox/societe/2015/09/25/31003-20150925ARTFIG00349-la-hongrie-respecte-t-elle-le-droit-europeen.php>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)

Yacoub 2018. Yacoub, Joseph: Comprendre la Hongrie avec l'historien Joseph Yacoub. *Le Figaro / Vox*. 2018. július 6. <https://www.lefigaro.fr/vox/histoire/2018/07/06/31005-20180706ARTFIG00372-comprendre-la-hongrie-avec-l-historien-joseph-yacoub.php>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)

Zemmour 2018. Zemmour, Eric: «À l'est, du nouveau». *Le Figaro / Vox*. 2018. április 13. <https://www.lefigaro.fr/vox/monde/2018/04/13/31002-20180413ARTFIG00010-eric-zemmour-l-est-du-nouveau.php>. (letöltés időpontja:2022. június 20.)

An image of Hungary or a self-portrait? A case study from 2010-2020

ABSTRACT: Due to the lack of proper historic distance and with no diplomatic archives available yet, it is impossible to properly assess the image that recent French presidents and governments have had of contemporary Hungary. We can however turn to open sources, like press articles to assess the idea that editorial boards and journalists have of Hungary. Reviewing editorial boards, of course, produces a partial analysis, but further investigations might just add up to a fuller and broader picture. In this case study, therefore, we ran over the Hungary-related articles of French right-wing journal *Le Figaro*. As it turns out, the image is as much a French self-portrait as a Hungarian portrait. The phenomenon can be explained with political and business-related internal challenges of the French right-wing movement.

KEYWORDS: Le Figaro, case study, sovereignism, conservatism, right, media, news values

Une image de la Hongrie ou un autoportrait ? Une étude de cas (2010-2020)

RÉSUMÉ : En raison du manque de distance historique appropriée, en l'absence d'archives diplomatiques disponibles, il est impossible d'évaluer correctement l'image que les récents présidents et gouvernements français ont eu sur la Hongrie contemporaine. On peut cependant se tourner vers des sources ouvertes, comme des articles de presse pour évaluer l'idée que certaines rédactions et journalistes se font de la Hongrie. Y jeter un coup d'œil, bien sûr, ne peut produire qu'une analyse partielle. Mais plusieurs analyses partielles pourraient s'élever à une image plus complète et plus étendue. Dans cette étude de cas, nous examinons donc les articles liés à la Hongrie, parus entre 2010-2020, dans le quotidien de centre-droite *Le Figaro*. Il s'avère que l'image est autant un autoportrait français qu'un portrait de la Hongrie. Le phénomène s'explique par des défis internes politiques et commerciaux de la droite française.

MOTS - CLÉS : Le Figaro, étude de cas, souverainisme, conservatisme, droite, média, valeur de l'information.

BODÓ MÁRTON

TÉRKÉPEK NÉPE, AVAGY MAGYARORSZÁG-KÉP A FRANCIAORSZÁGI ISKOLAI TÖRTÉNELEMTANKÖNYVEKBEN

KIVONAT: A történelemtankönyvek a jelen közvélemény nézőpontjából és a francia identitást képző értékek felől értelmezik más országok történelmét. Kronologikus rendben, de tematikus fókuszokkal ragadnak ki néhány eseményt az ókortól napjainkig. Magyarország ritkán kap szerepet, mai súlyához képest viszont karakteresen megjelenik. Statisztikailag leginkább térképeken sokszor hibásan és nem az adott korban betöltött súlyának megfelelően szerepel. A tankönyvi térképek Béctől keletre többnyire nem rajzolják meg Európát. Elsősorban Nyugat-Európa történeti eseményei kerülnek megjelenítésre. Különböző európai tendenciák példaként jelenik meg a magyar történelem. A kalandozások az arab, normann betörésekkel együtt értelmezés nélkül, egyoldalúan; a török elleni harcok említés szintjén, míg 1848/49 pozitívan, a francia forradalmi eszmék örököseként – de mindez már a kiegyezés és főleg az I. világháború tükrében a nemzetiségi kérdés felől kerül bemutatásra. A kiegyezést tárgyalják sokszor a legrészletesebben. Trianon ritkán, de ma már árnyaltan, míg 1956 (ha bemutatásra kerül) a szabadságszerető magyarság képét erősíti. A rendszerváltás és a 2004-es közép-kelet-európai régió uniós csatlakozása pozitív hatást gyakorolt Magyarország történelemtankönyvi megjelenítésére. Az említett korszakok kapcsán esettanulmány szintű szereplője lett Magyarország ismét a történelemtankönyveknek. A politológiai szakirányú tankönyvek foglalkoznak a 2010 utáni Magyarországgal is a migrációs

hullám kapcsán elemzés szintjén, és a demokratikus deficittel küzdő országok közé sorolják Magyarországot.

KULCSSZAVAK: 1848/49, 1956, 2004, Trianon, Kelet-Közép-Európa, szabadság.

Bevezető

Közkeletű vélekedés, hogy a magyarok számára Franciaország egy viszonzatlan, reménytelen szerelem. Mivel a franciák kevés dolgot tudnak a magyarokról. „Bizonyosan állíthatjuk, hogy Budapest messzebb van Párizstól, mint Párizs Budapesttől” – fogalmaz Thomas Scheiber.¹ A következőkben a franciáknak a magyar történelemre vonatkozó ismereteit vázolom a francia közoktatásban használt történelemtankönyvek vizsgálatán keresztül. A történelemtankönyvek fejlesztéséért felelős egyik szakember szerint „a világfejlődés, amiben élünk olyan, hogy már nem elég Franciaországot szemlélnünk. Nem érthetjük meg a világot és Franciaországot, ha nem elemezzük Európát.”² Az idézet alátámasztja, hogy van helye a francia történelemtankönyvekben Európa és ezen belül Közép-Kelet-Európa történetének³. Nyomatékosítanám, hogy a francia történelemoktatás a kronológia mellett tematikus válogatással él.⁴ A témák kiválasztása szigorúan ideológiai alapon történik. A világtörténelem Európa-centrikus, az európai civilizáció alapjai viszont nyugat-európaiak, vallja a koncepció,

1 Scheiber 2000, 331.

2 Borne 2008. Tison pedig így fogalmaz: „A tankönyv a társadalom uralkodó véleményét fejezi ki egy bizonyos eseményről egy meghatározott időszak adott pillanatában.” Tison 2006, 42.

3 Gaïti 2001.

4 Köszönetet szeretnék mondani a Kölcsey Gimnázium könyvtáros kollégájának Galyas Irénának, illetve a budapesti Francia Iskola és Gimnázium könyvtárát (*médiathèque*) vezető Félicie de Gérando-Telekinek, akik rendelkezésemre bocsátották az iskolájukban használt *histoire-géographie* és *histoire* tankönyveket és Poros Andrásnak, aki első olvasóként a tanulmány véglegesítését segítette értékes szakmai észrevételeivel.

ezért fókuszálnak a történelemoktatásban elsősorban a szomszédos országok (Nagy-Britannia, Franciaország, Németország és Olaszország) történetére.⁵

A francia kerettantervektől a történelemtankönyvekig

A francia történelem tantárgy a 19. századra nyúlik vissza nemzeti hovatartozást erősítő jellegével. 1833-tól Franciaországban nemcsak az elemiben, de a középiskola minden évfolyamán volt már történelemtanítás kis megszakítással napjainkig.⁶ Kezdetekben beletartozott ismeretanyagába a francia királyok nevének, a francia területek határainak és a francia történelem hőseinek részletes ismertetése. A francia közműveltség hangsúlyos eleme máig a francia forradalom eszméinek tanítása. A francia forradalomtól kezdve kap állampolgári dimenziót az addig történelmi ismeretekre épülő tantárgy.⁷

A francia történelem tantárgyi kerettanterveinek története is könyvtárnyi szakirodalommal rendelkezve egy önálló tanulmány tárgyát képezheti. Itt csak annyit jegyeznek meg a magyar vonatkozások kapcsán, hogy 1852-ben a középiskolák második osztálya számára kiadott tanterv tartalmazta még a következő kifejezést: „Magyarország sáncként szolgált a törökök ellen.”⁸ Az 1950-es évek tantervei pedig említettek még egy „kelet-európai kérdések” témát, amelynek keretei között a tankönyvekben a magyar történelem is érintve lehetett. A két mozzanat jelzi, hogy e régió fokozatosan vált periférikus kérdéssé a két

5 Legris 2010, 125.

6 Albertini 1992, 76. 2010-ig mindenki számára kötelező volt a történelem tantárgy. 2012-ig átmenetileg a végzős osztályok számára fakultatívvá tették, amit azután visszavontak. 11 éves kortól lép 6. osztályba a tanuló és lesz a collège tanulója. Az osztályok számozása visszafelé halad. A végzős, érettségiző osztályt *terminale*-nak hívják. A tantárgyat *histoire-géographie* névre keresztelték, s ez a földrajz és történelem ismeretek mellett magában foglalja az erkölcstani és állampolgári ismereteket is.

7 Feyfant 2016. 2. Még 1988-ban is van olyan tankönyv, amely tartalmazza a Capeting-dinasztia családfáját. Lásd még HG5 1988,122.

8 Rohn 1995, 33.

időpont között, átadva helyét a francia társadalmat foglalkoztató egyéb aktuális kérdésnek, illetve a Földközi-tenger térségének.⁹ Itt is igaz Lajtai L. László megállapítása: „ellentétben például a kifejezetten angol, olasz és német vonatkozású eseményeket esetenként különálló leckékben tárgyaló fejezetekkel, Magyarország sohasem önállóan, hanem mindig a környező térség történetének szerves részeként, attól elválaszthatatlan egységben jelenik meg.”¹⁰ A történelem a francia megközelítésből a közoktatás számára nemcsak identitásképző ideológiai tantárgy, de a koruk szinkron megértését is szolgálja.¹¹

A 90-es években a gimnáziumi történelemtankönyvek még a lexikális anyag bővítésére koncentráltak elsősorban. A 2000-es évektől kezdve viszont minőségileg változtak meg a tankönyvek. A lexikális tartalom radikálisan csökkent, és minőségi pedagógiai eszköz született a tankönyvekből, amelyeket szellős mi voltuk, vonzó kialakításuk, szép képeik, minőségi anyaguk, áttekinthetőségük miatt öröm kézbe venni.¹²

A mai tankönyvekben a kronologikus rend ötvöződik az aktuális kerettantervi ajánlás alapján a tematikus válogatás rendezőelvével. Az iskolai tanulmányaik során legalább háromszor jutnak el a tanulók napjainkig spirálisan egyre részletezőbb és elmélyülő alapossággal.

Magyarságkép a külföldi történelemtankönyvekben

Kiindulópontul szolgálhat Szabolcs Ottónak néhány nemzetközi tankönyvkutatásra vonatkozó gondolata. Nevezetesen, hogy a tankönyvírás szelektáláson alapul, amelyet kizárólagosan a fontossági sorrend határoz meg. Ezen a roston csak

9 Hunyadi 1995, 63. Lásd még Berque 1985, 56–57.

10 Lajtai L. 2016, 112.

11 Le Marec 2019. 1–14. Jelenleg az erkölcsi és állampolgári ismeretek az utolsó ciklusban (második, első, végzős osztály) kivételével, ahol külön óra keretében történik, minden egyes fejezetbe külön beépítve vagy önálló fejezetként jelennek meg a tankönyvekben.

12 Tison 2006, 41–46.

azok az események nem hullanak ki, amelyek maradandó hatást gyakoroltak az emberiség vagy legalább Európa történetére. Hiába remélnénk, hogy az államok adott korszakban betöltött súlya dominál az adott korszak tárgyalásakor, és nem a tankönyvírásának jelene, politikai erőviszonyai mentén vetítik vissza adott nemzetek jelentőségét. „Egyes országok magukon keresztül tekintenek ránk, azt látják belőlünk, ami nekik fontos, ami belefér – s nem ritkán, ahogy belefér – saját tükrképükbe. Minél nagyobb országról van szó, annál inkább így van ez, s minél messzibb országról, annál kevésbé kerülünk bele történelemtanítási horizontjukba.”¹³ Többnyire azt tartják fontosnak a mi történelmünkben, ami saját múltjukkal közvetlenül egybekapcsolódik, ahol velük együtt vagy esetleg velük szemben láthatnak bennünket és különösen önmagukat.

A francia történelemtankönyvek magyar vonatkozásait egy 1995-ös, francia nyelvű tanulmánykötet¹⁴ tárta fel részleteiben először, megelőzve időben a magyar kutatások fókuszát jelentő, környező országok történelemtankönyveit elemző munkákat. Hiányossága a jelentős kutatási eredményeket felmutató kötetnek, hogy nem használja fel a témában addig megjelent magyar szakirodalmat. Miként a magyar történelemtankönyv-kutatás sem vett tudomást eddig sem erről a kötetről, sem az ezt megelőző 1985-ös Poros András cikkről. A jelenleg ismert két magyar történelemtankönyv-kutatást taglaló bibliográfiából az első cikk, de a francia nyelvű Magyarország-kép Franciaországban című kis kötet is hiányzik.¹⁵

Magyar vonatkozások a nép eredetétől a középkori térképekig

A 20. századi francia történelemtankönyvek között kiemelkedő szerepe volt Albert Malet 1903 és 1912 között kiadott tankönyvsorozatának hatodik osz-

13 Szabolcs 1990,77–78.

14 Rohr-Vígh 1995.

15 Lásd Molnár-Kovács 2013; Gyertyánfy 2015.

tálytól első osztályig.¹⁶ Az ötödik és második osztályosoknak szánt tankönyv is tárgyalja a magyar történelmet. A magyarokat „*peuple jaune*”-ként (sárga nép), a későbbi kiadásokban mongol, hun, avar leszármazottakként említik, amelyet Aurélien Sauvageot úgy interpretált mint mítoszt, amelyet őriznek a tankönyvek kiadásáról kiadásra.¹⁷ Az 1964-es utolsó kiadása a Malet-tankönyvnek pedig minden kritika nélkül a következő szöveget tartalmazza: „A magyarok Szibériából jöttek. Alacsonyak, sárga arccsínnel, vágott szemekkel, borotvált fejjel, letelepedtek a Pannón-síkságon, ami hagyományos központja volt az ázsiai hordák kalandozó hadjáratainak. Felvéve az avarok régi szokásait, akiket Nagy Károly telepített le a birodalom területén – vállalkoztak a dél-germán és észak-itáliai területek pusztítására is. A sikereiken felbátorodva ezek a félelmetes sztyeppi lovasok pusztításaikkal eljutottak Szászországig és Burgundiáig is.”¹⁸ A felhasznált barbár lovasnomád képnek a korabeli nyugati források kritika nélküli átvétele minden tudományos, tankönyvtől elvárható objektivitást nélkülöz.

A magyarok a feudális rend helyreállítását idézték elő támadásaikkal a Német-római Császárság területén a Malet-féle tankönyvekben. A német nyelvű történelemtankönyvek ugyanezt a megközelítést használják.¹⁹ Megfigyelhető az események fokozatos egyszerűsítése a tankönyvi szövegekben. Például az 1931-es tankönyvben még szerepelt az augsburgi és merseburgi vereség, ez 1955-ben már nem, csak Ottó császár közbelépése, illetve a régióra gyakorolt német befolyás maradt meg.²⁰ A kalandozásokra vagy a magyarokra vonatkozóan egyetlen esetben sem szerepeltetnek a tankönyvek pozitív bizánci vagy arab forrásokat. Larry Wolff kutatásai szerint a 18. századi Nyugat-Európa identitáskeresésének

16 1915-ben a szerző elesett a fronton. A sorozat 1900 utáni fejezeteit kollégája Pierre Grillet írta meg. A Malet-Isaac tankönyvsorozatként még tovább élt a Hachette kiadásában 1963-ig. Ezt követően zsebkönyv alakban került kiadásra képek nélküli verzióban 1989-ben és 1993-ban. Lásd Rohr 1995.

17 Sauvageot 1987. Aurélien Sauvageot volt az első kinevezett oktatója az 1931-ben felállított finnugor tanszéknek Párizsban az Élő Keleti Nyelvek Nemzeti Iskolájában.

18 Idézi Müller 1995, 114–115. Durif–Labal 1964, 160–161.

19 Már a német nyelvű történelemtankönyvek a 60-as években egyértelműen a német birodalmi egység megteremtésének kiváltóját látták a magyarokban. Lásd Szabolcs 1990, 48–49; Szabolcs 2006, 88.

20 Müller 1995, 116–117.

volt része a barbár, civilizálatlan Kelet-Európa, ezért Magyarország mint a civilizált Franciaország ellenpontja jelent meg. Ez csapódik le néhol máig hatóan a francia tankönyvekben.²¹ A Malet-féle tankönyvek és egyéb történelemtankönyvek a 20-as évektől rendszeresen utalnak egy 19. századi, népi etimológiázásra, amelyik a *hongrois* népvét az *ogre* ('szörny') szóból eredeteltette.²² Még egy 1987-es tankönyvben is visszaköszön ez a téves népi etimológia: „Keletről jönnek a magyarok, egy lovas nép, akiknek támadásai 899-től folyamatosak. Annnyira vadak, hogy nevüket adták egy mesebeli emberevő óriásnak. Visszaveretve 955-ben az avarok régi földjén telepedtek le.”²³

Az 1980-as évek francia történelemtankönyveiben már a török háborúkat megelőzően ritkán kap szerepet a magyar történelem, az is csak többnyire térképeken.²⁴ Az egyik 2001-es, ötödik osztályos történelemtankönyv „Karoling birodalom felbomlása” című fejezetében a 9–10. századi betörések részeként ismét felbukkan a szakirodalomban is használt gyakori párhuzam a normannokkal és arabokkal. Miután egy mondat szól a vikingekről, akik kifosztották a kolostorokat, megostromolták a városokat és a szaracénokról, akik a Földközi-tenger felől támadtak.²⁵ Ezt követően a következő mondat szerepel: „Az arabok a Földközi-tenger felől támadták, a magyarok pedig elfoglalták Kelet-Európát.” Így sikerült a magyar kalandozásokat a francia tanuló számára az arab betörésekkel párhuzamos hadmozdulattá tenni.²⁶ Hasonlóan ahhoz, ahogy a

21 Pók 2021.

22 Elterjedt neves történeti munkákban is a 20. század közepéig az a vélekedés, hogy a *hungarus* és az *ogre* ('emberevő szörny') szó etimológiailag azonos töre vezethető vissza (*hongrois-hongre-hongres-ongre*). Eredetileg a magyar kalandozások adtak tápot ennek, de a XIX. században népszerűsítette az elképzelést Walckaner: *Lettres sur les contes féés* (1828, Paris) című munkája. Eckhardt Sándor kimutatta, hogy valójában az *orcus* alvilági jelentésű szóból ered az *ogre*, és nincs kapcsolata az *hongrois* népnévvel. Lásd Zsoffai 1996, 361–396. A népi etimológia meggyökerezése mögött a hun–magyar rokonság köztudatban elterjedt volta tapintható ki.

23 HG5 1987, 36. A viking, arab, magyar támadás magyar vonatkozásai nemcsak térképpel, tankönyvi szöveggel, de Flodoard krónikájából vett forrásokkal is bemutatásra kerülnek. HG5 1988, 60–61.

24 Poros 1995.

25 A viking=norman, szaracén=arab a tankönyvből vett idézet.

26 HG5 2001, 50.

12. századi Chanson de Saxonban és a Roland-énekben kerültek felsorolásra²⁷ szaracén oldalon. Zavart okozhat, hogy bár egy térkép a Duna vonala mellett külön színnel feltűnteti a magyarok betörését, ugyanakkor a fogalmak meghatározásánál nem szerepelnek a magyarok, csak a vikingek és az arabok. Így 700 évvel a Roland-ének után ismét a barbár ismeretlenségbe süllyednek a 10. századi magyarok ebben a francia történelemtankönyvben.²⁸

A 2016-os, szintén ötödik osztályos tankönyv viszont a 9–10. századi térképén, ha a szövegtörzsben nem is szerepelteti, de megjeleníti névvel a magyarokat, jelezve, hogy támadásaik elérték a Francia Királyság területét.²⁹

A térképeken szerepel a leggyakrabban a Magyar Királyság, viszont a megjelenítése sokszor pontatlan. Előszeretettel használják a francia történelemtankönyvek térképeiken azt a megoldást, hogy a térkép csak Nyugat-Európát mutatja vagy egyszerűen nem nevezik meg a Kelet-Közép-Európa térségének országait. Arra is van példa, hogy egy térképen szerepelnek a lengyelek, csehek, szlovákok, de a magyarokat elfelejtették feltűntetni.³⁰ Gyakori megoldása a tankönyvek által használt Európa-térképeknek, hogy Bécs a legkeletibb pont, vagy Konstantinápolyig nincs más település megjelölve Béctől. Így Európa középső és keleti részét nem tárgyalják. Miként Schreiber szemléletesen írja: „Európa térképe Franciaországban Bécsig tart.”³¹ Ez torz történelemszemlélethez vezethet, mint a „12. századi Földközi-tenger térsége” című térképen. Azt a benyomást kelti a térkép, mintha Nyugat-Európa és a Bizánci Császárság között nevesíthető államok nem léteztek volna a középkor derekán. A franciával ellentétben a német történelemtankönyvek jelzik a kereskedelmi utakat a középkori

27 Eckhardt 1939, 89–91. Idézet: „Laltre est de Huns et la terce de Hongres”.

28 Az Histoire-géographie tanári kézikönyv a 9–10. századi betörés címszóhoz a következőket fűzi hozzá: „A hódító népek a vikingek, akik Skandináviából jöttek, a közép-ázsiai magyarok, a szaracénok a muzulmán országokból.” LP 2005, 22. Nem biztos, hogy ezzel a nem túl részletes magyarázattal ki vannak a pedagógusok és tanulók segítve. Lásd Horel 2013. A franciák a magyarokra a X. században veszélyforrásként tekintettek. Egyetlen tankönyv sem határozza meg a 10. század kapcsán, hogy kik is a magyarok.

29 HG5 2016a, 37. Valójában a spanyol Huescáig jutottak el a magyar kalandozó hadjáratok. Petkes-Sudár 2015, 147.

30 HG5, 2016b, 31.

31 Schreiber 2000, 333.

Magyar Királyság területén.³² A 2000-es évektől szaporodó számú térképeken nagyon ritkán jelenik meg a Kárpát-medence egyértelműen mint politikai és természeti egység és mint a Magyar Királyság középkori területe.

Magyarország: a Nyugat bástyája

A második alkalommal a Malet-féle, 20. század eleji tankönyvekben a magyarok a Nyugat-Európát védelmező bástyaként jelennek meg. „A magyaroknak a következőkben Európa bástyájaként kellett szolgálnia, a 15. század végén, főként Corvin Mátyás (1458–1490) uralkodása alatt a törökök ellen, akik a Balkán -félsziget urai lettek.”³³ A tatárjárásról nem esik szó. Nincs egyszerű feladata a tankönyvírónak, amikor meg kell magyaráznia, hogy a törökök magyarországi hadjárataival egy időben I. Ferenc és II. Henrik szövetségre lép a törökökkel, és a franciák Toulon kikötőjébe beengedik a török flottát. A háttérben a francia uralkodó és az Ausztriai Ház ellentéte áll.³⁴

Az 50-es évek tankönyveiben szerepel még Hunyadi János, akinek harcai megállítják a török veszedelmet, viszont Mátyás király már említés nélkül marad. A 16. század tanulmányozása kapcsán pedig a mohácsi csata kap szerepet, a magyar hadsereg összeomlása és a török Bécsig való előnyomulása.³⁵ A Hunyadiak a későbbiekben teljesen kimaradtak a francia történelemoktatásból és a köztudatból egyaránt. Ennek ékes példáját adja Bernard Guetta francia európai parlamenti képviselő Közép-Európa szakértő, aki több évtizedes szakmai tevékenysége után is 2019-es interjúkötetében, így nyilatkozik: „Legnagyobb szégyenemre, be kellett vallanom tudatlanságomat, miközben Corvin Mátyás humanista, mecénás a XV. század második felében, a független Magyarország

32 Szabolcs 2006. Lásd még Molnár 1996, 70.

33 Idézi Rohr 1995, 36. tanulmányában. Lásd még Varga. J. János 2021.

34 Catherine Horel (2013) hangsúlyozza, hogy I. Ferenc idején már nem egyenlő félként állt Magyarország Franciaország mellett, hanem csak az osztrákok elleni hatalmi eszközként, amire példa a Szapolyaival kötött szerződés 1528-ban.

35 Hunyadi 1995, 65–66.

tetőpontján volt a magyar történelem legnagyobb uralkodója.”³⁶ Az elmúlt évtizedek történelemtankönyv-írása értelmezhető az egyre nagyobb feszültséget okozó iszlám–keresztény interkulturális problémákra adott válaszként is Franciaországban.³⁷ Ennek következtében Kelet-Közép-Európa és ezzel együtt Magyarország középkori történelme háttérbe szorult. Hiába volt a magyar állam középhatalomként meghatározója a középkori európai történelemnek.³⁸ Magyarország és a középkori magyar történelem, ha egyáltalán megjelenik, akkor a térképeken kap csak szerepet. A 2000-es évektől ebben némi változás következett be. Először csak időszakosan,³⁹ térképeken jelent meg a török elleni háborús magyar szereplés, majd a tankönyvi szövegekbe is lassan visszaköltözött, már „védőbástya” megnevezés nélkül.

A 2016-os egyik ötödik osztályos történelemtankönyvben az V. Károly kori térképeken név nélkül megjelenik már a királyi Magyarország sziluettje, sőt Szulejmán kapcsán nemcsak térképen szerepelteti Magyarországot Mohács megjelölésével, hanem egy miniatúra szolgál a mohácsi csata illusztrálására, II. Lajos király nevét említve a következő jelmagyarázattal: „Szulejmán meghódítja az V. Károly szövetségében álló Magyarország egy részét a mohácsi csata idején (1526).”⁴⁰

Az oszmán birodalommal kapcsolatosan oktatott események alapvetően francia fókuszúak⁴¹, de a háborút hangsúlyosan említik évszámmal.

36 Guetta 2019, 30.

37 2015-ben a párizsi Charlie Hebdo szerkesztőségének épületében két merénylet 12 embert gyilkolt meg a leköszölt Mohamed-karikatúrák miatt. 2020. október 16-án pedig Conflans-Sainte-Honorine külvárosában lefejeztek az utcán egy középiskolai történelemtanárt, Samuel Patyt, mert a szólásszabadságról tanítva Mohamed-karikatúrát mutatott a tanulóknak történelemórán. A tragédia jelzi a történelemoktatás kultúrák közti közvetítő szerepének kényes voltát. Lásd még Berque 1985.

38 A 15–16. század idején Magyarország Európa egyik tekintélyes és legrégibb keresztény királysága volt. Az 1504. évi vatikáni precedencialistán a 9. helyen szerepelt. B.Szabó 2019, 67.

39 H2 2000, 72. „Muzulmán győzelme a szerbek és magyarok ellen (1120, 1128)”.

40 HG5 2016a, 130, 140. Szerepel egy fél mondatban Szulejmán magyar hódítása még a kronológiában is. Lásd még H2 2006, 140. kronológiai táblázatban Mohácsi csata.

41 Míg a magyar történelem a nagy jelzőt kerüli Szulejmán kapcsán, a franciák szövetségesként gyakran használják vele kapcsolatosan.

Népek tavasza és 1848/49

A harmadik téma, amely kiemelt figyelmet kap Franciaországban⁴² a magyar történelemmel kapcsolatosan az 1848/49. Ez a téma megjelenik már a Malet-féle történelemtankönyvekben. A magyarok szabadságszeretét a tankönyv széles kontextusba helyezi: „Alig van más nemzet, mint a magyar, amelyiknél a függetlenségi szellem jobban kifejlődött volna” – írja az 1905-ös tankönyv.⁴³ Az Aranybullától a kétkamarás parlamenten át a kálvini tanok felvételéig a magyar önállósodó törekvés különböző korokban megjelenik Malet szerint. A tankönyv kitér 1711-re mint a franciák Ausztria elleni harcának egyik fontos állomására. Az osztrák örökösödési háború idején Mária Terézia védelmében harcoló magyar csapatokat szintén említi a tankönyv. Elmesélve a „vitam et sanguinem” jelenetet, egy bekezdést szentelve a magyar huszároknak és taktikai felkészültségüknek. Még arról is szót ejt, hogy magyar huszárokat alkalmaztak a porosz és francia hadseregben is.⁴⁴

A Malet-féle tankönyvekben az 1848-as forradalom egyszerre a nemzeti függetlenségi mozgalom és társadalmi egyenlőségi eszme megtestesítője az elmaradott, gazdasági fejletlenségért felelős arisztokráciával szemben. A magyarokat az osztrákok elleni küzdelmükben az 1792-es, a koalíciós hatalmakkal szemben álló francia eszmeiség örököseinek tartja. „A magyar parasztok Magyarország önállóságaért harcolva saját egyenlőségükért is harcoltak, mert az országgyűlés 1848. március 18-án kimondta, hogy minden magyar egyenlő” – írja a tankönyv.⁴⁵ Az 1917-es Malet-tankönyv aránylag részletes életrajzi ismertetőt is tartalmaz Kossuthról és Deákról – őket ab-

42 A sajtónak köszönhetően lásd Horel 2013, 3.

43 Idézi Rohr 95, 37. Malet, 4e, 1905, 408, 414–15.

44 Hunyadi 1995, 66. Horel (2013) fogalmazásában A rebellis Magyarország képe a 18. században született és hódította meg a francia írókat. Egyszerre hangsúlyozzák barbár és elmaradott voltát, s ezt egyszerre lehet a török hódoltság és az osztrák elnyomás számlájára írni.

45 Lásd Rohr 1995, 37–39. A magyar történetírás nem a március 17-én elfogadott parlamenti jóváhagyást szokta kiemelni, hanem a törvények április 11-ei király általi szentesítését.

rázoló képekkel együtt.⁴⁶ Mindkét politikust szimpátiával méltatja a tankönyv.⁴⁷

Általánosan elmondható, hogy 2000 után a 80-as évekhez képest többször szerepelnek, de rövidebben tárgyalva 1848/49 magyar eseményei. Többnyire a népek tavasza egy mozzanataként van említve, s ezt néhány tankönyvben az esettanulmány szintjén tárgyalják, máshol csak néhány mondatnyi szöveget kap: „1848-ban egy újabb forradalmi hullám söpör végig Európán. A németek, olaszok, magyarok és csehek nemzetté akarnak válni.”⁴⁸

A 2016-ban kiadott két megvizsgált tankönyv közül az egyik a „Népek tavaszát” úgy tárgyalja, hogy a milánói események kapcsán a 12 pont eredeti kézírata mellett néhány sor erejéig kitér a magyar forradalomra és szabadságharcra. A másik tankönyv csak egy forrás szövegében utal Budapestre.⁴⁹ Az események a bővebb verzióban összefüggésükből kiragadva kerülnek említésre: „1848. március 15-én egy fiatal költő, Petőfi (sic!) Sándor felkelésre szólít fel az osztrák kormány ellen, és tizenkét követelésből álló listát visz a budai várba. Április 14-én kikiáltják a magyar függetlenséget, de ez a nemességnek kedvez, a kisebbségek (szerbek, horvátok, szlovákok stb.) szolgáskorban maradnak. 1849-ben Ferenc József osztrák császár seregei leverik a forradalmi csapatokat és kíméletlen megtorlás veszi kezdetét.” A szöveg számos tárgyi tévedést tartalmaz, amellet összefüggések nélkül ragad ki eseményeket, így a függetlenség kikiáltását szembeállítja a nemzetiségek jogaival.

Az egyik 2019-es tankönyv szövege pedig egy bekezdést szentel a párizsi, berlini, olaszországi forradalmi eseményeknek. Az ausztriai események mellett egy mondatot kap a magyar forradalom: „A bécsi felkelést követően a Kossuth Lajos vezette magyarok szintén fellázadtak Ausztria ellen, ahogy a csehek is.”

46 A mai tankönyv illusztrációkon 1848/49 kapcsán csak 2 név: Kossuth és Petőfi szerepel, akkor is, ha Batthyány Lajos és Bem József is a képen van. Esetleg a Nemzeti dal részlete HG4 2011,160.

47 Lásd Rohr 1995. Malet Phil-Mathe, 1917, fig.1–2.

48 Lajtai L. 2016, 113.

49 HG4 2016a, 18. HG4 2016b, 87. Giuseppe Mazzini: Hit és jövő, 1850-ből idéz. 20 különböző forradalomra került sor. Milánótól Budapestig, Béctől Berlinig, Rómától Poznanig kiömlött a forradalom lávája.

Majd a népek tavaszának mérlegét megvonva jelzi, hogy a forradalmi hullám a liberális kormányok előretörését, a demokratikusabb alkotmányok elfogadását és a sajtó szabadságát eredményezte, mindamellett Olaszországban a konzervatívok katonai győzelmét hozta. „Az orosz katonai beavatkozás Habsburg oldalon a magyar reményeknek is véget vetett. Kossuth száműzetésbe kényszerült, ahogy az őt támogató lengyel önkéntesek is.”⁵⁰

A 19. századi európai nemzetépítési folyamatok és a XIX. századi forradalmi hullámok illusztrációjaként szerepel általában a magyar forradalom és szabadságharc. Ausztria ellen a bécsi diákok, magyarok, csehek, horvátok és románok is felkeltek. Egy bekezdést szentelnek Petőfi Sándornak, s a Nemzeti dal egy versszakát idézik egyik helyen. Szó esik még az osztrák katonai beavatkozásról és arról, hogy tizennyolc hónappal a forradalmi hullám után helyreáll mindenhol a korábbi rend.⁵¹

A kiegyezés és Trianon bemutatása

A Malet-tankönyvek számára a magyarság a dualizmus korában egyszerre a szabadság szellemének hordozója és közben ellentmondásosan a – horvátok kivételével – a többi nemzetiséget elnyomó hatalom. Miként Jean Rohr fogalmaz a tankönyvek kapcsán: „A dualizmust úgy értelmezik (a franciák), mint egy kvázi föderális államot, amely alapvetően egyenlőtlen, és létrehozza a területek és a hatalom megosztását két többségi pólus között, az elnyomott kisebbségek kárára.”⁵² A szabadságszerető magyar nép képét a kisebbségeket elnyomó negatív kép váltotta fel fokozatosan a dualizmus korától kezdve Franciaországban. Pók Attila kimutatja, hogy az 1900-as évek eleji angol publicisztikákra vezet-

50 H1 2019, 69, 72. A szöveget alátámasztja egy térkép, ahol Buda 1848. március felirat szerepel mint a felkelés helyszíne. A szlávok iránti francia szimpátia jelenik meg a lengyel önkéntesek említésében is.

51 A 80-as évek tankönyveiben többnyire szerepet kap az orosz beavatkozás. Néha illusztráció is szerepel a világosi fegyverletételről vagy az aradi kivégzésekről. H2 1987a, 148.; H2b 1987, 214.

52 Rohr 1995, 39.

hető vissza a magyarok iránt növekvő ellenszenv a szlávok elnyomása és német orientáció miatt, s ez megjelent a korabeli francia sajtóban is, és alapul szolgált a háború utáni bűnbakképzéshez. Az osztrákokkal együttműködő magyarok németbarátok. Tehát a csehek, szlovákok támogatása a magyarokkal szemben egyben a germanizmus elleni francia hazafias tett is.⁵³

Az 50-es évektől a tankönyvekben a kiegyezés okaként a solferinói és königgrätzi vereség szerepel, később a kiváltó ok elmarad. Nemcsak a 80-as évek tankönyveiben szerepel a legrészletesebben a magyar vonatkozású történelmi események közül az 1867-es kiegyezés, de van egész tankönyvcsalád, ahol ugyanez elmondható 2019-ben.⁵⁴ Minden esetben a kisebbségek elnyomása hangsúlyt kap a kiegyezéssel kapcsolatosan. A tankönyvi szövegek mellett szerepet kapnak a korabeli dokumentumok, statisztikák és térképek.⁵⁵ Van, ahol Ferenc József állama egész fejezetet, van, ahol a kisebbségi elnyomás alfejezetet kap.⁵⁶ Van tankönyv, amelyik gazdasági fejlődésről beszél, motorként a vasútvonalakat és az infrastruktúra fejlesztését megemlítve. Ugyanakkor elmaradott mezőgazdasági országgént, Európa egyik „igáslovaként” beszélnek Magyarországról a Monarchián belül.⁵⁷ Egyoldalúan a tankönyvek a korabeli etnikai összetételre fókuszálnak a korszak kapcsán. Hangsúlyosan jelenik meg, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia életképes állam lett volna az erőszakos magyarosító törekvései nélkül.⁵⁸

Tipikusnak mondható, ahogy az egyik, 2008-as Nathan-tankönyv az I. világháború kitörésének okai között tárgyalja a nemzetiségi kérdést: „Európában a feszültségek leginkább az Osztrák–Magyar Monarchia területén élő számos nemzetiség problémáival van összefüggésben, amelyek több autonómiát akartak, sőt függetlenséget.”⁵⁹ Viszont a korábbi évtizedek tankönyveihez képest a

53 Pók 2021. Lásd még Horel 2013, 4.

54 A www.livrescolaire.fr a felületen is a kiegyezés kap a legnagyobb szerepet a magyar történelmi események közül.

55 H1, 1989, 62, H2 1981, 231.

56 H2 1987a, 150-151. H2 1987b, 202-203.

57 H2 1983, 217. H2 1987b, 285, HG4 1988, 150.

58 Poros 1985, 1995. A nemzeti kisebbségek elnyomásának ez a fajta hangsúlyozása jelenik meg a román történelemtankönyvekben is. Lásd még H1 1989, 61. és Peregi 2016, 63.

59 HG3 2008, 16.

háború kitörésének okait árnyaltabban tárgyalja. Említésre kerül Elzász-Lotaringia vitatott helyzete és háborús okként, hogy Németország és Olaszország növelni akarta gyarmatait Franciaország és az Egyesült Királyság kárára. Ferenc Ferdinánd meggyilkolása pedig kiprovokálta a Monarchia részéről az orosz szövetséges, Szerbia megtámadását.⁶⁰

Történeti személyiségként illusztrációval is a a 2019-es *lelivrescolaire.fr* felületén összesen háromszor szerepel Tisza Kálmán magyar miniszterelnök, aki korábbi tankönyvekben sokszor csak vezetéknévvel szerepelt.⁶¹ Életútját röviden, három mondatban foglalják össze, amelyben szerepel az ország gazdasági fejlesztésében és modernizációjában betöltött szerepe (ti. hogy sikerült megerősítenie Ausztriától való függetlenedését az országnak), illetve hogy folytatta magyarosító politikáját, elnyomva a nem magyar kultúrákat.⁶² A nagy háború kapcsán külön nem kap szerepet, csak Ausztria–Magyarország hadászati lépései szerepelnek a térképeken.

A háborút követően érdekesség, hogy a Kun Béla-féle Tanácsköztársaságot máig a legtöbb tankönyv külön említi szöveggel vagy térképen mint az 1917-es orosz forradalmat követő forradalmi hullám egy fontos eseményét. Még abszurdabb aránytévesztés, hogy Kun Béla „így az első néven nevezett magyar történelmi személy a francia általános iskolások számára a 80-as években.”⁶³ A Tanácsköztársaság Magyarországa kétszer szerepel említés szintjén a *www.lelivrescolaire.fr* 2019-es internetes tananyagaiban is, egyszer Kun Béla neve külön is. Van, ahol tankönyvi szöveg is foglalkozik a Tanácsköztársasággal.

60 Az egyik tankönyv 6 oldalt szentel ennek az „Ausztria-Magyarországnak 1914-től a sa-int-germaini szerződésig” című fejezetben forrásokkal, térképekkel, képekkel. Külön Magyarország itt nem kap szerepet, lásd H1er Nathan 2019, 16. Hasonlóan kap szerepet a II. világháború utáni rendezés (1947) térképein Magyarország lásd HT Nathan 2020, 20.

61 H1, 2019, *lelivrescolaire.fr*, 150–151.

62 A megfogalmazás mindenképpen leegyszerűsítő és manipulatív annak fényében, hogy Tisza Kálmán kormányzásának időszakában nem éleződtek ki a nemzetiségi ellentétek. Lásd Csorba 2019, 372–378.

63 Poros, 24. A 2008-as Nathan kiadású harmadik tankönyv az európai forradalmi hullám kapcsán a (dossier) tankönyvi szöveggel, térképen, kronológiában is szerepelteti a Tanácsköztársaságot említve kezdetét és végét Kun Béla neve mellett. 36, 37.; HG 3, 2016a, 31. A 2021-es *lelivrescolaire.fr* harmadik osztályos tankönyve összefoglaló térképén (1914–1945) csak a Tanácsköztársaságra utal azon térképjelével, amely a legfőbb forradalmi felkelések helyeit jelöli. Hasonló HG3, 2008, 38., lásd HG3 1989, 29.

A 80-as évek tankönyvei csak térképen tárgyalják Magyarországnak a Trianonon által elszenvedett veszteségeit. Egy kivétellel, ahol a következő mondat szerepel: „A trianoni béke 93 000 km²-t hagy meg Magyarországnak és jelentős mennyiségű magyar kisebbség kerül az ország határain túlra.”⁶⁴

Egy 2012-es tankönyv mondata jól szemlélteti a Párizs környéki békékkel kapcsolatosan bekövetkezett szemléleti változást.⁶⁵ Itt is a magyar történelem a berlini és bajor események párhuzamként szerepel. Majd később megjegyzi, hogy „az Ausztriával, Magyarországgal, Törökországgal aláírt békeszerződések megcsonkítják a birodalmakat és új államhatárokat hoznak létre, amiket igyekeznek a nemzeteknek megfeleltetni.”

Az egyik 2016-os tankönyvben tömören csak az szerepel, hogy „az új határok alapját a nemzeti önrendelkezés adta a világbéke fenntartása érdekében.”⁶⁶ A nagy háború utáni békéket a győztesek békéjének nevezi a legtöbb mai francia tankönyv. A németek megbüntetése után egy mondattal kitérnek arra, hogy megcsonkították az Osztrák–Magyar Monarchiát és a török birodalmat, és a vesztesek nem akarták alávetni magukat a döntésnek. A trianoni béke időpontja is néhol szerepel. Felsorolják az országokat, amelyek részesültek győztesként a területekből. A magyar kisebbségekről nem ejtenek szót, csak a németekről, akik Lengyelországban, Csehszlovákiában találták magukat.⁶⁷

Az egyik 2019-es középiskolai történelemtankönyv kiemelkedik tárgyilagos és részletes Trianon bemutatásával. „Kísérlet a nemzetek demokratikus rendjének felépítésére” című fejezetében tárgyalja a Trianoni békét két oldalt szentelve neki esettanulmányként. A fókuszban a magyar területi és népességveszteségek állnak. Azokat pontos adatokkal „Nemzeti trauma” alcím alatt tárgyalja. A fejezet felhasználja illusztrációként a két háború között készült térképet Magyarország területi veszteségeit arányosan Franciaország térképére vetítve. Bemutatja a szövetségesek érvelését egy korabeli levélen keresztül, ahol a veszteségek okaként a világháború pusztításaiban és a Monarchia imperialista törekvéseiben betöl-

64 Idézi a harmadikos tankönyvet Poros 1985, 24. , www.lelivrescolaire.fr , 2021, 43.

65 HG3, 2012, 38, 52.

66 HG3 2016b, 21.

67 Van ez alól is kivétel. HT1990, 240. így fogalmaz: „Az erdélyi magyarok állítása szerint elnyomják őket a románok.” Ez nem túl erős állítás, kevés kockázattal.

tött magyar szerepet említi. Egy 2018. november 1-én megjelent Le Monde-cikk részleteit használja fel Catherine Horel történészre alapozva, aki arról ír, hogy a közép-kelet-európai országok sajátossága az eltűnéstől való félelem. Viszont Magyarország az egyetlen ország, ahol máig a közbeszéd részét képezi a trianoni béke, Clemenceau-t okolva érte. Alátámasztásul pedig Orbán Viktor miniszterelnök 2018. március 15-én a Nemzeti Múzeum előtt elmondott beszédét idézi. Illusztrációként egy képet használ felirattal és címmel: „*Magyarországnak igazságot*”: „Szélsőjobb magyar felvonulás Trianon emlékére 2015-ben” címmel. A felvonulók között a képen látható a háttérben egy plakáton a Nagy-Magyarország térképe, jelölve elvesztett területeit. Külön táblázat mutatja be a 2018-as magyar népességi adatokat Magyarországon és a környező országokban. Erről a bemutatásról elmondható, hogy tárgyyszerűen korrekt adatokkal dolgozik, ugyanakkor negatív éle mellett a magyar történeti gondolkodást állítja középpontba. Itt nem illusztráció, hanem a kortárs magyar politikai helyzet megértéséhez használja Trianon példáját. Meglepően friss adatai jelzik a francia közvélemény odafigyelését Magyarországra.⁶⁸ Viszont sehol sem kap szerepet, hogy a nemzeti önrendelkezés kérdését nem oldották meg a Párizs környéki békék.

Magyarország és 1956

A két háború közti időszakban nem kap a térképeken kívül a történelemtanításban Magyarország szerepet. Ha mégis, akkor német szövetségesként. A müncheni egyezményen kívül a holokauszt kapcsán fotóval szerepel. A kép az Auschwitzba érkező magyarokat ábrázolja.⁶⁹ Az egyik 3. osztályos tankönyvben még a szovjet felszabadítás célállomásaként kerül sor Magyarország megjelölésére a térképen. Két térkép külön kitér arra, hogy 600 000 – 1 millió zsidót és cigányt hurcoltak el Magyarországról.⁷⁰

68 H1 2019b, 316-317.

69 HG3 2008, 103. Ugyanez a kép szerepet kap lásd még 2019-es HG1c, 2019, 74. Van tankönyv, ahol ugyanebben a funkcióban varsói lengyel zsidókról van kép. H1 1989, 380, 381.

70 HG3 2012, 97.
HG3 2008, 180. a térképen jelölt két blokk.

A korszakban a vasfüggönnyel elválasztott keleti és nyugati blokk szemléltetésére szolgáló térképek tárgyalják leggyakrabban Magyarországot. Van tankönyv, amelyik kitér a kommunisták „szalámi politikájára, a 47-es kék-cédulás választásokra is”⁷¹. Több tankönyvben szerepel a Mindszenty-per képpel vagy forrással.⁷² Érdekes eset még, amikor Sztálin hetvenedik születésnapján, 1949. december 21-én a kommunista államfők között Rákosi Mátyás felbukkan. A kép feliratán szerepel Rákosi Mátyás, de a képről már lemaradt.⁷³

A legrészletesebben tárgyalt magyar esemény a II. világháborút követően a legtöbb gimnáziumi végzős tankönyvben a hidegháborús fejezetben 1956 budapesti eseményei. A 80-as évek tankönyvei 12 sorban vagy még részletesebben tárgyalják. A logika itt a korábbiakhoz hasonló. A hidegháború egyik eseményeként sok más mellett kap szerepet, de forrásokkal, képekkel illusztrálva különböző hosszúságú tankönyvi szövegek társaságában. Ritkán kapnak szerepet az 56-os események okai, a legtöbb esetben a poznani események hatását látják a felkelés kitörésében, de ellenpélda is van egy 1993-as tankönyvben, amely részletesen, egy oldalon tárgyalja az eseményeket, fotóval, kronológiával, forrással alátámasztva: „a büszke magyarok a Rákosi diktatúra könyörtelen elnyomásában szenvedtek a sztálini korszakban, ami megsokszorozta a politikai pereket.” Elemzik, hogy a szabad világ nem mozdult, mert Suez kötötte le őket, az USA sem avatkozik be, mert „mindenki csak a saját területén úr”. Leírják azt is, hogy ez az esemény Franciaországban is nagy szimpátiát váltott ki a közvéleményből és a baloldali értelmiségből.

1956 aktuális még a mai tankönyvek felől nézve is. Majdnem minden harmadikos és végzős tankönyvben legalább képekkel és felirattal megjelenik 1956, többnyire a szövegekben 1968-as prágai tavasz vagy Suez párjaként, hasonló-

71 HT 1987, 94.

72 HT 1993, 25, 35. Máshol hosszabb forrás szerepel Mindszenty emlékirataiból. HT 1987, 95.

73 U.a. 1987, 47, 50, 58, 61. Ugyanez a kép felirat nélkül szerepel HT 1993; 33. HT 2011, 33. egy kép „a sztálini diktatúra lebontása és annak határai” című fejezetben feltünteteti Rákosit a diktátor halála című képen számmal jelölve a jelenlétüket. Itt a képre is felkerült Rákosi.

an a spanyol tankönyvekhez.⁷⁴ A megjelenés oka lehet, hogy vizuálisan nagyon erős üzenete van az 56-os eseményeknek: a Sztálin-szobor feje az utcán, Sztálin-képek égetése, tankokon utazó tüntetők. Másrészt a szovjet rendszer logikájáról nagyon világos képet ad az 56-os események elemzése.⁷⁵ A magyar ügy megmutatta a blokk országainak mozgásterét.⁷⁶ A legtöbb tankönyv, ha csak képet és fél mondatot közöl is, de Nagy Imre nevét megemlíti.⁷⁷

A legrészletesebb képet egy 2011-es, első osztályos tankönyv adja 1956-ról, ahol egy négyoldalas, „Hruscsov, a sztálini diktatúra lebontása és határai” című fejezetben két és fél oldalt szentel 56-nak. A felvezető szöveg arról szól, hogy a kommunista párt XX. kongresszusának eseményeit Lengyelországban és Magyarországon is úgy értelmezték, mint a szovjet gyámkodás alóli megszabadulás lehetőségét. Az első forrás, amely megjelenik a fejezetben (étude) 56-ra vonatkozóan, egy fénykép tankon álló, zászlót lengető magyarokkal 1956 októberének végén. A felirat: „1956. október 23-án kitört egy felkelés Magyarországon, ami szembeszállt az országot vezető kommunista hatalommal és a Magyarországon állomásozó Vörös Hadsereggel. Megrohamozták az ÁVH és a kommunista párt alá rendelt laktanyákat. Az ÁVH ügynökeit kivégezték. A nemzeti felkelés először sikeres volt, a magyar felkelők elfoglalták Budapestet.” A képhez egy kérdés kapcsolódik: „Miért lengetnek magyar zászlót?” Az étu-

74 Egy kép-egy forrás: HG3 1987, 102. A néhány mondatos bemutatásra egy képpel példa HT 1990, 65., 223., 266. Van példa rá, hogy csak térképen szerepel Magyarország a hideg háború időszakában és 1956 teljesen kimarad, helyette a berlini fal és a kubai válság kerül tárgyalásra. HG3 2012, 102-121. HG3 2021, 132. Egy kép és felirat: „a sztálinizmustól való szabadulás Budapesten, 1956 októbere. 1956-ban a magyarok megpróbálták megszabadulni a kommunista fennhatóságtól, ez kudarc volt.” A képen Sztálin kép égetése látható. H1 2011, 221. Spanyol történelemtankönyvek kapcsán lásd Fischer 2011.

75 Schreiber 2000, 334. A spanyol tankönyvek részben ugyanazokat a képeket használják 1956 kapcsán, mint a franciák, lásd Fischer 2011.

76 HT 1993, 66. A jugoszláv nagykövet visszaemlékezései forrás 18 évvel később egy másik kiadó tankönyvében ismét felbukkan, H1 2011, 231. Budapesten Sztálin kép égetése HG3 2008, 186–187.

77 HT1990, 65. „...Magyarországon, amikor Nagy Imre a nép előtt kinyilvánította a többpárt rendszert és Magyarország semlegességét a szovjet tankok közbeléptek és vérbe fojtották ezt a függetlenedési törekvést.” Egy kép is szerepel felirattal: Fénykép egy ablakból szovjet tankok Budapesten 1956-ban. Tison (2006) cikke szerint 3 percet szánhatott a tanterv alapján a történelemtanár 1956-ra az órán 2006-ban.

de fejezet még két képet használ. Az egyik október végi budapesti Lenin-képek égetése, a másik képen felfegyverzett polgárok, férfiak és nők láthatók a szétlőtt utcákon egy tank társaságában. A szöveg kulcsmondata, hogy a nép a rezsim ellen fordult, amelyik többé nem képviseli őt. A képek mellett az egyik forrás a lengyel helyzetre reflektál, a másik Nagy Imre 1956. október 30-ai beszédéből részletet közöl magyarázattal: „a sztálinista, kommunista vezető Rákosit felváltotta egy másik kommunista vezető Nagy Imre.” A beszéd elemzése némi háttérismeretet igényel, de nagyon jól ragadja meg a folyamatokat. Az utolsó oldalon egy színes képen láthatók hátulról a forradalmárok puskával és távolban egy tankkal egy szétlőtt udvaron. A felirat segít értelmezni a korábbi forrást: „Október 30-án Nagy Imre koalíciós kormányt állított fel a kommunistákkal és párton kívüliekkel. Magyarország deklarálta, hogy kilép a Varsói Szerződésből. A Vörös Hadsereg visszavágott és visszafoglalta Budapestet. A megtorlás kb. 20 000 magyar életét követelte.”⁷⁸ A kép mellett a Szabad Kossuth Rádió Budapest utolsó Nyugatnak szóló kétségbeesett felhívásainak szövege. Ez az összeállítás átélhetővé teszi az eseményeket. Az utolsó forrás az oldalon Hruscsov tanúsága a jugoszláv nagykövet, V. Micunovic visszaemlékezései alapján. A részletben Hruscsov már a beavatkozás mellett foglal állást és ellenforradalomként értékeli a magyar eseményeket, Nagy Imre pedig az imperialisták ügynöke.⁷⁹

Miként az 1956 után 40 évig Franciaországban élő politológus, Kende Péter írja egy francia tanulmányában: „A szovjetrendszer szatelit apró államai nem részesültek Nyugat közvéleménye részéről sem figyelemben, sem kiemelkedő tiszteletben. Lengyelországnak és Csehszlovákiának például mindig jobb sajtója volt Nyugaton, mint Magyarországnak. (...) Mégis ebben az országban került sor az első emblematisztikus összecsapásra a Szovjetunió és egy egész felkelő nép között. (...) De a széles közvélemény számára és elsősorban az európai-ameri-

78 A 20 ezres szám szerepel más tankönyvben is: HG3 1989, 120. A legfrissebb 56-os térinformatikai adatbázis 2500-3000-re teszi a harcokban elhunytak számát. Lásd: <https://hungaricana.hu/hu/budapest-idogep/1956-halottak-terkep/>. A ma ismert kivégzettek száma a 300-hoz közelít, 1989. június 16-án 234 nevet olvastak fel, a kutatások alapján a szám folyamatosan változik.

79 H1 2011, 228–231.

kai világ számára 1956. november 4. sokkoló volt és az igazság pillanata, a mód, ahogy a Szovjetunió cselekedett megváltoztathatatlan bizonyítványul szolgált, és az ellenkezőjét érte el vele, mint amit szeretett volna.”⁸⁰

A magyar politikatörténeti vonatkozások a rendszerváltás időszakától napjainkig

Van tankönyv, ahol a 89-es rendszerváltáshoz vezető folyamat részletei is szerepet kapnak: például, hogy 1985-ben volt az első több jelöltes választás Magyarországon. 1989-ben kikiáltották 56 évfordulóján a köztársaságot, és 1990-ben Antall József (MDF) megnyerte a választásokat.⁸¹ Van tankönyv, ahol az 1989-es választások változásait is Sztálin-szobor szétszedett darabjaival szemléltetik szöveg helyett.⁸² 1989 kapcsán is pozitív Magyarország megítélése. A 2008-as Nathan-könyv egy külföldi, 2005-ös forrást idéz „Az Európai Unió előnyei és gyengeségei című” lecke szövegében arra vonatkozóan, hogy a volt keleti blokk országai között Magyarország kimagaslóan teljesít megelőzve 56%-át az Unió országainak. Már hét autópályája van a 80-as évek egy autópályájához képest és termálturizmusa virágzik.⁸³

Egy tankönyvi forrás szól arról például, hogy a mosogatógépek ára 2004-ben megduplázódott, és a gyártók Közép-Európába akarják telepíteni gyáraikat, mert itt új piacra is lelhetnek. Ez a Le Monde-ból⁸⁴ vett szöveg kifejezi Közép-Európa lehetséges szerepét a nyugati gondolkodás számára a rendszerváltást követően: olcsó munkaerő és piac.

Az 1999-es NATO-tagsága és a 2004-es uniós csatlakozása kapcsán térképre kerül megint Magyarország.⁸⁵ Szerepel egy Európa-térkép arra vonatkozóan

80 Kende 2000, 39.

81 HG3 2008, 190. Lásd HT 1993, 171, 384-385.

82 HG3 2004, 150.

83 U.o. 282. Háztartási gépek 290.

84 HG3 2008, 350. F.Amalou 2005.

85 Ugyanakkor nem lesz csak alárendelt partner Mitterand és Chirac látogatása ellenére. Horel 2013, 6.

is, mekkora az országokban a migránsok százalékos aránya. Magyarország esetében 5% alatti arányt jelölnek meg.⁸⁶ Ez jelentős különbség a 15% feletti Franciaországhoz képest. A tíz ország csatlakozása Közép-Kelet-Európa súlyát jelentősen növelte a huszonhét országot tömörítő Európai Unióban, s ez hatással lett a történelemtankönyvekre is. Szövetségesként felkerült hangsúlyosabban a régió és Magyarország a francia történelemtankönyvek horizontjára.

2010 óta Magyarország megítélése ismét változáson megy keresztül Franciaországban. Ezt jól szemlélteti az egyik 2019-es tankönyv, amely egy térképen azon országok közé sorolja Magyarországot Lengyelországgal és Bulgáriával, amelyeknek kormánya megkérdőjelezi a demokratikus alapelveket. A térkép az Európa Parlament 2018-as összeállítása alapján készült.⁸⁷

A legérdekesebb megközelítés Magyarország aktuálpolitikai vonatkozásában egy 2019-es, első osztályos tankönyvben szerepel.⁸⁸ Néhány tankönyv külön témát szentel a vitatott határok témakörének. Ennek kapcsán egy-két oldalban foglalkoznak Magyarország „egyenlőtlenül nyitott” határaival. A tankönyvi szövegek kiemelik, hogy Magyarország egyik oldalon katonailag is megerősítve védi schengeni határait a nemzetközi migrációval szemben: Szerbia és Románia felől, annak ellenére, hogy eurórégiót alkot ezzel a két országgal. Máshol ugyanakkor támogatja a határ menti együttműködést, leginkább Szlovákiával. Képek is szerepelnek elemzendő dokumentumként a Magyarország határait részletesen mutató térképek mellett, ellenpontozva a kerítést a Mária Valé-

86 A 2004-es csatlakozás térképen, HT 2016, 80. Ezen a térképen jól kirajzolódik a schengeni határ is, amely Magyarország és Románia között húzódik. Külön megjeleníti a huszonhetek térképén Magyarországot is a 2004-es csatlakozó országgént.

87 H1 2019d, 86. A www.lelivrescolaire.fr felületén egyszer szerepel Magyarország a populizmus példaként Lengyelország és az USA társaságában. Letöltés: 2019. május. 10. Egyéb tankönyvi példa: Veszélyben lévő demokráciák. Az Európai Unió szívében Magyarországot és Lengyelországot ítélték el, mert az emberi szabadságjogokat nem tisztelték. HG1 2019b, 75., 86 Azok az államok, amelyekben a kormányok kérdésessé teszik a demokratikus jogokat: a hatalmi ágak szétválasztása, az igazságszolgáltatás függetlensége, a média függetlensége, Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Horvátország, Magyarország, Románia, Bulgária. Magyarország 2015 után „*democrature*” Egyetlen tankönyvben szerepel, azaz a demokrácia és diktatúra ötvöze. HG1 2019a, 198. Orbán Viktor neve is felbukkan negatív kontextusban.

88 HG1 2019a. 198-199., HG1 2019b, 235.

ria-híddal. Az elemzést igénylő tankönyvi kérdés pedig úgy szól, hogy valóban védi-e az Európai Unió határait Magyarország. A másik említett tankönyv feladatai között feltűnik egy, amelyen a 16. századi, magyar, török elleni harcokat összekötik a 21. századi migránsok elleni magyar kerítésépítéssel. A tankönyvi lecke jelzi, hogy geopolitikai ütközőpontban található Magyarország.

Összegzés

A francia történelemtankönyvek általános szemléletéről árulkodik, hogy a Nyugat-Európával való magyar kulturális kapcsolatok ritkán kapnak szerepet a francia történelemtankönyvekben. A kapcsolat mindenesetre egyirányú: a magyarok veszik át mindig a nyugati vagy francia eszméket.⁸⁹ Idézet egy 20. század eleji tankönyvből: „A nemzeti dinasztia kihalása után a magyarok királlyá választottak egy francia herceget, Szent Lajos testvérének, Anjou Károlynak lezármazottját. Az Anjou-ház hozta el Magyarországra a nyugati civilizációt.”⁹⁰ Az öntükrözés itt akkor is érvényesül, ha tételesen nem igaz, hogy az Anjouk hozták volna a nyugati civilizációt először Magyarországra. Talán még fájóbb, amikor viszont a román, gótikus stílus kapcsán még a kapcsolat meglétét is tagadják a tankönyvi térképek. Ahogy a Nathan 2001-es, ötödikes tankönyvének a román és gótika legfontosabb helyeit bemutató térképen sem kap szerepet a Magyar Királyság, azt a látszatot keltve, hogy a Német-római Császárság területén túl már nem terjedt a román és gótikus építészeti stílus.⁹¹ Ez azért is fájó,

89 Horel 2013, 2.

90 Lásd Rohr 1995, 35. lásd még Horel 2013, 5. aki III. Béla idejére teszi az első francia kulturális hatást a Magyar Királyságban.

91 Lásd HG5 2016b, 59, 79, 84. Szűcs Jenő, ahogy „Vázlat Európa három történelmi régiójáról” című tanulmányában fogalmaz: „Az Elbától a Kárpátok koszorújáig, a Baltikumtól az Adriáig terjedő sávot, az egykori »Karoling-Európa« hagyatékához csatolt új régiót (kiterjedésben annak közel felét kitevő térséget) a középkor egyre halványuló skrupulusokkal nevezte »Nyugat-Európának«, ahogy Skandináviát is. (...) Az egyik, hogy Európa eme ezredforduló utáni új belső határának élességét és realitását sokféle térképpel lehetne plasztikusan illusztrálni, nem csupán az egyházmegyékkel. Olyanokkal, mondjuk, melyek a romantika és gótika, a reneszánsz és reformáció elterjedését mutatnák...” 315. Franciául Szűcs 1992. A román és gótikus emlékek elhelyezkedésére Magyarországon, Engel–Kristó–Kubinyi 2019, 98–99.

mert ugyanez a kiadó 1988-ban még olyan könyvet adott az ötödik osztályos diákok kezébe, ahol Ják, Zsámbék, Pécs fel volt tüntetve román emlékként, a gótika kapcsán már ez akkor is elmaradt.⁹² Hasonló a helyzet a humanizmus, illetve a reneszánsz elterjedéséről szóló fejezetben is, sőt a reformáció kapcsán sem kap térképszintű említést a magyar kultúra minden tankönyvben.

Esetleges, hogy a mai francia tanuló milyen Magyarországra vonatkozó mozaikdarabokkal találkozik történelemtanulmányai során. Sajnálatos, hogy Szent István vagy a Hunyadiak tetteinek ismerete nem része ma a francia középiskolai történelmi tananyagnak. Ugyanakkor látni kell, hogy a francia közvélemény számára Európa ma is elsősorban Nyugat-Európát jelenti és ez a tankönyvekben is Földközi-tengeri orientációban jelentkezik. Különösen elgondolkodtató, hogy francia nézőpontból a magyar történelem elsősorban a Nyugatról érkező eszmék megjelenítője, a régióink tendenciáinak megtestesítője és csak legritkábban az önállóan cselekvő, történelmet formáló tényező.

92 HG5, 1988, 80, 110. Egyetlen tankönyvben szerepelt a jelennel kapcsolatosan Arthur Koestler és Vasarely magyar származása. HT 1993, 202, 355.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Albertini 1992.** Pierre Albertini: *L'École en France XIXe-XXe siècle de la maternelle à l'université*. Hachette, Paris, 1992.
- Avon et al 2018.** Dominique Avon et al (szerk.) *Faits religieux et manuels d'histoire :Contenus – Institutions – Pratiques Approches comparées à l'échelle internationale*. Nancy, France: Arbre Bleu Éditions, Introduction, 2018.
- Berque 1985.** Jacques Berque: *L'immigration à l'École de la République, Rapport au ministre de l'éducation nationale*. Paris, CNDP/La Documentation française, 1985. 56-57.
- Borne 2008.** Dominique Borne beszélgetése P.Legris-vel, 2008. április 2. Patricia Legris: Les programmes d'histoire en France: la construction progressive d'une ((citoyenneté plurielle)) (1980-2010). *Histoire d'éducation* 126/2010, 2010 április, 121-154.
- B.Szabó 2019.** B.Szabó János: A Magyar Királyság hadszervezete és hadserege (1490-1529). In: Új korszak határán: Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában. B-Szabó János- Fodor Pál (szerk.), Budapest, 2019. 67-92.
- Csorba 2019.** Csorba László: A Tisza-konszolidáció évei. In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Osiris, Budapest, 2019. 372-378.
- Durif - Labal 1964.** Durif F.- Labal P. *Rome et le Moyen Âge jusqu'en 1328*. Editions Hachette, Paris 1964. 160-161.
- Eckhardt 1939.** Eckhardt Sándor: A magyarság külföldi arcképe, In: *Mi a magyar?* Szekfü Gyula (szerk.) Magyar Szemle Társaság, 1939. 89-91.
- Engel et al 2019.** Engel Pál et al: *Magyarország története 1301-1526*. Osiris, Budapest, 2019. 98-99.
- F.Amalou 2005.** F. Amalou: Electroménager, l'irrésistible attrait des pays de l'Est. *Le Monde*, 26 février 2005.
- Feyfant 2016.** Annie Feyfant: *Les enjeux de la construction d'une histoire scolaire commune*. Dossier de veille de l'IFÉ, n°109, 2016, mars. Lyon: ENS de Lyon.4

- Fischer 2011.** Fischer Ferenc: Az 1956-os magyar forradalom tükröződése a spanyol történelem tankönyvekben. In: *Történelemtanítás*, (XLVI.) Új folyam II.-2011.1. szám <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2011/03/fischer-ferenc-az-1956-os-magyar-forradalom-tukrozodese-a-spanyol-tortenelem-tankonyvekben-02-01-02/> (letöltés időpontja: 2021. október 24.)
- Gaït 2001.** Brigitte Gaïti: *Les manuels scolaires et la fabrication d'une histoire politique*. Belin, Genèses 2001/3, n 44, 50-75. <https://www.cairn.info/revue-geneses-2001-3-page-50.htm>, (letöltés dátuma: 2022. július 18.) DOI-azonosító: <https://doi.org/10.3917/gen.044.0050>
- Grondeux 2018.** Jerome Grondeux: La place des faits religieux dans les programmes d'histoire en Franc., In: Avon et al 2018. 29-37.
- Guetta, 2019.** Guetta, Bertrand: *L'Enquête hongroise*, Flammarion, 2019. 30.
- Gyertyánfy 2015.** Gyertyánfy András: Magyarsággép külföldi történelem-tankönyvekben – idegenek képe hazai történelemtankönyvekben (1987–2014). Válogatott bibliográfia, *Történelemtanítás* (L.) Új folyam VI. – 2015. 1–2. szám.
- Chatrine, Horel 2013.** Chatrine Horel: La France et la Hongrie: affinités passées et présentes, de saint Martin a Nicolas Sarkozy. In: *Revue Historique des armées*, 2013. 5-13.
- Hunyadi 1995.** István Hunyadi: L'image de la Hongrie à travers les manuels scolaires à partir de 1950. In: Rohr-Vígh 1995. 63-78.
- Müller 1995.** Jean- Léon, Müller: L'installation des Hongrois dans le bassin des Carpates et les origines de l'État hongrois à travers le ((Malet Isaac)). In: Rohr-Vígh 1995. 111-122.
- Kármán 2021.** Kármán Gábor: Kettős látás. Magyarország képe a 16-17. századi Európában. In: *Rubicon* 2021/1-2.58-65.
- Lajtai 2016.** Lajtai L. László: A francia közoktatás történelemtankönyvei és a magyar történelem. In: *A külföldi tankönyvek magyarsággépe, tanulmányok*. Csík Tibor (szerk.) Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, 2016. 109-120.
- Legrís 2010.** Patricia Legris: Les programmes d'histoire en France: la construction progressive d'une ((citoyenneté plurielle)) (1980-2010). *Histoire d'éducation* 126/2010, 2010 avril, 121-154. DOI-azonosító: <https://doi.org/10.4000/histoire-education.2155>

- Le Marec 2019.** Yannick Le Marec: *L'analyse du contenu des manuels d'histoire - de la critique idéologique à l'exigence épistémologique*. http://eda.recherche.parisdescartes.fr/wpcontent/uploads/sites/6/2019/03/2_1_Histoire_Marec.pdf. (letöltés időpontja: 2021.október 23.)
- Le Mercier 2008.** Laurent Le Mercier: *Histoire, géographie, éducation civique. Aide à la mise en oeuvre des programmes pour la sixième*, CRDP, Versailles, 2008.
- Molnár 1996.** Miklós Molnár: *Histoire de la Hongrie*. Perrin, Masson, 1996. 70.
- Molnár-Kovács 2013.** Molnár-Kovács Zsófia: *A tankönyvkutatás magyar bibliográfiája (2000-2010)*, Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 11. Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár, Pécs, 2013.
- Petkes-Sudár 2015.** Petkes Zsolt-Sudár Balázs (szerk): *Magyarok fegyverben. Magyar őstörténet 3*. MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport, 12, Helikon, 2015, 147.
- Nyárády R. 1987.** Nyárády R. Károly: *Erdély népességének etnikai és vallási tagolódása a magyar államalapítástól a dualizmus koráig*. A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének történeti demográfiai füzetek. 3. sz. Budapest, 1987. 7-55.
- Kende 2000.** Pierre Kende: *La révolution de 1956 en rétrospective*, In: *La Hongrie au XXe siècle: Regards sur une civilisation*. L'Harmattan, 2000. 39.
- Peregi 2016.** Az első világháború a romániai történelemtankönyvekben, In: *Az első világháború a szomszédos országok és hazánk történelemtankönyveiben*. szerk: Peregi Tamás, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2016.63.
- Pók 2021.** Pók Attila: *A magyarság mint európai bűnbak*, In: *Rubicon*, 2021/1-2., Budapest, Rácz Árpád (főszerk.), Vác, 2021. 142-149.
- Poros 1985.** Poros András: *Történelmünk francia szemmel*. *Kritika*, 1985. évfolyam 2. szám 24-25.
- Poros 1995.** András Poros: *L'histoire de la Hongrie dans les manuels français des années 1980*. In: *Rohr-Vigh 1995*. 79,84.
- Ricoeur 1991.** Pour une éthique du compromis interview de Paul Ricoeur, In: Jean-Marie Muller - François Vaillant (szerk.), *Alternatives Non Violentes*, n°80, Octobre 1991.

- Rohr 1995.** Jean Rohr: La Hongrie dans les manuels d'histoire Malet au début du siècle. In: *Rohr-Vígh 1995.* 33-44.
- Rohr- Vígh 1995.** Jean Rohr, Árpád Vígh (szerk.) *L'image de la Hongrie en France*, actes du 1er Colloque international du 13 au 15 juin 1994 Association des Amis de l'Institut Hongrois de l'Institut Hongrois de Paris, Paris, 1995.
- Sauvageot 1987.** Aurélien Sauvageot: *Souvenirs de ma vie hongroise*, Editions Corvina, Budapest, 1987.14.
- Schreiber 2000.** Schreiber, Thomas: L'image de la Hongrie en France. In: *La Hongrie au XXe siècle: Regards sur une civilisation*, L'Harmattan, 2000, 331-339.
- Szabolcs 2006.** Szabolcs Ottó: Európai tankönyvek magyarságképe. In: *Sine ira et studio* (A történelemtanári továbbképzés kiskönyvtára) XLIV. Jahn Ágnes (szerk.) , Budapest, 2006., 76-119.
- Szabolcs 1990.** Szabolcs Ottó: *Külföldi tankönyvek magyarságképe*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990.
- Szűcs 1992.** Szűcs Jenő: *Les trois Europes*. Sciences humaines & sociales, L'Harmattan. 1992.
- Tison 2006.** Tison, Hubert: Az 1956-os magyar forradalom a francia oktatásban és a történelem tankönyvekben. In: *Iskolakultúra* 2006, XVI. évfolyam, 11. szám, 42.
- Varga J. 2021.** Varga J. János: A kereszténység védőbástyája. In: *Rubicon*, 2021/1-2., Budapest, Rácz Árpád (főszerk.), Vác, 2021, 52-57.
- Zsofia 1996.** Zsoffai Andrea: Trianon francia szemmel. In: *Történelem és nemzet* (Galántai- emlékkönyv) Bp., 1996. 361-396.

ELEMZETT TÖRTÉNELEMTANKÖNYVEK

- H1 1989. *Histoire 1re*, Jacques Marseille (szerk.), Nathan, 1989.
- H1 2011. *Histoire 1re*, Marcel Spisser et al., Hachette, 2011.
- H1 2019a. *Histoire 1re*, Michaël Navarro et al., 2019, Hachette.
- H1 2019b. *Histoire 1re*, Histoire Le Quintrec, Nathan 2019.
- H1 2019c. *Histoire 1re*, Sébastien Cote (szerk.), Nathan 2019.
- H1 2019d. *Histoire 1re*, Florian Besson (szerk.), lelivrescolaire.fr, 2019. <https://www.livrescolaire.fr/page/6760204?goTo=Nv6Zg29otiAMrOcWSsLEG> (Letöltés időpontja: 2021. október 30.)
- HG1 2019a. *Histoire-Géographie Géopolitique et sciences politiques 1er*, Anne Doustaly, 2019, Belin
- HG1 2019b. *Histoire-Géographie Géopolitique et sciences politiques 1er*, Anne Gasnier et al., 2019, Hachette
- HG1 2019c. *Histoire- Géographie 1er technique* Y. Bresolin et al., Nathan, 2019.
- H2 1981. *Histoire seconde héritage européens*, Armelle Bonin-Kerdon et al., Hachette, 1981.
- H2 1983. *Histoire seconde, Le XIXe siècle et ses racines*, Jacques Bouillon et al., Bordas, 1983.
- H2 1987a. *Histoire seconde*, Genevieve Dermenjian (szerk.), Bordas, 1987.
- H2 1987b. *Histoire seconde*, Serge Berstein - Pierre Milza, Hatier, 1987.
- H2 2000. *Histoire seconde*, Navarro Michaël (szerk.), Hachette, 2000.
- H2 2006. *Histoire seconde*, Guillaume Bourel (szerk.), Hatier, 2006.
- H2 2019. *Histoire seconde*, Joël Cornette et al., Hachette, 2019.
- HG3 1987. *Histoire-Géographie 3e*, Jacques Marseille, 1987.
- HG3 1989. *Histoire-Géographie 3e*, Jean-Michel Lambin (szerk.), Hachette, 1989.
- HG3 2004. *Histoire-Géographie, 3e*, Vincent Adoumié (szerk.), Hachette, 2004.
- HG3 2008. *Histoire-Géographie 3e*, Sébastien Cote et Armelle Fellahi, Nathan, 2008.
- HG3 2012. *Histoire- Géographie 3e*, Martin Ivernet - Benjamin Villemagne (szerk.), Hatier, 2012.
- HG3 2016a. *Histoire-Géographie 3e*, Laurent Bonnet et al., Magnard, 2016.

- HG3 2016b. *Histoire-Géographie 3e*, Martin Ivernel et all, Hachette, 2016.
- HG3 2021. *Histoire-Géographie 3e*, Ane-Claire Paillard et Céline Massal, lelivrescolaire.fr 2021.
- HG4 1988. *Histoire-Géographie, 4e*, Rémy Knafou et Valéry Zanghellini, Belin, 1988.
- HG4 2011. *Histoire-Géographie, 4e*, A.-M. Tourillon - A. Fellahi (szerk.), Nathan, 2011.
- HG4 2016a. *Histoire-Géographie 4e*, Cristhine Lécureux et all, Hachette, 2016,
- HG4 2016b. *Histoire-Géographie 4e*, Alexandre Ployé (szerk.), Magnard, 2016.
- HG5 1987. *Histoire-Géographie, 5e*, Jean-Michel Lambin (szerk.), Hachette, 1987.
- HG5 1988. *Histoire-Géographie, initiation économique 5e*, Jacques Marseille et all (szerk.) édition Nathan, 1988.
- HG5 2001. *Histoire-Géographie 5e*, Danielle Champigny, Nathan, 2001.
- HG5 2010. *Histoire- Géographie, 5e*, Vincent Adoumié (szerk.), Hachette, 2010.
- HGC5 2010. *Histoire-Géographie 5eme*, Vincent Adoumié szerk., *Cahier de travaux pratiques*, Hachette , 2010.
- HG5 2016a. *Histoire Géographie Emc 5e* - Boulanger Renaud, French Edition, 2016.
- HG5 2016b. *Histoire-Géographie 5e*, Lisa Adamski et all, Nathan, 2016.
- HT 1984. *Histoire Terminales*, Denis François (szerk.), Nathan, 1984.
- HT 1987. *Histoire Terminales*, Denis François (szerk.), Nathan, 1987.
- HT 1990. *Histoire Terminales*, Jacques Marseille (szerk.), Nathan, 1990.
- HT 1993. *Histoire Terminales*, Paul Wagret (szerk.), istra, 1993.
- HT 2011. *Histoire Terminales*, Hachette, Michel Corlin et all, 2011.
- HT 2019. *Histoire Terminale*, J. Hanrot (szerk.), Nathan, 2019.
- LP 2005. *Livre du professeur 5e*, Martin Ivernel (szerk.), Hatier, 2005.

The nation of maps or the picture of Hungary in French school history textbooks

ABSTRACT: School history textbooks usually present the history of different countries from a point of view of the current public opinion and the ideological values forming French identity. They present events in a chronological order, but with a thematic focus, from ancient times to the present day. Hungary is rarely mentioned alone but compared to its current political influence it is presented in a distinctive way. Statistically, most appearances of Hungary on maps are sometimes incorrect, and Hungary is not presented according to its importance at the time. Most maps don't even represent those parts of Europe extending from east of Vienna as the focus of the historic events is located in Western Europe. Hungarian historic events are mentioned just as examples for European tendencies. The Hungarian invasions of Europe in the 9th -10th centuries are described together with the Arab and Norman conquests, unilaterally and without further interpretation ; the Ottoman wars are incidentally mentioned; 1848/49 is presented positively, as the continuation of the ideals of the French Revolution, but also in the light of the First World War and bringing out the minority questions. The Austro-Hungarian compromise is often mentioned in a more detailed way. Trianon is mentioned rarely, but if so, it is well nuanced; while 1956 when mentioned, reinforces the image of Hungary as a nation addicted to freedom. The change of regime after communism and the accession of the EU in 2004 had a positive effect on the image of Hungary in manuals. This period, Hungary is often mentioned in case studies again. Textbooks specializing in political science discuss Hungary's role in the migration crisis after 2010 and classify Hungary as a country with democratic deficits.

KEYWORDS: 1848/49, 1956, 2004, Trianon, Eastern-Central Europe, freedom.

Un peuple des cartes, ou l'image de la Hongrie dans les manuels scolaires d'histoire en France

RÉSUMÉ : Les manuels scolaires d'histoire interprètent l'histoire des autres pays d'un point de vue du public actuel et des valeurs idéologiques qui forment l'identité française. Par ordre chronologique, mais avec des axes thématiques, ils font des choix entre les événements historiques de l'Antiquité à nos jours. La Hongrie est rarement mentionnée, mais par rapport à son poids politique actuel, elle est bien située dans les manuels. Statistiquement, la Hongrie reste au niveau des cartes, mais souvent aux détails faux et souvent contrairement à son poids réel de l'âge donné. La plupart des cartes ne dessinent pas l'Europe de l'Est après Vienne, la narrative se focalisant éminemment sur les événements historiques de l'Europe occidentale. L'histoire de la Hongrie apparaît comme un exemple de diverses tendances européennes. Les raids hongrois du Xème siècle sont indiqués en pair des invasions arabes, normandes, sans interprétation et unilatéralement ; les luttes contre les Turcs sont mentionnées comme si au hasard. La guerre d'indépendance de 1848/49 est présentée de manière positive, quasi l'héritière des idées révolutionnaires françaises, mais déjà à la lumière du Compromis Austro-Hongrois, de la Première Guerre mondiale, et du point de vue de la question des minorités. Le Compromis est l'événement le plus souvent analysé en détail. Trianon est rarement mentionné, pourtant, dans ces cas la présentation du traité est bien nuancé. La révolution de 1956, lorsque présentée, renforce l'image des Hongrois amoureux de la liberté. Le changement de régime après de communisme et l'adhésion de la région d'Europe centrale et orientale à l'UE en 2004 ont eu un effet positif sur l'image de la Hongrie dans les manuels scolaires d'histoire. Traitant les périodes mentionnées, la Hongrie est reprise comme exemple d'étude cas dans les chapitres des manuels scolaires d'histoire. Les manuels spécialisés en sciences politiques traitent également de la Hongrie après 2010 au cours de la crise migratoire, et classent la Hongrie parmi les pays des déficits démocratiques.

MOTS-CLÉS : 1956, l'image de la Hongrie, liberté, égalité, étude, Europe centrale et orientale.

BARTAL ANNA MÁRIA

A MAGYAR EMLÉKEZET NYOMAI PÁRIZS KÖZTEREIN ÉS ÉPÜLETEIN¹

KIVONAT: Talán nem túlzás azt állítani, hogy a franciák, a párizsiak tudatába egy idegen nemzet, a leghatásosabban a közterek – utcák, terek, parkok – elnevezésén keresztül fészkelheti be magát. Ezért ebben a tanulmányban először azokat a magyar vonatkozású köztér-elnevezéseket – tereket, utcát, kertet és parkot – veszem számba, amelyek vagy mint lakcímek, az aktuális identitás részét képezve, vagy a mindennapi tájékozódás révén beépülhettek a párizsiak mentális térképébe. Majd a Jardin de Luxembourg környékén megfordult, vagy huzamosabb időt eltöltő magyarok – Molnár C. Páltól kezdve, a két Teleki nővéren, Ady Endrén és Radnóti Miklóson folytatva József Attiláig – lakó- és szálláshelyeit, azok történeteit mutatom be. Végezetül pedig – Brüll Berta, Bölöni György és Illyés Gyula nyomán – olyan, irodalmi-életrajzi művek alapján megjelölt párizsi helyek megismertetésével zárom a tanulmányt, amelyek leginkább csak egy szűk, Párizs és a magyar kultúra iránt érdeklődő réteg számára lehetnek ismertek. Sajnálatos módon az 1980-as évek óta sem közteret, 2010 óta pedig emléktáblát sem szenteltek olyan magyar személyiségeknek, akinek emlékét méltó módon őrizhetnénk Párizsban is – pedig nem rövid azoknak a sora, akiket a franciák is érdemesnek találhatnánk erre.

1 Az írás Bartal Anna Mária (2019): *Sétálj velem Párizsban* – 36 különleges séta kezdőknek, haladóknak és fotelből utazóknak. Budapest: Z-Módusz Bt. ePUB ISBN 978-615-00-6858-9 c. könyv és a *Sétálj velem Párizsban* blog (<https://setaljvelemparizsbanblog.wordpress.com>) vonatkozó bejegyzései alapján készült.

KULCSSZAVAK: Párizs, magyar elnevezésű közterek, magyar vonatkozású épületek, emléktáblák,

Egy nemzet egy másik nemzet polgárainak mindennapi tudatában való jelenlét talán egyik leghatásosabb módon a közterek – utcák, terek, parkok – elnevezésével, a köz- vagy lakóépületeken elhelyezett emléktáblákkal érheti el. Ezek a helymeghatározásokhoz kapcsolódó idegen nevek ugyanis egy idő után – akarva-akaratlanul – beépülnek a mentális térképekbe: vagy mint lacímek, az aktuális identitás részét képezve, vagy a mindennapi tájékozódás elemi részeivé válva.

Azért persze ne legyenek illúzióink, a párizsiak tudatába beférkőzni igen nehéz. Ennek megértéséhez érdemes megidézni Gara László – aki talán az egyik legtöbbet tette a magyar irodalom népszerűsítéséért – intő szavait, amelyek 1930-ban a *Nyugat*-ban jelentek meg: „A nagyközönséget aligha hódíthatjuk meg egyhamar, sőt még az is kérdéses, hogy valaha eljutunk-e hozzájuk. Kárpótolhat azonban bennünket az elit megbecsülése, amely több, ha kevesebb is mint Páris. Franciául nem csak a franciák olvasnak és Párison keresztül az egész világ hozzáértő közönségének tudatába is bekerülhetünk.”² Gara utolsó sorát – témánk szempontjából – úgy is lefordíthatjuk, hogy a nemzetközi turizmuson keresztül, amelynek Párizs az egyik kiemelt célpontja, a magyar elnevezésű közterekkel és a magyar emlékeket hirdető emléktáblákkal „az egész világ” tudatába is bekerülünk.

Másfelől ezek az emléktáblák, amelyek közül jó néhány valamelyik párizsi magyar szervezet vagy közösség jóvoltából született, ezeknek a szervezeteknek, közösségeknek az erejéről is szólnak. Ugyanakkor tény, hogy az 1980-as évek óta sem közteret, 2010 óta pedig emléktáblát³ sem szenteltek olyan magyar személyiségeknek, akiknek emlékét méltó módon őrizhetnénk Párizsban is – pedig nem rövid azoknak a sora, akiket a franciák is érdemesnek találhatnának erre.

2 Gara 1930.

3 Halála után két évvel, 2010-ben leplezték le Fejtő Ferenc emléktábláját egykor volt lakásának falán, a Rue Rambuteau 156. szám alatt.

Az alábbi írásban először Párizs azon köztereit mutatom be időrendi sorrendben, amelyek a magyar fővárosról vagy neves magyar személyiségekről kapták elnevezésüket. Ezt követően – sajátos választásként – a Luxembourg-kert környékének emléktáblával megjelölt magyar vonatkozású épületeinek a számbavétele következik, a hozzájuk kapcsolódó, kevésbé ismert történetekkel. Végezetül pedig – Brüll Berta, Bölöni György és Illyés Gyula nyomán – olyan, irodalmi-életrajzi művek alapján megjelölt párizsi helyek megismertetésével zárom a tanulmányt, amelyek leginkább csak egy szűk, Párizs és a magyar kultúra iránt érdeklődő réteg mentális térképén szerepelnek.

Place de Budapesttől a Square Béla Bartókig

Mielőtt rátérnénk a címben jelzett közterek elnevezésének történetére, érdemes áttekinteni a közterek elnevezésének francia szabályozását. Az 1982-es decentralizációs törvényekig a városi tanácsok javaslatára történő közterületi elnevezések prefektusi engedélyhez voltak kötve. Amennyiben az elnevezés egy külföldi személyiség javára történt, akkor a Belügyminisztérium adta meg a jóváhagyást. Az 1982. évi március 2-i törvény óta az utcák és közterek elnevezése a városi tanácsok hatáskörébe tartozik, anélkül, hogy prefektusi jóváhagyásra szükség lenne. Párizsban, Anne Hidalgo 2014-es hivatalba lépését követően – más francia településektől eltérően – szigorodott a közterületek elnevezésének szabályozása, mivel egy többlépcsős folyamat során születnek meg az ez irányú döntések.⁴ Először is, az emlékezetért felelős választott képviselő az elnevezések dossziéját benyújtja a párizsi tanácsnak (Conseil de Paris). Amennyiben ott a jelölés zöld utat kap, akkor az alpolgármester előterjeszti, és a tanács szavaz róla, hogy a névadó bizottság elé kerülhet-e a javaslat, amely végül is dönt az elnevezésről. Ez a bizottság a húsz kerületi polgármesterből, valamint a kultú-

4 CNEWS 2020.02.02; Lanez 2018.

ráért, az utakért, a zöldterületekért és a várostervezésért felelős választott tisztviselőkből áll.

Place de Budapest és a Rue de Budapest

A Párizsban található két legrégebbi, magyar vonatkozású közterületi elnevezés a – 8. és a 9. kerület határán fekvő – Place de Budapest és a Rue de Budapest. A tér 1904-ben, az utca pedig 1910-ben kapta meg a magyar főváros nevét. A névadás nem kifejezetten a jó magyar–francia kapcsolatoknak volt köszönhető, hanem sokkal inkább egy, a XIX. század elején induló nagy üzleti vállalkozásnak, amelynek nyomán Párizs 8. kerületében egy új negyed, a Quartier de l'Europe született meg.

Azt nem tudni, hogyan találkozott Sylvian Mignon, a „király lakatosainak és épületeinek vállalkozója” és a svéd származású bankár, Jonas Hagerman, de azt igen, hogy X. Károly király a Párizs város önkormányzati tanácsaként működő Szajnamenti Főtanács javaslatára 1826-ban elrendelte a 24 utca megnyitásáról szóló tervüket. Így született meg a csillag alaprajzú Európa-negyed, amelynek középpontjában a Place de l'Europe áll, a környező utcák pedig európai városokról lettek elnevezve, Amszterdamtól kezdve Madridon át Stockholmig.

A beruházás megvalósítása során a vasútfejlesztési tervek megtörték a tervezett Place de l'Europe arculatát, mivel az 1837-ben megnyitott Gare Saint-Lazare sínpárjait a tér részeként megépült Pont de l'Europe alá kellett vinni, ahogy ez Gustave Caillebotte 1850-ben készült, ismert festményén is látható. A Gare Saint-Lazare Párizs második legnagyobb vasútállomásává vált, ahonnan északra, Normandiába és Picardiába indulnak a vonatok.

Az Európa-negyed első ütemének építkezései 1865 körül fejeződtek be, de a fejlesztés a következő években folytatódott a negyedet övező ingatlanokon. Így került kialakításra 1904-ben a Place de Budapest, az akkori írásmód szerint Buda-Pesth.

A Place de Budapest a nagyon sokszínű 9. kerület (itt található például az Opéra Garnier, a Folies Bergère, a Casino de Paris, de Párizs egyik shopping-Mekkája, a Galeries La Fayette is) nyugati – 8. kerülettel határos – „sötét” zónájában található, a Saint-Lazare pályaudvar túloldalán, a Rue d'Am-

sterdam, a Rue de Londres és a Rue de Budapest által határoltan. Az elnyújtott téglalap alakú teret három oldalról négyemeletes XIX. századi házak övezik. Ezt a hangulatot töri meg az ACPR⁵ félköríves hullámot vető, tiszta üveg, modern székháza. A részben kiülős teraszokkal körberakott és kissé jellegtelen tér egyetlen dísze egy zöldre festett Wallace-kút.⁶

A Place de Budapestről nyílik a 144 méter hosszú, alig 8 méter széles utca, a Rue de Budapest, amely már a 9. kerület része. A Rue de Budapest a Rue Saint-Lazare-ra egy kettős árkádon keresztül vezet át. Ezt az árkádot a XVIII. században hívták Passage Navarin-nek⁷ (Pülosz francia elnevezése), majd rövid ideig Passage Mandarin-nek, végül pedig 1828-ban Passage Tivoli lett belőle, mert közel mellette volt az 1773-ban kialakított Tivoli, Párizs első szórakoztató angolparkja. A Place de Budapest 1904-es megnyitása után hat évre kapta meg a passzázs a Rue de Budapest nevet.

Az 1990-es évek elejétől a szomszédos Rue de Londres-ral és Rue d'Amsterdammal egyetemben a párizsi – a kelet-európai, főként lengyel – prostitúció egyik frekvenciált helye volt. Tipikus pályaudvar környéki utcák ezek – három-négyemeletes, egyszerű, dísztelen XIX. századi lakóházakkal, ahol főként a Párizsba érkező „hontalan” bevándorlók találtak szállást.

5 l'Autorité de Contrôle Prudentiel et de Résolution (ACPR)

6 A fémből öntött közutak Párizs egyik szimbólumává váltak az elmúlt 140 évben. Történetük szerint az 1871-es kommun idején Párizs számos ivóvízvezetéke megsérült és hatalmas ivóvízhiány alakult ki a városban. Sir Richard Wallace (1818–1890), a filantróp angol nemes elhatározta, hogy apai örökségéből olyan adományt juttat a párizsiak részére, amelyből – nemre, fajra, társadalmi helyzetre való tekintet nélkül – mindenki részesedhet. Így született meg a Wallace-kutak ideája, négyféle formában (nagy állókút, fali kút, kis kút és oszlopos modell), leginkább zöld színben (lehet egy-két pirosat is találni, például az Avenue d'Ivry-n). Az úszó delfint formázó tetőrészt négy – a kedvességet, az egyszerűséget, a jóságot és a józanságot megtestesítő – kariatida tartja. A kutak március 15-től november 15-ig szolgálják a szomjazó párizsiakat, de ma már leginkább a turistákat. Párizs-szerre 67 nagy, 11 kicsi, két oszlopos és egy falikút lehet fel. (Wallace-nak egyébként több más filantróp felajánlása volt a párizsiak számára, például kórházakat, szegényházakat építtetett. Nyughelye a Père-Lachaise temetőben van.)

7 Navarin, a velenceiek által Navarinonak nevezett és a várostervezés idején zajló görög szabadságharc emlékeztető tengeri ütközetének, az 1827. október 20-án lezajlott navarinói (tengeri) csatának állít emléket, melynek során az orosz, francia és brit hajóhaddal megtagatott görög felkelők legyőzték az oszmán flottát. (A lektor).

Place Victor et Hélène Basch

De Gaulle tábornok 1944 augusztus 25-én az Avenue des Champs Élysées-n katonai felvonulással ünnepelte meg Párizs felszabadulását a német megszállás alól. A felszabadult fővárosban új élet kezdődött, és ennek az új életnek része volt a megszállás áldozataira való emlékezés is. Így kaphatta meg már 1944 decemberében a 14. kerületben fekvő Place d'Alésia egy elfranciásodott magyar, Victor Basch nevét. Victor Basch élete és munkássága kevesek számára ismert Magyarországon. Noha a franciák magyarként tartják számon, számtalan közter, középület viseli a nevét Franciaország-szerte. Basch 1863-ban pesti zsidó családba született, Langsfeld Viktor néven, de szüleivel gyermekkorában kivándoroltak Franciaországba. Itt 1885-ben a filozófia és a germanisztika professzora lett előbb Nancy, majd később Rennes egyetemén. A politikába Jean Jaurès révén kapcsolódott be és a Dreyfus-per rennes-i tárgyalása idején a helyi Dreyfusard vezetője volt. Ezzel exponálta magát mint zsidó és mint Dreyfusrad is, és emiatt antiszemita támadásoknak volt kitéve. 1906-ban Párizsba költözött, ahol a Sorbonne-on tanított egészen 1933-ig. Érdemes megemlíteni, hogy 1926-tól a franciaországi Emberi Jogok Ligájának elnöke is volt. A megszállás idején a szabad zónába, Lyonba menekült feleségével, de itt a helyi milicisták felfedezték kilétét és a 81 éves Bascht, valamint 79 éves feleségét kivégezték Neyronban. Életéről, hitvallásáról, munkásságáról unokája, Françoise Basch írt könyvet.⁸

A Place Victor Basch, amelynek neve 1992-ban egészült ki felesége, Hélène (Ilona) nevével, hat utca kereszteződésében álló tér, közepén a neoromán stílusú Saint Pierre de Montrouge templommal. A Légglise Saint Pierre de Montrouge a haussmanni városrendezés idején, a Petit-Montrouge-negyed fejlesztésével egy időben, 1863 és 1869 között épült (harangtornya 1872-ben lett kész). A bazilika alaprajzú templom érdekessége, hogy beton alapra, malomkövekből épült és mennyezetén fa kazetták törik meg a szürke kövek egyhangúságát. A Place Victor et Hélène Basch és az ott található Saint Pierre de Montrouge templom az Alésia metrómegállónál érhető el.

⁸ Françoise Basch (1930–): Victor Basch, 1863–1944: un intellectuel cosmopolite. A könyvet még Liliane Crps és Pascal Gruson jegyzi szerzőként. Berg International 2000.

Place Kossuth

Alig egy kilométerre a Rue de Budapesttől – ugyancsak a 9. kerületben – találjuk a Place Kossuthot, amely tulajdonképpen egy kereszteződés – az egykor volt Carrefour Châteaudun – 1957. március 15-i átkeresztelése után váltott magyar névre. Az átnevezés története az, hogy egykoron itt állt a Francia Kommunista Párt székháza, amely előtt 1956-ban a párizsiak többnapos szimpátiatüntetéseket tartottak a magyar forradalommal való szolidaritásuk kifejezésére. Ma a Monoprix áruház épületén lelhető fel a Franciaországban élő Gál András⁹ által készített Kossuth-emléktábla¹⁰, amelyet az 1848-as forradalom 150. évfordulójára helyeztek el 1998-ban, a (párizsi) Emberi Jogok Magyar Ligája¹¹ és a Magyar Köztársaság nevében.

Kossuth az 1850-es évek végétől többször megfordult Párizsban III. Napóleon meghívására, hogy a magyar ügyet megtárgyalják a szárd-francia-osztrák háború előkészítése kapcsán. Teleki Lászlóval és Klapka Györggyel Párizsban szervezték meg először a Magyar Légiót is. Noha 1860-tól Turinban élt, 1867. május 22-én éppen Párizsban vetette papírra a híres Cassandra-levelet.¹²

9 Gál András 1951-ben született, 1966-tól 1970-ig a Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola díszítőszobrász szakán tanult, majd 1974 és 1979 között a Magyar Képzőművészeti Főiskolán. 1985-től Précy sur Oise-ban él.

10 A tábla szövege: „Lajos Kossuth (1802–1894), fondateur de la Hongrie démocratique, chef de la lutte d'indépendance de son pays (1848–1849), inspirée par les idéaux de liberté, égalité, fraternité. À l'occasion du 150e anniversaire du printemps des peuples d'Europe. Mars 1998. La Ligue hongroise des droits de l'homme. République de Hongrie.”

11 Az Emberi Jogok Magyar Ligája 1923-tól működik Párizsban, bejegyzett egyesületként. 1986-tól haláláig Fejtő Ferenc volt az elnöke.

Az 1956-os emlékmű felállítására az Emberi Jogok Magyar Ligája kezdeményezésére és a Magyar Szabadságharcosok Szövetségének francia tagozatának csatlakozásával került sor 1988. júniusában, Nagy Imréék kivégzésének harmincadik évfordulóján a Père-Lachaise temetőben. Lásd részletesebben: Kende Péter: A párizsi emlékmű. Magyar Füzetek 19-20. sz. 1988. 82–88.

12 A Cassandra-levél a Deák Ferenc által képviselt kiegyezési törekvéseket bírálta, és a Habsburg-házzal való további szembenállás mellett szállt síkra. (A lektor).

Place Franz Liszt

A Liszt Ferencről elnevezett tér Párizs 10. kerületében található, a Szajna jobb partján, a Sant-Vincent-de-Paul-negyedben, amely éppen az itt álló, páli Szent Vince tiszteletére 1844-ben emelt templomról¹³ kapta a nevét. Az Église Saint Vincent de Paul a francia neoklasszikus építészet szép példája, amelyet – 1851 és 1870 között épített – négy-ötemeletes, szintén neoklasszikus épületek ölelnek körbe. Jellegzetességük a második emeleten elhelyezkedő balkonok és a földszinti árkádok, amelyek üzletek sorának adnak helyet.

1822-es kialakítástól fogva a tér elnevezése igen mozgalmas történetet tár fel, jól illusztrálva a kurzusváltások közterületek átnevezésében tükröződő jelképi megjelenítését: kezdetben X. Károly tiszteletére Place Charles X-nek keresztelték, majd 1830-tól¹⁴ Place La Fayette-nek, 1842-től pedig Place Bosuet-nak hívták, Boussuet Meaux-i püspök¹⁵ emlékére. Majd a köztársaság visszatérésével ismét La Fayette tér lett, egészen 1962-ig. Liszt születésének 150. évfordulója alkalmából döntött úgy Párizs város tanácsa, hogy a La Fayette teret nevezzék át, és ez végül is 1962-ben vált hivatalossá.

Liszt 17 évesen, 1828-as párizsi koncertútja során ebben a városnegyedben szállt meg. Ez volt az apropója annak, hogy a francia Liszt Egyesület és a magyar Liszt Társaság 1979-ben közös, francia nyelvű emléktáblát helyezett el a 7-es számú házon.¹⁶

Egyébként Lisztnek a 2. kerületben – közel a Place de Victoire-hoz – a Rue du Mail 11. szám alatt is van egy francia – és egy Vörösmarty-idézzel kiegészít-

13 A templomot Jean-Baptiste Lepère és Jacques Hittorff építette 1824 és 1844 között.

14 Az 1830-as júliusi forradalom megdöntötte X. Károly uralmát, és az akkor két még élő nagy öreg, La Fayette márki és Talleyrand javaslatára jött létre a Júliusi Monarchia, amelynek élén a francia dinasztia oldalágának képviselője, Orléans-i Lajos Fülöp állt mint alkotmányos uralkodó. Az új hatalmat a La Fayette által megszervezett Nemzeti Gárda biztosította. (A lektor).

15 Jean-Benigne Busset (1627–1704) Meaux püspöke, aki kiérdemelte a Meaux sasja eposzi jelzőt azzal, hogy az abszolút monarchia teoretikusának is tartották.

16 A tábla szövege: „*Hommage á F. Liszt. Compositeur et pianiste hongrois qui demeura dans ce quartier. Ass. Française Liszt et Liszt Ferenc Társaság Budapest, 1979.*”

szített magyar nyelvű – emléktáblája¹⁷, amelyet valószínűsíthetően Huszár Imre szobrász készíthetett párizsi tartózkodása¹⁸ alatt. E helynek a története az, hogy a 12 éves Liszt és apja, amikor 1823-ban Párizsba érkeznek, hogy a fiatal tehetség felvételit tegyen a Konzervatóriumba, az Érard-család hárfa- és zongorakészítő műhelyével szemben szálltak meg.¹⁹ Érard egyébként anyagilag is segítette Liszt magántanulmányait, akit éppen Cherubini ellenjavallata miatt nem vettek fel a Konzervatóriumba. 1838-ig Liszt többször visszatér a Rue du Mail-i házba, de akkor már Párizs régen a lábai előtt hevert.

Jardin Brassai

A Brassaiként franciává vált Halász Gyuláról²⁰, a világhírű fotográfusról, „Párizs szeméről” már életében, 1977-ben²¹ egy kertet neveztek el Párizs Önkormányzatának kezdeményezésére a Buttes aux Cailles-on.

A Buttes aux Cailles, a „mezítlás Montmartre”, Párizs régi munkásnegyedében, a 13. kerületben fekszik, annak is a Maison-Blanche negyedében, pár lépésre a Place d’Italie-től. Az egykor cserzővargák, mosóasszonyok és a közeli Gobelin-manufaktúrában dolgozó takácsok lakta falucskát 1860-ban csatolták Párizshoz. Nyomornegyedeit 1892-től kezdték felszámolni, a XX. század elején pedig angol mintára settlementeket, sorházas munkástelepeket alakítottak ki, amelyek megadták neki azt a sajátos, Île de France-i, falusias hangulatot, amelyet nyomokban még ma is felfedezhetük. Aztán az 1960-as évek végén, 1970-es évek elején elkezdődött az „Italie13”-terv megvalósítása, ez pedig teljesen átala-

17 A tábla szövege: „*Dans cette maison, le maître hongrois François Liszt fut accueilli par la famille Érard de 1823 à 1878. Hírhedt zenésze a világnak, Bárhová juss, mindig hű rokon!*”

18 Huszár Imre (1899–1985) szobrász 1927 és 1939 között tanult és alkotott Párizsban.

19 Az Érard céget Sébastien Érard (korábbi nevén Sébastien Erhard, Strasbourg, 1752 – Passy, 1831) elzászi német származású francia hangszerész, a modern zongora és hárfa kifejlesztője alapította. Halála után unokaöccse, Pierre Érard (1796–1855) vette át a céget, mely a kor legjelentősebb hangszerkészítő üzeme volt. A márka a századforduló után veszített jelentőségéből. (A lektor).

20 Halász Gyula (1899–1984)

21 Egy évvel azután, hogy megkapta a Becsületrendet is.

kította a kerület és a negyed környékének arculatát: tízemeletes sorházak ölelésében maradt meg egy olyan sziget, amelyet úgy lehetne érzékeltetni, mintha a budapesti Wekerle-telep és a korai „bulinegyed” sajátos keveréke lenne.

A Brassai-kert ilyen többemeletes sorházak ölelésében fekszik, amelyhez a Rue Eugène Atget-ről jutunk el. A valamivel több mint hatezer négyzetméteres kert kialakítása kicsit lejtős, szép ősfákkal szegélyezett, étellel pedig a játszóterek töltik meg.

Square Béla Bartók

Az 1980-as években indult meg a 15. kerület Grenelle-negyedének Szajna-parti modernizációja. A Square²² Béla Bartók ezen városnegyedi fejlesztés eredményeképpen jött létre több, tízemeletes épület között, közel a Bir Hakeim hídhöz.²³ A parkból a mesterségesen kialakított Île aux Cygnes-re²⁴ lehet rálátni. A rododendronokkal, magnóliákkal és bambuszokkal körbeültetett parkot Bartók Béla születésének 150. évfordulóján nevezték el a zeneszerzőről. Megépítése óta egy szökőkút áll a középpontjában, amely sokkal inkább Bartók néven ismert, noha készítője a Cristaux²⁵ nevet adta neki. Budapest városa 1982-ben adományozta a parkba Varga Imre Bartók-szobrát, amelynek másolata Brüsszelben is megtalálható.

22 A square a carré (négyyszögletű terület) angolosabb változata, kis négyszögletű teret jelent.

23 A líbiai Bir Hakeim védelméért folytatott csata Pierre-Marie Koenig és Erwin Rommel szeregei között zajlott 1942. május 26. és június 11. között. Ez volt a szabad franciák első nagyobb diadala. Az acélszerkezetű hidat 1903 és 1905 között építették, eredeti neve Pont de Passy volt. 1948-ban kapta mai nevét. (A *lektor*).

24 Elnevezése magyarul „sziget a hattyúknak”. (A *lektor*).

25 A cristaux magyarul kristályokat jelent, de a párizsi szlengben a hasáburgonya neve is. A szökőkút Jean-Yves Lechevallier alkotása.

Öt magyar múlt századi történet a Jardin de Luxembourg környékén

Mi a közös a fiatal Molnár C. Pálban, a Teleki nővérekben, a Latin-negyedben lakó Radnóti Miklósban, az Odéon tér közelében megszálló és a Boulevard Saint-Michelt megéneklő Ady Endrében, valamint a Párizsban is nyomorgó József Attilában? Mindannyiukat – életük egy bizonyos korszakában – vonzotta Párizs 6. kerülete, különösképpen pedig a Jardin du Luxembourg és környéke.

Mielőtt elindulnánk, hogy az öt magyar „emlékhelyet” felfedezzük, ismerkedjünk meg egy kicsit Párizs 6. kerületével. A közkeletű és kicsit leegyszerűsítő felosztás szerint Párizs bal partja, a „rive gauche” az a hely, ahol „elköltik a pénzt”, valamint ahol egy sajátos párizsi életstílus is tetten érhető a Boulevard Saint-Germain, a Montparnasse és a Quartier Latin hangulatos utcáiban, kávéházaiban, a híres és híressé váló művészekkel, írókkal, azaz az „entellektüelekkel”. Ezzel szemben a jobb part, a „rive droite”, ahol „megtermelik a pénzt” – az Opera-negyed, a Madeleine, az Avenue des Champs-Élysées és környéke – az elegancia, a szofisztikáltabb párizsi lét képét mutatja a „burzsoákkal”.

Közigazgatásilag a 6. kerület négy városrészt foglal magában. A Szajnáig húzódó északi városnegyed a Saint-Germain des Prés, nevét az azonos nevű apátságról kapta. A második világháború után vált Párizs entellektüeljeinek centrumává, hiszen itt élt többek között az író Jean-Paul Sartre, Simone de Beauvoir, Marguerite Duras, Boris Vian, a költő Jacques Prévert, valamint a francia filmes újhullám emblematikus alakja, François Truffaut. Számos kiadó és könyvesbolt működött a negyedben, nem beszélve az irodalmilag is felkapott kávéházakról és az egykoron, éjszakánként amerikai jazz zenétől hangos pincékről. Aztán az 1970-es évektől az intellektus részben átadta helyét a pénznek: a luxus butikoknak, a turisták által felkapott helyeknek, az ingatlanügynököknek, így aztán Párizs legdrágább és ezért leginkább sznobok lakta negyedévé vált.

Az észak-keleti, pénzverőkről elnevezett Monnaie-negyed az egyik legrégebbi városrész, amely a Pont-Neuf-ig húzódik és az Île de la Cité egy részét is magában foglalja. Ez a Szajna- parti *bouquinistes*, vagyis a könyv- és bélyegke-

reskedők, az antikváriusok gyűjtőhelye, de itt van a Institut de Paris, a francia akadémikusok székhelye is.

A 14. kerülettel határos Notre Dame des Champs-negyed hangulatában, nyugalmban, melankolikusságában teljesen ellentéte a többi városrésznek. Számos rend és kongregáció telepedett itt meg: például a karmeliták vagy a lánynevelésre „specializálódott” Notre Dame de Sion kongregáció, de itt van a párizsi Katolikus Egyetem is. Legalább hat templom és parókia található ebben a negyedben, de itt van a párizsi zárándokhely, a Chapelle Notre Dame de la Médaille Miraculeuse²⁶ és világi „ellentétnek” a Bon Marché áruház és a híres, hírhedtté váló Hôtel de Lutèce is.

A pezsgő, életeli Odéon-negyed karakterét a firenzei származású Medici Mária által megálmodott kert, a Jardin du Luxembourg határozza meg, amelynek végéből elláthatunk a Panthéonig. Innen alig pár lépésre található a negyed névadója, az Odéon tér a színházzal, míg a Sorbonne fakultásainak épületei már a Quartier Latin-hez visznek.

A már özvegy Medici Mária, mivel nem szerette a Louvre ridegségét, 1611-ben vásárolta meg és építtette át a Pitti-palota mintájára Luxembourg herceg kastélyát, sőt, egy florentin (azaz firenzei stílusú) kertet is kialakíttatott az épület körül. A francia forradalom alatt a Luxembourg-palotában raboskodott többek között Danton, Desmoulins, majd 1799-ben az első konzul, Napóleon költözött ide. Ekkor átépítették a XVII. századi palotát, de ma látható formáját a XIX. század közepén nyerte el. Így a Palais du Luxembourgban 1825-től a francia szenátus székelt, és mellette helyezkedett el a Petit Luxembourg, a francia szenátus elnökének rezidenciája.

A Medici Mária által megálmodott florentin kert 1630-ban, egy évvel Compiègne-be való száműzetése előtt lett kész. Ékköve a korábban Grotte du Luxembourg, majd pedig Fontaine Médicis néven ismertté vált szökőkút, amelyet Tommasio Francini firenzei mérnök tervezett. E korból származik még a Léda-szökőkút, míg a kert harmadik fontanáját 1890-ben építették meg, Berlioz emlékére. Medici Mária idejében a Luxembourg-kert még csak nyolc

26 Mi Asszonyunk Csodatévő Medáljának Kápolnája

hektárt tett ki, de Napóleon korában megnagyobbították egészen az Observatoire-ig. A második császárság alatt épült be a park a különböző kioszkokkal, játékpályákkal, sőt, voltak itt kecskék által húzott kis kocsik is a gyermekek számára.

A huszonhárom hektáros, ötszög alakú park két részre oszlik, egy francia és egy angol kertre, amelyet 106 szobor díszít. Kevésbé ismert, hogy a Rue Auguste Comte felőli bejáratnál trópusi üvegházak is vannak a Luxembourg-kertben. És ha Luxembourg-kert, akkor kihagyhatatlan, hogy szót ne ejtsünk azokról az 1923-ban telepített, zöld, fémvázaz székekről, amelyek szinte nemzeti örökségnek számítanak és a kert meghatározó „arculati elemei”.

Most pedig lássuk az öt, századik magyar történetet!

Molnár-C. Pál – 51 Rue d’Assas

A több mint egy kilométer hosszú Rue d’Assas a Rue Guynemer és a Rue August Comte kereszteződésében határolja a Luxembourg-kertet. Egykoron a Rue d’Assas 51-es szám alatt lévő Pension Moïse adott szállást a Sorbonne-on tanuló külföldi, különösen pedig az angol és amerikai diákoknak. Az első világháború után, az 1920-as években Párizst szinte megszállták az amerikaiak, akiket a város mint Európa megmentőit ünnepelt.

A 27 éves Molnár C. Pál egy wintherturi gyáriparos özvegyének ösztöndíjával, amely egy Louvre-beli Tiziano-kép másolatának elkészítésére szólt, 1921 szeptemberében érkezett Párizsba. Ahogy önéletrajzában írja: „Bevettem magam a Louvre-ba. Nyitástól zárásig ott időztem [...] Munkához láttam, mennyi tudatlanságom teljes hevével. Mekkora vakmerőség kellett ahhoz, hogy valaki ily kevés tapasztalat birtokában ilyenre vállalkozni merjen! Szinte érezni lehetett az angyalok szárnyasuhogását fejem felett.”²⁷ De nem csak Tizianót másolt a Louvre-ban, hanem a sajátos Molnár C. Pál-stílusban számos enteriőr grafikán örökítette meg az 1920-as évek Párizsának hangulatát.

²⁷ Molnár C 2016, 50.

Molnár C. tíz hónapig volt a Pension Moïse lakója. A fiatal festőt nem csupán az angyalok kísérték, hanem Ámor nyila is megsebezte, és éppen a Pension Moïse-ban. „Csak Párizsban lehet olyan szerelmesnek lenni, amennyire mi letünk. Soha azelőtt és azóta se voltam olyan sallangmentesen szerelmes [...]”²⁸ Minden nyelvi akadály ellenére egy amerikai lányba szeretett bele, aki családjával a panzióban lakott. Ezt a nagy szerelmet azonban a választási helyzet – Amerikába költözzön-e újdonsült szerelme családjával – összetörte: az amerikai lány az Újvilágba hajózott el, ő pedig 1922-ben a régibe, Magyarországra tért vissza.

A hajdani panziónak ma már semmi nyoma, egy négyemeletes, tetőteraszos, modern épület áll a Rue d’Assas 51 szám alatt, és Molnár C. Pálnak sincs emléktáblája. Nemcsak az eltűnt idő, hanem a letűnt idő nyomát sem találjuk.

Teleki Emma és Blanka – 37 Rue Vaugirard

A Rue Vaugirard 4,3 kilométeres hosszúságával Párizs leghosszabb utcája, és a Place Paul Claudel-től induló első egy kilométere határolja a Jardin de Luxembourgot. Itt, a Saint Joseph des Carmes templommal (amely egyben a párizsi Institut Catholique, azaz a Katolikus Egyetem temploma is) szemben található egy zárt, dísztelen, klasszicista stílusú lakóház. Ez a Rue Vaugirard 37-es számú ház, ahol a két Teleki nővér közül „a nem szép, de vonzó egyéniségű” és méltatlanul kevésbé ismert²⁹ Emma 1851-ben vásárolt lakást a Magyarországról való menekülése után megmaradt ékszereiből.

Teleki Emma férjét, a nála tíz évvel fiatalabb, elmagyarosodott francia August-Ágoston De Gérando-t 1849-ben vesztette el. A szabadságharc leverése után két gyermekével, a hétéves Antoninával és a hároméves Attilával menekült Párizsba. Lakása – Teleki Lászlóval az élen – az 1848-as politikai emigráció központja, a Kossuth-párti függetlenségek találkozóhelye lett. Szalonja pedig francia tudósoknak – például a történész Michelet-nek, a költő Lamartine-nek,

²⁸ Molnár C.2016, 53.

²⁹ Hornyák 2009.

az író Victor Hugónak és követőinek – adott otthont. Emma 40 éves ekkor, és a gyermekirodalom terén „a magyar emigráció legérdekesebb írónői életművét hozza létre”.³⁰ 1867-ben, a kiegyezés után visszatért Erdélybe, és ott is halt meg 84 éves korában.

Teleki Blankát 1851-ben tartóztatták le szabadságharcos bujdosók rejtegetéséért, osztrákellenes kiadványok terjesztéséért és Párizsba távozott hűgának küldött leveleiért. 1853-ban tíz év várfogságra ítélték, megjárta az Újépület, Laibach és Kufstein börtöneit. 1857-ben 51 évesen általános amnesztiával szabadult, és a száműzetést választotta. Élt Drezdában, Münchenben, Stuttgartban. Alig öt évvel szabadulása után, 1862-ben – hűséges társával, Leövey Klárával, akivel együtt raboskodott – megromlott egészsége miatt Párizs érintésével a dél-francia tengerpartra készült. Párizsba érkezése után röviddel megbetegedett, és három nap múlva hűgánál, a Rue Vaugirard-i házban halt meg. Teleki Emma így ír erről Perczel Mórnak 1862. november 20-án kelt levelében: „Tizenkét év óta hontalan volt szegény testvérem és azon a kopár német földön egy helyből a’ másikba vándorolt, sehol se nyugodhatván, most végre szegény fedelem alatt kedves fészekre talált, örökre kellett bennünket elhagyni! Szegénynek most akartuk szenvedéseit örömmé változtatni, elébb testét kigyógyítani [...] ezen szép remények mind megghiúsultak és a’ szegény ártatlanok édes vígság helyett gyász fátyolt találnak és most jut először eszükbe, hogy bölcsőjük körül sírhantok emelkednek.”³¹

Teleki Blankát a Montparnasse-i temetőben temették el 1862. október 25-én, sírjánál Irányi Dániel mondott halotti beszédet.

Teleki Blanka és Emma emlékét a Rue Vaugirard 37-es számú ház falán 2006 – Teleki Blanka születésének 200. évfordulója – óta francia nyelvű emléktábla³² is őrzi, hirdetve, hogy itt élt a két magyar grófnő, írók, forradalmárok, a francia–magyar barátság jeles képviselői. Március 15.-e táján az emléktáblát gyakran nemzetiszínű szalagos koszorú díszíti, hiszen innen csak pár száz méterre van a párizsi Liszt Intézet vagy korábbi nevén a Párizsi Magyar Intézet.

30 Hornyák 2009, 61.

31 De Gerandoné Teleki OSZK Kézirattára 89/44.

32 A tábla szövege: „*Les comtesses hongroise Blanche de Teleki (1806–1862) et Emma Teleki de Gérando (1815–1893), écrivains, révolutionnaires et patriotes, éminentes représentantes de l’amitié franco-hongroise, vécurent dans cette maison.*”

Radnóti Miklós – 16 Rue Cujas

Keresztülsétálva Jardin du Luxembourgon a Múzeum és a Szenátus épülete mellett, a Medici-szökőkútnál elhagyva a parkot a Boulevard Saint-Michel irányába kell mennünk, hogy ráleljünk a Radnóti Miklóst megidéző helyre. Ez már a Sorbonne és a Quartier Latin vidéke, ahol mindjárt jobbra az első keresztutca a Rue Cujas. Az 1943-ban írt *Páris* című versének első szakában meg is említi a helyet: „A Boulevard St. Michel s a Rue Cujas sarkán egy kissé lejt a járda. Nem hagytalak el gyönyörű vad ifjúságom, hangod mintha tárna visszhangzana, szívemben szól ma még. A Rue Monsieur le Prince sarkán lakott a pék.”

Radnóti Miklós 1931-ben, első egyetemi évének nyarán töltött el először két hónapot Párizsban. Ebben az évben jelent meg az *Újmódi pásztorok éneke* című kötete is, amelynek összes példányát lefoglalták. Mondhatni azt is, hogy Radnóti pihenni érkezett Párizsba, ám valójában szellemi feltöltődés és nyelvtanulás volt a célja. Ezt követően csak hat évvel később, 1937-ben jutott el feleségével és Schöpflin Aladárral Párizsba, a Világkiállításra érkezve. Ekkor laktak először a Hôtel de Flandre-ban – amelynek ma Hôtel des trois Collèges a neve –, a 16 Rue Cujas alatt.

Radnóti és Gyarmati Fanni 1939 őszén érkezett ismét Párizsba, de ez már a háborús hangulatú Párizs. Naplójában például azt írta, hogy minden csütörtökön üvöltött a légvédelmi sziréna a Luxembourg-kert felett. „Előbb a Pen Klub elegáns vendégházában szállnak meg, a Champs-Elysées-be torkolló Pierre Charon utcában. Naplójából tudjuk, hogy a portást Monsieur Gerard-nak hívták, hasonlított Csontos komornyikjára, és kanárit tartott. Majd a Paradi-csomból kicsöppenve újra az Hôtel de Flandre. »...halszag és felbőfög a mosdó. De a Quartier...» »Ha sokáig lakom ezt a szobát, megesz a piszok és szakállam elvadul. Nem látok borotválkozni sem.«³³ Mindezek ellenére a párizsi tartózkodás számos költemény születésének ideje, ekkor írta meg az *Ikrek hava* című versét is. Naplójában így „összegezte” a párizsi két hónap hatását: „...ha egyszer

33 Varga 1996.

béke lesz s megélem...akárhogy is, de kiköltözöm egy évre Párisba. El kell végre is intéznem ezt az örökös vágyakozást. S elintézhető ez így? S ha nem? Egy évet megszakítás nélkül Párisban akarok élni!”³⁴

Ennek az 1939-es tartózkodásnak az emlékét már az 1980-as években emléktábla hirdette, de a hotel renoválása során eltűnt. Így 1994-ben egy új emléktábla³⁵ készült, és ma is ez látható a Hôtel des trois Collèges falán.

Neve ellenére a Hôtel des trois Collèges nem egy szokványos értelemben vett hotel, hanem Párizs történetének egy része is. Ugyanis 1269-től itt volt a Collège du Cluny, amely a Párizsba tanulni küldött novíciák szálláshelyül szolgált. A francia forradalom alatt bezárták, majd 1795-ben állami kezelésbe került az épület. Később arról vált nevezetessé, hogy a kápolnáját Jacques-Louis David kibérelte, és itt festette meg *Napóleon megkoronázása* című képét. Az egykori kollégium épületében a legnagyobb pusztítást a haussmanni városrendezés okozza, gyakorlatilag majdnem teljesen eltűnt a régi kápolna és a refektórium épülete, és ma már csak a szálloda közepén álló kút emlékeztet a középkorra. A hajdani kollégiumból az 1800-as évek végétől lett hotel, és falán nemcsak Radnóti Miklós, hanem Gabriel García Márquez párizsi tartózkodásának emlékére is találhatunk egy plakettet.³⁶

Ady Endre - 3 Rue Casimir Delavigne

A Rue de Médicis a Luxembourg-kert északkeleti végében található. Bölöni György 1947-ben megjelent *Igazi Ady* című könyvében úgy idézi fel³⁷, hogy a Rue de Médicis sarkán álló Café Gambrinusban írta meg Ady Endre a *Párizsban járt az ősz* című versét. A Café Gambrinust ma már nem találjuk az utcában, de helyette ott van a Petit Medicis kávéház-étterem a jellegzetes, kék-fehér rattan székeivel, amelynek teraszán fel lehet mondani a verset.

34 Uo.

35 A tábla szövege: „Miklós Radnóti 1909–1944. Poete hongrois habita cette maison en 1939. „Des peuples entiers. Liberté te clement. Ainsi dans Paris, ces chants d’aujourd’hui.”

36 Mint a kolumbiai lapok párizsi tudósítója, Márquez 1955 és 1961 között élt Párizsban, és itt születtek *Az ezredes úrnak nincs, aki írjon* és a *Baljós óra* című művei.

37 Bölöni 1947, 73.

A Rue de Médicis az Odéon térbe fut be. Erről a tértől nyíló kis utcában áll a Hôtel des Balcons, amelynek címét – 3 rue Casimir Delavigne-t – 1906-ban Ady Endre a Révész Bélának írt levelében jelölte meg mint ahová válaszát várja. Az 1880-ban épült, ötemeletes, szép, art nouveau³⁸ elemekkel díszített épület mindig is szállodaként működött, és Ady a hotel 43-as szobájában lakott. A szálloda falán ma már nincs meg az az emléktábla, amelyet az 1980-as években Ady tiszteletére helyeztek el. Csak Bölöni György könyvéből tudjuk rekonstruálni, hogy 1906-tól Ady, a Léda-szerelem után, Párizs ezen részére tette át székhelyét.

Bölöni György könyvében azt is leírja, hogy érkezésekor a költőt felkísérte a szállodai szobájába, amelyet ő foglalt le neki, majd lementek a párizsi, nyári éjszakába, a nem messze lévő Rue Soufflot sarkán található Café Soufflot-ba. Ady a „diákok, midinettek, kis kokottok és hüselő párizsiak között a teraszon nem győzött betelni Párizssal. Örvendezett, hogy kiszabadult végre Budapestről.”³⁹ Bizonyára ezért is volt az Ő Bakonya Párizs.

József Attila – 4 Rue de Vieux Colombier

A 21 éves József Attila szegedi egyetemistaként 1926-ban érkezett Párizsba, hogy egy évet hallgasson a Sorbonne-on és francia nyelvtudását is tökéletesítse. Az első hónapokban a Saint-Germain des Prés negyedben lévő Hôtel Vaticanban lakott. A szálloda ma már Hôtel Atlantis névre hallgat, és a 4 rue du Vieux Colombier alatt található, alig hat percre a Luxembourg- kerttől. A hatemeletes, fehér spalettás haussmanni stílusú épület a kiugró, félköríves bejáratáról ismerhető meg. Falára 2005-ben, a József Attila-emlékév alkalmából került emléktábla.⁴⁰ A hotel szalonjában egy Agárdi Gábor által készített József Attila-festmény látható.

Irodalomtörténeti visszaemlékezések⁴¹ szerint József Attila az egyetemi előadásokat nemigen látogatta, inkább otthon és könyvtárakban tanult. Neki

38 Franciaországban a szecessziót *art nouveau* néven emlegetik. (A lektor).

39 Uo. 66.

40 A tábla felirata: „*Dans cette maison vecut en 1926 le poete hongrois Attila József (1905–1937)*”

41 Szabolcsi – Szalai 1982.

Párizs nem az volt, ami Adynak, sőt, egy levélében a következőket írja: „Hogy Ady, ez az iszákos hülye mit látott a pálinkában, az más lapra tartozik. Itt egyáltalán nem lehet ámulni...: állandóan és hiába keresem benn mindazt, amit belé képzeltem.”⁴²

Elment Ady egykori szállodájába is, az elegáns Hôtel des Balcons-ba, amelyet neki nem való, „burzsuj” helynek talált. A korabeli emlékezések szerint megesett, hogy a Boulevard Saint-Michelen többedmagával magyar nótákat énekelve vonult fel. Egyetlen csúfondáros versikét írt 1927-ben *Párizsi Anzix* címmel. „A patron sosem kelt föl reggel, Párizsban Jeanettek a Berták, s borbélynál is vehet az ember főtt spenótot vagy égő gyertyát. A Saint Michelen végig hatvan meztelen nő dalol az éghez s a Notre Dame: belül hideg van, felül öt frankért rám lenézhetsz. Az Eiffel-torony éjjel eldől, bebúvik paplanos ködökbe, ha lány vagy, megcsókol a rendőr s az illemhelyen nincs ülőke.” Nem értette és érezte Párizst, és a város sem váltotta be a hozzá fűzött reményeit.

Léda és Ady Párizsa

1901-ben a Bulgáriában pénzügyi és kereskedelmi ügyletekkel foglalkozó, ám csődbe jutott Diósy Ödönnek és vele együtt feleségének, Brüll Adélnak viharos gyorsasággal kellett elhagynia Szófiát. A hitelezők követelései elől egészen Párizsig menekültek, ahol a korábban jómódban élő párnak három évig piszkos, bútorozott szobák jutottak és egy bizonytalan egzisztenciát nyújtó képeslapüzlet. Diósy üzleti csillaga 1904-ben kezdett újra felragyogni, amikor szőrme- és pezsgőképviselést nyitott. Mindez már lehetővé tette, hogy Párizsban egy jobb részén béreljenek lakást. Közben Brüll Adél a párizsi szegénységből – némi családi-anyagi segítség reményében – 1903-ban hazalátogatott Nagyváradra. Itt az EMKE kávéházában ismerkedett meg az öt évvel fiatalabb, 26 éves hírlapíróval, Ady Endrével. Egy hónap tomboló és lángoló szerelem után Léda visszautazott Párizsba, Ady pedig éjt nappallá téve dolgozott, hogy összespórolja első párizsi útjának költségeit.

42 Uo.

A 92 Rue de Lévis

Diósyék 1903 végén költöztek a 92 rue de Lévis alatt található, ötemeletes, 1896-ban épült ház harmadik emeletére. A Rue de Lévis a 17. kerületi Batignolles-negyedben található, amelyet 1860-ban csatoltak Párizshoz. A következő évtizedek a környék dzsentrifikálódását hozták: lassan eltűntek a földszintes vidéki-külvárosi házak és helyüket a négy-ötemeletes bérházak vették át. A Rue de Lévis már az 1800-as évektől Párizs egyik legfontosabb piacozó utcája volt, és ma is három-négy generáció óta működő pékségeket, hentes- és élelmiszerüzleteket találunk itt. Az árusok kinn állnak boltjaik előtt, hangosan, énekelve dicsérik portékáikat és csábítják be a vásárlókat! Ilyet még Párizsban is ritkán lehet látni és hallani!

Brüll Berta így írta le a Rue de Lévis 92. szám alatti lakást: “Végre sikerült saját lakást bérelnie. Erre vágyott három éve. Négyszobás lakás volt ez, abból Dodó egy szobát irodának használt, és hármat adott Adél rendelkezésére. A hálószobán kívül a többi szoba berendezése még távol volt attól, amit Adél szeretett volna maga körül látni, de már annak is örült, hogy megszabadult a piszkos, bútorozott lakásoktól. Konyhája kitűnő volt, asztala kifogástalan és mindenütt rend és tisztaság honolt, pedig majdnem mindent egyedül végzett akkor még, mert személyzetet tartani nem tudott.”⁴³

Amikor Ady 1904 januárjában először Párizsba érkezett, akkor neki a negyedik emeleten béreltek szobát, de leginkább Diósyék lakásában éltek együtt majd’ egy évig. A mostanság virulens bulvár irodalomtörténet Diósy homoszeexualitásával magyarázza ezt a „furcsa hármast”, mértékadóbb irodalomtörténetek⁴⁴ azonban inkább pszichológiai okokkal.

Az anekdotikus visszaemlékezések szerint Ady magával vitte Párizsba Czigány Dezső róla festett képét, amelyet rögtön megérkezése után ki is akasztott Diósyék lakásában. Amikor Lédával igen gyakran összevesztek – leginkább azon, hogy a pénzét elköltötte (amelyet aztán Diósyné osztott be neki) vagy éjszaka lumpolt –, mindig leakasztotta a képet, és magával vitte a Hôtel de l’Europe-ba. Ám amikor véget ért a Léda-szerelem, akkor végleg otthagya nála!

43 Szunyogh 2019.

44 Mentés 2012.

Grand Hôtel de l'Europe

A Rue de Levis-től alig 350 méterre található az egykori Grand Hôtel de l'Europe. Révész Béla visszaemlékezése szerint: „Jófajta polgári szálloda, a Monceau finom tájékához közel, szomszédságában a lüktető Gare St-Lazare-nak. Keverék nép élt a szállodában, mindenfajta nemzetségbeli, köztük önálló életű diákkisasszonyok, követségi hivatalnokok, bolygó orosz forradalmárok. Ady a harmadik emeleten lakott, egyszerű, de jól felszerelt szobában, benne a széles francia ágygal. Illik egy kevésbé képet adni erről a szobáról, több nevezetes versét írta meg itt Ady, elkomorult kedvével pedig azt is többször megtette, hogy francia ágyából két-három napig ki nem mozdult... A Rue de Constantinople 15, ugyanazon házban volt a bár, ahol a szállodája és Ady este tizenegy óra tájban jött ide mindennap, pontosan, a rue de Levis 92 alól. Ez a bár egyáltalán nem volt olyan fajta bár, ahogy azt mifelénk értik. Minálunk a háború kínjaiból fölváltott temérdek pénz orgiázó luxustanyáját jelenti a „bar”, odakinn jellegzetes, a párizsi életmódból kitermelt egészen más helyiség. Franciás tisztaság csillogott a rézedényeiken, üvegeiken, de alapjában véve szomorkás kedvűek, elmélkedésre, följáró fantomokkal tanácskozásra igen alkalmas helyecskék voltak ezek a bár-ok, amilyenekben Verlaine is, a Panteon körül, elüldögélt és hátradőlt fejjel, a semmivel szemben, beleámult vonuló abszintködeibe [...] Ady mindennap eljött a rue de Constantinople 15 alatt levő bárba, levelezésének nagy részét itt írta meg, lapjait itt olvasta tovább és közben mértéktartással piros bort ivott. Ady szívesen járt ide, a késő esti órákban alig zavargott itt ember, takaros szobácska volt, támlás jó székekkel, körül izmos asztalokkal, a tulajdonosok igen rokonszenvesek, pirosképű fiatal francia a gazda, nevetős, gömbölyű a felesége, akik nagyon megbecsülték finom, halk vendégüket, a „Monsieur Ády” -t, a nevét is tudták [...]”⁴⁵

A Grand Hôtel de l'Europe-ot ma már Best Western Premier Hôtel Littéraire Le Swann-nak hívják, Proust hőse után. Ezért a homlokzatán már messziről Proust képe üdvözlö bennünket, noha soha nem lakott a szállodában, hanem a közelben lévő Boulevard Haussmannon. Mindenesetre ügyes üzleti fogással min-

45 Révész 1921.

denhonnan Proust néz ránk, sőt, a fürdőszobák üvegfalaira is Proust-idézeteket gravíroztak. De azért nem kell csalatkoznunk, mert a szálló előterében megtaláljuk az Ady-domborművet⁴⁶ és a reggeliző egyik faláról is az ő tekintete kísér!

A Léda-szerelem kilenc évéből – egyre gyérülőbb és rövidebb időszakokban – Ady közel három évet töltött Párizsban, és később, 1906-tól leginkább az Odéon tér környékén szállt meg.

Grand Café Pigalle, avagy Le Rat Mort

Párizsban Brüll Adél kedvelt időtöltése volt a sétakocsikázás, de ez nem társasági eseményt jelentett számára, hanem a magány óráit. Brüll Berta visszaemlékezése szerint: „Párizsban, ha Adyval valahol végigsétált, még a széphez és különöshöz szokott párizsi közönség is felfigyelt, oly szembetűnő volt, de nemkülönben Ady is, az Ő érdekes, nem mindennapi külsejével, sokatmondó szemével.”⁴⁷ Kedvelt helyük a Montmarte alja, a Place Pigalle volt, ott is pedig az akkor felkapott irodalmi és művészeti találkozóhelynek számító Le Rat Mort – Grand Café Pigalle.

A Place Pigalle-t 1827-ben alakították ki hat utca kereszteződésében, és 1863-ban építették meg a tér közepére az azóta a jelképévé vált szökőkutat, amelyet tervezője után Fontaine Davioud-nak hívnak.

A Gand Café Pigalle valószínűleg a szökőkút „illatáról” kapta a „Döglött Patkány” közkeletű elnevezést, amely annyira beitta magát a köztudatba, hogy az 1900-as években már az egész éjjel nyitva tartó kávézó, étterem, kabaré portálján is ez szerepelt. Ennek a közönségnek volt része Léda és Ady is.

A kávéház-mulató az 1870-es évektől élte aranykorát, melyben Toulouse-Lautrec azonos című képe alapján képzelhetjük el az akkori közönséget. Az irodalmi legenda szerint ebben a kávézóban késelte meg 1872-ben Rimbaud Verlaine-t. A közelben lakó Degas mellett Courbet is rendszeres vendég volt itt

46 A domborművet a Párizsi Magyar Intézet kezdeményezésére helyezték el a szálloda előterében 2008-ban, Ady Endre születésének 131. évfordulója alkalmából. A domborművet a debreceni MODEM adományozta a szállodának.

47 Szunyogh 2019.

az 1880-as években. A második világháborúig megmaradt kávézónak, majd az 1950-es években Rat à Cupidon – Cupidó patkánya – néven kabaré lett, ám az 1970-es években utolérte végzete. A régi, négyszintes épületet lebontották, új, modern kockaházat építettek helyébe, amelynek földszintjén először egy bank nyitott fiókot, ma pedig egy Monoprix áruházat találunk.

Hunok Párizsban

Attila 451-ben, átkelve a Rajnán, Gallia ellen vonult a keleti gótokkal, gepidákkal és más germán törzsekkel megerősített hadseregével. Ekkor még a mai Szent Lajos szigetét Île de Notre Dame-nak hívták, és csak egy kolostor állt ott, egyébként pedig legeltetésre és zöldségtermesztésre használták földjeit. Párizst elérve, amely akkoriban a Cité szigetét jelentette, az Île de Notre Dame-on vert tanyát a hun hadsereg, kihasználva annak jó legelőjét. Az, hogy innentől fogva mi történt a francia történetértelmezés szerint, azt a Szent Genovénának szentelt Panthéon freskóin lehet a legjobban végigkövetni. Illyés Gyulának Párizsba érkezve első vasárnapi útja a Panthéonba vitt, hogy a gyermekkori tanítója által dicsőített hőst lássa: „Az oltárképszerű nagy vásznon Attila üszkөн, betört koponyán és kitakart, formás női kebleken lépdelteti hosszú szőrű lovát, s a kozáklóval versenyt szimatolja a füstöt és a vért széles orrlíkain keresztül [...] Tehetetlenül néztem magam köré, izgatottan kezdtem lapozgatni a bejárat előtt vásárolt kis füzetet, hátha valami tévedés áldozata lettem.”⁴⁸ A kis füzet szerint Attila nem megkegyelmezett Párizsnak, hanem Szent Genovéva erős hitével meghátrálásra készítette, és különben is, Catalaunumnál inkább vereséget szenvedett, minthogy legyőzte volna I. Theoderich gót királyt és a gall-római Aëtiust.

Páris nem lesz hálásabb és őszintébb a hunok késői generációinak befogadásakor sem. „Az idegeneknek az a beszivárgása Párisba, amely később akkorrára terjedt, hogy a várost évtizedekre szinte tocsogóssá, a franciák számára (ahogy elvétve ki-kimondták) csaknem járhatatlanná tette.”⁴⁹

48 Illyés 1978.

49 Uo.

A nemzeti fájdalmat, az ősi dicsőség vesztén érzett mélabút csak egy dolog tudta enyhíteni Illyés szívében: a Szent Lajos-szigeti olcsó szállodai szobák.

A hunok kései utódai a Szent Lajos-szigeten – 9 Rue Budé

Amikor 1920-ban az első világháború magyar emigránsai megtelepedtek a Szent Lajos-szigeten, akkor ez még Párizs egyik legszegényebb részének számított. Ezért is találhatta meg itt Illyés is a legolcsóbb párizsi szállást. A betelepülők nem nagyon rítak ki a maguk szegénységével az itt élő franciák közül. „A szűk Szent Lajos utcán az egyik járdáról a másikra hangzott át annyi magyar szó, amennyi francia. De a franciául elkiáltott köszöntések hangsúlyából is ki-kicsendült, hogy ki a magyar, sőt ki a szegedi vagy Nógrád vidéki. A ki-vándoroltak zöme változatlanul tizennyolc és huszonöt év közti volt; [...] A Józsefek, Lajosok és Bélák nyomában most már feltűntek a Mariskák, a Juliskák, sőt a Mari és Juli nénik. Délelőttönként a tejcsarnok és a mézsárszék előtt hárszkenődös asszonyok beszélgettek, karjukon a még hazai kosarakkal.⁵⁰

A 20 évesen Párizsba érkező Illyés Gyula mint az emigráns hunok „követe” és „nyelve”, újabb szállást keresett társainak a Marais-beli lakhatás után. Így talált rá a Rue Budé 9-es szám alatti házra, amely a Szent Lajos-sziget északi részén, a Rue Saint-Louis-en-l'Île egyik mellékutcájában található. “Szobánk itt is a legfelső emeleten nyílt. Kecsesen szűk és hosszú volt, s közben félkörbe görbült, mint egy havasi pásztorkürt. Alkóvja is volt. Földjét padló helyett vörösre festett, hatszögletű téglák borították. [...] Az előbbi szobához képest gazdagon felszerelt szoba volt, jellegzetesen francia módra. Volt benne egy sohasem használt, mert nem is használatra készült kandalló; azon egy empire-korabeli állóóra, elgörbült mutatója alatt nyilván még egy Napóleon-korabeli nagy pillanattal; egy szófa, melyen sem ülni, sem feküdni nem lehetett; bádogból egy női alsótestmosdó, melyet a legtalálékonyabb elme is csak valamiféle kalácssütőnek

50 Uo.

nézhetett; egy tükrös szekrény, biztatóan nagy alsófiókkal; egy pipereasztal, néhány szék és két valóságos fali rejtékhely, ember nagyságú. Mindezekből igen alkalmas alvóhelyeket szerkesztettünk, jókedvűen, de csak a jól induló s jól sikerült munka vidámságával. Nem bohémvilág volt ez.”⁵¹

Illyés Gyula három évet élt itt, a kissé kaszárnyához hasonlító, négyemeletes épület tetőtéri szobájában. Színt ebbe a szegényes sivárságba az ablakokban lévő virágok és a hosszú lecsüngő borostyán visznek. Hazatérte után nemcsak a helynek, hanem a Párizsban töltött három évnek, szerelmeknek a történetét írta meg a *9 Rue Budé* című versében, amely a Nyugatban jelent meg 1932-ben.

A Mallarmé Költői Akadémia 1988-ban helyezett el emléktáblát⁵² Illyés Gyula ifjúkori lakóhelyén, amely által a fiatal író Párizsban is megtalált valamifajta állandóságot. „Szívembe béke költözött, a lakást illetően is: állandóbbnak éreztem az eddiginél, majdnem véglegesnek. A szigetből, mint egy jó összemarokolt tenyérből, biztatás áradt felém, valami olyasféle, hogy közöm van hozzá, valami hazai nyugalom. Milyen érzelem sajdulhatott meg szíve mélyén a hun jogfolytonosságról, Attila örökségéről, mondjuk, egy altiszti rangban lévő honfoglalónak, amikor a Verecke utáni első pihenőn, messze a vezéri sátraktól, egy sereg hajcsár és íjász között kuporogva a még ködös jövőbe és hazába tekintett? [...] Frissek voltak, csak a jövőt fürkészők, vagyis még egész, még egyetlen repedés nélküli hunok. Büszkeségért nem kellett oly messzire menniök [...]”⁵³

51 Uo.

52 A tábla felirata: „*Le poete hongrois Gyula Illyés 1902 – 1983 a vecu cette maison de 1922 á 1926.*”

53 Illyés 1978.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bartal 2019.** Bartal Anna Mária: *Sétálj velem Párizsban – 36 különleges séta kezdőknek, haladóknak és fotelből utazóknak.* Z-Módusz Bt, Budapest, 2019.
- Bölöni 1947.** Bölöni György: *Igazi Ady.* Paris: Edition Atelier de Paris, 1934; Budapest 1947.
- CNEWS 2020.02.02.:** Paris: Qui decide de la denomination des rues de la capitale? <https://www.cnews.fr/france/2020-02-02/paris-qui-decide-de-la-denomination-des-rues-de-la-capitale-717337>, (letöltés dátuma: 2022. június 18.)
- De Gerandóné 1862.** De Gerandóné Teleki Emma Perczel Mórhoz címzett levele. Lyon-Párizs, 1862. november 20-27. (Eredeti OSZK Kézirattára 89/44. <http://brunsvikterez.hu/ablev.html> (letöltés dátuma: 2022. június 17.)
- Hornyák 2009.** Hornyák Mária: *De Gérando Ágostonné Teleki Emma (1809-1893).* Martonvásár: Brunsvik Teréz Szellemi Hagyatéka Alapítvány, 2009.
- Illyés 1978.** Illyés Gyula: *Hunok Párizsban.* Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó 1978.
- Lanez 2018.11.18.** Lanez, Émilie 2018. 11. 18.: Comment sont nommées les rues de Paris? *Le Point*, https://www.lepoint.fr/societe/comment-sont-nommees-les-rues-de-paris-18-11-2018-2272346_23.php (letöltés időpontja: 2022. június 17.)
- Mentes 2012.03.2.** Mentés Tamás: Ady Endre szerelmi ügyeiről. *MANDA*, 2012.03.20. http://mandarchiv.hu/cikk/279/Ady_Endre_szerelmi_ugyeirol (letöltés dátuma: 2022. június 18.)
- Molnár C. 2016.** Molnár C. Pál: *Életem története.* MCP Műhely, Budapest, 2016.
- Révész 1921.** Révész Béla: Ady Endre. *Nyugat*, 20. szám, 1921.
- Szabolcs-Szalai 1982.** Szabolcsi Miklós – Szalai Anna (szerk): *József Attila Párizsban.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982.
- Szunyogh 2019.** Szunyogh Szabolcs: *Zsidó nők.* Noran Libro Kft. Budapest, 2019.
- Varga 1996.** Varga Ida: Radnóti Párizsa. *Múlt és jövő*, 4. szám 1996. – 1. szám 1997. <https://multesjovo.hu/wp-content/uploads/aitfiles/9/6/96-04-4varga.pdf> (letöltés időpontja: 2022. június 18.)

How famous Hungarians are commemorated in public spaces and buildings in Paris

ABSTRACT: Undoubtedly, perhaps the most effective way of anchoring the culture of a foreign nation in the minds of the French, especially Parisians, is by naming of public spaces. Therefore, in this study I will first take stock of those squares, streets, gardens and parks whose names are associated with Hungarians and may have become part of the mental map of Parisians either as addresses, as part of their current local identity, or through everyday orientation. Then I turn to the surroundings of Jardin de Luxembourg and describe those houses and dwellings and their stories where famous Hungarians lived or stayed for a long period of time, from C. Paul Molnár, the Teleki sisters, Endre Ady, Miklós Radnóti and Attila József. Finally, I present some places in Paris, identified based on literary and biographical works of Berta Brüll, György Bölöni and Gyula Illyés, which are known only to a narrow group of people interested in Paris and the Hungarian culture. Unfortunately, in Paris since the 1980s, no public space and since 2010 no plaque has been dedicated to Hungarian personalities although the list of those whose memory could worthy be remembered is not short.

KEYWORDS: Paris, public squares with Hungarian names, Hungarians-related buildings, commemorative plaques,

Comment les Hongrois célèbres sont commémorés dans des espaces et bâtiments publics à Paris

RÉSUMÉ : Sans doute, le moyen le plus efficace d'ancrer la culture d'une nation étrangère dans l'esprit des Français, en particulier des Parisiens, est de nommer les espaces publics. C'est pourquoi, dans cette étude, je ferai d'abord l'inventaire des places, des rues, des jardins et des parcs dont les noms sont associés à des Hongrois et qui ont pu faire partie de la carte mentale des Parisiens, soit en tant qu'adresses, soit en tant que partie de leur identité locale actuelle, soit par orientation quotidienne. Je me tourne ensuite vers les environs du Jardin de Luxembourg et je décris ces maisons et habitations et leurs histoires où des Hongrois célèbres ont vécu ou séjourné pendant une longue période, de Paul Molnár C. à Attila Jozsef en passant par les sœurs Teleki, Endre Ady et Miklós Radnóti. Enfin, je présente quelques lieux à Paris, identifiés sur la base des travaux littéraires et biographiques de Berta Brüll, György Bölöni et Gyula Illyés, qui ne sont connus que d'un groupe restreint de personnes intéressées par Paris et la culture hongroise. Malheureusement, à Paris depuis les années 1980, aucun espace public et depuis 2010 aucune plaque n'a été dédiée à des personnalités hongroises alors que la liste de ceux dont la mémoire pourrait être digne n'est pas courte.

MOTS - CLÉS : Paris, places publiques avec des noms hongrois, bâtiments liés aux hongrois, plaques commémoratives.

A KÖTET SZERZŐI

Bartal Anna Mária (1961) az ELTE szociálpolitika szakán szerzett diplomát 1993-ban, majd ugyanott védte meg 1999-ben PhD disszertációját szociológiából. Ezt követően 1999-2002-ig az OSRS ösztöndíjasa volt, majd 2002-2005 között a PPKE BTK Szociológia Intézetében Békésy Posztdoktori ösztöndíjas, 2005 és 2012 között pedig egyetemi docens. Dolgozott az államigazgatásban, majd 2014-2019 között Párizsban élt. Jelenleg az Önkéntes Szemle főszerkesztője. Tanulmánya a párizsi tartózkodása alatt vezetett várostörténeti, -szociológiai blog alapján készült könyv – *Sétálj velem Párizsban. 36 különleges séta kezdőknek, haladóknak és fotelből utazóknak* – egyes fejezeteinek felhasználásával készült.

Bodó Márton (1971) magyar-történelem szakos tanár, oktatáskutató. Kutatási területei: a közösségi szolgálat, francia-magyar kapcsolatok, filmadaptációk, Nemzeti alaptanterv. Az ELTE Trefort Gyakorlóiskola tanára (1996-2010). Az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet tudományos munkatársa (2011-2019), a Strasburgi Egyetem vendégtanára (2018-2020).

Botos Máté (1968) történész, a történelemtudományok kandidátusa, 1996 óta a Pázmány Péter Katolikus Egyetem oktatója. Tanulmányait Genfben, Budapesten és a francia kormány ösztöndíjasaként Párizsban végezte. Az MTA köztestületi tagja. 2009-2015 között a Bölcsészettudományi Kar dékánja, jelenleg a Politológia tanszék vezetője. Kutatási területei a politikai katolicizmus, a konzervatív eszmétörténet, a szekularizáció történeti problematikája és John Lukács történetírásának feldolgozása. Főbb publikációi: Delsol Chantal, Botos Máté: *Les deux Europes*, Paris, Sandre (2007); Botos, Máté (szerk.): *Semper Aequum*, Typotex - PANTA (2019); Botos, Máté (szerk.): *Conservative Critics of Political Utopia*, L'Harmattan (Paris) (2019).

Csernus Sándor (1950) egyetemi oktató, történész, szakdiplomata, fordító. Az MTA Doktora, korábban a Magyar UNESCO Bizottság tagja, a TEMPUS Közalapítvány elnöke, számos szakmai szervezet tagja. Az Aetas alapító szerkesztője. A Szegedi Tudományegyetem Középkori Egyetemes Történeti Tanszékének volt vezetője, habilitált egyetemi magántanára, a Párizsi Magyar Intézet igazgatója (1999-2005) és a Balassi Intézet nemzetközi igazgatója (2007-14), a Bölcsészettudományi kar dékánja (2008-14). Oktatott Párizsban, valamint a lyoni és angers-i egyetemeken. Kutatási területe a középkori egyetemes történet, civilizációtörténet, historiográfia, politikai struktúrák, nemzetközi kapcsolatok, európai tanulmányok. Számtalan cikk, tanulmány, kötet szerzője. Kitüntetései: Francia Köztársasági Érdemrend, Magyar Köztársasági Érdemrend, Francia Becsületrend.

Garadnai Zoltán Zsolt (1967) történész, levéltáros, nemzetközi kapcsolatok szakértő. A Magyar Nemzeti Levéltár főlevéltárosa. A Magyar Tudományos Akadémia köztestületének tagja. Fő kutatási területe az 1945 utáni korszak nemzetközi kapcsolatainak története, Franciaország és a kelet-európai államok politikai-diplomáciai kapcsolatai, és a magyar-francia kapcsolatok története. 1996 óta végez levéltári kutatásokat a francia levéltárakban, az ott talált, magyar-francia kapcsolatokra vonatkozó dokumentumokból számos forrásközlést, tanulmányt készített. Fontosabb monográfiái: *Franciaország és a keleti biztonság François Mitterrand elnöksége alatt. A magyar-francia kapcsolatok változásai (1981-1995)* Dialóg Campus kiadó, 2020, *Franciaország keleti politikája és a magyar-francia kapcsolatok története (1963-1968)* Szerk.: Ormos Mária-Gecsényi Lajos-Vida István In. Magyarország és a világ. Diplomácia. Budapest Gondolat kiadó. 2013.

Harai Dénes (1981) a párizsi Panthéon-Sorbonne-on végzett történelem szakon 2005-ben, majd 2009-ben védte meg doktori disszertációját a navarrai király és az erdélyi fejedelem tanácsosainak összehasonlító elemzésével (*Grands serviteurs de petits États. Les conseillers de Navarre et de Transylvanie, XVIe-XVIIe siècles*). Presses universitaires de Rennes, Rennes, 2012. A L'Harmattan kiadónál magyar történeti sorozatot indított az általa írt első francia nyelv-

vű Bethlen Gábor életrajzzal 2013-ban *Gabriel Bethlen, prince de Transylvanie et roi élu de Hongrie, (1580-1629)*. Jelentős francia történeti kutatásai mellett számos magyar vonatkozású francia könyvfejezet, tanulmány és cikk szerzője. Oktatott több francia egyetemen Cergy-Pontoise, Versailles, Brest 2005-2010), majd az École Pratique des Hautes Études kutatási pályázati referense saját kutatásai mellett (2011-2016). Az Université de Pau et des Pays de l'Adour ITEM kutatóintézetének tagja 2017 óta.

Kovács Örs (1979) középiskolai tanár, történész, szerkesztő. 2003 óta a Budai Ciszterci Szent Imre Gimnázium történelem-francia szakos tanára. Kutatási területe de Gaulle elnöki időszaka Franciaországban, különösen külpolitikája. Nemcsak szaktudományos, hanem a történelem oktatással kapcsolatos területeken is publikál. Oktatási kiadványokban: érettségi feladatgyűjteményekben társszerző, és tételkönyvekben szakmai lektorként is közreműködik. A Szent Imre könyvek sorozatban megjelent 9-10. osztályos középiskolai történelemtankönyvek főszerkesztője. Főbb publikációi: Chronologies divergentes. Parentés et différence dans la chronologie historique en France et en Hongrie In: *Les deux Europes*. (Szerk: Delsol, Chantal – Botos Máté), Sandre, Paris, 2007, 43-64; A franciaországi emigráns magyar arisztokrácia politikai szerepe In: *Turul LXXXIX. évfolyam 2016. 1. füzet* 26 – 34.

Majoros István (1949) történész, az MTA doktora, az ELTE professor emeritusa. Tanított általános- és középiskolában, volt nevelőtanár, hírlapíró és rádióriporter. 1982-től a Pécsi Tudományegyetem oktatója 2001-ig. 2001-től 2014-ig az ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszékén tanít. 2007-től tanszékvezető egyetemi tanár. Kutatási témái: 19-20. századi nemzetközi kapcsolatok (főleg francia-orosz, szovjet és francia-magyar); a 19. századi Európa története; eszmetörténet. Az utóbbi években a palócokkal foglalkozik. Fontosabb munkái: *Vereségtől a győzelemig. Franciaország a nemzetközi kapcsolatok rendszerében 1871-1920*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2004. *Franciák a 20. századi Közép- és Kelet-Európában*. Tanulmányok, Underground Kiadó, Budapest, 2019. *Palócok földjén*. Underground Kiadó, 2021.

Pethő-Vernet Csilla (1973), zenetörténész. 1993 és 1998 között a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Zenetudományi Tanszakának hallgatója, majd 2001-ig a Zenetudományi Doktori Iskola növendéke. 1999-től 2001-ig Kodály Ösztöndíjban részesült. 1998-tól 2003-ig az MTA Zenetudományi Intézet dolgozója, 2001 és 2003 között az intézmény fiatal kutatója. 2002-ben a francia kormány ösztöndíjasa. A tanulmányút keretében a Francia Nemzeti Könyvtárban és a strasbourg-i Marc Bloch Egyetemen végez kutatást. 2009 és 2015 között a párizsi Sorbonne Egyetem „Fogalmak és nyelvek” („Concepts et langages”) elnevezésű Doktori Iskolája zenetudományi szakágának hallgatója. Doktori fokozatát 2015 novemberében a 19. századi magyar közhasználatú zene francia recepciója témakörben nyerte el. Kutatási területe a *style hongrois*, a magyar zene külföldi fogadtatása. Meghívott előadóként számos európai tudományos konferencia résztvevője. Rendszeresen publikál magyar és külföldi szaklapokban és tanulmánykötetekben.

Soós Eszter Petronella politológus (1984). Francia nyelv és irodalom szakos diplomát is szerzett az Eötvös Loránd Tudományegyetemen (2008). Egyetemi éve alatt a Sciences Po-n, Párizsban töltött egy tanévet. Tagja volt a híres Eötvös Collegiumnak, illetve a Mathias Corvinus Collegiumnak, ahol nemzetközi kapcsolatokat hallgatott. 2019-ben fejezte be doktori tanulmányait, megvédve a gaulle-izmusra és annak kortárs értelmezéseire összpontosító doktori disszertációját. Jelenleg a Milton Friedman Egyetem adjunktusa, a www.franciapolitika.com és a www.franciacsok.hu szerkesztője.

Szávai János (1940) magyar irodalomtörténész, kritikus, műfordító, egyetemi tanár. Volt általános iskolai és középiskolai tanár, az MTA, az Írószövetség munkatársa. Az ELTE Világirodalmi Tanszékének adjunktusa, docense, majd egyetemi tanára (1975-1990). A Paris III-Sorbonne Nouvelle vendégprofesszora (1982-85), a Paris IV-Sorbonne professzora (1994-2005), a Magyar Köztársaság franciaországi nagykövete (1990-1994). AZ ELTE Összehasonlító Irodalomtörténeti Tanszék professzora, professor emeritusa 1994-től. Kutatási területe a regény, az önéletrírás és novella műfaj történeti vizsgálata, kiemelten érdeklik a magyar és világirodalom irodalomtörténeti kérdései. Oktatói és szer-

zői munkásságával elősegíti a magyar kultúra franciaországi megismertetését. Számtalan műfordítása, tanulmánya, kötete jelent meg e témában. Kitüntetései: Szent-Györgyi Albert-díj, Francia Köztársasági Érdemrend tisztikeresztje, a Francia Akadémiai Pálmarend lovagja, Magyar Köztársaság Érdemrend tisztikeresztje.

Tóth Ferenc (1967), a budapesti Bölcsészettudományi Kutatóközpont tudományos tanácsadója. Történelem-francia szakos tanári diplomája (Szegedi JATE 1990) után Franciarországban folytatta tanulmányait az Institut National des Langues et Civilisations Orientales (DEA 1991) és Sorbonne (PhD 1995) egyetemeken, majd ugyanitt habilitált (2003) és 2014-ben az MTA doktora lett. Főbb kutatási témái : a kora újkori magyar-francia diplomáciai és katonai kapcsolatok históriája (különös tekintettel a 18. századi franciaországi magyar emigráció történetére), a török elleni magyarországi háborúk európai összefüggései, a katonai gondolkodás kora újkori története és azok forrásai, a Rákóczi-emigráció története. Mintegy 30 kötet és 300 tanulmány szerzője.

A kötetet a Magyarságkutató Intézet adta ki.

Postacím: 1014 Budapest, Uri utca 54–56.

Web: mki.gov.hu

Email: kiado@mki.gov.hu

Felelős kiadó: Horváth-Lugossy Gábor, a Magyarságkutató Intézet főigazgatója

Felelős szerkesztő: Mati Márton

Borítóterv, műszaki szerkesztés: Tóth Mihály

Nyomás és kötés: OOK-PRESS Nyomda, Veszprém

Felelős vezető: Szathmáry Attila

Magyarország-kép Franciaországban

A magyar-francia kapcsolatokról az olvasónak csupa ellentmondás jut eszébe. Volt olyan időszak, amikor a magyar elit lelkesülten olvasta a francia felvilágosodás szerzőit, s ugyanekkor a francia katonatisztek a magyar huszárokéra emlékeztető egyenruhába öltöztek. Volt arra is példa, amikor a magyar progresszió „vigyázó szemeit Párizsra vetette”, és olyan is, amikor a magyar politikai elit kimondva-kimondatlanul „a franciákat” tartotta minden tragédiánk okozójának. Volt úgy, hogy a francia kommunisták 1956 november 4. miatti felháborodásukban összetépték párttagkönyvüket, és van úgy is, hogy Magyarország a demokratikus mintaállamnak tekintett Francia Köztársaság ellenpontjaként fogalmazódik meg. Ám a valóság, akár a múltbeli, akár a politikai – mindig árnyalt. Ezeréves párhuzamos, ha nem is közös történelmünk számos olyan ismert, vagy kevésbé nyilvánvaló kapcsolatát érdemes nem csak magyar szemmel nézni. Hogyan látta, látja a magyar múltat, a magyar államot, a magyar nemzetet, kultúrát, a magyar hősokeket a kortárs francia utazó, olvasó, netán politikai vezető? Hogyan látja ma a kisiskolás azt a múltat, amelyet mi magunk szívesen láttatunk jelentősnek, ám mi van akkor, ha ez a nyugati kultúrkörből esetleg csupán a periféria erőtlen másolási-utánzási kísérletének tűnik? Van-e reális képe országunkról és nemzeti történelmünkről a hazánkat gyakran egzotikusnak és a Kelet részének látó francia közgondolkodásnak? Ha erre nem is adható egyértelmű válasz, a kötet szerzői és szerkesztői arra törekedtek, hogy saját optikájuk a lehető legélesebb és leghitelesebb legyen.

